

MİSBAH

YAZ 2023 YIL: 11 SAYI: 19
SUMMER 2023 VOL: 11 NO: 19

ÇAĞDAŞ DİN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Dr. S. Vahid Kaşanî

Başlarken

Prof. Dr. Mahmut Çınar

Kur'an ve Siyaset

Doç. Dr. Bayram Kanarya

Kur'an'da İlim ve Bilgi Ahlâkı

Kadir Akaras

Kur'an Tefsirinde Siyasî Temeller

Prof. Dr. Muhammed Ali Rızâî İsfahânî

Beşerî Bilimlerde Kur'an'ın Bilimsel Otoritesi ve
Çağdaş İnsanın Zorluklarını Çözümlemedeki Rolü

Prof. Dr. Hayati Aydın

Kur'an'da Sosyal Adalet

Doç. Dr. Hasan Ocak

Kur'an ve Ahlak: Temellendirme ve
Kapsam Bağlamında

Prof. Dr. Hüseyin Alevi Mehr

Kur'an'daki Medeniyet Temellerinin Analizi

Dr. Saadet Altay

Amine Wadud'un "Kur'an ve Kadın" Kitabı
Bağlamında İslam Düşüncesinde Kadına Dair
Düşünceye Farklı Bir Yaklaşım

Prof. Dr. Mustafa Çevik

Kozmik Makuliyet: Kalam, Logos ve Hukuk İlişkisi

Prof. Dr. S. Ahmed Gaffarî Karabağ

Çağdaş Dünyada Kur'an'ı Anlama Metodolojisi

Fatime Karanlık İltizar

Kur'an Perspektifinden Kadın

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Sahibi

Uluslararası el-Mustafa
(Üniversitesi Türkiye Temsilciliği)
adına, Dr. S. Vahid Kaşanî

MİSBAH
ÇAĞDAŞ DİN ÇALIŞMALARI
DERGİSİ

Yayın Türü:
Ulusal Süreli Yayın

Yaz 2023,
Yıl: 11, Sayı: 19

ISSN 2146-2569

9 772146 256009

MİSBAH
ÇAĞDAŞ DİN ÇALIŞMALARI
DERGİSİ

Yaz 2023

Yayın Yönetmeni
Yusuf Tazegün

Yazı İşleri Müdürü
Dr. Fazıl Ağış

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, Prof. Dr. Ali Güzelyüz
Prof. Dr. Mehmet Nur Doğan, Prof. Dr. Caner Taslaman
Prof. Dr. Muhammed Mehdi Gürciyan

Doç. Dr. Hasan Hüseyin Güneş, Doç. Dr. Mehmet Çelenk
Doç. Dr. Enis Doko, Doç. Dr. Muhammed Mehdi Safurai
Doç. Dr. Muhammed Ali Hacdehabadi, Dr. Ahmet Yeşil
Dr. Fevzi Yiğit, Dr. Sedat Baran, Dr. Nesrin Miyanecî

Teknik Redaksiyon
Hasan Bedel, Kadir Tezşah, Nurcan Altun

Baskı Hazırlık
DBY Ajans

Adres

Merkez Efendi Mah. Mevlana Cad. Aktaş Apt. No:108
Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel: (0212) 664 46 40 • el-mustafa@hotmail.com

İçindekiler

Dr. S. Vahid Kaşanî	5	Başlarken
Doç. Dr. Bayram Kanarya	9	Kur'an'da İlim ve Bilgi Ahlâkı
Prof. Dr. Muhammed Ali Rızâî İsfahânî	41	Beşerî Bilimlerde Kur'an'ın Bilimsel Otoritesi ve Çağdaş İnsanın Zorluklarını Çözümlemedeki Rolü
Doç. Dr. Hasan Ocak	71	Kur'an ve Ahlak: Temellendirme ve Kapsam Bağlamında
Prof. Dr. Mustafa Çevik	91	Kozmik Makuliyet: Kelam, Logos ve Hukuk İlişkisi
Prof. Dr. S. Ahmed Gaffarî Karabağ	99	Çağdaş Dünyada Kur'an'ı Anlama Metodolojisi
Prof. Dr. Mahmut Çınar	117	Kur'an ve Siyaset
Kadir Akaras	127	Kur'an Tefsirinde Siyasî Temeller
Prof. Dr. Hayati Aydın	139	Kur'an'da Sosyal Adalet
Prof. Dr. Hüseyin Alevi Mehr	147	Kur'an'daki Medeniyet Temellerinin Analizi
Dr. Saadet Altay	163	Amine Wadud'un "Kur'an ve Kadın" Kitabı Bağlamında İslam Düşüncesinde Kadına Dair Düşünceye Farklı Bir Yaklaşım
Fatime Karanlık İltizar	175	Kur'an Perspektifinden Kadın

Başlarken

Dr. S. Vahit Kaşanî

H iç şüphesiz Kur'an-ı Kerim, ebedî bir kitap olarak dünyada ve ahirette insanı kurtuluşa erdirecek yegâne Allah kelâmıdır. Yine hiç kuşku yok ki, oldukça kapsamlı bir kitap olan Kur'an-ı Kerim, modern dünyada insanlığın ferdî ve içtimâî alanlarına dair geniş ilahî planlara sahiptir. Tüm bunlara dayanarak; Kur'an öğretileri, insanlığa yaşadığımız çağın zorluklarından en önemli, eksiksiz ve güvenilir çıkış yolları da sunmaktadır.

İnsan, bu çağda tek tanrılı sistemin yerine tanrıtanımaz sistemlerin ikame edilmesinin odak noktası olduğu ciddi zorluklarla karşı karşıyadır.

”اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ“

“Allah, iman sahiplerinin Veli’sidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfre sapanlara gelince, onların velileri tâğuttur ki, kendilerini nurdan karanlıklara çıkarır. İşte onlar cehennem ehlidirler. Orada sonsuza değin kalacaklardır onlar.” (Bakara, 257)

Tüm bunların yanı sıra dinden, Kur'an ve vahiyden menşe alan hakiki ve saf manevî değerler yerine sahte ve suni maneviyatın getirilmesi, gerçek adaletin yerine göstermelik adaletin, üstün ahlakın yerine seküler ahlakın, dinî eğitimin yerine laik eğitimin konulması vb. şeyler çağdaş insanı tevhid sisteminden uzaklaştırmak adına yapılmaktadır. Tam da Mevlânâ'nın dediği gibi;

بشنو این نی چون شکایت می کند
از جدایی ها حکایت می کند
کز نیستان تا مرا ببریده اند
از نفیرم مرد و زن نالیده اند

Bişnev in ney çûn şikâyet mî kûned,
Ez cûdâyîhâ hikâyet mî kûned.
K'ez neyistân tâ merâ bûbrîdeend
Ez nefîrem merd û zen nâlîdeend

*“Dinle, bu Ney nasıl şikâyet ediyor;
Ayrılıkları nasıl da anlatıyor.
(Diyor ki:) Beni kamışlıktan kestiklerinden beri
Feryadıyla erkek de ağlayıp inliyor, kadın da.”*

Gerçekten de çağdaş insanın hanif dinden kopuyor oluşu, hakiki maneviyat ve gerçek adaletini modernite makinesinin çarkları arasında parçalayacak ve hatta onu ortadan kaldıracaktır. Bunun tek çıkış yolu ise; Kur’ân’ın vahiy öğretilerine dayanan tevhid sistemine geri dönmek olacaktır.

Yine Mevlânâ’nın dediği gibi;

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش

Herkesi kû dûr mand ez asl-ı hîş
bâz cûyed ruzgâr-ı vasl-ı hîş

*“Aslından, vatanından uzaklaşmış olan kimse,
Orada geçirmiş olduğu zamanı tekrar arar.”*

İşte tam da burada ulemânın, bilim insanlarının ve aydınların bu zorlukların üstesinden gelmedeki rolü çok önemlidir. Kur’ân-ı Kerim’in vahyedilen öğretilerini ve onun insanlığın günlük yaşamındaki uygulamasını anlamak, düzenlemek, açıklamak ve analiz etmek, İslâmî ilimler ile alakadar olan âlim ve uzmanlarının önemli görevlerinden birisidir. Kâdim ulemânın yaşam tarzı sayılan yazışmalar ve ilmî tartışmalar; bilim insanlarının medenî bir şekilde tartışması ve uzlaşması için uygun bir model olabilir ve bunun sonucunda, içinde bulunduğumuz çağda insanların sorunlarına, açmazlarına ve zorluklarına dinî bir çözüm getirebileceklerdir.

Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi Türkiye Temsilciliği İslâmî ilimler ve beşerî bilimlerin çeşitli alanlarındaki bilim insanları ve entelektüeller arasında kalıcı diyalogların geliştirileceğine, Kur’ân düşüncesine dayalı bir İslâmî söylem modeline ulaşılabileceğine inanmaktadır. Bu İslâmî söylem ise tevhid sistemini, tek ümmet teorisini, akılcılığı, hikmeti, yerinde münazaraları ve yerinde konuşmayı takip etmeyi esas alır.

Bu nedenle, iki yıldan bu yana Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi’nin Türkiye Temsilciliği; Türkiye, İran, Gürcistan, Azerbaycan ve Avrupa’dan tanınmış üstadların katılımıyla İslâmî ve beşerî bilimler konusunda altmışa yakın bilimsel seminer düzenlemiştir.

Bu seminerlerin temel amacı; kıymetli hocaların Kur’ân, hadis, fıkıh, sözlü ve tarihî konular hakkında yeni fikir ve teorilerle birlikte tartışabilecekleri ve birlikte düşünebilecekleri bilimsel bir söylem ve akış oluşturmaktır.

İşte bu doğrultuda, bu ilmi oturumları bir konferans ile neticeye ulaştırma gayreti içerisinde olduk. Böylece İstanbul’da iki gün süren “*Kur’an Açısından Güncel Mes’eleler ve Çözümler*” konferansını gerçekleştirdik. Yurtiçinden ve yurtdışından alanında uzman akademisyenlerin ve Kur’an araştırmacılarının hem konuşmacı ve hem de dinleyici olarak katıldığı konferansta birçok Kur’anî ilimler başlıkları ele alındı. Kur’an ve Bilim, Kur’an ve Ahlak, Kur’an ve Kelam, Kur’an ve Siyaset, Kur’an ve Kadın başlıkları altında sunulan konuşmalar dergimizin bu sayısında makale olarak sizlerle buluşmaktadır.

Dünyamız ve ebedi hayatımız için faydalı olacağını ümit ettiğimiz birbirinden seçkin ve alanında uzman düşünürlerin bu makalelerinin hakiki yurdumuz için birer azık olmasını ümit ediyoruz.

Dergimizin eğitmenlerin, araştırmacıların ve ilim ehlinin beğenisini kazanmasını umarak; her zaman olduğu gibi yine siz değerli okuyucularımızdan her türlü yapıcı eleştirileri bizimle paylaşmanızı dileriz. Çok daha güzel sayılarla buluşma dileğiyle.

Selam ve saygılarımızla...

Dr. S. Vahit Kaşanî

Kur'an'da İlim ve Bilgi Ahlâkı

Doç. Dr. Bayram Kanarya*

Giriş

Batı'da rasyonalizmin hegemonyasında şekillenen Aydınlanma döneminden sonra bilgi, daha çok deneysel, gözlemsel, rasyonel ve ölçülebilir bir kriteri esas almıştır. Bu dönemden sonra hâkim paradigma olarak ortaya çıkan pozitivist bilim anlayışı, maddi olanın dışındaki din, sanat, edebiyat hatta ahlâk gibi alanları bilimin dışında kabul etmiş duygusal, çouksusal ve anlamsız bulmuştur.

Bireysel, toplumsal, evrensel, sanatsal, kültürel gelişmelerin temeli, tarihte olduğu gibi günümüzde de bilgiye, bu bilginin uzmanları tarafından analiz edilip sentezlenmesine, bilgiyi kuracak kurumsal aklın inşa edilmesine, bilginin öğretileceği ve üretileceği mekânların bulunmasına bağlıdır. Bu anlamda ilim, değıştiren ve dönüştüren bir karakter içermektedir. Bilginin tesir ettiği alanın sadece maddi planda kalması, madde ötesine ve anlamına odaklanmaması ve metafiziksel boyutun ıskalanması, bazı handikapları da beraberinde getirme potansiyeli taşır. Sadece maddeyi keşif üzerine yoğunlaşan bilgi, bütünlüklü bir Allah, âlem ve insan tasavvuru sunamayacağı gibi insanlığın kadim sorunlarına da tatmin edici cevaplar veremeyecektir. Madde üzerinden epistemoloji üretip manayı önemsememek, madde adına manayı inkâr etmek ve maddesel bilgiyi ideoloji ile karışık bir dünya görüşü haline getirmek hem indirgemeci bir yaklaşım olacak hem de epistemik çeşitliliğin önünde engel olacaktır.

Bilme ilişkisinin kendisini etkin bir şekilde gösterdiği saha olgular alanıdır.¹ Kur'an-ı Kerim'de ise olgular ile eşyanın içyüzü ve hakikatini içeren ve daha geniş bir anlam ifade eden ilim kavramı kullanılmış ve Kitab'ın vurguladığı ana unsurlardan biri olmuştur. Bu nedenle Kur'an'da ilme delâlet eden ayetleri tespit etmek ve günümüze kadar oluşan müktesebatı ve hali hazırdaki koşulları dikkate alarak yeniden anlama çabasına girişmek önem arz etmektedir.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Alpaslan Açıkgöç, *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yayınları, 2011, s. 93.

Allah insana yaratılış amacını hatırlatan, kabiliyetlerini doğru kullanmasını tavsiye eden, hüsrana uğramamak için zaaf ve hevaya tabi olmamayı salık veren, tekvînî ayetler üzerinde tefekkür edilmesini emreden Kur'ân-ı Kerîm'i inzal ederek bir lütufta bulunmuştur. Bu nedenle türlü türlü hata, noksan ve acizlikle müptela olan insanın, Kur'an merkezli bir bilinci geliştirmesi gerekmektedir. Hâkim bilimsel havanın seyrine kapılıp vahyi mehcûr bırakmak, onu anlamaya çalışmamak, aktüaliteyle bağını kurmamak kabul edilebilir bir durum değildir.

Esasında İslâm'ın ilme ve âlime biçtiği kıymet, izahtan varestedir. Kur'an'da ilim olgusuna, ya kelimenin kökünden türeyen ifadeler ile doğrudan ya da önemi ve gerekliliğine dikkat çeken farklı kelimelerle dolaylı olarak birçok ayette temas edilmiştir. Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde ilme verilen önem, ilim ile ilgili kelime ve kavramlar, ilmin akıl ve âlem ile ilişkisi, ilim türleri ve bilgi ahlâkı ele alınmıştır. Bir başka ifadeyle ilim, belli ayetler çerçevesinde Kur'an'ın bütünlüğünden hareketle ve betimlemeli bir yöntem takip edilerek incelenmiş böylelikle bu konuda genel bir bakışın ortaya konulması hedeflenmiştir. Dolayısıyla ilim kavramının tafsilatlı semantik ve etimolojisi, Kur'an'daki ilme yönelik vurguların günümüz bilimsel anlayışıyla ne derece uyumluluk arz ettiği, bilimsel tefsirin mahiyeti veya gerekli olup olmadığı gibi konular üzerinde hususiyetle durulmuş, yeri geldiğinde bunlara değinilmekle iktifa edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Kavramların tarif edilmesi ve anlaşılmasındaki yöntemlerden birisi, onları zıtları üzerinden tanımlamaktır. Bazı filologlar da bu yöntemi tercih etmiş ve ilim kavramının tanımını, zıddı üzerinden ifade etmişlerdir. Bu çerçevede ilim, cehlin karşıtıdır.² İlim kelimesi lügatte “bilmek, hissetmek, tefakküh etmek, bir işi sağlam yapmak, haber vermek”; aynı kökten türeyen عِلْمٌ “gidilecek hedefin bulunabilmesi için yola dikilen şey, ordunun sancağı”³; ma'lum ise “kişinin ilminin idrak ettiği şey”⁴ anlamına gelmektedir.⁵

İslâm düşünürleri ilmî farklı anlamlarda da kullanmışlardır. Bunlardan birincisi ilmin bir hal ve idrak olduğu yani sabit olmayıp değişken bir vasma sahip olduğudur. İkincisi ilim ma'lum anlamındadır ki bu durumda “bilinen/bilgi” manasına gelir. Üçüncüsü ise ilmin bir meleke olup uzun gayretler sonunda insanın kendine mal ettiği ilkeler ve kanunlar bütünlüğüdür.⁶

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Darü'l-Maarif, Kahire, tsz., 4, 3083.

³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 3/221-222; Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *Cemheretü'l-Lüga*, thk. Remzi Münir, Darü'l-İlm, Beyrut, 1987, 948; Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağâ*, thk. Muhammed Bâsil, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, 676; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4, 3083.

⁴ Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 948.

⁵ Kur'an'da ilim ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ziyad al-Rawashdeh, *Kur'an'da İlim Kavramı Semantik Analiz*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2018.

⁶ Hüseyin Atay, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4, 2-3

Râğıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ilmi “bir şeyin hakikatini idrak etmek” şeklinde tarif ettikten sonra; ilmin bir şeyin zâtını idrak etmek ve mevcuttan hareketle bir şeyin varlığına hükmetmek olmak üzere iki kısma ayrıldığı ifade etmiştir.⁷ Bilinmekle kemâle erişen nazarî ilim (âlemdeki mevcudatın bilgisi) ve ancak amel etmek ile elde edilen ilim (ibadetlere taalluk eden ilim); akfî ilim ve sem’î ilim gibi daha başka tasnifler de yapılmıştır.⁸

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ilmin “vakıya mutabık ve bağlayıcı inanç; bir şeyi mahiyeti ile idrak etmek; külliyyât ve cüzüyyâtın kendisi ile idrak edildiği derinlikli bir sıfat; kişinin eşyanın manasına ulaşması” şeklinde farklı tariflerini nakletmiş daha sonra ilmi kendi içerisinde bir tasnife tabi tutmuştur.⁹ Buna göre ilim, temelde kadîm ve hâdis/muhdes ilim olmak üzere ikiye ayrılır. Hâdis ilim de herhangi bir öncüle ihtiyaç duyulmaksızın bilinen *bedhî ilim* (küllün cüzden daha büyük olması); herhangi bir mukaddimeye ihtiyaç duyulmadan hâsıl olan *zarurî ilim* (havâss-ı hamse ile elde edilen ilim) ve bir öncüle ihtiyaç duyulan *istidlâlî ilim* (yaratıcının varlığını ispat) olmak üzere üçe ayrılır.¹⁰

İlim ile birlikte izah edilmesi gereken kelimelerden birisi de ‘zann’dır. Aksi de muhtemel inanç şeklinde tanımlanabilecek¹¹ zannın ilim ile eş anlamlı olan birçok manası bulunmakla birlikte çoğunlukla makbul addedilmemiştir.¹² Nitekim bir ayette zannın hakikati ifade etmediği vurgulanmıştır:

“Onların bu konuda bir ilimleri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Zann ise asla hakiki bilginin yerini tutamaz.”¹³

Beğavî (ö. 516/1122), bu ayette geçen “hak” ifadesinin ilim anlamında olduğunu ve zannın ilmin yerine ikame edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁴ Öte taraftan zann, yakînî bilgi içermeyen, kuşku ve vehim ile karışık bir anlama da sahiptir. Örneğin, mezkûr ayetin öncesinde müşriklerin meleklere dişil adlar taktıklarından bahsedilmektedir.¹⁵ Râzî (ö. 606/1210) onların melekleri dişil varlıklar olarak isimlendirmelerinin vaz’î olmadığını ve bilinçli olarak melekler için “benât/kızlar” lafzını kullandıklarını ifade etmiştir. Devamında zannın örfî ve maslahat gerektiren işlerde kullanılabilmesini ama yakînî bilgi gerektiren itikadî konularda ise kullanılmayacağını belirtmiştir. Zira ona göre zann, ilim gibi bağlayıcı olamaz.¹⁶ Binaenaleyh müminlerin zannî bilgi yerine yakînî bilgiyi, şüphe yerine hakikati talep etmeleri ve bu bilinç doğrultusunda bir perspektif geliştirmeleri gerekmektedir.

⁷ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elîfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 2009, 580.

⁸ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elîfâzi'l-Kur'an*, 580.

⁹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Siddik el-Minşavî, Darü'l-Fedîleh, Kahire, tsz., 130.

¹⁰ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, 131.

¹¹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, 122.

¹² Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elîfâzi'l-Kur'an*, 540.

¹³ Yûnus, 10/36; Necm, 53/28.

¹⁴ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420, 4/310.

¹⁵ Necm, 53/27.

¹⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981, 28/259-260.

1.Kur'an'da İlimin Önemi

Kur'an'ın ve mübeyyini olan Hz. Peygamber'in (sav) ilmin önem ve değerine yönelik teşvikleri sayesinde Müslümanlar, bilgi esaslı bir toplum modeli inşa faaliyetine girişmişlerdir. Sonrasında mescitler, Beytü'l-Hikme gibi ilmî düzeyde çevirilerin yapıldığı tercüme merkezleri, din ve fen ilimlerinin beraber okutulduğu medreseler, rasathaneler -Endülüs havzası başta olmak üzere- İslâm coğrafyasının hemen her yerindeki informel ders halkaları, darü'l-hadisler, darü'l-kurrâlar vb. birçok ilmi müessese vücuda getirmişlerdir. Bunun yanı sıra, ilim ile meşgul olanın ibadet ile meşgul olandan üstün sayılacağı ilkesinden hareketle çok sayıda ilim talebesi yetiştirilmiş, klasik dinî ilimler ve tıp, matematik, astronomi, tarih, filoloji, mantık, felsefe gibi birçok disiplin başta olmak üzere, akfî ve naklî ilimler ile ilgili önemli eserler kaleme alınmıştır.¹⁷

Farklı kültür havzalarındaki eserlerin Müslümanlara transfer edilmesinde Beytü'l-Hikme'nin önemli rolü olmuştur. Halife Mansur, Harun Reşid ve Me'mun dönemlerinde (753-832) Yunan, Fars ve Hint dünyasından getirilen felsefe, matematik, tıp, astronomi, coğrafya ilmi ile ilgili kitaplar Arapçaya tercüme edilmiş, bu eserlerin İslâm felsefesi, kalam ve tasavvuf üzerinde etkisi olmuş, böylelikle İslâm coğrafyasında ilimler sahasına ayrı bir dinamizm gelmiştir.¹⁸

Kur'an'ın engin ilim açılımından ilhamını alan alimler, sadece İslâm dünyasına değil bütün insanlığa katkı sunmuşlardır. 9. ve 10. asırlarda Batı dünyası, Müslümanların ürettiği bilimden istifade etmeye başlamışlar ve bu bilgi birikimini başta Latince ve İbrance olmak üzere birçok dile tercüme etmişlerdir. Böylece Avrupa, ortaçağ karanlığından kurtularak Rönesans ve reform hareketlerini başlatmış, İslâm ilim düşüncesinin etkisi 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Batı'nın ilmî ve teknolojik ilerlemesinin temelinde Müslümanların büyük bir katkısı vardır.¹⁹

Kur'an'da cehalet ile yoğrulan cahiliye ahlâk ve zihniyeti ile taklit yerilmiş,²⁰ aklını kullanmayanlara azabın vaki olacağı haber verilmiş,²¹ böylelikle ilmin önemi vurgulanmıştır. Cehalete karşı çıkan Kur'an, Allah'ın ilmi ile inzal edilmiştir.²² İlk inen ayetlerde "oku" emrinin olması, okumanın niteliğinin insan yaratılışı ile ilişkilendirilmek suretiyle geniş bir perspektifte sunulması ve ilmin kayıt altına alınmasına işaret eden "kalem" enstrümanının kullanılması;²³ başka bir sürenin adının Kalem olması, kaleme ve kalemden dökülen satırlara yemin edilmesi²⁴ vahyin daha ilk nüzûl aşamasından itibaren ilme ne denli önem verdiğiğin işaretidir.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Carl Brockelmann, *GAL*, Brill, Leiden, 1943; Fuat Sezgin, *GAS*, Brill, Leiden, 1967; Mehmet Bayraktar, *İslam Bilim Adamları*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2012

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016

¹⁹ Bayraktar, *İslam Bilim Adamları*, 11

²⁰ Mâide, 5/50, 104; Fetih, 48/26.

²¹ Yûnus, 10/100.

²² Hûd, 11/14.

²³ Alak, 96/1-5.

²⁴ Kalem, 68/1.

Hız. Adem'in meleklerden üstün olması ve meleklerin ona saygı göstermesi de ilim ile yakından ilişkili bir konudur. Allah Adem'e bütün isimleri öğretmiş, meleklere eşyanın isimlerini bilip bilmediklerini sormuş, onlar da Allah'ı tenzih ettikten sonra kendilerine bildirilen ilimden başka bir bilgilerinin olmadığını beyan etmişlerdir. Bundan sonra Allah meleklerin Adem'e secde etmelerini emretmiş böylece Adem, meleklerden kendisine verilen ilim sayesinde üstün bir mevki kazanmıştır.²⁵ Allah'ın Adem'e öğrettiği bu isimlerin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre ona öğretilen isimler insan, hayvan, bitki, lügat, yer ve gök isimleridir. İbn Kesir'in tercih ettiği görüşe göre ise Allah bütün eşyanın zat ve fiil bilgisini Adem'e öğretmiştir.²⁶ Öğretilen şey ne olursa olsun, neticede Adem'i üstün kılan şey, ona öğretilen ilimdir. Bu sebeple insanlığın varlık sahasındaki yolculuğu ilim ile başlamıştır.

Kur'an'da ilim ile ilgili çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin hepsini burada zikretmek çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki Kur'an'da ilme verilen kıymet, salt ilim olması yönüyle değil, hangi amaca matufen elde edildiği ve kullanıldığı cihetiyledir. Allah'a vasil olma metodolojisini ortaya koyan, berrak bir zihin ve idrak oluşturan, bilinçli eyleme vesile olan ve yeri geldiğinde yanlış sorgulamaya vesilen olan ilim, önemli, anlamlı ve değerlidir. Kur'an'da zıtlar arasındaki ilişkinin soru formu ile kullanılması ve insanlardan bunlar arasındaki farkları düşünmelerinin istenilmesi de ilmin önemine delalet etmektedir. Zira ilim sahibi olanlar ancak zıtlar arasındaki farkların nedenlerini idrak edebilir:²⁷

“Hiç ilim sahibi olan ile olmayan bir olur mu?”,²⁸ “Habis olan ile hoş olan bir olur mu?”,²⁹ “Kör ile gören bir olur mu?”,³⁰ “Karanlıklar ile nur bir olur mu?”³¹ gibi ayetler bu hakikati açık bir şekilde dile getirmektedir.

2. Kur'an'da İlim ile İlgili Bazı Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de geniş bir perspektiften ele alındığı için ilim ile ilgili çok sayıda terkip ve ifade yer almıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralamak mümkündür:

2.1. Tebeyyün/Tesebbüt

Tebeyyün, manayı izhar etmek ve kendisinden önceki kapalılığı ortadan kaldırmak anlamına gelen بٌ kökünden;³² tesebbüt ise zevalin zıddı ve sabit olmak anlamına ge-

²⁵ Bakara, 2/31.

²⁶ İsmail b. Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed, Darü Tibe, 1999, 1/223.

²⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981, 2/195.

²⁸ Zümer, 39/9.

²⁹ Mâide, 5/100.

³⁰ En'am, 6/50.

³¹ Fâtır, 35/20.

³² Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Çaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., 157; Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, 44.

len ثبث kökünden türemiştir.³³ Bilginin sağlam olup olmadığını ve kaynağını tespit etmek ve güçlü deliller ile desteklemek manasındaki tebeyyün/tesebbüt bir ilim adamı için oldukça önemli olan hususların başında gelmektedir.³⁴ Bilgi edinme kaynaklarından biri naklî bilgi olduğuna göre aktarılan haberin/bilginin gerçeklikle ilişkisinin neliği ve mahiyetinin iyice araştırılması gerekmektedir. Hucurât Sûresi'ndeki “*Ey iman edenler! Bir fâsık size önemli bir haber getirirse onu iyice araştırın.*” ayeti,³⁵ haberi araştırma ve incelemeye dair önemli mesajlar içermektedir. İlgili ayette haberin/bilginin kaynağına aidiyeti ve ne derece doğru olup olmadığını tetebbu ve tesebbüt edilmesi, aceleci bir tavır içine girilmemesi, kapsamlı bir araştırma yapılması ve dezenformasyona karşı uyanık olunması istenilmektedir. Bireysel veya toplumsal ilişkiler ile ilgili nakledilen haberin doğruluğu kadar ilmî çalışmalarda da yararlanılacak haberin veya bilginin araştırılması da ayrıca önem arz etmektedir.

2.2. Tedebbür

Tedebbür, tâbi olmak manasına gelen دبر kökünden türemiştir. Sözlük anlamı itibarı ile *التفكير في دبر الأمر* bir işin akîbetini düşünmek, arka planını dikkate almak, bir işin hakikatini düşünüp taşınmak ve iyice anlamak manalarına gelmektedir.³⁶

Derinlikli düşünsel aktivite anlamındaki tedebbürün, *تفعل* kalıbında olması, daha başka anlamlara da delalet etmektedir. “Zira Arap dili kurallarına göre *تفعل* kalıbı, tekellüf ifade eder. Başka bir ifade ile bir işin uzun bir zaman zarfında, emek vermek sureti ile yapıldığına işaret eder. Bu açıdan bakıldığında tedebbür bir ifadeyi, kavramı veya metni anlamak amacı ile zihinsel ve ruhsal imkânlarının kullanılması anlamına gelmektedir.”³⁷ Bu durumda tedebbür, ilme ulaşma süreçleri içerisinde yararlıdır. Kur'an üzerinde düşünsel faaliyetin olması gerektiğini ifade eden tedebbür ile ilgili iki ayet şöyledir:

“Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?”³⁸; “Onlar Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?”³⁹

Öyleyse mikro âlemden makro âleme, maddeden manaya, şahadet âleminden gayb âlemine, enfusî daireden âfâkî daireye yönelik getirdiği hakikat ve incelikleri görebilmek için Kur'an'ın ince bir tedkik ile yani tedebbür ile okunması ve bu tedebbür neticesinde ortaya çıkan ilmi hasılaya uygun hareket edilmesi gerekmektedir.

³³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 171.

³⁴ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 171.

³⁵ Hucurât, 49/6.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/1321; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 165.

³⁷ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr yay., Ankara 2013, 105-106.

³⁸ Nisâ, 4/82.

³⁹ Muhammed, 47/24.

2.3. Zıkr/Tezekkür

Kur'an'ı anlama ile ilgili kelimelerden biri de zıkrdir. ذكر يذكر ذكرا kökünden gelen kelime sözlükte hatırlama, ders alma, telaffuz etme gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰ Zıkr kelimesi, bazı ayetlerde Kur'an için⁴¹ bazı ayetlerde de aklî ameliyeyi de içeren öğüt, nasihat ve düşünme anlamında kullanılmaktadır:

“Hayır, şüphesiz bu Kur'an bir öğüttür. İsteyen ondan öğüt alır.”⁴²; “İnsan daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?”⁴³

Bu bağlamda Kur'an'ın, hatırlatan ve hatırlanmayı isteyen bir kitap olduğunu ifade edebiliriz. Bu özellik hatırdaki tutularak vahyin okuması yapılmalıdır. Zikretme odaklı okunan Kur'an, insana Rabbinin isteklerinin ne olduğunu ve nasıl davranması gerektiğini hatırlatır.

2.4. er-Râsîhûne Fi'l-İlm

Rasehe (رسيح) kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmekte ve her ikisinde de ilim ile birlikte (er-Râsîhûne fi'l-İlm) zikredilmektedir. Rusûh, bir şeyde mütemekkin ve sabit olmak; râsîh ise kendisine hiçbir şüphenin arz olmayacağı şekilde bilgiyi tahkik eden kişi anlamına gelir.⁴⁴ Bu çerçevede ilimde rusûh sahibi olan, kat'î deliller eşliğinde Allah'a imanı olan, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu konusunda hiçbir tereddüdü olmayan, Allah'a mutlak anlamda teslim olanlar şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁵ Dolayısıyla rusûh kelimesinin özünden hareketle ilimde derece farklılığının bulunduğunu ve rusûh ehlinin ilmî seviyelerinin yüksek olduğunu anlamak mümkündür.

Âl-i İmrân Sûresi'nde Allah'ın bir kısmı muhkem diğer kısmı müteşâbih olmak üzere Kur'an'ı inzal ettiği ifade edildikten sonra müteşâbih ayetlerin hakikatinin ne olduğunun ancak Allah tarafından ve ilimde kök salmış kişiler tarafından bilinebileceği zikredilmiştir.⁴⁶ Burada ayetlerin te'vîlinin sadece Allah tarafından mı yoksa ilimde rusûh peyda edenlerin de müteşâbihâtun te'vîlini bilip bilemeyeceği konusu ihtilâfıdır. Kimilerine göre Râsîhûn ifadesi, Allah kelimesine atfedilmeli, kimlerine göre ise cümle-i müste'nefe (yeni bir cümle) olarak kabul edilmelidir.⁴⁷ Müste'nefe cümle olarak kabul edilir ve Allah lafzında vakfedilirse müteşâbih ayetlerin te'vîlinin ilimde rusûh peyda edenler tarafından da bilinmeyeceği ortaya çıkar. Ancak Râsîhûn ifadesi, Lafza-i Celal'e atfedilirse Allah ve ilimde rusûh sahibi olanların müteşâbihatı bildikleri anlamı ortaya çıkar. Burada konumuzla alakalı olan kısım ise ilgili ayetin, müteşâbih gibi müşkil bir konunun te'vîlinde

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/1507.

⁴¹ Hicr, 15/9.

⁴² Müddessir, 74/54-55.

⁴³ Meryem, 19/67.

⁴⁴ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, 352.

⁴⁵ er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 7/147.

⁴⁶ Ali İmran, 3/7.

⁴⁷ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Darü't-Terbiye, Mekke, tsz. 6/201.

ilimde rusûh sahibi olanların da bilgi sahibi olabileceklerine yönelik bir yoruma imkân tanınmasıdır. İlimde rusûh sahibi olanlara yönelik bu vurgu, ilimde herkesin aynı düzeyde olmadığını, derinlikli, nitelikli, öze vakıf olanların ayrı bir kategoride değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Aynı şekilde Nisâ Sûresi'nde de *er-Râsîhûne fi'l-İlm* terkihi hususi bir mevkiye delalet edecek şekilde “müminler” ifadesinden atf harfi ile ayrılmıştır:

“Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.”⁴⁸

Bu ayet, siyak-sibakı ile değerlendirildiğinde *er-Râsîhûne fi'l-İlm* ifadesinin muhakik Ehl-i Kitap alimleri ile ilgili olduğu görülecektir. Mezûr ayet, faydalı ilimde kök salmış, dinde sabit kadem olanlar,⁴⁹ sonradan Müslüman olan Abdullah b. Selâm ve Ka'bû'l-Ahbâr gibi Ehl-i Kitap'tan ilim ehli olanlar,⁵⁰ ahkâm-ı ilâhîyeyi bilen ve onunla amel edenler şeklinde de yorumlanmıştır.⁵¹

2.5. İlim/Akıl/Anlayış Sahibi Topluluk/Kavim

İlim kelimesi, bir topluluğa nispet ile de kullanılmış, böylece toplumsal boyuttaki ilmî seviyeye işaret edilmiştir. Bu terkiplerden bir kısmı şunlardır: “ilim sahibi topluluk”,⁵² “akleden topluluk”,⁵³ “akletmeyen topluluk”,⁵⁴ “kavrayış sahibi topluluk”,⁵⁵ “kavramayan topluluk”,⁵⁶ “hatırlayıp ibret alan topluluk”,⁵⁷ “cehalet içerisindeki topluluk”,⁵⁸ “tefekkür eden topluluk”,⁵⁹ “yakînî bilgiye sahip topluluk.”⁶⁰ Bu ifadeler ilim, akıl ve anlayış sahibi bir topluluğun bu nitelikleri taşımayan topluluktan üstün olduğunu göstermektedir. Kur'an'da işaret edilen ilmin yaygınlık kazandığı toplumlarda imanî, ahlâkî, bilimsel ve medeni düzeyde gelişmeler daha fazla görülecektir. İlim ile hareket eden insan ile ilim üzere bina edilen toplum ve müesseseler, ilmin rağbet görmediği muhitlere nispeten daha kalıcı izler bırakmaya muvaffak olurlar.

⁴⁸ Nisâ, 4/162.

⁴⁹ İsmail b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2/468.

⁵⁰ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1964, 6/13.

⁵¹ *er-Râzî, Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*, 11/265.

⁵² Bakara, 2/230; En'am, 6/97.

⁵³ Nahl, 16/67.

⁵⁴ Mâide, 5/58.

⁵⁵ En'am, 6/98.

⁵⁶ Enfâl, 8/65.

⁵⁷ En'am, 6/126.

⁵⁸ A'râf, 7/138.

⁵⁹ Yûnus, 10/24.

⁶⁰ Câsiye, 45/4.

2.6. Ulü'l-İlm

“İlim sahipleri” anlamındaki ulü'l-ilm ifadesi de Kur'an'da birkaç defa geçmektedir. Örneğin Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik edenler ifade edilirken Allah ve melekler zikredildikten sonra adaleti gözeten ilim sahiplerinin de buna şahitlik yaptıkları belirtilmiştir.⁶¹ Zira ilim sahipleri, tekvînî ve teşrîî delillerden hareketle hüccet ortaya koyma imkânına sahiptirler.⁶² Binaenaleyh ilim sahipleri aktif düşünme, mukayese etme, hikmet perspektifinde kâinatı okuma, hakikati keşfetme ve tabiat üzerinden Allah'ın varlığını ve birliğini hakkı ile idrak edebilme kabiliyetine sahip kişiler olarak nitelendirilebilir.

2.7. Ütü'l-İlm

Kur'an'da Ütü'l-İlm, Allah tarafından kendilerine ilim verilenler anlamında bir kavramdır. Allah, emirlerine imtisal ettikleri müddetçe kendilerine ilim verilenleri sair müminlere üstün tutmuştur.⁶³ Mücâdele Sûresi'ndeki “*Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir.*” ayeti buna delalet etmektedir.⁶⁴ Bu ayette geçen ilim kelimesi bazıları tarafından Kur'an'ı okuyanlar şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵ Ütü'l-İlm terkinde ilmin Allah tarafından verildiğine yönelik vurgu ön plandadır. İlmin kendisinden neşet ettiği varlık âlemini yaratan Allah olduğuna göre bu âlemden beşerî gayret ile elde edilen ilim de Allah'a ait olmuş olur. Bu sebeple kişi ne kadar ilim sahibi olursa olsun, mutlak ilim sahibi yaratıcısı ile irtibatını güçlü tutmalı, O'na minnet ve şükran duymalıdır. Dolayısıyla kişinin sahip olduğu ilme güvenerek Allah'ı unutması, isyan etmesi, inkâr etmesi kabul edilebilecek bir durum değildir.

2.8. Ulü'l-Emr

Ulü'l-Emr ifadesi, genel itibarı ile yöneticiler, idareciler anlamına gelse de müfessirlerin bir kısmı Nisâ Sûresi'nde geçen bu kavramı ilim sahipleri olarak yorumlamışlardır. Kurtubî, buradaki Ulü'l-Emr'den kastedilenin ilim ve derin kavrama kabiliyetine sahip kişiler ya da ordu kumandanları olduğunu nakletmiştir.⁶⁶ İlgili ayette güven ve korku ile ilgili bir haber alındığında bunun hemen yayılmaması, işin hakikatinin anlaşılması için Peygamber'e ve Ulü'l-emre müracaat edilmesi emredilmektedir:

“*Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; hâlbuki onu, Rasûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere (Ulü'l-Emr) götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.*”⁶⁷

⁶¹ Âl-i İmrân, 3/18.

⁶² Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyê'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2/17.

⁶³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*, 23/246.

⁶⁴ Mücâdele, 58/11.

⁶⁵ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1414, 5/226.

⁶⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/291.

⁶⁷ Nisâ, 4/83.

Ayetteki Ulü'l-Emr “yani o işe selahiyet ve ihtisası bulunan zevata veya ümeraya redd ü irca etseler, danışmalar veya havale eyleseler” şeklinde tefsir edilmiştir.⁶⁸ Bu ayette Ulü'l-Emr, ilim ve istinbât kelimeleri peş peşe zikredilmiştir. Kuyudan çekilen ilk su anlamındaki “nebt” fiilinden türeyen istinbât, istihraç etmek anlamında olup nassın olmadığı konularda içtihat müessesesinin işletilmesine de delalet etmektedir.⁶⁹ Ayette zikri geçen ise istinbât şu şekilde açıklanmıştır: “Mebâdi ve mâ'lumat-ı mevcûdeyi tetebbu' ve istikra, tedkîk ü tenkîh ve mukayese ederek yeni bir ilim istihraç etmeye dahi istinbât ve istihraç tabir olunur ki bu bir meleke ve iktidar-ı mahsustur.”⁷⁰ Böylelikle ister yönetici ister alanında uzmanlık şeklinde yorumlansın her iki durumda da bilgi sahibi olan kimselere müracaat edilmesi, toplumda bu vazifeyi icra edecek insanların olması gerektiği vurgulanmış olmaktadır.

2.9. Ulü'l-Elbâb

Kur'an'da ilimle irtibatlı olan kavramlardan birisi de akıl ve bu anlamda kullanılan yakın kelimelerdir. Bilginin elde edilmesi ancak aklın yerinde ve doğru bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Bu nedenle birçok ayette insanın akletme ve düşünme potansiyelini kullanarak doğru yola tabi olması emredilmiştir. Bilgiye ulaşmaya vesile olan akıl kelimesinin Kur'an'da hiçbir ayette isim olarak yer almayıp 49 yerde fiil formunda geçmesi, onun dinamik yönüne, görev ve işlevine işaret etmektedir.⁷¹ Bu çerçevede selim akıl sahipleri anlamında birçok yerde Ulü'l-Elbâb,⁷² Ulü'n-Nühâ,⁷³ Ulü'l-Ebsâr⁷⁴ gibi terkipler kullanılmıştır. Çünkü akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik olup ilâhî emirler karşısında muhatap tutulmasını sağlayan, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilme, düşünme ve analiz yapma yetisidir. Bu nedenle akî melekelerin kullanılmasında temelinde somut birçok örnek Kur'an'da zikredilmiştir. “..yalnız akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.”⁷⁵ ayetini tefsir ederken Râzi, Kur'an'dan hakkı ile istifade edenlerin ancak kâmil akıl sahipleri olduğunu belirtir.⁷⁶

3. Kur'an'da İlim Türleri

Tarihsel süreçte Müslümanların okudukları ve okuttukları ilimler bir gayeye matuftu. Bazı kimselerin iddia ettikleri gibi ilim, sırf dinî alana hasredilmemiş bütün beşerî ve tecrübî yönleri kuşatmıştır. Bu durum onların ilimleri tasnifinde de kendisini göstermiştir.⁷⁷

⁶⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/380.

⁶⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/291.

⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/381.

⁷¹ Ahmet Vefa Temel, “Arap Dili ve Kur'an-ı Kerim Bağlamında “Akıl” Kavramının Analizi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: V, sayı: 10, 128, 132.

⁷² Bakara, 2/269; Âl-i İmrân, 3/7; Ra'd, 13/19.

⁷³ Tâhâ, 20/54, 128.

⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/13; Nûr, 24/44; Haşr, 59/2.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

⁷⁶ er-Râzi, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzi*, 7/147-148.

⁷⁷ Atay, Hüseyin, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4, 5.

Fârâbî (ö. 339/950), İbn Sînâ (ö. 428/1037), İbn Hazm (ö. 456/1064), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Taşköprülizâde (ö. 901/1495) gibi alimler, ilimlerin tasnifine dair farklı kategoriler ortaya koymuşlardır. Örneğin Fârâbî, *İhsâü'l-Ulûm* adlı eserinde ilimleri beş kategoride ele almıştır: Filolojiye dair ilimler, mantığa dair ilimler, matematiğe dair ilimler, fizik ve metafizik ilimler, medeni ilimler (ahlâk ilmi ve siyaset ilmi) ile fıkıh ve kelam ilimleri.⁷⁸ Kur'an'daki ilimleri farklı tasniflere tabi tutmak mümkündür. Biz de bu başlık altında Kur'an'daki ilim türlerini ilâhî ilim, vehbî ilim ve mükteleb ilim üzere üç kısımda değerlendireceğiz.

3.1. İlâhî İlim

Kur'an'da Allah'ın ilmine yönelik vurgular çok geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Allah ile ilim kavramı arasındaki ilişki, birçok ayette beraber zikredilmek suretiyle ortaya konulmuştur. Kur'an, müşriklerin iddia ettikleri gibi Hz. Peygamber'in bilgisi ile değil Allah'ın ilmi (يعلم الله) ile indirilmiştir.⁷⁹ Hiç şüphesiz yaratmak ve idare etmek irade ve kudret; irade ve kudret de ilim ile doğrudan ilişkilidir. Buna göre Allah, kuluna bilmediğini öğreten,⁸⁰ onların bilmediğini bilen,⁸¹ semavat ve arzın gaybından,⁸² göklerdeki ve yerdeki her şeyden,⁸³ gayb ve şehadet âleminde,⁸⁴ insanların açığa çıkardıklarından ve gizlediklerinden haberdar olandır.⁸⁵ Allah mutlak anlamda gayb bilgisine sahip olan,⁸⁶ gaybın anahtarlarını elinde bulunduran,⁸⁷ gönüllerdeki sıkıntıları,⁸⁸ nefsin vesveselerini,⁸⁹ kimin nifak ile hareket ettiğini,⁹⁰ insanların önündeki ve arkasındakilerini,⁹¹ insanın yapıp ettiğini,⁹² kara ve denizdekileri,⁹³ gönül ve kalplerde geçenleri,⁹⁴ rahimlerde olanı,⁹⁵ yere gireni ondan çıkarı, gökten ineni ve ona yükseleni bilendir.⁹⁶

⁷⁸ Ebû Nasr el-Fârâbî, *İhsâü'l-Ulûm*, nşr: Osman Muhammed Emin, Matbaatü's-Saadet, Mısır, 1931, 6.

⁷⁹ Hüd, 11/14; Ayrıca bkz. Muhammed Reşîd b. Ali Rüdâ, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*, el-Heyetü'l-Misriyye, 1990, 12/39.

⁸⁰ Alak, 96/5.

⁸¹ Bakara, 2/30, 232; Nahl, 16/74.

⁸² Bakara, 2/33; Hucurât, 49/18; Fâtur, 35/38.

⁸³ Mâide, 5/97.

⁸⁴ En'am, 6/73; Tevbe, 9/94; Ra'd, 13/9; Zümer, 39/46; Haşr, 59/22; Teğâbun, 64/18.

⁸⁵ Bakara, 2/33; İbrâhîm14/۳۸; Enbiya, 21/110; Neml, 27/25.

⁸⁶ Mâide, 5/109, 116; Tevbe, 9/78; Sebe, 34/48; Cinn, 72/26.

⁸⁷ En'am, 6/59.

⁸⁸ Hicr, 15/97.

⁸⁹ Kâf, 50/16.

⁹⁰ Tevbe, 9/101.

⁹¹ Bakara, 2/255.

⁹² En'am, 6/3, 60; Ra'd, 13/42; Nahl, 16/91.

⁹³ En'am, 6/59.

⁹⁴ Âli İmrân, 3/119; Enfâl, 8/70.

⁹⁵ Ra'd, 13/8; Lokman, 31/34.

⁹⁶ Sebe, 34/2; Hadîd, 57/4.

Yine Kur'an'da Allah'ın ilmi; ordularının sayısının ancak kendisinin bildiği,⁹⁷ ağaçtan düşen yapraktan haberinin olduğu,⁹⁸ kişi ile kalbinin arasına girdiği,⁹⁹ risaleti ve hidayeti kime vereceğini,¹⁰⁰ takvanın¹⁰¹ ve dalaletin kimde olduğunu en iyi kendisinin bildiği,¹⁰² rahmetinin ve ilminin her şeyi kuşattığı¹⁰³ şeklinde tasvir edilmiştir. Bununla beraber O'nun hayır, infak ve nezir adına yapılanı,¹⁰⁴ zalim olanları,¹⁰⁵ yolundan sapanları,¹⁰⁶ haddi aşanları,¹⁰⁷ fesad çıkaranları¹⁰⁸ hasılı her şeyi bildiği¹⁰⁹ ifade edilmiştir.

Kur'an'da Allah'ın Alîm ismi ile birlikte daha başka isimleri de zikredilmiştir. Alîm ismi ile Halîm, Semî', Hakîm, Vâsî', Şâkir, Azîz, Hallâk, Fettâh, Kadîr ve Habîr isimleri bazı yerlerde beraber kullanılmıştır. Bu isimlerin Alîm ismiyle ikili kullanımı, ayetin muhtevası, siyak ve sibakı ile münasebet içerisinde olduğunu göstermektedir.¹¹⁰ Böylelikle Alîm ismine sahip olan Allah'ın hilm sahibi olduğu,¹¹¹ her şeyi işittiği,¹¹² hikmete mutabık yarattığı,¹¹³ ilminin her şeyi kuşattığı¹¹⁴ ve şükre layık olduğu,¹¹⁵ izzet sahibi olduğu,¹¹⁶ ilimle yarattığı,¹¹⁷ ilim ile rahmet kapılarını açtığı,¹¹⁸ ilim ile birlikte kudret sahibi olduğu¹¹⁹ ve her şeyden haberdar olduğu¹²⁰ vurgulanmıştır. Burada Alîm ismi ile diğerleri arasında nasıl bir münasebetin olduğu konusunda bir örnek vermek ile iktifa edilecektir. Fetih Sûresi'nin 4. ayetinin meali şöyledir:

“O Allah ki, imanlarını bir kat daha arttırsınlar diye Müminlerin kalplerine sekinet indirdi. Göklerin ve yerin orduları sadece Allah'ındır. Allah her şeyi hakkı ile bilen (Alîm), her işi hikmetli olanıdır.”¹²¹

⁹⁷ Müddessir, 74/31.

⁹⁸ En'am, 6/59.

⁹⁹ Enfâl, 8/24.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/167; Nisâ, 4/25; En'am, 6/124; Nahl, 16/125; Kasas, 28/56.

¹⁰¹ Necm, 53/32.

¹⁰² Kasas, 28/85.

¹⁰³ Ğafir, 40/7.

¹⁰⁴ Bakara, 2/197, 270.

¹⁰⁵ En'am, 6/58.

¹⁰⁶ En'am, 6/117.

¹⁰⁷ En'am, 6/119.

¹⁰⁸ Yûnus, 10/40.

¹⁰⁹ Bakara, 2/29, 231, 282; Nisâ, 4/176; Enbiya, 21/81.

¹¹⁰ Mehmet Altun, *Esmâ-i Hüsnanın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi*, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2015, 77.

¹¹¹ Nisâ, 4/12; Ahzâb, 33/51.

¹¹² Bakara, 2/127; 137; 181; 224; 227, 244; 256; Âl-i İmrân, 3/34.

¹¹³ Bakara, 2/32; Nisâ, 4/26; En'am, 6/128, 139; Enfâl, 8/71.

¹¹⁴ Bakara, 2/115; 247, 261; Mâide, 5/54.

¹¹⁵ Bakara, 2/185.

¹¹⁶ En'am, 6/96.

¹¹⁷ Hicr, 15/86; Yâsîn, 36/81.

¹¹⁸ Sebe, 34/26.

¹¹⁹ Nahl, 16/70; Rûm, 30/54.

¹²⁰ Lokman, 31/34.

¹²¹ Fetih, 48/4.

Bu ayette müminlerin kalplerindeki iman ve derecelerini Allah'ın bildiği ve müminlerin imanlarını arttırmasının, kalplerine sekinet indirmesinin bir hikmet ve amaca mebni olduğu, ordularını hüküm ve hikmet ile idare ettiği anlaşılmalı, böylece ilim ile hikmet arasındaki tenasüb ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere Allah'ın sıfatlarından biri olan ilim, birçok ayette zikredilmiştir. Allah'a nispet ile kullanılan ilim kavramı, O'nun olanı ve henüz olmayanı bilmesi, varlık âlemindeki hiçbir şeyin O'na gizli kalmaması, ilminin cüzû-küllî her şeyi tazammun etmesi, eşyanın zâhirini ve bâtını ihata etmesi anlamındadır.¹²² Yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı üzere mahlukatın ilmi mahdûd, mahluk, hâdis ve kesbe dayalı iken Allah'ın ilmi ise gayr-ı muhadded olup mutlak ve ezelidir.

3.2. Vehbî İlim

Kur'an'da ilim türlerinden biri de doğrudan doğruya Allah'ın istediği kuluna bahsettiği ilim türüdür. Bu ilim vahiy, ilham veya kalbe ilka gibi yollarla gerçekleşir. Peygamberlere verilen ilim bu türdendir. Peygamberler dışında vahye mazhar olan insanların bulunup bulunmadığı meselesi alimler arasında tartışılan konulardandır. Ama Kur'an'da Musa'nın annesine,¹²³ İsa'nın havarilerine,¹²⁴ meleklerle,¹²⁵ arıya,¹²⁶ yere,¹²⁷ göğe¹²⁸ vahyedildiği ifade edilmiş ve çoğunlukla bu vahiy türü ilham olarak yorumlanmıştır.¹²⁹ Bu başlık altında ise peygamberlere verilen ilim üzerinde durulacaktır. Allah'ın peygamberlere vahiy göndermesi, ilk insan Hz. Adem ile başlamış ve Hz. Peygamber ile son bulmuştur. Peygamberlerin Mûteâl olan ile kurduğu metafiziksel ilişkinin mahiyetini kavrama ve tecrübe etme imkânımız yoktur.

Bilindiği üzere ilâhî dinlerin en önemli bilgi kaynağı vahiydir, akıl değildir. İnsan, murad-ı ilâhînin ne olduğunu bilmesi ve ona göre yaşayabilmesi için zorunlu olarak bir rehber muhtaç olarak yaratılmıştır. Allah insanlar arasından onlar gibi yaşayan, onlar gibi davranan, onlar gibi beşerî ihtiyaçları olan birisine yine kendi içlerinden seçerek ona vahyetmiştir.¹³⁰ Bu vahye mazhar olanlar hiç şüphesiz peygamberlerdir. Bu nedenle nübüvvet müessesesi, hâlik ile mahluk arasındaki iletişimin tesisi için zorunludur. Böylece peygamberler Allah'tan aldığı vahiy insanlara tatbik ederek yol göstermiş ve bu bilgi soyut düzeyde kalmamıştır. Allah'ın vehbî olarak bahsettiği veya kalbe ilka ettiği ilim, beşerî arzuları aşacak bir nitelik de arz etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de peygamberlere verilen ilim çoğunlukla vahy, kitap, ilim/ta'lîm ve hikmet kelimeleri ile ifade edilmiştir. Bu konuda çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden birkaç tanesini örnek olarak vermek istiyoruz:

¹²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/3083.

¹²³ Kasas, 28/7.

¹²⁴ Mâide, 5/111.

¹²⁵ Enfâl, 8/12.

¹²⁶ Nahl, 16/68.

¹²⁷ Zilzâl, 99/5.

¹²⁸ Fussilet, 41/12.

¹²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", *DİA*, İstanbul, 2012, 42/440.

¹³⁰ Mehmet Görmez, *Hadis İliminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2014, 26.

Vahy kelimesine örnek:

“Biz, Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, torunlarına, İsa’ya, Eyyüb’e, Yûnus’a, Hârûn’a ve Süleyman’a da vahyetmiştik.”¹³¹

Kitab kelimesine örnek:

“Allah, sana Kitabı ve hikmeti indirdi.”¹³²

İlim/ta’lîm kelimesine örnek:

“Şayet sana ilim geldikten sonra onların hevalarına tabi olursan şüphesiz zalimlerden olursun”;¹³³ **“Ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”;**¹³⁴ **“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”**¹³⁵

Hikmet kelimesine örnek: *“Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat’ı, İncil’i de öğretmişim.”*¹³⁶

3.3. Beşerî/Mükteseb İlim

Beşerî ya da mükteseb ilimden kastettiğimiz, teknik düzeyde kelimacı ve felsefecilerin literatüründe tartışılan kavramsal çerçeve değildir. Bu çalışmadaki beşerî/mükteseb ilim ifadesini, lügat anlamını havi bir şekilde insanın çeşitli bilgi edinme araçlarını kullanarak akıl yürütme, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurma, geçmişteki kümülatif ilmi verileri dikkate alarak tenkît, tashîh ve tezyîd etme sürecinde oluşan bilgi türü anlamında kullanılmaktadır. Bu bilgi türü aklî, vicdanî, ruhî imkân ve kabiliyetlerden istifade etmek ile husule gelir. Beşerî çaba neticesinde elde edilen mükteseb ilim, beraberinde her zaman mutlak doğru ve hakikati getirmeyebilir. Başka bir ifade ile bu bilgi türü isabet oranı yüksek olmak ile birlikte beşerî noksanlık ve acziyet ile de mualleldir.

Kur’an’dan elde edilecek ilmi çıkarımlar, alimlerin yaklaşım tarzlarına ve dinî anlayışlarına göre farklılık arz edebilir. Kur’an merkezli ortaya konulacak ilmi yaklaşımların netice itibarı ile bir yorum olduğunu ve sübjektif bir karakter taşıdığını dolayısıyla bağlayıcılık açısından bir vucûbiyet gerektirmediğini ayrıca hatırdta tutmak gerekir. Bir başka husus ise Kur’an üzerinde araştırma yapanların ve ayetleri yorumlayanların kabiliyet ve potansiyellerinin birbirinden farklı olduğu olgusudur. Bu da ulaşılan sonuçların kabul ya da eleştiriye açık olduğunu ortaya koymaktadır.

¹³¹ Nisâ, 4/163.

¹³² Nisâ, 4/113.

¹³³ Bakara, 2/145.

¹³⁴ A’râf, 7/62.

¹³⁵ Kehf, 18/65.

¹³⁶ Mâide, 5/110; Ayrıca bkz. Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/164; Cum’a, 62/2.

Kur'an'da 382 yerde geçen ayet kavramı üzerinde de durmak gerekir. Ayet kelimesi hem Kur'an sûrelerindeki bölümler için hem de Allah'ın varlığına işaret eden delil ve nışane anlamında kullanılmıştır. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîmdeki ayetler için tenzîlî ayetler; kâinatta Allah'ın varlığına işaret eden ayetler için ise tekvînî ayetler ifadesi kullanılmıştır. Tekvînî ayetler için kâinattaki şu unsurlar zikredilebilir: Göklerin ve yeryüzünün belli bir nizam içerisinde yaratılması, gece ve gündüzün peşi sıra gelmesi, rüzgânın esmesi, yerin canlıların yaşamasına elverişli hale getirilişi, ziraata ve yerleşime uygun ovaların, seyahate elverişli yolların oluşumu, hayat kaynağı suyun gökten indirilişi, aynı su ile beslenen aynı iklimin topraklarında tadı ve besin değeri farklı yiyecek ve meyvelerin yaratılması, göklerin görülebilir direkler olmaksızın yükselişi, gemilerin denizlerde batmadan seyredilişi, besin kaynağı ve binek olarak kullanılan çeşitli hayvanların insanların emrine verililişi.¹³⁷ Ali Şeriatî (ö. 1977) de bu konuda şu tespitleri yapar: “Kur'an, sünnet dediğinde bireye, hayata, dünyaya, insan tarihine, toplumlara ve doğaya egemen olan bilimsel yasaları amaçlamaktadır. Sünnet bilimsel yasalaradır. Ayet ise toplumsal, insani ya da maddi olgulardır. Gece bir ayettir, sivrisinek bir ayettir, gecenin gündüzün gelmesi ayettir, yağmur ayettir, ışık ayettir, yer ve gök ayettir...Şaşırtıcıdır ki Kur'an hem bir sineğe ve sivrisineğe, hem büyük bir insani gerçeğe, hem Kur'an gibi bir gerçeğe ve hem de Musa'nın ya da İsa'nın mucizesine ayet demektedir. Biz bunlara mucize adını verirken Kur'an bunları ayet diye adlandırmaktadır...ayet ise gerçek ve hakiki zattan bir belirtidir. Ayetin özsel ve bağımsız bir anlamı yoktur.”¹³⁸ Kâinattaki bu unsurlar üzerinde tefekkür, tedebbür ve teakkul gibi aklî aktivitelerin gerçekleştirilmesi, eserden hareketle müessirin ilim ve kudretinin idrak edilmesi, neticede varlık üzerinden Allah'a iman edilmesi, Kur'an'ın amaçları arasında zikredilebilir.

Peygamberler, Allah'ın emirlerini tatbik ve tebliğ etmekle sorumlu oldukları için insanlığın ihtiyaç duyduğu ilme de öncülük etmişler¹³⁹ ve ayetler üzerinde düşünmeleri için ümmetlerini uyarmışlardır. Bu çerçevede tekvînî ayetler üzerinde tefekkür edilmesi, asgari bir düşünme faaliyeti ile sınırlanamaz. Kur'an'ın muhatap aldığı toplumda anlaşılabilirliği, bütün anlam referanslarının anlaşıldığı veya tüketildiği anlamına gelmez.¹⁴⁰ Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerin mütebadir, simgesel, imgesel, mecâzî, işârî gibi anlamsal düzeyde derece ve katmanları farklı olabilir ve Kur'an metni buna imkân tanımaktadır. Tekvînî ayetlerin temel amacı Allah'ın varlığı ve birliğini ortaya koymaktır. Ancak bu, ilgili ayetlerin daha başka ilmî meselelerin küllî ilkelerine işaret etmediği anlamına gelmez. Mihver olarak kabul edilmesi gereken mütebadir mananın dışında tekellüfe girilmeden Kur'an metninin elverdiği ölçüde bir yorum dinamizmi de geliştirilebilir. Bu, sadece günümüz ile alakalı bir durum da değildir. Dün de Kur'an'dan hareketle ilmî çabalar ortaya konuldu, yarın da bu çaba devam edecektir. Burada dikkat edilmesi gereken en temel husus, tenzîlî ayetler vasıtasıyla tekvînî ayetler üzerinde Kur'an'ın araştırma ve incelemeyi

¹³⁷ Yusuf Şevki Yavuz-Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *DİA*, İstanbul, 1991, 4/242.

¹³⁸ Ali Şeriatî, *İslam Bilim I*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, 136, 138.

¹³⁹ Ahmet Turan Alkan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012, 21.

¹⁴⁰ Şaban Ali Düzgün, “Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/1, 2018, 63.

sürekli teşvik etmesidir. Burada Kur'an'ın metafiziksel boyutunu dikkate almaksızın salt bir bilimsel kitap olarak görme indirgemeciliğinden veya sadece klasik anlamdaki dinî ilimlerin elde edildiği daraltıcı bir kitap anlayışından da sakınmak gerekir. Şimdi mükte-seb/beşerî ilimlere delalet eden bazı ayetlere geçebiliriz.

Ayetlerin akli ilimlere delalet etmesi: Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki müfessirin Kur'an'ı tefsir ederken çelişkili durumlara düşmemek için akli ilkelere uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Râzi'nin tefsirini dirayet tefsir geleneğinin zirvesine taşıyan önemli sebeplerden biri, onun felsefî birikim ve tecrübesidir. Aynı şekilde Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirini öne çıkaran en önemli faktör, müellifin sadece şer'î ilimlerdeki uzmanlığı değil, felsefî birikiminin ona sağladığı perspektiftir.¹⁴¹ Bu sebeple İslâm düşünce tarihi boyunca ortaya konan felsefî birikim, daima Kur'an ve hadislerde anılan hikmet kavramıyla ilişkilendirilmiştir.¹⁴²

Daha önce de işaret edildiği üzere Kur'an'da aklın etkin ve işlevsel kullanılmasını emreden birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin hasılası, Müslümanların akla önem vermesi, aklın ve düşüncenin hakkını vermesi, etrafındaki hâdiseleri anlamlandırmak için tefekkür etme ameliyesini elden bırakmaması şeklinde sıralanabilir. Bu durum Kur'an'ın akli ilimleri dolaylı olarak takviye ettiğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte mantık ilminin temel bazı kavram ve uygulamaları da Kur'an'da geçmektedir. Örneğin mantığın kıyas, burhan, cedel, hitabet ve şiir gibi ana konu ve kavramlarına ek olarak¹⁴³ mukayese, analiz, ikna, yeniden düşünmeye sevk ile alakalı ayetler de Kur'an'da bulunmaktadır. Konu ile ilgili bazı ayetlerin zikredilmesi, meselenin daha iyi bir şekilde izah edilmesine katkı sağlayacaktır:

“Onlar, ‘Yahudi veya Hristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek’ dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: ‘Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin burhanınızı/kanıtınızı getirin!’¹⁴⁴; ‘Her ümmetten bir şahit çıkarır ve ‘kesin delilinizi/burhanınızı ortaya koyun’ deriz.’¹⁴⁵; ‘Onlara ‘Bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve sadece tahminde bulunuyorsunuz’ de.’¹⁴⁶; ‘Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: ‘Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?’ De ki: ‘Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı bilendir.’¹⁴⁷ ‘İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır! O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra kan pıhtısı olmuş, sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti. Ondandır iki eşi, yani erkek ve dişi var etmişti. Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?’¹⁴⁸

¹⁴¹ İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, 38.

¹⁴² İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, 34.

¹⁴³ Hüseyin Atay, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4, 17.

¹⁴⁴ Bakara, 2/111.

¹⁴⁵ Kasas, 28/75.

¹⁴⁶ En'am, 6/148.

¹⁴⁷ Yâsîn, 36/79.

¹⁴⁸ Kıyâme, 75/36-40.

Ayetlerin tarih araştırmalarına delalet etmesi: Kur'an'da birçok ayet, tarih araştırmalarının önemine işaret etmektedir. Bu çerçevede Kur'an, belleklerde yer edinmesi için farklı sûre ve ayetlerde tekrar ederek tarihsel hadiseleri nakletmiş dolayısıyla nazarları önceki peygamberler ve ümmetlerinin yaşanmışlıklarına yönlendirmiştir.

Kur'an'a bakıldığında önemli bir bölümünün kıssalardan, önceki peygamberlerin mücadelelerinden, zulümleri sebebi ile helakı hak eden milletlerden oluştuğunu görürüz. Bu anlatım metodolojisi, tarih felsefesinin yanı sıra tarih tenkidi konusunda da önemli bilgiler içerir. Bu yönüyle Kur'an'ın tarih ilminin önemine işaret ettiğini, müminleri önceki kavimleri araştırmaya yönelttiğini ifade etmek mümkündür. Kur'an, tarihi hâdisatı öncekiler hakkında bilgi sahibi olmamızdan ziyade değer yüklü bir amaca matuf olarak anlatır. İbret alınması, yapılan yanlışların tekrar edilmemesi, tarihi olayların sebep-sonuçları, isyan ve tuğyanın artması durumunda sünnetullahın işleyeceği gibi amaçlar çerçevesinde tarihi vakıalar aktarılır. Böylece tarih sadece yaşanmışlıkların hikaye edilmesi değil, geçmiş tecrübelerden istifade ederek istikbale projeksiyon sunacak bazı tedbir ve öngörülerini sağlamamıza yardımcı olur.

Kur'an'ın tarih araştırmalarına sevk etmesi, salt maddi olgular üzerine değil, dinî ve ahlâkî mesajlar çıkarma ve bunları birer ayet olarak okuma amacına yöneliktir. Yine tarih ilmi ile yakından ilişkili olan alanlardan birisi de arkeolojidir. Kur'an geçmiş milletlerin bakiyesinden ve tarihi kalıntılardan da bahsetmekte ve bunların incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak yine Kur'an'a göre bu tür tarihi eser ve bakiyelerin tetkik amacı, ibret alınarak bir hidayet vesilesi olma ön şartına bağlıdır.¹⁴⁹ Günümüzde Kur'an ve arkeoloji ile ilgili bazı çalışmaların yapılmış olması önemlidir¹⁵⁰ ve kanaatimizce müstakil bir disiplin hüviyeti kazanıp geliştirilerek devam ettirilmelidir. Konu ile ilgili bazı ayetleri şöyle sıralamak mümkündür:

“Onlardan önce de eşya ve görünüş bakımından daha güzel olan nice nesiller helâk ettik.”¹⁵¹; “Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden daha çok, daha kuvvetli, yeryüzünde bıraktıkları eserler daha sağlam olan öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğunu görmezler mi? Kazandıkları onlara bir fayda vermemiştir.”¹⁵²; “Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezin dolaşıp da (Allah'ın âyetlerini) yalan sayanların âkabeti ne olmuş, görün!”¹⁵³

Ayetlerin kevnî ilimlere delalet etmesi: Tarihte din-bilim ilişkisi her zaman netameli bir konu olmuştur. Ortaçağda kilise-bilim adamları arasındaki gerilim önce din ile bilim arasında bir çatışmaya sonra karşıtlığa neden oldu. Batı'da kilisenin baskısından kurtulan bilim, oldukça büyük ilerleme kat etti. Bu ilerleme, kilisenin bilime engel olduğu düşüncesini teyit etmiş oldu. Bundan sonra Batı'daki bu tecrübenin aynısının İslâm-ilim ilişkisine

¹⁴⁹ Bahattin Dartma, “Kur'an Işığında Arkeoloji”, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 98, sayı: 10, 11, 12, 119-120.

¹⁵⁰ Bahattin Dartma, *Kur'an ve Arkeoloji*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁵¹ Meryem, 19/74.

¹⁵² Mü'min, 40/82.

¹⁵³ Âl-i İmrân, 3/137.

taşınması yönünde bazı seküler yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı. Oysa bu kıyas hem referans hem de gerçeklik açısından doğru değildir. Zira Kur'an ile ilim arasında bir çatışmadan söz edilemeyeceği gibi tarihin herhangi bir döneminde –bazı tikel örnekleri istisna edersek- Ortaçağ Batı'sında olduğu şekliyle dinin ilmin gelişimine engel olduğu fikriyatı, gerilimi veya çatışması Müslüman kamuoyunda hakim bir dünya görüşü olmamıştır. Müslüman dünyada son dönemlerde Batı aleminde gelişim kaydeden sosyal ve tabii ilimlerin İslâmî bir nitelik kazanmasına ve İslâmî bilginin inşa edilmesine yönelik çalışmalar artmaktadır. Öte taraftan Kur'an'ı anlama çabasında diğer beşerî ve kevnî disiplinlerden ne kadar çok istifade edilirse bazı ayetlerin anlaşılması da o kadar kolay hale gelecektir. Konunun çok geniş uzantıları olduğundan burada bazı ilimlere dair belirli ayetlere yer verilmekle iktifa edilecektir:

Kur'an insanın yaratılış serüveninden bahsetmektedir. Allah insanı çeşitli merhaleler halinde,¹⁵⁴ en güzel bir şekilde¹⁵⁵ kan pıhtısından yaratmış¹⁵⁶ ve ona şekil vermiştir.¹⁵⁷ Bu ayetlere fizyoloji, anatomi ve embriyoloji mütehasıslarının perspektifi ile de bakılmalıdır.

Kur'an, kâinattaki hâdiselerin Allah'ın ilmi ile gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Buna göre, Allah dane ve çekirdeği çatlatmış,¹⁵⁸ karanlığı yarıp sabahı çıkarmış, geceyi dinlenme vakti yapmış, güneşi ve ayı vakitleri tayin için bir hesap ölçüsü kalmış,¹⁵⁹ karanın ve denizin zifiri karanlığında yolumuzu bulalım diye yıldızları var etmiş,¹⁶⁰ gökten yağmur yağdırıp o yağmurla bitkileri tomurcuklandırmış, hurma tomurcuklarından salkımları, zeytin, nar ve bağ-bahçeleri yaratmıştır.¹⁶¹ Bu ayetleri konularına göre botanik, coğrafya ve kozmolojinin verileri ile de okumak farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına kapı aralayacaktır.

Kur'an'da madenler, bitkiler, hayvanlar ve ziraatla alakalı ayetler bulunmaktadır. Alanın uzmanları tarafından bu ayetler tetkik edilmelidir. Bunlardan bazıları şöyledir:

“O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur.”¹⁶²; “Sizin için yeryüzünü döşeyen, yollar açan, gökten su indiren O'dur. Biz o su ile türlü türlü, çift çift bitkiler yetiştirdik.”¹⁶³; “Orada meyveler, salkımlı hurma ağaçları, kabuklu taneler, güzel kokulu otlar vardır.”¹⁶⁴; “Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratın O'dur).”¹⁶⁵; “O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”¹⁶⁶

¹⁵⁴ Nûh, 71/14.

¹⁵⁵ Tîn, 95/4.

¹⁵⁶ Alak, 96/1-2.

¹⁵⁷ A'râf, 7/11.

¹⁵⁸ En'am, 6/95.

¹⁵⁹ En'am, 6/96.

¹⁶⁰ En'am, 6/97.

¹⁶¹ En'am, 6/99.

¹⁶² Meâric, 70/8.

¹⁶³ Tâhâ, 20/53.

¹⁶⁴ Rahmân, 55/11-12.

¹⁶⁵ En'am, 6/142.

¹⁶⁶ Bakara, 2/205.

Kur'an ile psikoloji arasında da ciddi bir irtibat bulunmaktadır.¹⁶⁷ Kur'an, çeşitli inanç gruplarının halet-i ruhiyelerinden, insanların zor ve kolay zamanlarındaki reflekslerinden, davranış biçimlerinden, bu davranışları tetikleyen saiklerden kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak bahsetmiştir:

“İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırdınca, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böyle haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi.”¹⁶⁸; **“İnsan aceleci olarak yaratılmıştır.”**¹⁶⁹; **“İnsan ise Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğu, ona bol bol nimetler verdiği, ‘Rabbim bana ikram etti’ der. Onu imtihan edip rızkı daralttığı ise ‘Rabbim beni önemsemedi’ der.”**

Kur'an koruyucu hekimlik, beden ve elbise temizliği, temiz gıda ve dengeli beslenme gibi insan sağlığına ilişkin bazı hususlardan da bahsetmektedir:

“Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiye ve Allah’a şükredin.”¹⁷⁰; **“Yiyin için fakat israf etmeyin.”**¹⁷¹; **“Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”**¹⁷²

Ayetlerin dinî ilimlere işaret etmesi: Yukarıda ifade ettiğimiz gibi dinî ilimler ifadesi insana, topluma, canlılara, kâinata dair bütün müsbet ilimleri içine alan şemsiye bir kavramdır. Ancak bir vakıa olarak dinî ilimler ifadesi çoğunlukla tefsir, hadis, fıkıh, kalam, tasavvuf, Arap dili vb. branşlara tahsis edilmiştir. Murad-ı ilâhînin ne olduğuna yönelik İslâmî disiplinlerin nitelikli bir şekilde ta’lim ve tedris edilmesi de oldukça önemlidir. Dinî ilimler üzerine mesainin teksif edilmesine işaret eden ayetlerden biri şöyledir:

“Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaşta) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”¹⁷³

Bu ayetten anlaşılmaktadır ki müminler sefere çıktıklarında hepsinin ikamet ettikleri yerde kalmaları doğru olmadığı gibi arkalarında kimseyi bırakmayacak şekilde top yekûn savaşa çıkmaları da isabetli değildir. Müminlerden bir taifenin arkada kalıp din üzerinde tafakkuh eylemeleri, dünyevî bir paye ve halka tahakküm amacı gütmeksizin inzar ve

¹⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Hayati Aydın, *Kur'an'da Psikolojik İkna (Özendirme ve Korkutma Temelli)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2016; *Kur'an'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2018; Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara, 2017; Şaban Karasakal, “Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”, *Turkish Studies*, vol: 8/12, 689.

¹⁶⁸ Yûnus, 10/12.

¹⁶⁹ Enbiyâ, 21/37.

¹⁷⁰ Bakara, 2/172.

¹⁷¹ A'râf, 7/31.

¹⁷² Bakara, 2/195.

¹⁷³ Tevbe, 9/122.

irşadda bulunmaları, dinî ilimleri tahsil için bir seferberlik halinde olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile ilim ve hüccet ile yapılan cihad, seyf ile yapılan cihaddan aşağıda değildir.¹⁷⁴

4. Sahîh Çizgiden Sapma: Ulema Kavramının Daralması

Kur'an'da ilim kavramı, mutlak olarak zikredilmiştir. Buna göre bilgide bütünlüğü ifade eden ilim, dünyevî ilim-uhrevî ilim; akfî-nakfî ilim; maddî-manevî ilim gibi herhangi bir tasnife tutulmadan umumi bir anlamda kullanılmıştır. Tasnif hangi şekilde yapılırsa yapılsın, Kur'an'da ilmin götürdüğü amaç, iman ve tevhiddir. Buna göre ilim, sadece ilim olması yönüyle değil, vesile olduğu amaç itibarı ile değer kazanmaktadır.

İlimlerin tasnifi ve hiyerarşisi hakikat arayışında önemli olmakla birlikte parçacı bakış açısına kapı aralamış, her bilim kendi penceresinden varlığı tanımlamış ve böylece disiplinler arası irtibat ve koordinasyon zayıflamıştır. Bu durum, tarihi süreç içerisinde daha belirgin hale gelmiş, ulum-i diniye denilince ulum-i fenniye ve ulum-i aklıyye daire dışı kalmış, akla sadece temel İslâm bilimlerinin gelmesine yol açmıştır. Böylelikle ulema ifadesi, sadece tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi ilimler ile ilgilenen kişilere münhasır kalmış; tıp, astronomi, matematik, antropoloji, kozmografya gibi ilimlerle meşgul olanlar için ulema ifadesi yerine modern dönemde bilim adamı kavramının kullanılmasına sebebiyet vermiştir.

Din adamı ile bilim insanı profili ve algısı, 17. ve 18. asırlarda batıdaki ilmi gelişmelere paralel olarak ayrılmaya, hatta zıtlasmaya kadar varmıştır. Bu gelişmelerden etkilenen İslâm dünyasında ulema dinî ilimler sahasına, bilim insanı ise tabiat ve pozitif bilimlere indirgenmiş ve her iki sınıf arasında bilgi alış verışı ve uzlaşmacı tavır zedelenmiştir. Dolayısıyla her iki cenah arasında adı konulmamış bir taassup ve alan hakimiyeti sürecine zemin hazırlanmıştır. Bu durum mikro-makro düzeyde din algısını da etkilemiştir. Ulemanın dinî ilimler sahasına indirgenmiş olması, tenzîlî ayetler üzerine yoğunlaşılmasına ve kevnî ayetlerden ve bu ayetlerden ortaya çıkan tabiat ilimlerinden uzak durulmasına sebep olmuştur. Algısal düzeydeki bu anlayışa göre din, olgusal düzeyde kozmostan üretilen bilimler ile ilgilenmez. Böylece din ile kâinat; din ile varlık ve din ile estetik arasındaki diyalektik yeterli düzeyde kurulamamıştır. Binaenaleyh varlık âleminin temel sorularına cevap veren ve hayatın her yönüne dair bir anlam üretmesi gereken din, adeta belli bir alanla sınırlandırılmış böylece seküler bilim anlayışına da davetiye çıkarılmıştır.

Kur'an'da Allah'ın varlığına, birliğine, ilim ve kudretinin her şeyi kuşattığına, mikro seviyeden makro düzeye kadar varlık âlemindeki bütün unsurların onun iradesi ile olduğuna dair birçok ayet bulunmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'daki kevnî ayetler, Allah'a ulaşan birer delil olma çerçevesinde zikredilmiştir.

Bu açıklamalardan sonra Kur'an'daki ulema ya da alimûn/alimîn ifadelerinin geçtiği bazı ayetlerden hareketle (Şuarâ 197; Ankebût 43; Rûm Sûresi 22, Fâtır 28) bu kelimelelerin hangi bağlamda kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

¹⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/475.

Şuara Sûresi 197. ayette ulema ifadesi daha çok dinî ilimler ve kitap bilgisine sahip Benî İsrail bilginlerine yönelik bir anlam çerçevesinde kullanılmıştır:

“Şüphesiz Kur’an Âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye apaçık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir. Şüphesiz bu (Kur’an’ın indirileceği) öncekilerin kitaplarında da vardı. İsrailoğulları ulemasının onu bilmesi, onlar için bir âyet (delil) değil midir?”¹⁷⁵

Ankebût Sûresi 43. ayette *el-âlimûn* şeklinde çoğul formda zikredilmiştir. Bu ayetlerde Allah’tan başka şeylere inananların dünyası, dış etkilere karşı oldukça zayıf olan örümcek yuvasına benzetilmiştir. Sonraki ayetlerde bu misalleri ancak ilim sahibi insanların akledebileceği belirtilmiş devamında göklerin ve yerin belli bir amaç ve hikmet ile yaratıldığı ifade edilmiştir:

“Allah’tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan dişi örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi. Doğrusu Allah, Kendini bırakıp da yalvardıkları şeyi bilir. O güçlüdür, Hakim’dir. Biz bu misalleri insanlara veriyoruz, onları ancak bilenler (el-alimûn) akledebilir. Allah, gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. İşte bunda müminler için bir ibret (ayet) vardır.”¹⁷⁶

Rûm Sûresi 22. ayette de alim kelimesinin çoğul formlarından olan *el-âlimûn* ifadesi zikredilmiştir. Burada altı ayet peş peşe (وَمِنْ آيَاتِهِ) şeklinde başlayarak Allah’ın kevnî ayetleri tâdât edilmiştir. İlim sahipleri, tefekkür eden kavim, ibret ile dinleyen topluluk ve akleden toplum için bu ayetlerde birer ibret olduğu belirtilmiştir. Belirtmek gerekir ki ayet ifadesi, hem tenzîlî hem de tekvînî hâdiseler için kullanılmıştır. Rûm Sûresi’ndeki bu ayetlerin muhtevasını, insanların topraktan yaratıldığı, eşler arasında sevgi ve merhametin var edildiği, göklerin ve yerin yaratıldığı, dillerin ve renklerin farklı kılındığı, gecenin istirahat ve gündüzün çalışma vakti tayin edildiği, şimşegin çakıp gökten yağmuru indirdiği ve inen su ile yeri dirilttiği, göğün ve yerin O’nun izni ile kendi düzenlerinde durduğu ve insanların ölümden sonra dirilecekleri şeklinde sıralamak mümkündür. Ayetlerde ele alınan konular dikkatlice tetkik edilirse ilim sahiplerinin nazarlarının daha çok varlık âleminin unsurlarına çekildiği görülmüş olacaktır. Bu durum bizi ilim adamı profilinin kâinatı iyi incelemesi, bundan ibretler alması, bu unsurların her birisinin Allah’ın bir ayeti olduğu gerçeğini hatırlama tutması gerektiği sonucuna götürmektedir:

“Sizi topraktan yaratması, O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz. Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır. Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve

¹⁷⁵ Şu’arâ, 26/192-197.

¹⁷⁶ Ankebût, 29/41-44.

renklerinin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler (*el-alimîn*) için elbette ibretler vardır. Geceyin uyumanız ve gündüzün O'nun lütfundan istemeniz de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır. Korku ve ümit kaynağı olarak şimşegi size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır. Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz.”¹⁷⁷

Kur'an'daki ulema ifadesinin geçtiği yerlerden biri, Fâtır Sûresi'nin 28. ayetidir. Bu ayette varlık âlemi, insan ve hayvanlar gibi hayat sahibi olanla, bitki ve madenlerin merkezi dağlar gibi hayat sahibi olmayan delillerden bahsedilmiştir.¹⁷⁸ Bu ayet bağlamı ile birlikte değerlendirildiğinde şu hususlar göze çarpmaktadır: Allah gökten su indirmiş, bu su ile çeşitli ürünleri yaratmıştır. Dağlardaki yolların renkleri kimisi beyaz kimisi kırmızı olmak üzere farklı farklıdır. Aynı şekilde siyah renkli taşlar da var. Kâinattaki bu çeşitlilik vurgulandıktan sonra insan, canlı ve hayvanların da bu renk yelpazesine benzer şekilde yaratıldıkları zikredilmiş ve kullanı içerisinde hakiki manada Allah'tan haşyet duyanların alimler (*el-ulemâ*) olduğu belirtilmiştir. Bu durumda alimler, evrendeki bu harmoniyi fark eden, evren ile insan, vahiy ile akıl arasındaki ilişkiyi kurabilen neticede gördükleri karşısında hayret edip Allah'a karşı derin bir saygı besleyen (haşyet) kişiler olarak tavsif edilmiştir. Çünkü haşyet, kendisine derin saygı duyulana yönelik bilgi ölçüsüne göredir. İlim ile uğraşan ve onu hayatının bir parçası haline getiren alim, başkalarına nazaran daha fazla bilgi sahibi olduğundan haşyet hali onda daha fazla görünür olacaktır. Buradan hareketle alimin abidden daha üstün olduğu sonucu da çıkarılabilir. Râzî de bu konuya işaret etmiş ve “*Sizin en üstün olanınız, Allah'a karşı en muttaki olanınızdır.*” ayetini zikrederek takvaya vurgu yapmış ve üstünlüğün amel miktarınca değil ilim miktarınca olduğuna işaret etmiştir.¹⁷⁹ Fâtır Sûresi 27. ve 28. ayetlerin mealleri şöyledir:

“Görmüyor musun ki, Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı, birbirinden farklı renklerde yollar var, simsiyah taşlar da var. İnsanlardan, hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Kulları içinden ancak âlim olanlar (*el-ulema*) Allah'a karşı derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹⁸⁰

5. Kur'an'da Bilgi Ahlâkı

Bilgi, kendisi ile beraber sorumluluk da getirir. Elde edilen sahih bilginin bireysel ve toplumsal dönüşümü sağlaması, insani erdemlere ulaştırması ve beşerî müktesebata katkı

¹⁷⁷ Rûm, 30/22.

¹⁷⁸ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420, 26/236.

¹⁷⁹ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, 26/236.

¹⁸⁰ Fâtır, 35/27-28.

sunabilmesi, bilgiye sahip insanların istikametli durmaları ve ilmi ahlâka uygun davranmaları ile mümkün olur. İlmin çeşitli çıkarlara, basit dünyevî tutkulara ve kötülöklere alet edildiği bir ortamda bilginin sorumluluk ve ahlâkının hakkı ile ifa edildiği söylenemez. Özellikle ilmi müktesebata sahip alimlerdeki ufak sapma, toplumun diğer katmanlarına doğru yayıldıkça büyük fay hatlarının oluşumuna sebep olur. Alimler, toplum nezdinde yön belirleyici yıldızlar mesabesinde. İşaret ettikleri yön, sahih bilgiye uygun ise toplum salaha; değil ise fesada doğru bir yol tutabilir. Bu nedenle Kur'an'da çeşitli vesileler ile ele alınan ilim olgusunun yansıdığı noktalardan biri de bilginin hak, sorumluluk ve ahlâkının inşa edilmesi gerektiğidir. Bilgi ahlâkına dair aşağıda zikredilen ayetlerin bir kısmının Ehl-i Kitap ile alakalı olduğunu belirtmek gerekir. Bu ayetlerin Ehl-i Kitap ile ilgili olması, müminlerin bu ayetlerden ders çıkarmalarına mani değildir. Aksine bilgi ahlâkını inşa etmek için müminler Ehl-i Kitap'ın düştükleri hataları iyi bilmeli ve bu yanlışlardan uzak durmalıdır. Bu çerçevede dikkate alınması gereken noktalardan birisi, bilginin tahrifi ya da gizlenmesidir.

5.1. Bilginin Tahrifi ya da Gizlenmesi: Nitelikli Ayartma

Bilgiye sahip insanların ilim ahlâkına uygun davranmadığının göstergelerinden birisi, bilgiyi kasten saptırmaları ve gizlemeleridir. Bu tutum, ilim sahibi bazı insanlardan sadır olduğu için nitelikli ayartma olarak tanımlanabilir. Böyle bir davranışın kök sebepleri arasında bilgiye sanal müdahalede bulunma ve bilgiye tahakküm etme bulunmaktadır. Oysa bilginin esas alınıp ona göre hareket edilmesi, hükmedenin bilgi olması ve bilginin hakemliğine müracaat edilmesi gerekir. Bu yanlış tutuma işaret eden ayetlerden biri şöyledir:

“Hakkı batıl ile karıştırmayın ve bile bile hakkı gizlemeyin.”¹⁸¹

Bu ayet ile Allah'ın varlığına, birliğine, kudretine ve ilmine işaret eden delilleri bileerek teşviş etmek veya taammüden hakkı gizlemek nehy edilmiş olmaktadır. Ayette geçen lebs (لبس) ifadesi, bilgiyi çoğunlukla mana yönünden tahrif edip ihtilat oluşturmak anlamındadır.¹⁸² Vahyi işlerine geldiği gibi yorumlayıp hakkı gizleyenler yeri gelmiş “Biz ancak Rasule itaat ederiz, Ebubekir'e neden zekat verelim” deyip zekat vermeyi reddetmişler, yeri gelmiş “Allah'tan başka hüküm sahibi yoktur” diyerek Hz. Ali'yi katletmişlerdir. Bazıları da uzak te'viller ile bâtûnî yorumlara dalarak tahrife yeltenmiş, daha başka fırkalar mezhebî aidiyet ve ideolojilerini önceleyip işlerine gelen ayetleri dillendirerek diğer ayetleri ketmedebilmişlerdir. Bu nedenle fukaha delil merkezli te'vîl esas almıştır. Kanıt olmadan yapılan yorumlar, kimilerine göre te'vîl değil sadece kelime oyunlardır.¹⁸³ Yine bilgi sahibi olduğu halde enfûsî ve âfâkî delillere bilerek ve isteyerek muhalefet edip yanlış bir yol tutulmaması da istenmiştir.¹⁸⁴ Bu sebeple insanları yaratan, yeri döşek, semayı bina eden, gökten suyu indirip bununla rızık olsun diye yerden meyveler bitirenin Allah

¹⁸¹ Bakara, 2/42.

¹⁸² Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Darü't-Tunusiyye, Tunus, 1984, 1/471.

¹⁸³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/471-472.

¹⁸⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*, 2/111.

olduğu vurgulanmış, bütün bu nimetlerden sonra bilerek ve isteyerek Allah'a ortaklar koşulmaması emredilmiştir.¹⁸⁵ Zira saf bilgi, kişiyi doğruya iletirken; içerisine kişisel hırs, inat ve ideolojinin karıştığı bilgi ise yanlış sevk edecektir. Binaenaleyh, aleyhlerine de olsa ulemanın bilginin rağmına hareket etmemesi ve bunu gizlememesi gerekmektedir. Bakara Sûresi'ndeki bir ayette de ilmin saklanması nehyedilmiştir.¹⁸⁶ Başka ayetlerde de açık delilleri gizleyenlerin hem Allah'ın hem de lanet edicilerin lanetine uğrayacağı¹⁸⁷ ve ilim sahibi olan ile olmayanın bir tutulamayacağı¹⁸⁸ ifade edilmiştir.

5.2. Bilginin Amelî/Eylemsellik Boyutu

Bilgi ahlâkının yansıdığı parametrelerden birisi, bilginin hayat ile bağının kurulması, canlılığını devam ettirecek pratikler üretmesi, var olan bilgi doğrultusunda yanlışların tashih edilmesidir. Gerek zihni gerekse amelî düzeyde eylemsellik kazanmayan ve aksiyona vesile olmayan ilim, “bilgilenme” düzeyinden öteye geçemeyecektir. İlgili ayetlerden biri şöyledir:

“Kitabı okuyup durduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?”¹⁸⁹

Ayet Ehl-i Kitab ile alakalı olmakla birlikte Müslümanlar için de önemli mesajlar içermektedir. Kişinin iyilik bilgisine sahip olmasına yani işin teorik boyutunu kavramış olmasına rağmen bilgiyi eyleme dönüştürmeme durumu eleştirilmekte ve akli başında olan insanların öğrendikleri bilgiyle amel etmeleri gerektiği ifade edilmektedir. İnsanlara Allah'ın emir ve nehiyelerini söyleyerek nasihat edip kendisini ihmal edenler, çelişkiye düşerek akla uygun hareket etmezler. Zira kişinin bilgisel ve eylemsel düzeyde nefsine ihsanda bulunması, başkalarına ihsanda bulunmasından daha makuldür.¹⁹⁰

İlim ile amel arasında hem aynı harflerden oluşmasına binaen fonetik hem de de-ğer içerip içermediği bakımından anlamsal düzeyde bir bağlantı bulunmaktadır. Amel-siz ilim, yük ve mükellefiyeti; ilimsiz amel ise taklidi beraberinde getirir. Kimi alimler “o (Yakup) kendisine öğrettiğimizden dolayı bir bilgiye sahipti” (وَأَنَّهُ لَدُوْ عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنَاهُ) (وَإِنَّهُ لَدُوْ عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنَاهُ) (وإنه ل ذو عمل بما علمناه) şeklinde anlamışlar ve âlimin ilmi ile amel eden kimse olduğunu “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar” (أَنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) (أَنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) (Anma yahşî Allah min ibadîhî el-ülmâ) ayetini¹⁹¹ delil getirerek vurgulamışlardır.¹⁹² Buna göre kulları arasında Allah'tan hakkı ile haşyet duyanlar, ilim tahsil eden ve bu ilimleri ile amel edenlerdir.

¹⁸⁵ Bakara, 2/21-22.

¹⁸⁶ Bakara, 2/174.

¹⁸⁷ Bakara, 2/159.

¹⁸⁸ Zümer, 39/9.

¹⁸⁹ Bakara, 2/44.

¹⁹⁰ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 3/49.

¹⁹¹ Fâtur, 35/28.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/3083.

İlim-amel birlikteliğine dair zikredilebilecek hususlardan biri, yine Ehl-i Kitap alimleri ile ilgilidir. Tevrat bilgisine sahip olup ilâhî kitabın buyruklarına göre hareket etmeyen bazı Ehl-i Kitap alimleri, kitap yüklü merkeplere benzetilmiştir.¹⁹³ Buradan ilim sahibi olmanın tek başına yeterli kriter olmadığı, sahip olunan ilimin eyleme ve ahlâka dönüşmesi gerektiği anlaşılmış olmaktadır.

5.3. Bilgi Sahibi Olunmayan Şeyin Peşine Düşülmemesi

Bilgi sahibi olunmayan şeyin peşine düşülmemesi, yine belli bir ilim ve idrak sahibi olmaya bağlıdır. Bu sebeple kişinin bilgi sahibi olmadığı herhangi bir şeyin peşine düşmesi nehyedilerek bir taraftan araştırma, sorgulama ve doğru bilgiye teşvik edilmiş, diğer taraftan tahkik edilmeden ve gerekli araştırma süreçleri tamamlanmadan elde edilen bilginin sorumluluk doğuracağı belirtilmiştir. İlgili ayet şöyledir:

“Bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi ondan sorumludur.”¹⁹⁴

Bu ayet ile müşriklerin taklit sebebi ile tabi oldukları ilahîyat bilgileri eleştirilmiş, bilgiyi elde etme araçları olan kulak, göz ve gönüle işaret edilmiştir. Buradan hareketle Râzî, ilimlerin tasnifine dair bir çıkarımda bulunur ve ilmin ya duyu organları ya da akıl ile elde edilebileceğini vurguladıktan sonra kişinin sem’ ve basar yolu ile elde ettiği bilgiyi konuşup haber verebileceğini dolayısıyla mezkûr ayetin duyu organları yolu ile elde edilen ilimlere delalet ettiğini ifade etmektedir. Devamla ayette geçen “fuad” ifadesinin bedîhî ve kesbî olmak üzere ikiye ayrılan aklî ilimlere işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁹⁵

Öte taraftan bu ayet, her bireyin toplumsal ve kültürel ön kabule göre değil yeniden kendini gerçekleştirerek ve bizatihi bilgiyi test ederek hakikati elde etme yolculuğuna koyulmasına da ışık tutmaktadır. Aynı şekilde hüccet ve delil merkezli konuşmanın önemli olduğu ve insanın bilgisi olmadığı şeyde ihticada bulunmaması,¹⁹⁶ Hz. Musa’nın doğruya (rüşd) ulaştırılan bilgiye tabi olmak istemesi,¹⁹⁷ Hz. Musa ve Hz. Harun’a istikametli davranmaları ve ilim sahibi olmayanların yolundan gitmemeleri,¹⁹⁸ ilim sahibi olmayanların hevalarına uyulmaması,¹⁹⁹ bilgisizce saptırılan kimselerin yüklerinin kendi sırtlarına bindirileceği,²⁰⁰ bilgi sahibi olunmayan bir konuda ısrarcı davranılmaması²⁰¹ gerektiği gibi hususlar da ayetlerde zikredilmiştir.

¹⁹³ Cum’a, 62/5.

¹⁹⁴ İsrâ, 17/36.

¹⁹⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri’r-Râzî*, 20/339.

¹⁹⁶ Â-li İmrân, 3/66.

¹⁹⁷ Kehf, 18/66.

¹⁹⁸ Yûnus, 10/89.

¹⁹⁹ En’am, 6/119; Câsiye, 45/18.

²⁰⁰ Nahl, 16/25.

²⁰¹ Hûd, 11/46.

Bilinen bir husustur ki ilim olmayınca kişi şek ve zann ile hareket etmek durumunda kalır. Bunun bireyi aşan toplumsal bir boyut kazandığı hesaba katıldığında ise ilmin yön vermediği ve zann ile hareket edilen bir durum ortaya çıkar. Bu nedenle olsa gerek bazı ayetlerde bilgiden yoksun zanna ittiba edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁰²

5.4. Bilginin Şımarıklık ve Kibre Sebep Olmaması

Kur'an'da bilgiyi elde etme vasıtalarının Allah tarafından verildiği, O'nun insana bilmediğini öğrettiği,²⁰³ insanın doğduğunda bilgi sahibi olmadan dünyaya geldiği,²⁰⁴ bu nedenle ilmin Allah tarafından verildiğinin bilinmesi gerektiği²⁰⁵ belirtilmiş ve elde edilen ilim ile kibre girilmemesinin önemi ortaya konulmuştur.²⁰⁶ Bu nedenle kişi ne kadar bilgi sahibi olursa olsun kendisinden daha alim olanların olduğunu bilmeli, mahviyetle davranmalı ve haddini aşmamalıdır.²⁰⁷

İnsanın yaratılış aşamalarını düşünerek mütevazı olması gerekmektedir. Zira kişi, varlığın bilgisine sahip oldukça bilmediği şeylerin ne kadar çok olduğunun farkına varır. Bu durum, kişiyi tevazu sahibi yapması gerekir. Öte taraftan ilmin maddi şeylere vesile kılınıp üzerinden menfaat devşirilmemesi ve şımarıklığa yol açmaması gerekir. Haddi zatında zihinsel ve ruhsal terbiye sürecini tamamlamamış kişilerde ilim, bir şımarıklığa, kibre ve üstünlük aracına dönüşebilir. Örneğin Karun'a anahtarlarının güçlü topluluklar tarafından ancak taşınabildiği hazineler verilmiş, kavmi bundan dolayı şımarımamasını istemiş o da bunları kendi ilmi ile elde ettiğini ifade edebilmiştir.²⁰⁸ Aynı şekilde ilim ifadesi zikredilmek suretiyle dünya hayatının bir oyun, eğlence, zinet, böhürlenme ve yarışan ibaret olduğu belirtilerek²⁰⁹ insanların arızî şeylere gönlül bağlamaması, maddeye dalıp yaratılış amacından sapmaması ve şımarımaması gerektiği vurgulanmıştır.

5.5. Bilginin Ehline Tevdi Edilmesi

İlim çok geniş bir kavram olduğundan bir kişinin bütün sahalarda uzmanlaşması mümkün olamamaktadır. Aklî, naklî, kevnî ve dinî ilimlerin her birisinin zamanla oluşan bir tarihi, literatürü, tartışma alanları, metodolojisi ve kendine has bir yapısı bulunmaktadır. Bu nedenle ziraat, tıp, mühendislik, sosyal bilimler ve diğer alanlarda gittikçe mikro düzeyde uzmanlık alanları oluşmuştur. Kur'an'da ise her işin ehline tevdi edilmesi,²¹⁰ alanında uzman olan kişilere müracaatın yapılması gerektiği belirtilmiş ve buna işaret eden bazı ifadeler

²⁰² Nisâ, 4/157; Câsiye, 45/24; Necm, 53/28.

²⁰³ Bakara, 2/239.

²⁰⁴ Nahl, 16/78.

²⁰⁵ Bakara, 2/32.

²⁰⁶ Şûra, 42/18.

²⁰⁷ Yûsuf, 12/76.

²⁰⁸ Kasas, 28/78; Zümer, 39/49.

²⁰⁹ Hadîd, 57/20.

²¹⁰ Nisâ, 4/58.

kullanılmıştır. Ehlü'z-Zikir,²¹¹ Ütü'l-İlm,²¹² Ulü'l-İlm²¹³ terkipleri, ilim sahibi olan insanların böyle olmayanlara göre mümeyyiz vasıflarının bulunduğu ve onlara danışılması gerektiğine delalet etmektedir.

5.6. Bilginin Cesarete Sebep Olması

Bilgiye sahip insan, cesaretlidir ya da olmalıdır. İlim, insanı yüceltir, özgüven sağlar, aksiyon ve üretimi netice verir. Kur'an'ın getirdiği bilgi bazı toplumsal ön kabulleri, akla aykırı olan birtakım inanışları reddetmiş ve yeni bir paradigma inşa etmiştir. Esasında bazı ön yargıların olduğu Mekke ve Medine toplumunda inen ayetler, bazı gruplar arasında ihtilafa da neden olmuştur. İnen ayetlere inanan ve doğru olduğunu savunanlar ile âbâ ve ecdatlarının dinlerini sorgulamadan kabul edenler arasında bir gerilim ve ihtilaf vuku bulmuş ve bu durum bazı ayetlerde de dile getirilmiştir.²¹⁴ Daha başka ayetlerde Hz. Peygamber'e verilen ilimden sonra muhatapları onunla bir mücadeleye giriştiklerinde bu mücadeleden kaçınmaması istenilmiştir.²¹⁵

Öte taraftan ilme sahip olan insanlar, ilmin hakkını eda etmek için çeşitli bedeller de ödemişlerdir. Tarihin çeşitli dönemlerinde savunduğu hakikat uğruna geri adım atmayıp işkence ve hapisane başta olmak üzere çeşitli şekillerde cezalandırılan birçok alim olmuştur. İlim adamlarındaki bu fedakârlığın en temel sebebi, ilmin cesaret ve metaneti beraberinde getirmesidir. İlimin hakkını eda etmeyen, hakikati söylemekten çekinen, kınayıcıların kınamasından korkan kişiler ise bu emaneti hakkı ile yüklenemezler.²¹⁶ Unutulmamalıdır ki ilim kendisine tabi olmayı ve yeri geldiğinde hak için mücadele etme şuurunu beraberinde taşımalıdır.

5.7. Bilginin Elde Edilmesinde Sünnetullah Riayet Edilmesi

Allah'ın koyduğu kanun anlamındaki sünnetullah, evrende tesadüfe yer olmadığını, cereyan eden hâdiselerin ilâhî irade ve ilim ile vuku bulduğunu, toplumların yükselmeleri veya çökmeleri gibi olayların, evrensel ilâhî yasalar çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.²¹⁷ Bilgiyi elde etmede de sünnetullah yani evrensel yasalara riayet etmek gerekmektedir. Zira bir toplum kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez.²¹⁸ Buna göre ilâhî yasalardan birisi insanların adım atmasıdır. Bilgiyi elde etmede de bu yasa geçerlidir. Bilgi edinme süreçlerini iyi bilen, duyu organlarını iyi kullanan, geçmişin mirasından

²¹¹ Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

²¹² Hac, 22/54; Kasas, 28/80.

²¹³ Âl-i İmrân, 3/18; Nahl, 16/27.

²¹⁴ Âl-i İmrân, 3/19; Yûnus, 10/93; Şûra, 42/14.

²¹⁵ Âl-i İmrân, 3/61.

²¹⁶ Mâide, 5/120.

²¹⁷ Mehmet Ergün, "İslam Bilim Tarihini Sünnetullah Bağlamında Okumak", 3. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı "İslam Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin", 2019, 606; İlyas Çelebi, "Sünnetullah", DİA, 38/159.

²¹⁸ Ra'd, 13/11.

istifade eden, aklî ameliyeleri vahyin ışığında işletebilen, dinî metinlerin dışsal açıklamaları üzerinde mesai sarf edenler, bilgiyi tahsil kanununa da riayet etmiş olurlar.

Öte taraftan birçok ayette insanların ihtiyar sahibi olduklarına işaret edilmiş, iyi şeylerin lehlerine kötü şeylerin de aleyhlerine olduğu beyan edilmiştir. Hakikate vasil olma yolunu gösteren ayetlerden biri insanın etrafındaki malumata kulak vermesi ve bunlardan en iyi olanına tabi olmasıdır:

“Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.”²¹⁹

Burada bilgiyi elde etme kanununa da işaret eden bir ayeti vermekle iktifa edeceğiz. Necm Sûresi’ndeki ilgili ayet şöyledir: “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*”²²⁰ Dikkat edilirse ayette mümin-kâfir ayırımı yapılmaksızın kişiye ancak çalıştığına karşılığı verileceği belirtilmektedir. Ayetin devamında ise insanın ister dünya ister ukbaya ait olsun çabasının karşılığını göreceği ifade edilmiştir.²²¹ Zira ilâhî yasalar inanan ve inanmayan herkes için geçerlidir. Adetullahı uygun hareket edip okuyan, çalışan, düşünen ve üretmek için olanca azmini ortaya koyan insanlar pek tabii olarak bilgide ileride olacaklardır. Bilgi, ancak gayret ve disiplinle olmuş bir çalışma ahlakı ile husule gelir. Bu nedenle ilimde muvaffakiyet, mucize beklemek ile değil, ilâhî evrensel kanunlara uygun hareket etmeye bağlıdır. Müslüman olma vasfına güvenip bilgiyi elde etmek için yeteri kadar gayret sarf etmemek, bu ilâhî kanuna muhalefet etmek anlamına gelecek ve hüsrana ve neticelenecektir. İlimi elde etmek için vesileleri takip etmenin yanı sıra “*Ya Rab ilmimi arttır.*”²²² şeklindeki sözlü ve fiili dua da ihmal edilmemelidir.

5.8. Bilginin Sorumluluk Yükleme

İlim adına öğrenilen şeyler beraberinde bir takım sorumluluklar da getirir. Bu sorumluluklardan bir tanesi, ilmi hakikate uygun davranmak ve ona muhalefet etmemektir. Çünkü her bilinmeyen yeni bir şeyin öğrenilmesi ile bir taraftan bilgi seviyesi artacak diğer taraftan o bilgiye sahip olmayan insanlar ile bir fark oluşacaktır. Hz. Peygamber ile Ehl-i Kitap arasındaki ilişkinin resmedildiği bir ayetin devamında Hz. Peygamber’e (sav) hitaben “*Sana ilim geldikten sonra onların hevalarına uyacak olursan hiç şüphesiz sen de zalimlerden olursun.*”²²³ şeklinde buyrulmuştur. Ayetteki ilmin Hz. Peygamber’e verilen delil, ayet ve mucizeler olduğu ifade edilmiştir.²²⁴ Ayetin tefsiri sadedinde Elmalılı Hamdi Yazır da şunları kaydetmiştir: “Vallahi sen bu Yehûd ve Nasaranın hakka muhalif bâtil üzere gittikleri hakkında sana gelen bu ilimden sonra farz-ı muhal olarak onların hevalarına, emr-i hakka muhalif olan keyiflerine, arzularına uyacak olursan bu takdirde

²¹⁹ Zümer, 39/18.

²²⁰ Necm, 53/39.

²²¹ Necm, 53/40.

²²² Tâhâ, 20/14.

²²³ Bakara, 2/145.

²²⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 4/110.

şunu muhakkak bil ki sen de behemehal zalimler guruhundan olursun ve o zaman ahd-i ilâhîye nail olamaz, nâsa imam olup ümmet teşkil edemezsin. Binaenaleyh senin onlara ittibaun hükm-i ilâhî ile muhaldir.”²²⁵

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'e verilen ilim, ona bir sorumluluk yüklemiş, bu sorumluluğa göre hareket edilmesi emredilmiştir. Müminler için de bu ayetten alınması gereken mesajlar bulunmaktadır. Ayetten anlaşıldığı üzere ilim sahibi olduktan sonra ilme muğayir davranmak ve muhatapların heva, tutku, arzu ve ihtiraslarına tabi olmak zulmü netice vermektedir. Öyleyse ilim sahibi olmanın sorumluluğu ile hareket edilmeli, ilmin emanet yüklediği unutulmamalı, sebep ne olursa olsun ilmi yüksekte tutmalı, dünyevî ihtiraslara alet edilip az bir paha karşılığında satılmamalıdır.

5.9. Bilginin Kötüye Kullanılmaması

İlim kişinin kendisine, etrafındakilerine ve evrene zarar verici bir nitelik arz etmemelidir. İlimin oluşabilmesi için yapılması icap eden deneysel faaliyetler ve diğer süreçler bir bahs-i diğerdir ve bu başlık ile ilintilendirilmemelidir. Kur'an'da ilmin iyi ve kötü ilim olmak üzere iki kategoride ele alındığını ifade etmek mümkündür. Örneğin insanların kendilerine fayda vermeyip zarar veren bilgiye tabi olabildikleri,²²⁶ şeytanların insanlara sihri öğrettiği,²²⁷ sihirbazların da sihirlerini belli bir bilgi ile gösterdikleri²²⁸ belirtilmiş dolaşısıyla ilmin kötü niyetle ve insanlara fayda vermeyen bir amaçla kullanılabilirdiği ifade edilmiştir. Bu nedenle insana ve insanlığa zarar veren ve insanları hak yolundan alıkoyup dalalet yoluna sevk eden bilgiden sakınmak gerekmektedir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de ilim kelimesi ve türevlerinin zikredildiği birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde ilmin önemi, sahih bilgiye ulaşma araçları, ilim adamının diğerlerinden üstün olduğu gibi konular yer almaktadır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de cehalet ve uzantıları reddedilmiş, akli ve ruhî imkânlarını kullanmayıp taklide yeltenenler eleştirilmiştir.

Kur'an'da zikredilen hâdiseler ve kevnî olgular, Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden birer ayet olarak resmedilmiştir. Çünkü Kur'an'ın en temel amacı, insanları karanlıklardan hakkın aydınlık ışığına çıkarmak ve onlara hidayet yollarını göstermektir. Kur'an ilmi, fikri, zikri, araştırmayı destekler; kevnî ayetleri Allah'ın varlığını tanımaya basamak kılar. Kur'an baştan sona bir bilimler kitabı olarak nitelendirilemez. Bu nedenle spesifik bilimsel hâdiseleri ayırtılandırmaz ama ilim ve çalışma ahlâkına dair temel ilkelerden bahseder. İlmî geliştirmek üzere tefekkür, taakkul, tezekkür, tefakküh etmelerini tavsiye hatta emreder. Hiç şüphesiz Kur'an bir bilgi perspektifi ortaya koyar. Bu nedenle istikrar

²²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal ve Murat Kaya, Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021, 1/621.

²²⁶ Bakara, 2/102.

²²⁷ Bakara, 2/102.

²²⁸ A'râf, 7/112.

bulmuş ilim ile Kur'an arasında hakikatte bir çatışmadan söz edilemez. Ortada bir çatışma söz konusu ise bu ya vahyin doğru anlaşılmasından, ya akli ve istidlali süreçlerdeki bir aksamadan ya da ilmi verinin henüz olgusal düzeyde kemale ermemiş olmasından kaynaklıdır. Günümüz Müslümanlarının ilme bakışlarında bazı eksiklikler ve eleştirilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Ancak Müslümanların hali hazırdaki durumlarına bakarak Kur'an'ın ilmi desteklemediğini iddia etmek, sathi bir anlayıştır ve doğru değildir.

Kur'an'daki ilim olgusunu her şeyi kuşatan ilm-i ilâhî, Allah'ın kulları arasından seçtiği kişilere bahsettiği vebî ilim ve insanların gayretleri ile husule gelen beşerî/mükteseb ilim şeklinde üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Beşerî/mükteseb ilim konusu üzerinde ayrıca durmak önem arz etmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de tenzîlî ayetlerden tekvînî ayetlere, enfûsî daireden afakî daireye kadar geniş bir yelpazede ele alınan ilim kavramının toplumsal algılayış düzeyinde bir daralmanın meydana geldiğini saptamak mümkündür. Bu daralma, kevnî ilimleri dışarıda tutmak, önemsememek ya da imkân oluşturmamak gibi dışı vurumlarla dinî ilimleri önceleyen bir yaklaşıma neden olmuştur. Oysa tabiat ilimlerinin kaynağı olan kâinat üzerinde araştırma yapmak, kümülatif bilgi ve tecrübeden istifade ederek var olan disiplinlere dinamizm kazandırmak, mikro disiplinler ihdas etmek böylece tenzîlî ayetler ile tekvînî ayetler arasında bağlantılar kurmak dinî ilimler dairesinin dışında değerlendirilemez.

Kur'an metni merkezli sarf-nahiv, belagat, tefsir, hadis, kelim, tasavvuf, kıraat gibi ilimlerin yanı sıra Kur'an metninin işaret edip desteklediği astronomi, tıp, coğrafya, tarih, antropoloji gibi birçok ilim, Müslümanlar tarafından geliştirilmiştir. Bu tecrübe ve motivasyonun temel faktörlerinden bazıları, ilim kavramına geniş bir perspektiften yaklaşmak, bilgi kümeleri arasında irtibat kurmak, tenzîlî ayetler ile tekvînî ayetlerin arasını cem' etmek ve birini hakikatte diğerine muhalif görmemektir. Bu anlayış, Müslümanların kendi eliyle ürettikleri çalışmalarla sınırlı kalmamış, diğer medeniyet havzalarında teşekkül eden ve beşeriyetin ortak müktesebatı sayılabilecek yabancı din ve milletlerdeki ilimleri tercüme edip almalarına ve geliştirmelerine de kapı aralamıştır. Geliştirilen bu ilimler Müslümanların ilerlemelerine, dünya tarihine yön vermelerine etki etmiş, başta Avrupa olmak üzere birçok coğrafya da bundan nasibini almıştır. Hatta denilebilir ki Avrupa'nın karanlık orta çağdan kurtulması ve Rönesans'ın ilan edilmesinde Müslüman dünyanın ürettiği bilginin payı azımsanmayacak düzeydedir.

Kur'an'da bilgi ahlakının inşa edilmesine, bu bilginin nerede ve nasıl kullanılacağına yönelik de birçok ayet bulunmaktadır. Her şeyden önce ilim ahlakı bilginin tersine dezenforme edilmemesini, saptırılmamasını ve gizlenmemesini gerektirir. Bilgi salt malumat düzeyinde kalmamalı bireye, topluma ve kâinata yansımaları olmalı, eylemselleştirilmeli ve hayati kılınmalıdır. Kur'an'da bilgi ahlakı ile ilgili parametrelerden biri de bilginin araştırılması, sorgulanması ve tahkik edilmesidir. Bilgi şımarıklığa, kibire ve kötü amaçlara neden olmamalı, hırs, şöhret, madde ve tutkuya alet edilmemelidir. Bilgiyi elde etme çabasında olan kişi, Allah'ın var ettiği yasalara uygun hareket etmeli ve mucize beklememelidir. Nihayetinde Kur'an'ın çerçevesini çizdiği bilgi ahlakına sahip ve onu inşa etme çabasında olan kişi akıl, mantık, kıyas ve burhan gibi enstrümanları iyi kullanabilmeli

ve cesaretli olmalıdır. Binaenaleyh Kur'an'daki ilim kavramının iyi tetkik edilip günümüze açılımları üzerinde yeniden düşünmek ve bu çerçevede yeni bir paradigma inşa etmek gerekmektedir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Açıkgenç Alpaslan, *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yayınları, 2011.

Alkan Ahmet Turan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012.

Altın Mehmet, *Esmâ-i Hüsnanın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi*, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2015.

Atay Hüseyin, "Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4.

Aydın Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna (Özendirme ve Korkutma Temelli)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2016.

Aydın Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2018.

Bayraktar Mehmet, *İslam Bilim Adamları*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2012

el-Beğavî Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420.

Brockelmann Carl, *GAL*, Brill, Leiden, 1943.

el-Cürcânî Seyyid Şerîf, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Siddik el-Minşâvî, Darü'l-Fedîleh, Kahire, tsz.

Çelebi İlyas, "Sünnetullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010.

Darimî Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, Çağrı yay. İstanbul 1992.

Dartma Bahattin, "Kur'an Işığında Arkeoloji", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 98, sayı: 10, 11, 12.

Dartma Bahattin, *Kur'an ve Arkeoloji*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.

Demir Şehmus, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr yay., Ankara 2013.

Demirci Mustafa, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

Düzgün Şaban Ali, "Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/1, 2018.

Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.

Ergün Mehmet, "İslam Bilim Tarihini Sünnetullah Bağlamında Okumak", 3. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı "İslam Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin"*, 2019.

el-Fârâbî Ebû Nasr, *İhsâü'l-ULûm*, nşr: Osman Muhammed Emin, Matbaatü's-Saadet, Mısır, 1931.

Görmez Mehmet, *Hadis İliminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2014.

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

- el-İsfahânî Râğıb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut tsz.
- İbn Âşûr Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Darü't-Tunusiyye, Tunus, 1984, 1/471.
- İbn Düreyd Muhammed b. Hasan, *Cemheretü'l-Lüga*, thk. Remzi Münir, Darü'l-İlm, Beyrut, 1987.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, I-VI, Çağrı yay. İstanbul 1992.
- İbn Kesîr İsmâîl, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed, Daru Tibe, 1999.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Darü'l-Maarif, Kahire, tsz.
- Karasakal Şaban, "Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", *Turkish Studies*, vol: 8/12.
- el-Kurtubî Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1964.
- Kutluer İlhan, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Muhammed Reşîd b. Ali Rıdâ, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîrû'l-Menâr)*, el-Heyetü'l-Misriyye, 1990.
- Müslim Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Necati Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara, 2017.
- Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi, Darü'l-Kalem, Dimaşk, 2009.
- er-Râzî Fahrüddîn, *Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- er-Râzî Fahrüddîn, *Mefâtihü'l-Gayb*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420.
- al-Rawashdeh Ziyad, *Kur'an'da İlim Kavramı Semantik Analiz*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2018.
- Sezgin Fuat, *GAS*, Brill, Leiden, 1967.
- eş-Şevkânî Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadîr*, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1414.
- Şeriatî Ali, *İslam Bilim I*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.
- et-Taberî Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Darü't-Terbiye, Mekke, tsz.
- et-Taberî Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Temel Ahmet Vefa, "Arap Dili ve Kur'an-ı Kerîm Bağlamında "Akıl" Kavramının Analizi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: V, sayı: 10.
- Yavuz Yusuf Şevki, "Vahiy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012.
- Yavuz Yusuf Şevki - Çetin Abdurrahman, "Âyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991.
- Yazır Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal ve Murat Kaya, Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021.
- ez-Zemaşşerî Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-Belağâ*, thk. Muhammed Bâsil, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Beşerî Bilimlerde Kur'an'ın Bilimsel Otoritesi ve Çağdaş İnsanın Zorluklarını Çözümlemedeki Rolü

Prof. Dr. Muhammed Ali Rızâî İsfahânî*

Özet

Kökleri ayet ve Ehl-i Beyt (as) hadislerine uzanan *Kur'an'ın Bilimsel Otoritesi* konusu son yüz yıldır İslam mütefekkirlerinin odak noktası olmuştur.

Bu çalışmada Kur'an'ın bilimsel otoritesi üzerine uzmanların çoğunu işaret ettiği toplam 15 mana ve uygulaması resmedilmiştir.

Kur'an'ın bilimsel otoritesi akfî ve nakfî birçok delile sahiptir ve nitekim Bakara suresi 185'te geçen ve devam eden “هُدًى لِّلنَّاسِ” (Huden li'n-nâs) “İnsanlara yol gösteren, hidayeti, doğruyu ve yanlışları ayırt edip açıklayan Kur'an..” cümlesi buna işaret eder.

Öte yandan Kur'an'ın bilimsel otoritesi modern dünyanın problemleri olan etnik ve mezhepsel bölünmeleri, nispeten cehalet sayılabilecek bilimsel zayıflığı, sömürgeciliği, insanların din ve dünyayı birbirinden ayrı görme olgusunu Müslümanlar için çözüme kavuşturacak bir konumdadır.

Bu makale tanımlayıcı, çözüm odaklı ve analitik bir şekilde kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, otorite, bilimsellik, modern zorluklar

Giriş

Kökleri ayet ve hadislere uzanan *Kur'an'ın Bilimsel Otoritesi* konusu; geçmiş, kavramsallığı, temelleri, görüşlerin nedenleri, alanları, sebepleri, sonuçları ve zorlukları gibi başlıklar altında incelenmekte ve bu makalede de bunlardan bazıları olan kavram, sebep ve sonuçlar üzerinde durulmaktadır.

1. Kavramsallaştırma:

1. Kur'an, 114 sure ve 6236 ayetten oluşan Müslümanların semâvî kitabıdır.

2. Bilim: beşerî öğretiler anlamına gelmektedir. Bu ise hem tecrübeye dayalı deneysel bilimler (insan ve doğa) hem de entelektüel, aktarılabılır ve sezgisel bilimlerdir. Ancak bu makalenin odak noktası (eğitim, siyaset, ekonomi, hukuk, yönetim, sosyoloji ve psikoloji gibi konuları içeren) beşerî bilimlerdir. Bazı uzmanlar beşerî bilimleri şu şekilde tanımlamıştır:

“Beşerî bilimler, insan eylemlerini ve hükümlerini, bunların etkilerini, sonuçlarını tartışan ve durumunu inceleyen disiplinlerdir. Ve başka bir deyişle: Bilim, insan

* Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi Öğretim Üyesi

iradesi ve bilinciyle gerçekleştirilen varlıklarla ilgilidir.”²

3. Otorite ve mercûyet: Mercûyet “*Re-Ce-‘A / رَجَعَ*” “*geri dönmek*” kelimesinin türevidir.³ Ve özellik aşağıdaki anlamlara sahiptir:

- İnsanların tavsiye almak veya sorunlarını çözmek için başvurdukları mütefekkir ve tecrübeli uzaman kişi. Merc-i taklîd⁴ örneği gibi.

- Bir konu hakkında gerekli bilgi ve birikime ulaşmak için başvurdukları referans ve kaynak kitapları gibi.

- Dilbilgisinde, ‘*zaminin atıfta bulunduğu kelime*’ anlamına gelir.⁵ İngilizce sözlükler ‘*authority*’ kelimesini hem itibar edilen, güvenilen ve muteber yazar olarak tercüme etmişlerdir,⁶ hem de bir şeye hâkim olmak, bir şeye hükmetme gücüne sahip olmak anlamları verilmiştir.⁷

Burada Kur'an'ın otoritesinden kastedilen şey, bu kitabın güvenilir ve yetkin bir kaynak olduğudur. Bilim insanlarının bu bilgi kaynağını ‘*hedefler, temeller*’ vb. konuların yanı sıra başta beşerî bilimler olmak üzere çeşitli bilim alanlarında kullanabilmeleri anlamında tüm bilimlere atıfta bulunmakta ve Kur'an öğretilerine dayalı bilimleri yönlendirmek ve dönüşümün kaynağı haline getirmekte kullanırlar.

2. Kur'an'ın Bilimsel Otoritesinin Anlamları ve Uygulamaları

Kur'an'ın otoritesinin anlamlarının her biri, farklı otoritelerinin boyutlarından birini ifade edebileceği gibi bazen de iki veya daha fazla anlamı bir arada toplayabilir. Ayrıca otoritenin anlamlarından her biri, bir veya birden fazla bilgi alanında kullanılabilir.

2.1. Kaynak Oluşu

Bu yorumda, Kur'an'ın otoritesi şu anlama gelir: Öğretileri uzmanları için kanıt niteliğinde olduğundan Kur'an-ı Kerîm güvenilir bir kaynaktır. Diğer bir deyişle Kur'an ayetleri tek bir bilgide belgelenmiş ve kanıtlanmıştır.

Örneğin, Kur'an-ı Kerîm bazı ilimlerde doğrudan kaynak olabilir. İslam hukuku olarak adlandırdığımız fıkah ilminin dört kaynağı olan kitap-sünnet-akıl-icma bu kaynaklara dayanılarak oluşturulur ve onlardan çıkarım yapılır.

2.2. İmza Yetkisi

Bu yorumda, Kur'an'ın otorite oluşu şu anlama gelir: bir bilginin sonuç ve öğretileri Kur'an'a yönlendirilip sunulur. Kur'an'a uygunsa ve Kur'an'ın herhangi bir ayeti o maddeye işaret ederse (veya muhalefet etmezse) kabul edilir, aksi takdirde reddedilmiş olarak kabul görür. Aynı şekilde hadisler hakkında da durum böyledir;⁸ hadislerin muhtevası Kur'an'a sunulur ve yeri yoksa reddedilir.

² Parsaneya Hamid, Cihanha-i İctimai, s.29-30

³ Lisânü'l-Arab, c.1, s.141

⁴ Taklid için müracaat edilecek kişi

⁵ Enverî, Ferheng-i Bozorg-i Sûhân, c.7, ‘Mercî’ maddesi

⁶ Oxford Dictionary, Ekber İran Penâh tercümesi, s.36

⁷ Longman Dictionary, s.20

⁸ el-Kâfi, c.1, s.69, «فَمَا وَاقَقَ كِتَابَ اللَّهِ فَخُذُوهُ وَ مَا خَالَفَ كِتَابَ اللَّهِ فَدَعُوهُ»

Otoritenin bu anlamı örneğin ekonomi, hukuk vb. bazı konular hakkında da cereyan etmektedir.

Allâme Seyyid Fazlullah⁹ örneğinde görüleceği gibi bazı müfessirler bu konuda hadislerin tartışmaya açık olması gerektiğini, her düşüncenin, fikrin, bilimin Kur'an'a sunulması gerektiğine ve eğer Kur'an'a aykırı ise terk edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁰

2.3. Yargı Mercii

Bu yorumda, Kur'an-ı Kerîm'in hüküm verme ve hükmetme konusunda bilimsel bir yetki ve otoritesi vardır. İslam Peygamberinin uyumsuzluk ve ihtilaflar konusunda hüküm kaynaklarından biri Kur'an'dır ve ona göre hükmetmekle yükümlüdür.

“Gerçekleri içeren bu kitabı sana biz indirdik ki insanlar arasında Allah'ın gösterdiği yöntemle hükmedesin. Sakın hakimlerin savunucusu olma.”¹¹

Elbette hâkimler de ihtilaflarda Kur'an'a başvurmak ve ona göre hüküm vermekle yükümlü olduğundan, hüküm ve tahkimde Kur'an onların bilimsel dayanağıdır.

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Fazlullah, kendi tefsirinde Kur'an'ın bu yetkisinden detaylı bir şekilde bahsetmiştir.¹²

2.4. Bilgiye Dayalı Referans

Epistemik referans olarak da adlandırabileceğimiz bu konuda, Kur'an'ın ilmî otoritesi

yalnızca insan bilgisinin duyu ve akıl yolu ile sınırlı olmadığı anlamına gelmektedir. Bilakis vahiy ile sağlandığını gösterir.

Dolayısıyla bilimsel teoriler nasıl akıl ve tecrübeye dayalı olarak oluşturulup ispatlanabiliyorsa, Kur'an ayetlerinden de yola çıkılarak oluşturulabilir ve Kur'an'daki delil ve karinelerle sunulabilir.

Bu bağlamda Kur'an'ın bilimsel teorileri, doğa ve beşerî bilimler alanında şekillenmektedir.¹³ Bu meseleye örnek olarak gökteki canlıların varlığı (Şura/29) veya kozmolojideki yedi gök betimlemesi ve ayrıca Kur'an'dan kaynaklanan beşerî bilimlerin bazı teorileri kabul edilebilir.

2.5. Uygulamalı Kontrol ve Hâkimiyet (Kur'an'a Dönüş)

Bu yorumda, Kur'an'ın bilimsel otoritesi, Kur'an öğretilerinin insan hayatının farklı alanlarında geçerli kılınmasına dairdir. Yani ilim sahalarında Kur'an'ın amelî hükmü, toplumda da Kur'an'ın hâkimiyetine yol açmaktadır.

Kur'an'a dönüş (Kur'an'a yönelme/Rüc'u ila'l Kur'an) nazariyesi, Seyyid Cemaleddin Esedâbâdî'nin¹⁴ *'Kur'an raflardan indirilerek açılmalı ve bizzat Allah'ın dediği dinlenmeli'* kuramıdır. Merhum İmam Humeynî ve Ayetullah Hamaneî gibi bazı büyük şahsiyetler de buna atıfta bulunarak bu konuyu Kur'an'ın otoritesi olarak zikretmişlerdir.

⁹ Ayetullah Seyyid Muhammed Hüseyin Fazlullah (1935-2010)

¹⁰ Tefsiru min Vahyi'l-Kur'ân, Seyyid Muhammed Hüseyin Fazlullah, c.6, s.293

¹¹ «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِثِينَ حَصِيمًا» Nisâ / 105

¹² Tefsiru min Vahyi'l-Kur'an, Seyyid Muhammed Hüseyin Fazlullah, c.20, s.151-152

¹³ Bu konuda rücu edilebilecek kaynak: Nâzariye perdâziha-i İlmi-yi Kur'anî makalesi, Muhammed Ali Rızâî İsfahanî, Peşûheşnâme-i Kur'an ve Hadis, sayı 6, ayrıca bakınız: Mantık-i Tefsir-i Kur'an (5) el-Mustafa uluslararası yayınları.

¹⁴ Seyyid Cemaleddin Esedâbâdî / Efgânî (Afganistan 1838-1897 İstanbul)

Yetkinlik ve otoritenin bu manadaki anlamı, İslam Devrimi'nden sonra İran halkının sosyal-ekonomik-siyasal yaşam alanlarında belli bir ölçüde uygulanmış ve büyük bir dönüşüm de sağlanmıştır.

2.6. Cevap Verebilir Olmak

Bu yorumda, Kur'an-ı Kerim'in bilimsel otoritesinin anlamı şudur: Kur'an günümüz insanının ihtiyaçlarına cevap verir. Ve her çağın yeni meseleleri ile ilgili olarak, Kur'an'ın bakış açısı elde edilmekte; fikir ve eylem ölçütü olarak kullanılmaktadır. Bu yorumda, Şehit Sadr'ın¹⁵ Kur'an dışı tematik yaklaşımı kullanılmaktadır. Örnek olarak siyaset ilminin yeni mefhumlarından birisi olan demokrasi vb. yorumlar alınır ve Kur'an'la değerlendirilir. Bu yolla konunun tefsiri de Kur'an'ın görüşünü elde etmek için çıkarımsal olarak yapılır. Böyle bir yaklaşımda Kur'an bunu bazen reddedebilir veya kabul de edebilir veyahut şartlı olarak ve yeni bir biçimde (örneğin, Şura ve benzeri şeklindeki dini demokrasi...) olarak kabul edebilir.

Allâme Fazlullah da kendi tefsir kitabında Kur'an-ı Kerim'in bilimsel otoritesine değinmiştir.¹⁶ Aynı zamanda Ayetullah Seyyid Ali Hamaneî de kendi konuşmalarında bu manaya değinmektedir.

2.7. Bilime Yönelme

Bu yorumda, Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: Bilimin temel ve hedefleri

Kur'an'dan çıkarılır ve bu bilimler, Kur'an'dan etkilenir ve yönlendirilir. Buna örnek verecek olursak; eğitim bilimleri gibi modern beşerî bilimlerde eğitimin amaçlarını, ilkelerini, temellerini ve hatta eğitime engel olan unsurları Kur'an'dan çıkarmak mümkündür. Bu bilgiyi deneysel bulgularla birlikte kullanmak ve “*disiplinler arası tematik yorumlama yöntemi*”¹⁷ veya tutarlı yöntemler kullanarak yeni bilim alanı açmak da mümkündür.

Bu konuyla alakalı Ayetullah Misbah Yazdî ve Ayetullah Hamaneî, “*beşerî bilimlerin evrimi*” başlığı altında Kur'an'ın bilime yön vermesinden sıkça bahseder.¹⁸

2.8. Rol Model Otoritesi

Bu yorumda ise Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: Bilimler modellerini Kur'an'a göre belirleyebilirler. Örneğin eğitim modeli, siyasi sistem, ekonomik metotlar vb. Kur'an'dan alınmalıdır. İnsanın ideal ve arzu edilen aile modeli vb. öğretileri Kur'an'dan alması gibi ilim ve hatta genel kültür ve İslam medeniyeti de bu kalıpların ekseninde şekillenmelidir.

2.9. Açıklayıcı Otorite

Kur'an, meseleleri açıklayıp ve detaylandırmak için bilimsel bir referans hükmündedir. Çünkü Kur'an, meseleleri tarif eder (Nahl/89)¹⁹ ve meseleleri detaylandırır (Yusuf/111).²⁰ Dolayısıyla Kur'an'ın genel ayetlerinden bir mesele açıklanmak istendiğinde

¹⁵ Muhammed Bâkır es-Sadr (1935-1980) Bağdat / Irak

¹⁶ Tefsiru min Yahyî'l-Kur'an, Seyyid Muhammed Hüseyin Fazlullah, c.6, s.289-290

¹⁷ Bak: Mantık-i Tefsir-i Kur'an (3) el-Mustafa uluslararası yayınları. Ayrıca Şiveha-i Tefsir-i Mevzuî makalesi, Muhammed Ali Ruzâî İsfahanî, Peşûheşnâme-i Kur'an ve Hadis Dergisi, sayı 12, 2018

¹⁸ Bak: Ayetullah Hamaneî'nin kadın Kur'an âlimleri ile toplantısı (20.10.2009) ve yine Ayetullah Hamaneî'nin Çeşitli üniversite profesörleri ile görüşmesi (30.10.2003) www.farsi.khamenei.ir

¹⁹ “Biz, sana her şeyi açıklayıp anlatan ve Müslümanlara hidayet, rahmet ve müjde olan kitabı indirdik.”

²⁰ “Bu Kur'an kendinden önceki kitapları tasdik eden, iman eden bir toplum için her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir.”

yine başvurulacak otorite Kur'an'ın kendisidir. Kur'ân-ı Kerîm'in Kur'an'la tefsiri, ayetlerinin her şeyi ifade etmesi esasına dayanmaktadır, dolayısıyla kendi ayetlerinin de açıklayıcısıdır. Bu nedenle Merhum Allâme Tabâtabâî,²¹ el-Mizan'ın mukaddimesinde Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri meselesine Nahl suresi 89. ayet-i kerimeyi “تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ” *“Her şeyin açıklayıcısı”* delil göstererek başlamıştır.²²

2.10. Edebî Otorite

Bu yorumda, Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: Kur'an, edebî kaidelerin kaynağı ve doğruluk ölçütüdür.

Kur'an-ı Kerîm bir Arap edebiyatı şaheseridir ve tüm dünya tarihi boyunca edebiyatın zirvesi hep Arap edebiyatı olmuştur. Buna rağmen İslam öncesi Cahiliye döneminde parça parça dağınık şiirler vardı. Fakat edebî ilimler (sarf, nahiv, belâgat vb.) Kur'an'dan sonra ve onun bereketiyle başlı başına bir ilim olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, tüm edebî kurallar Kur'an'a uymalı ve bu Arap dilinin edebî zirvesine uyum sağlamalıdır.

2.11. İlimlerin Kaynağı Olmak

Bu yorumda ise Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: Kur'an, ilimlerin doğuş noktasıdır. Merhum Allâme Tabâtabâî'nin *‘İslam'da Kur'an’* adlı eserinde aktardığına göre; Kur'ân-ı Kerîm bazı ilimlerin (tefsir ilimleri, hadis, tecvit vb.) doğrudan ortaya çıktığı kaynak olmuştur. Ayrıca dolaylı olarak Rical, Dirâye gibi hadis ilimleri ile alakalı

branşların ve fıkah ilkeleri vb. gibi çeşitli ilimlerin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur. Aynı zamanda kadim zamanlardan beridir var olan (tıp ve astronomi gibi) mevcut ilimlerin gelişmesine yol açmıştır. Hal böyle olunca da Kur'an doğrudan ya da dolaylı olarak bilimsel referans ve otorite kabul edilir.²³

2.12. Referans Otoritesi (İstihrâcî ve İstinbâtî)

Bu yorumda Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: bir takım söylenen şeylerin bir kısmı Kur'an ayetlerinden alınmıştır. Örnek olarak Ehl-i Beyt (as) hadislerinin dayanağı Kur'an'dır. Bu konuda İmam Muhammed Bâkır (as) şöyle buyurmaktadır:

“Size ne zaman bir hadis söylersem, ben-den bu konu hakkında Kur'an'dan bir şahit getirmemi isteyin.”²⁴⁻²⁵

Öyleyse masum bir İmam veya Kur'an müfessirleri ayetlerden bir şey alıyor veya Kur'an'la bunu belgeliyorlarsa, Kur'an'ı bilimsel bir referans haline getirmiş oluyorlar.

2.13. Bilim İnsanlarının İlmî Açlığını Gidermek

Bu yorumda da Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: Beşerî bilim insanlığın bilimsel açlığını tam manasıyla gideremezler çünkü bilimin nicel, nitel, mekânsal ve zamansal sınırlamaları vardır ve hatta yanılma payı dahi çoktur. Ama Kur'ân-ı Kerîm bizleri Allah'ın sınırsız ilmine götürmektedir. O öyle bir kitaptır ki; hem zaman ötesi, hem de

²¹ Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (Tebriiz 1904-1981 Kum)

²² Bak: el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an, Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, c.1, tefsirin mukaddimesi.

²³ Bak: İslam'da Kur'an, Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, s.94-97

²⁴ “إِذَا حَدَّثَكُمْ بِشَيْءٍ فَأَسْأَلُونِي عَنْ كِتَابِ اللَّهِ”

²⁵ El-Kâfi, c.5, s.300

mekân ötesidir. Nitekim rivayetlerde şöyle geçmektedir: Hz. Ali (as) buyurmaktadır:

“Allah onu, âlimlerin susuzluğunu gideren pınar karar kılmıştır.”²⁶

Feyz-i Kaşanî otorite ve yetkinliğin bu anlamından bahsetmiştir.²⁷

2.14. Tedavi Ediciliği (İnsanın Acılarını İyileştirmesi)

Bu yorumda ise Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: Kur'an, insanlığın çaresi olmayan dertlerine şifadır. Ayet ve hadislerde de belirtildiği gibi:

“Biz Kur'an'dan mü'minlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz.”²⁸

Hz. Ali (as) şöyle buyurmuştur:

“Hastalıklarınızı onunla tedavi edin. Zorluklarınıza karşı ondan yardım isteyin. Çünkü o, küfür, nifak, azgınlık ve sapıklık gibi en büyük dertlere devadır.”²⁹

Yine bu konuda Feyz-i Kaşanî Kur'an'ın yetkinliğinden bahsetmiştir.³⁰

2.15. Kültürel Otorite (Paradigmasal)

Bu yorumda Kur'an'ın otorite oluşunun anlamı şudur: Kur'an-ı Kerîm ilimlerin kültürel altyapısını oluşturur. Kur'an, varlık ötesi bir gerçeklik olduğu için eğitimsel, politik,

sosyal vb. sistemler üzerinde etkisi olan kültürel bir altyapı oluşturur. İslam kültürü, bilim ve medeniyetine genel bir yön verir. Bu nedenle bilimsel otoriteye sahiptir.

Örneğin Kur'an, birçok ayet-i kerimesinde tevhidi emreder ve onun bu prensibi tüm bilimsel sistemlerde de yakından müşahede edeceğimiz üzere oldukça etkilidir. Eğitimin, siyasetin, toplumun vb. şeylerin Allah'a yaklaşmasına öncülük eder. İlahî iradenin her şeye hâkim olmasını sağlar. Zaten Kur'an'ın bilimsel sistemlerini beşerî sistemlerden ayıran da budur.

3. Kur'an'ın Bilimsel Otorite Oluşunun Gerekece ve Delilleri

Kur'an-ı Kerîm, bilim de dâhil olmak üzere insanın tüm dünya ve ahiret işlerine rehberlik edip, yön veren İslam'ın ilk ve en önemli kaynağıdır.

Şimdi burada Kur'an'ın ilmî otoritesi olduğuna dair dinin içinden (naklî) ve dinin dışından (aklî) gerekçe ve delillere başvuracağız:

3.1. Naklî Nedenler ve Deliller

Kur'an'dan Örnek ve Deliller

Kur'an'ın bilimsel otorite oluşunun en önemli Kur'ânî gerekçeleri aşağıdaki gibidir:

a) Kur'an'ın Gerçekliği:

Kur'ân-ı Kerîm hakikat kitabıdır. Yani içeriği doğru ve gerçeklerle birebir örtüşür.

²⁶ “جَعَلَهُ اللَّهُ رِيًّا لِعَطَشِ الْعُلَمَاءِ” (Allah onu, âlimlerin susuzluğunu gideren pınar, fakihlerin kalplerini onaran bahar, salihlerin yollarının işaretleri kılmıştır. Kur'an'ı, anlayanlar için ilim, rivayet edenler için söz, hükmedenler için hüküm kılmıştır.) Nehcû'l-Belâğa, Hutbe197,

²⁷ Bak: Feyz-i Kaşanî, el-İnsâf, onun tefsirinde Molla Sadra (Vakıa suresi tefsirinin mukaddimesi)

²⁸ “وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ” İsra/82

²⁹ Nehcû'l Belâğa, Hutbe: 176

³⁰ Bak: Feyz-i Kaşanî, el-İnsâf fi Beyâni'l-Hak ve'l-İtisâf

”ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ“

“İşte bu böyledir, gerçekleri içeren bu Kitabı Allah indirmiştir.”³¹

Kur'an haktır; dolayısıyla gerçeğe, akla, bilime, doğaya ve tecrübeye uygundur. Hal böyle olunca onun rehberliği daha kararlı ve güçlüdür:

”إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلْبَيْتِ هِيَ أَقْوَمُ“

“Gerçek şu ki bu Kur'an, insanları doğru yola iletir.”³²

Hâlbuki beşerî bilimler deneysel kanıtlara dayandığı için genellikle yanlışla paylanır. Bunların sahipliği ve gerçeğe uygunluğu ise kesin olarak ispat edilemediğinden, bilimsel referans olarak hakikatin kaynağı yani Kur'an ön planda olmak zorundadır.

b) Kur'an'ın Furkan Oluşu (Hak ile batıl birbirinden ayırması):

”تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْقُرْآنَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا“

“Âlemlere uyarıcı olması için kuluna Furkânı (haklı batıldan ayırma ölçüsünü) indiren (Allah) pek yücedir!”³³

Bu ayette, Allah'ın yücelik ve bereketi Kur'an'ın vahyedilmesi meselesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu şekilde Kur'an'ın indirilmesinin Allah'ın nimetlerinin tecellilerinden biri olduğu gösterilmekte ve Furkan sahibi olmak da en büyük nimetlerden biridir.

Çünkü bu, insanı doğruyu yanlıştan ayırmaya yönlendirir.

“Furkan” ayırıcı (doğruyu yanlıştan ayıran) demektir. Bu kelime Kur'an'da bazen “Kur'an”, bazen aydınlatıcı mucizeler, bazen de “Tevrat” anlamında kullanılmıştır ama bu ayette kastedilen Kur'an'ın kendisidir.³⁴

İmam Cafer-i Sadık'tan rivayet edilmiş ve buyurmuştur:

“Kur'an (isim) Kur'an'ın tamamıdır ve Furkân (isim), takip edilip uyulması gereken Kur'an'ın hükümleridir.”³⁵

Kur'an-ı Kerîm dünyayı, insanı, toplumu ve bu konudaki teamülleri, müminleri, kâfirleri ve münafıkları daha iyi anlama ve tanıma vesiledir. Zaten onların sıfat ve özelliklerini ifade etmekle onları birbirinden rahatça ayırıyor.

Kur'an-ı Kerîm, doğru inançları, kanunları, kuralları, faziletleri ve ahlaki bilmenin bir aracıdır ve onları batıl ve çürük olan içeriklerden ayırır. Aynı şekilde eğitim, siyaset, sosyal, ekonomik vb. konularda olduğu gibi, insan iki yol üzerinde tereddütte kaldığında, Kur'an ayetleri hakkı batıldan ayırarak kişiyi doğru yola iletir.

c) Kur'an'ın Ayırıcılığı:

”إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَضْلٌ * وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ“

“Şüphesiz ki o (Kur'an), elbet (hak ile batıl) ayıran bir sözdür. Ve o, şaka değildir!”³⁶

³¹ Bakara / 176

³² İsra / 9

³³ Furkân / 1

³⁴ Bak: Tefsir-i Numune, c.15, s.7

³⁵ el-Kâfi, Kuleynî, c.2, s.630 ve Tefsiru'l-Burhan “إن القرآن جملة الكتاب والفرقان المحكم الواجب العمل به”

³⁶ Tank / 13-14

Bu ayetlerde ‘Kavlû’l fasl’ veya ‘Faslû’l hitâb’tan söz edilmekte; yani hiçbir surette şaka olmayan, hak ile batılı birbirinden ayrılan bir sözdür ve bu ayırıcı sözden kasıt Kur’an’dır.³⁷ Bu konu bazı hadislerde bahsedile gelmiştir.

İmam Cafer-i Sadık’tan (as) şöyle nakledilmiştir:

“Bu [ayet] bir yemine cevaptır [ve anlamı şudur], Kur’an’ın hak ve batılı belirterek ikisini birbirinden ayırması anlamına gelir.”³⁸

d) Kur’an, İhtilaflarda Bilimsel Bir Referanstır:

”إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ
النَّاسِ بِمَا آزَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِبِينَ
خَصِيمًا“

“Kuşku yok ki, biz bu Kitap’ı sana, insanlar arasında Allah’ın sana gösterdiği ile hükmedesin diye hak olarak indirdik. Sakın hainlere taraf olma!”³⁹

Kur’an’ın Hidayet Kapsayıcılığı:

Kur’an-ı Kerîm, insan yaşamının tüm yönlerini kapsayan genel bir rehberliğe sahiptir. Çünkü o, “insanlara yol gösteren”⁴⁰ olarak adlandırılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, yapılan beyanın kendisidir; nitelik tüm insanoğluna hitap eden bu ayet; zaman, mekân ve durum gözetmeksizin indiği andan itibaren herkesi kapsamaktadır. Yani bütün insanları, tüm zaman diliminde,

bütün ülkelerde, siyasi, sosyal ve ekonomik her durumda kapsamaktadır.

Öyleyse Kur’an insanlığa dair tüm alanlarda bir rehber hüviyetindedir. Hal böyle olunca da tüm beşerî bilimleri yönlendirebilir. Tabii ki, Kur’an-ı Kerîm’in mezkûr alanların tüm ayrıntılarını açıklamasını beklemeliyiz, çünkü o bir anayasa kitabı gibidir. İnsana rehberlik etmek için genel hatlara değinir ve hayata ilişkin detayları insanın aklına ve bilime bırakmıştır. Bu şekilde, insanları düşünmeye ve bilime teşvik etmiştir. Ama buna rağmen yine de birçok konuda detaya girmekten çekinmemiştir.

3.2. Akılcı ve Tecrübî Delil ve Nedenler

Kur’an’ın bilimsel otoritesi için, akılcı ve rasyonel delilleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Beşerî bilimlerin hataya açık oluşu ve Kur’an’ın bundan uzak oluşu:

İnsanın hâlihazırda istifade ettiği bilgiler, deneme-yapılma ile elde edilen tecrübî bilimlere dayalıdır ve bu, modern insanı birçok zorluk ve meşakkate duçar etmiştir. Örneğin, Seküler ve hümanist temeller üzerinde gelişen mevcut beşerî bilimler, siyasi arenada (zulümler, askerî zorbalıklar, acımasız savaşlar vb.) ekonomik alanda (sınıfsal bölünmeler, yoksulluk vb.) toplumsal arenada (insanlar arasında sevgi yoksunluğu, ailelerin çöküşü, yozlaşma ve fuhuş vb.) eğitim ve ahlak alanında (eğitim ve ahlakî sapmalar, ahlakî değerlerin ihmali veya hiç sayılması

³⁷ Tefsir-i Numune, c.26, s.374

³⁸ “هَذَا جَوَابُ الْقَسْمِ يَعْنِي أَنَّ الْقُرْآنَ يُفَصِّلُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ بِالْبَيِّنَاتِ عَنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا”

³⁹ Nisa / 105 “Ey Muhammed! Doğrusu Biz, mutlak hakikati ortaya koyan bu Kitabı sana indirdik ki, insanlar arasında Allah’ın sana gösterdiği şekilde tam bir adâletle hüküm verebilesin. O hâlde, -Müslüman olduğunu iddia eden biri bile olsa- haksız durumda olan kimsenin sözüne kamp da, hainlerin destekleyicisi ve savunucusu olma!”

⁴⁰ “هَدَى لِلنَّاسِ” Bakara / 185

vb.) ve psikoloji sahasında (zihinsel bozukluklar, stres, zihinsel sağlık eksikliği vb.) birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

İşte bu nedenlerden ötürü hâlihazırdaki bilimler çıkmaza girmişlerdir. Zaten en başından itibaren bilinçsizce ilerlemiştir. Çünkü deneyime ve hata kabul edebilecek dürtülerle yola çıkmıştı.

Bu yüzden insan aklı beşerî bilimler alanında farklı bir yol seçilmesi gerektiğini teyit eder. O da hata kabul etmeyen Kur'an'ın ta kendisidir. Başka bir deyişle, bilimsel dayanaklara destek olması için tecrübe hislerle değil, tamamen hatadan muaf bir kaynağa güvenmek gerekir. Bu şekilde hata kabul eden bilimsel çalışmalara yön verecek ve güvenilir bir sonuca erdirecektir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in özellikle beşerî bilimlerde bilimsel bir referans ve otorite olması gerekir.

Evet, tecrübî bilim, insanlara çok fazla hizmet sunmasına rağmen yine de savunmasız ve hataya gebedir. Hal böyle olunca da akılselim, hata kabul etmeyen bir kaynağa yönelmeyi ve beşerî bilimleri bu kaynak üzerine inşa etmeyi savunur.

b) Kur'an'ın aksine beşerî bilimlerin kapsamsız ve kalıcı olmayışı:

Tecrübî ilimlerin sorunlarından birisi hiç şüphesiz insanın deney ve duyuları ile şekillenmesi ve maddî anlamda da olsa sonuçta sınırlı bilgiler sunmasıdır. Dolayısıyla bir önceki maddede de değindiğimiz gibi kapsamlı değildir ve öte yandan bu bilimler yeni deneyim ve araştırmalara göre her an değişebilir. Bu da onun kalıcı olmadığı anlamına gelmektedir.

Ancak Kur'an-ı Kerim, Cenab-ı Hakk'ın bütün insanlara ve her yere indirdiği bir kitaptır.

“Âlemlere uyarıcı olması için kuluna Furkânı (hakkı batıldan ayırma ölçüsünü) indiren (Allah) pek yücedir!”⁴¹

Dolayısıyla bu kutlu kitap tüm nesiller, bütün çağlar ve her yer içindir. Yani ebedî ve evrenseldir. Öte yandan kapsamlı ve kapsayıcıdır. Bu da onun hidayetinin, dünya ve âhirette bütün bireysel ve toplumsal boyutları kapsadığı manasına gelmektedir. Yani bu kitap, insan hayatına doğrudan etki eden bilimi yönlendirilmeyi hak ediyor. Çünkü onun emir ve öğretileri zaman ve mekân ötesidir yani ebedidir.

c) Kur'an-ı Kerim medeniyet yapıcı tarihsel bir deneyime sahiptir:

On dört asırlık İslam tarihi boyunca İslam medeniyeti iki kez zirveye ulaşmıştı; bunlardan ilki kamerî 4. ve 5. yüzyıllarda, ikincisi ise kamerî 10. ve 11. yüzyıllarda yani Safevîler döneminde olmuştu. Bu dönemlerde Müslümanların bilime önem verme konusunda Kur'an'ın ve Ehl-i Beyt'in öğretilerine bir ölçüde uydukları anlaşılmaktadır. Bu da kültürün, bilimin, üretimin, uygarlığın, ekonominin vb. gelişmesine yol açmıştı.⁴²

Ama ne zamanki Müslümanlar, Emevîler zamanında ve Abbasîler döneminin büyük bir bölümünde olduğu gibi, Kur'an'ın öğretilerinden ve Ehl-i Beyt'in yolundan uzaklaştılar; bocalayıp kültür ve medeniyet açısından gerileyişi tattılar. Yüzyıllar boyunca, bilimsel geri kalmışlığın da acısını çekerek Batı tarafından sömürgeleştirilip, istismar edildiler.

⁴¹ Furkân / 1

⁴² Bu konuda daha detaylı bilgi için Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'nin “İslam'da Kur'an” Ali Ekber-i Velâyetî'nin “Puyâ-yi Ferheng ve Temeddün-i İslâm ve İran” ve Zeynul'âbidîn Kurbânî'nin “İlel-i Pişreft ve İnhâtât-i Müslimîn” adlı eserlerine bakabilirsiniz.

İşte bu tarihi tecrübe, bizlere açıkça Kur'ân-ı Kerîm'in kültüre, bilime ve medeniyete rehberlik edecek en iyi kaynak olduğunu, yani bu konularda bilimsel otoriteye sahip olabileceğini göstermektedir.

4. Kur'an'ın Bilimsel Otorite Alanları

Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli bilimsel ve ilmî yetki alan ve sahaları aşağıdaki gibidir:

4.1. Bilimin Temelleri Üzerindeki Etkisi

Bilimin temel ve kaynakları, genellikle o bilginin nedenleri ve felsefesinde veya diğer bilimlerde tartışılan ve elde edilen herhangi bir malumat ve bilginin ön varsayımlarıyla oluşur. Bu varsayım ve nazariyeler de ister istemez her bilimin yönü üzerinde oldukça etkilidir.

Basit bir sınıflandırmayla temel bilgileri üç kategoriye ayırabiliriz:

a) Ontolojik Temeller⁴³

- Dünyanın başlangıcı Allah'tır ve dünya tektanrıcılık merkezlidir.

“هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ

بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ”

“O, ilktir (kendisinden önce hiçbir varlık yoktur,) sondur (kendisinden sonra hiçbir varlık yoktur. Her şey yok olurken O kalacaktır,) zahirdir (delilleriyle varlığı gün gibi açıktır,) batındır (zatının

hakikati gizlidir, akıllar O'nun özünü idrak edemez,) O, her şeyi bilendir.”⁴⁴

- Dünyanın sonu yine Allah'tır.

“إِنَّا لِلَّهِ وَأَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ”

“Doğrusu biz Allah'a aidiz ve sonunda yine O'na döneceğiz”⁴⁵

- Ölüm, yaşamın sonu değildir; aslında gerçek hayat olan sonsuz yaşamın başlangıcıdır.

“وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُمُ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ”

“Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur (asıl yaşanacak yer orasıdır), keşke bilselerdi!”⁴⁶

- Diriliş gününde herkes mükâfatını alacak ve cezasını çekecek.

“فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَ مَنْ

يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ”

“Artık, kim bir zerre miktarı hayır üretmişse onu görür. Kim de zerre ağırlığında kötülük yapmışsa onu görür.”⁴⁷

- Dünyada, bizlerin âleminden gayrı, melek ve cinler âlemi gibi, insanın duyularının ötesinde var olan âlemler de vardır. (Cin suresi vb.)

⁴³ Ontoloji; temelinde varlık olan bir felsefi disipline verilen isimdir. Bir başka tanıma göre ise, “varlık nedir?” sorusuna yanıt arayan bir felsefe alanıdır.

⁴⁴ Hadid / 3

⁴⁵ Bakara / 156

⁴⁶ Ankebut / 64

⁴⁷ Zilzâl / 7-8

İşte bu mezkûr ilkeler, materyalist dünya görüşünden oldukça farklı olup, insanın dünyaya bakış açısını değiştirebilmekte ve bunun yanı sıra birçok bilim dalını etkilemektedir. Mesela eğitime yeni bir anlam kazandırıyor, yani eğitmen eğittiği kişiyi bu ilke ve esaslara göre yetiştirirse başarılı olması isten dahi değildir. Öyle ki eğitmen kendisinin Allah'tan geldiğini bilirse ve yolun sonunun da O'na varacağını kestirirse; ebedî âleme hazırlanacak, eylem ve hareketlerinin hesabını bilecek, gayb âlemiyle (cinler ve melekler vb.) bağlantılı olduğunu görecektir. İşte Kur'an esaslarına dayalı bir eğitim, seküler bir eğitimden bu şekilde ayrılır. Bu bilgiler benzer şekilde, ekonomi, siyaset vb. diğer sahalarda için de uygulanabilir.

b) Epistemolojik Temeller: ⁴⁸

Kur'an'a göre insanın bilgi kaynakları şunlardır:

- His ve Tecrübeler

”قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“

“De ki: Dünyayı gezin dolaşın da, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını anlamaya çalışın. Sonra, Allah tekrar yaratmayı da ölümden sonra diriltmeyi de gerçekleştirecektir. Allah elbette her şeye kadirdir.”⁴⁹

- Akıl ve Bilgelik

”الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَ

الْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبحَانَكَ
فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ“

“O akıl sahipleri ayakta, otururken, yan yatarken hep Allah'ı zikrederler; göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşüncüler: Ey Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Şanın yücedir senin! Ateş azabından kuru bizi!”⁵⁰

- Peygamberler tarafından tebliğ edilen ilahî vahiy:

”وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ“

“Allah bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiyyle (kulunun kalbine dilediği düşünceyi doğurarak), yahut perde arkasından konuşur yahut izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir. O, yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵¹

- Fitrat ve ilhamlar

”فَالْهَمُّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوِيهَا“

“Derken ona kötülüğünü de, çekinmesini de ilham etmiştir.”⁵²

Dolayısıyla insan bilgisi yalnızca duyu ve deneyimle sınırlı değildir ve Pozitivistlerin de dediği gibi insan, yolunu aydınlayabilecek duyu ötesi bilgiye sahiptir. İşte bu husus, doğa ve beşerî bilimler üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

⁴⁸ Epistemoloji; temelde bilgi kavramının yapısı ve gerçekliğiyle ilgilenen bir felsefi disiplindir.

⁴⁹ Ankebut / 20

⁵⁰ Âl-i İmrân / 191

⁵¹ Şûrâ / 51

⁵² Şems / 8

Örneğin, eğitim bilimlerinde, mezkûr ilkelere dikkat etmek; eğitmenin bir öğrenciyi yetiştirmesinde yalnızca duyu, deney ve hatta akıl ile yetinmemesi gerektiğini bilakis, insan terbiyesinin tamamlanabilmesi için ilâhî ilham ve vahiylerin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koyar. Yine Bu bilgiler benzer şekilde, ekonomi, siyaset, hukuk vb. diğer konularda da geçerlidir.

c) Antropolojik Temeller:⁵³

- İnsan, beden ve ruh olmak üzere iki alandan oluşan bir varlıktır:

”وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ * فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ“

“Hatırla o zamani ki Rabbin melekere, “Ben, kupkuru bir çamurdan, değışken, cıvık balçıktan bir insan yaratacağım.” demişti. Onu düzenle(yip insan şekline koydu)ğım ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!”⁵⁴

- İnsan yaradılışın gayesidir ve bütün dünya onun için yaratılmıştır:

”هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ“

“O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.”⁵⁵

- İnsan Allah'ın kulu ve O'na ibadet edendir

”وَ لَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَ مِنْهُمْ مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَاةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ“

“Yemin olsun, biz her ümmette şöyle tebliğ yapan bir resul görevlendirdik: “Allah'a kulluk/ibadet edin, tâğuttan kaçının. Sonra bunlardan kimine Allah kılavuzluk etti, kimine de sapıklık hak oldu. Şimdi, yeryüzünde gezip dolaşın da yalanlayanların sonu nasıl olmuş görün.”⁵⁶

- İnsan, iki yol olan iyi ve kötünün başında seçme hakkına sahip bir varlıktır

”إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا“

“Elbet onu (amacına ulaştıracak olan) doğru yola Biz yönelttik: ister şükreder, ister nankörlük eder.”⁵⁷

Yukarıda bahsi geçen bu antropolojik temeller, insanın araştırmalarına konu olduğu bilimler üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Örneğin, eğitim bilimlerinde yukarıdaki temellere dikkat etmek, eğitmenin insan hakkında derin bir anlayışa sahip olmasını sağlar ve bu da onun eğitiminde oldukça etkilidir. Eğitmen yetiştirdiği kimseyi Allah'a kulluk edecek ve ibadete duracak birisi yapmak istiyorsa ister istemez seküler eğitimden uzak duracaktır. Zaten insanın ilahî ruhuna odaklandığında eğitmenin asıl amacı artık insanın

⁵³ Antropoloji ya da insan bilimi, geçmiş ve günümüz topluluklarında yaşayan insanların çeşitli yönlerini inceleyen bilim dalıdır.

⁵⁴ Hicr / 28-29

⁵⁵ Bakara / 29

⁵⁶ Nahl / 36

⁵⁷ İnsan / 3

fiziksel ve zihinsel eğitimi olmaktan çıkacak aksine ruhî ve manevî eğitimi ön planda olacaktır. Aynı şey psikoloji, sosyoloji gibi diğer bilimler için de geçerlidir.

Not: yukarıdaki konulara dair birçok ayet-i kerime var olmasına rağmen bizler, yalnızca birer tane paylaşmakla yetindik. Hâlbuki bunlardan her biri bağımsız Kur'an araştırmalarının konusu olabilir.

d) Değerlerin Temellerini Tanıma

Aşağıda zikredileceği üzere Kur'an-ı Kerim'de bazı değerler asil ve gerçek olarak tanımlanmaktadır:

- İman

“أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ”

“Hiç inanan kimse, (yoldan çıkan) fasık gibi olur mu? Elbette bunlar bir olmazlar.”⁵⁸

- İlim

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ”

“Ey iman edenler! Size, “Meclislerde yer açın!” dendiğinde, yer açın ki, Allah da sizin için genişlik sağlasın. “Kalkın!” dendiğinde de kalkın ki, Allah, içinizden inananlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵⁹

- Basiret

“قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلِكٌ إِنِّي أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ”

“Onlara şunu söyle: ‘Ben size Allah’ın hazineleri yanındadır demiyorum. Gaybı da bilmem ben! Size ben bir meleğim de demiyorum. Yalnız bana vahyedilene uyarım ben!’ Sor onlara: Körle gören bir olur mu? Hâlâ düşünmüyor musunuz?”⁶⁰

- Adalet

“وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”

“Allah şöyle bir örnekleme de yaptı: İki adam; birisi dilsiz; hiçbir şeye gücü yetmez, efendisi/yöneticisi üstüne sadece bir yük. Efendi onu nereye gönderse hiçbir hayır getiremez. Şimdi bu adam, dosdoğru bir yol üzerinde bulunup adaletle emreden kişi ile aynı olur mu?”⁶¹

- Cihat

“لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَّ

⁵⁸ Secde / 18

⁵⁹ Mücâdele / 11

⁶⁰ En'am / 50

⁶¹ Nahl / 76

اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى
الْفَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا“

“İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihadedenler bir olmaz. Allah, mallarıyla canlarıyla cihadedenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah hepsine de güzellik va’detmiştir ama mücahidleri oturanlardan çok daha büyük ecirle üstün kılmıştır”⁶²

- Takva

”يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَ
جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ
عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ“

“Ey insanlar! Biz sizi, bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve örfler yoluyla tanışıp kaynaşasınız diye sizi milletlere, boylara ayırdık. Hiç kuşkusuz, Allah katında en seçkininiz, sakınılması gereken şeylerden en çok sakınmanızdır. Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.”⁶³

İşte bu değer temelleri, özellikle eğitim, ekonomi, politika vb. beşerî bilimlerde oldukça etkili olabilir. Örneğin, eğitim sahasında ‘cihad’ bir değer olarak addedilmezse ve şiddetin bir tezahürü olarak cihad ayetleri tanıtılırsa; doğal olarak ders ve eğitim müfredatından kaldırılır. Eğer ekonomide adalet kavramı bir değer olarak kabul görürse; üretim, dağıtım ve tüketimin yönü doğru olana kayar ve seküler anlayıştan uzaklaşır.

4.2. Kur'an'ın Bilimsel Otoritesinin Bilimin Amaçları Üzerindeki Etkisi

Kur'an'ın ilmî otoritesinin etki alanlarından biri de bilimin gaye ve amaçlarına yön vermesidir. Kur'ân-ı Kerîm ‘genel’ ve ‘özel’ iki düzeyde bilimin amaçlarını etkilemektedir:

a) Kur'an'ın bilimin genel amaçlarına etkisi:

Kur'ân-ı Kerîm Bakara suresi 156. ayet-i kerime ile “إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ” dünyanın Allah’tan ve dönüşünün de Allah’a doğru olduğunu bildirir. Ve İnsanın Allah ile buluşmasını nihâî mükemmellik ve kemâl olarak tanıtır:

”يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا
فَمُلَاقِيهِ“

“Ey insan! Sen Rabbine kavuşuncaya kadar çalışıp çabalayacak, sonunda O’na kavuşacaksın.”⁶⁴

Bu nedenle, tüm insan faaliyetleri bu yönde yönlendirilmelidir.

Öyleyse insanın Allah için ilim öğrenmesi ve bunu O’nun yolunda kullanması gerekir. Eğer ilimler bu esasa göre yönlendirilirse, ilâhî bir maksada ve beşerî kemâlin hizmetine sunulmuş olur. Bu nedenle tabîî bilimler nükleer fizik gibi, bomba yapmak ve insanlığı yok etmek amacıyla yönlendirilemez. Ayrıca beşerî bilimlerden olan eğitim, ekonomi ve siyaset gibi alanlar Kur’ânî öğretiler sınırları içerisinde değerlendirilirse insanoğlunun saadeti, kemali ve Allah’a yakınlığını sağlayacaktır. Zaten bu ilimler, iktidar peşinde

⁶² Nisâ / 95

⁶³ Hûcurât / 13

⁶⁴ İnşikâk / 6

koşan zenginlerin hizmetinde olmadığı için cephe alınmaktadır.

b) Kur'an'ın bilimin özel amaçlarına etkisi:

Kur'an-ı Kerîm her türlü ilim sahasında kendine has gaye ve yöntemleriyle rol oynayabilir ve bilime yön vermede etkili olabilir, şimdi buna birkaç misal vereceğiz:

Ekonominin özel amacı üretkenlik ve zenginlik elde etmek olabilir veya onun hedefi, adalet ve eşit dağılım temeli üzerine Kur'an-ı Kerîm'in öğretilerine dayanmak olabilir:

”لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ“

“Andolsun biz elçilerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve onlarla beraber Kitabı ve (adalet) ölçü(sün)ü indirdik ki insanlar adaleti yerine getirsinler. Ve kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlara birçok yararlar bulunan demiri indirdik ki Allah, kimin (ondan yararlanarak) gaybda (görmediği halde) kendisine ve elçilerine yardım edeceğini bilsin, (ortaya çıkarsın). Şüphesiz Allah kuvvetlidir, da-ima üstündür.”⁶⁵

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِغْدِلُوا إِغْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ“

“Ey inananlar, Allah için adaletle şahidlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adil davranın, takvaya yakışan budur. Allah'tan korkun, kuşkusuz Allah yaptıklarınızı haber almaktadır.”⁶⁶

Yani Kur'an akla ve vicdana uygun bir yöntem seçerek, toplumun ayrımcılığa ve yoksulluğa maruz kalmaması için normal ekonomik zenginlik ve refah elde etme çabalarına ek olarak, zenginliği tüm insanlar arasında dağıtmak ve adaleti uygulamak için çaba göstermemizi istemektedir.

”كِي لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ“

“(bu mallar ve servet) sizden zengin olanlar arasında dönüp-dolaşan bir devlet (güç) olmasın.”⁶⁷

Ayrıca eğitimin özel amacı, öğrenenin zihnini bilimsel terimlerle doldurmak ve bunları kullanarak maddî yaşam, iş ve geçim sağlamak için daha yüksek bilimsel seviyelere ulaşmak olabilir. Veya yukarıdakilere ek olarak manevî eğitim ve ahiret eğitimi de düşünülebilir. Bu durumda eğitim bilimlerinin çehresi değişir. Kur'an-ı Kerîm, eğitimin amaçlarını kendini geliştirme, ilahî kitabı öğretme ve aklı idrak olarak tanıtır.

”هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لِنَفِيِّ صَلَاحٍ مُّبِينٍ“

“O Allah'tır ki, ümmilere içlerinden bir resul göndermiştir de o, onlara Allah'ın ayetlerini okur, onları arıtır temizler,

⁶⁵ Hadid / 25

⁶⁶ Mâide / 8

⁶⁷ Haşr / 7

onlara Kitap'ı ve hikmeti öğretir. Onlar bundan önce tam bir sapıklık içinde gömülmüşlerdi.”⁶⁸

Ayrıca psikoloji alanında, aklı ve iradeyi güçlendirmenin yanı sıra insanın manevî boyutuna da dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu, insan ruhunun temizliğine ve Allah ile olan manevî ilişkisinin güçlenmesine dikkat etmek demektir. Hac, namaz vb. ibadetler de bu bağlamda tanımlanmalı ve araç olarak kullanılmalıdır. Aslında günahın ne gibi zararlara gebe olduğunu bilsek; onu bir akıl hastalığı olarak kabul etmek durumunda kalır ve onu çözmek için psikolojik çabalar sarf ederdik.

Müdüriyet ve yönetim alanında da ilahî hedeflere ulaşmak için bir örgütlenme ve lidere gereksinim vardır. Bu yönetici Kur'ânî değer ve düzenlemeleri bu kitleye hâkim kılmalıdır. Hal böyle olunca da Kur'an'ın bilimsel otoritesi yukarıda saydığımız tüm alanların çehresini olumlu yönde değiştirecektir.

4.3. Kur'an'ın İlmî Otoritesinin Diğer Bilimleri Yöneten İlkeler Etkisi

Her bilimde, o bilim sürecini yöneten genel kaideler olarak hareket eden ilke ve kuralları vardır, bu ilke ve kuralları araştırılır ve değiştirilirse; o bilimin yüzü de değişir. Genellikle bilimi yöneten ilkeler, bilimin temeli ve kaynaklarının etkisi altında şekillenir. Dolayısıyla bu bilimin temelinde ve kaynağında Kur'an yer alırsa (yani, bilimin epistemolojik temelleri ve değerleri bu kaynaktan etkilenir ve Kur'an bu bilimde bilimsel bir otorite olursa), bilime hâkim olan ilkeler

Kur'an'ın öğretilerinden etkilenir bilimin de çehresini değiştirir.

Örnekler:

a) Siyaset

Kur'an'ın bazı ayetleri, siyaset biliminin yönünü etkileyen, yöneticilerin siyasetine ve Müslüman siyasetine yön veren ilkeleri ifade eder:

1. Müslüman halkın işlerinde kâfirlerin hâkimiyetinin yasaklanması (siyasi konulardan birisi)

”وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا“

“Allah inkârcılara, inananlar üzerine ege-men olma fırsatını vermeyecek.”⁶⁹

2. İslam toplumunda yöneticilerin ege-menliğine karşı ilahî emirlere öncelik verme gerekliliği ve meşruiyetin önce Allah'tan, sonra peygamberden ve daha sonra Müslüman yöneticiden başlaması:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ“

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan yöneticilere itaat edin”⁷⁰

b) Yönetim

Kur'an'da bazı ayetler, İslam toplumunda yöneticilere uygulanan ve yöneticilik öğretilerinin yönlendirilmesinde büyük etkisi olan ilkeleri şöyle ifade etmektedir:

⁶⁸ Cum'a / 2

⁶⁹ Nisa / 141

⁷⁰ Nisa / 59

1. Yöneticilerin halkla istişare gerekliliği ancak son kararın yöneticiye ait olması:

”وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ

عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ“

“İş hususunda fikirlerini al (müşavere et). Müşavereden sonra da bir şeyi yapmağa karar verdin mi, artık Allah’a tevekkül et. Gerçekten Allah tevekkül edenleri sever.”⁷¹

2. Yöneticinin aslarına nezaketinin gerekliliği:

”وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ

حَوْلِكَ“

“Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, muhakkak onlar etrafından dağılıp gitmişlerdi...”⁷²

3. Yöneticilerin gönlünün açık olması:

”قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي“

“Musa dedi ki: “Rabbim, gönlümü ferah kıl.”⁷³

c) Ticaret

Kur’ân-ı Kerîm’de, insanın ekonomik davranışına yön veren ve iktisadî bilgisinin yönlendirilmesinde büyük etkisi olan bazı ilkelere kullanılmıştır:

1. İsrafın ve savurganlığın yasaklanması:

”وَلَا تُبْذِرْ تَبْذِيرًا * إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ

الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا“

“(Malını) israf ile saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların biraderleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine (karşı) çok nankördür.”⁷⁴

”يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ

الْمُسْرِفِينَ“

“Ey Ademoğulları! Tüm mescitlerde süslü, güzel giysilerinizi kuşanın. Yiyin, için fakat israf etmeyin. Allah israf edenleri sevmez.”⁷⁵

2. Ticarete faiz yasağı:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا مَا

بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ * فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِخُرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِن تُبْتِئْمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَ

لَا تَظْلَمُونَ“

“Ey iman edenler! Allah’tan sakının; iman etmişseniz, faizden arta kalmış hesaptan vazgeçin. Eğer böyle yapmazsanız, biliniz ki Allah’a ve Peygamberine savaş açmış olursunuz. Ama eğer tövbe ederseniz, anaparanızı geri almaya hak kazanırsınız. Böylece ne zulmedersiniz ne de zulmedilirsiniz.”⁷⁶

⁷¹ Âl-i İmrân / 159

⁷² Âl-i İmrân / 159

⁷³ Taha / 25

⁷⁴ İsrâ / 26-27

⁷⁵ A’râf / 31

⁷⁶ Bakara / 278-279

3. Fesat ve yolsuzluğun yasaklanması:

”وَ لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَ تَذُلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ“

“Birbirinizin mallarını haksız yere yiyip tüketmeyin ve diğer insanların mallarından bir bölümünü günah olduğunu bile bile haksızlıkla tüketmek için hukuki hilelere başvurmayın.”⁷⁷

”وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَ يُهْلِكَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ“

“Bu gibileri, işbaşına geçti mi, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, ekonomik ve sosyal düzeni bozmaya çalışırlar. Ama Allah bozgunculuğu sevmez.”⁷⁸

Hiç şüphesiz hayatın olağan akışında bu mezkûr ilkelerin üretim, dağıtım ve tüketimi etkilediği aşikârdır.

d) Hukuk

Hukukî konularda Kur'an-ı Kerim, hukukun yönlendirilmesinde büyük etkisi olan bazı ilkeleri ortaya koymaktadır ve onlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

1. Kanun koyucu yalnızca Allah'tır.

”مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ

الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقِيمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ“

“Sizin, ondan başka taptığınız şeyler, ancak sizin ve atalarınızın uydurup adlandırdığı şeylerden ibaret, Allah, onların tanrılığına dair hiçbir delil indirmemiştir; hüküm ancak Allah'ındır. Ancak ona kulluk etmenizi emretmiştir; başkasına değil. İşte dosdoğru din de budur, fakat insanların çoğu bilmez.”⁷⁹

”وَ كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَ الْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ“

“O kitapta onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara kisas yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına kefarettir. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir.”⁸⁰

2. İbadet hakkı, insanların en önemli haklarından birisidir, dolayısıyla hiç kimsenin Allah'ın zikrine, ibadethaneye ve mabede engel olmaya hakkı yoktur.

”يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ...“

“Sana, Haram Ayda savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük günahdır. Lâkin insanları

⁷⁷ Bakara / 188

⁷⁸ Bakara / 206

⁷⁹ Yusuf / 40

⁸⁰ Mâide / 45

Allah yolundan alkoymak, Onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretini engellemek ve oranın ahalisini oradan çıkarmak ise, Allah katında daha da büyük günahdır..."⁸¹

e) Sosyal Konular (Sosyoloji)

Kur'an'ı Kerim toplum hâkimiyetini sağlayacak (özellikle toplum felsefesi alanında), sosyoloji bilimine yön verecek ve etkileyecek önemli ilkeler beyan etmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Toplumda zalimlere itaat etmenin yasaklanması ve mazlumlara kendilerini savunabilmesi hatta gerektiğinde savaşabilmesi için izin verilmesi ve himaye edilmesi.

”وَلَا تَزْكُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ“

“Ve zulmedenlere meyletmeyin, sonra ateşle azaba uğrarsınız ve Allah'tan başka bir dostunuz yoktur, sonra yardım da görmezsiniz.”⁸²

”أَذِنَ لِلَّذِينَ يَقَاتِلُونَ بَيْنَهُمْ ظَلُمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ* الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ“

“Kendileriyle savaşa girişenlere, zulme uğradıklarından dolayı savaşmaya izin verildi ve şüphe yok Allah'ın, onlara yardım etmeye gücü yeter elbette.” “Onlar ki, sadece “Bizim Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için, haksızlıkla yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmını diğeriyle savmasaydı, şüphesiz o zaman içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler çoktan yıkılıp gitmiş olurdu. Ve şüphesiz Allah, kendi dinine yardım edenlere, mutlaka yardım edecektir. Şüphesiz ki Allah, çok üstündür, çok güçlüdür.”⁸³

Hz. Ali (as) buyuruyor:

“Her daim zalimin düşmanı mazlumun dostu olun”⁸⁴

2. Toplumda herkese iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın gerekliliği (bu durum ilk bakışta başkalarının işine karışmak ve toplumdaki hürriyeti kısıtlamak gibi görünse de toplum sağlığı için pek çok faydası vardır.)

”وَلَيْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ“

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁸⁵

”وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ

⁸¹ Bakara / 217

⁸² Hûd / 113

⁸³ Hac / 39-40

⁸⁴ Nehcû'l Belâğa, 47. Mektup “كونا للظالم خضما وللمظلوم عوناً”

⁸⁵ Âl-i İmran / 104

الْمُنْكَرِ وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ
يَطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ
إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Erkek ve kadın müminler, birbirlerinin yardımcıdır; iyiliği emrederler, halkı kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, namaz kılarlar, zekât verirler, Allah’a ve Peygamberine itaat ederler. Allah’ın rahmet edeceği insanlar, bunlardır. Şüphesiz ki Allah üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸⁶

Not: Kur’ân-ı Kerîm’de diğer bilimleri de etkileyecek olan bir hayli ilke olmasına rağmen konumuzun uzamaması için bunlarla yetinmekteyiz.

5. Kur’an’ın, Bilimlerin Yöntemlerine Olan Etkisi

Her bilimde akli veya nakli, deneysel veya sezgisel ya da bunların kombinasyonundan oluşan yöntemler vardır. Aynı zamanda pedagoji biliminde ‘davranış yöntemleri’ gibi her bilimin kendine özgü yöntemleri de vardır.

Kur’an’ı Kerim, (Kur’an’ın, hidayete yönelik hedeflerinden olan eğitim ve davranış, insanın yaşam biçimini etkileyen iktisat gibi konuların dışında) bilimlerin metodları hakkında her ne kadar bahsetmese de bilimlerin genel yöntemleri hakkında ve bazen de özel metodları hakkında bahsetmiştir.

Yalnız ilginç olan şu ki; Kur’an öğretileri, bazen bilimlerin genel metodları, bazen de özel metodları içerisinde yer alarak ilimlerin yöntemleri alanında yeni bir pencere açmaktadır.

5.1. Kur’an’daki Genel Bilim Yöntemleri

Genel olarak Kur’ân-ı Kerîm marifete açılan (nakli, akli, deneysel ve sezgisel) tekniklere işaret ederek birleşik yöntemden bir yere kadar bahsedip, ele almıştır.

1. Kur’an, akli yöntemlere önem verir, insanları hikmete ve düşünmeye çağırır ve teşvik eder.

(Akıl hakkında; Bakara / 73 ve 242, Yusuf / 2, Enbiya / 10, Müminun / 80 ve Zuhuruf / 3. Ayet-i kerimelerine müracaat edilebilir. Tefekkür hakkında; Bakara / 219, Rum / 8, Âl-i İmran / 191, Nahl / 44, Haşır / 21 vb. rücu ediniz.)

“قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ”

“De ki: Doğru söylüyorsanız hadi, delillerinizi getirin bakalım.”⁸⁷

2. Kur’an, insanın dikkatini tabiata ve deneysel metoda çekmekte ve onu kozmolojiye, tabiat bilimine, antropolojiye vb. teşvik etmektedir.

(Râd / 2 ve sonrası, Hac / 5, Müminun / 12-21, Nahl / 3-17 vb. ayetlerine rücu ediniz.)

“أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبْلِ كَيْفَ خُلِقَتْ”

“Hâlâ bakmazlar mı develere, nasıl yaratıldı?”⁸⁸

3. Kur’ân-ı Kerîm bazen nakli yöneme atıfta bulunarak tarihin derinliğine dikkat çeken, peygamberlerin ve önceki ümmetlerin öğretici kıssalarını veya İslam’ın başlangıcındaki tarihi olayları (savaşlar vb.) anlatır, rapor eder ve kayda geçer.

⁸⁶ Tevbe / 71

⁸⁷ Bakara / 111

⁸⁸ Gâşiye / 17

(Bu konularda Enbiya, Yunus, Yusuf, Kehf vb. surelere rücu edilebilir) Kur'an herkesi yeryüzünde dolaşmaya ve geçmişin eserlerinden tecrübî olarak ders almaya çağırır.

”أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ

عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ“

“Yeryüzünde hiç mi gezmezler de kendilerinden öncekilerin sonucu ne olmuş, görmezler?...”⁸⁹

4. Kur'an bazen vahiy ve ilahî ilhamlar aracılığıyla insanlara konuşulduğundan bahseder.

(Şûra / 51, Müminun / 27, Tâhâ / 38) ve Allah'tan insanlara ulaşan ilahî ilim yani Ledûn ilminden bahseder.)

”وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا“

“Yüce katımızdan kendisine ilim öğretmiştik.”⁹⁰

5.2. Kur'an'daki Özel Bilim Yöntemleri

Ömek: pedagoji (davranış) bilimleri deneysel yöntemi temel alır ancak bu genel yöntemin yanı sıra Kur'an-ı Kerîm davranışta sezgisel bir yöntem önerir ve insan eğitiminde vahiy unsurunun yanı sıra insan nefesine iyi ve kötü ilhamlardan bahseder.

”وَنَفْسٍ وَ مَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا“

“Andolsun nefse ve onu şekillendirene, sonra ona kötülüğü ve ondan sakınmayı ilham edene.”⁹¹

Ve hatta Ledûn ilmine sahip eğitimlik yapandan bahseder.

”وَ عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا“

“Yüce katımızdan kendisine ilim öğretmiştik.”⁹²

Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'de özel eğitim yöntemleri dâhilinde pedagoji ve eğitim bilimlerinin yöntemlerinde yaygın olmayan tezkiye (arınma) ve kıraat yönteminden de bahsedilmektedir.

”هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ“

“O ki, okuma yazması olmayanlar arasından kendilerinden (Allah'ın) âyetlerini okuyan, onları (şirk kirinden) temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderdi. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içindeydiler.”⁹³

Kur'an-ı Kerîm deneysel metotların yanı sıra ilham ve arınma (tezkiye) metotlarını da önererek eğitim yöntemlerinde yeni bir alan açmaktadır.⁹⁴

Elbette ekonomi konularında (faizin haramlığı vb.), sağlık ve tedavi alanlarında da (şifa ayetleri) açıklamalar mevcuttur.

⁸⁹ Yusuf / 109

⁹⁰ Kehf / 65

⁹¹ Şems / 7-8

⁹² Kehf / 65

⁹³ Cuma / 2

⁹⁴ “Konulu Tefsirde Kur'an ve Terbiye” kitabına rücu ediniz. 140'dan fazla eğitime dair konu ele almıştır.

5.3. Bilimlerin Konu ve Sorunlarına Olan Etkisi (Konu Oluşturma)

Kur'ân-ı Kerîm'in etki alanlarından biri de konuların geliştirilmesinde rol oynaması veya bilime yeni konular sağlamasıdır.

Örneğin Kur'an'da insan ruhundan bahsetmesiyle: “وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي” “*ve ona Ruhundan üflediğim zaman...*”⁹⁵ Tıp biliminde “*Ruhsal Sağlık*” diye adlandırdığımız araştırma, sağlık ve tedavi için yeni bir alan doğmuştur.

Ayrıca Kur'an “yedi gök” bilimsel teorisini gündeme getirdiğinde kozmoloji alanında yeni araştırma konuları ortaya çıkmaktadır. “سَبْعَ سَمَاوَاتٍ” “*...gökleri nizam ve intizam üzere yedi kat olarak yarattı*”⁹⁶

Aynı şekilde Allah yolunda infaktan bahsetmesi, miras konusunu dile getirmesi, suçluya karşı had ve diyenin uygulanması konularını ele alması; ekonomi ve hukuk alanında da beyanlarının olduğunu gösterir.

6. Zorluklar Karşısında Kur'an'ın Rolü ve Bilimsel Çözümleri

Kur'an'ın bilimsel çözümlemeleri, İslam dünyasının önemli meselelerinde etkili olmakta, hatta Müslüman toplumdaki sorunların çoğu Kur'an'ın bilimsel çözümlemesi ile çözülebilmektedir. Bu konuların en önemlilerinden bazıları şunlardır:

6.1. Tefrika ve Birlik Eksikliği

Müslümanlar içinde bulunduğumuz çağda birçok tefrikalara duçar olmuşlardır ki; Kur'ân-ı Kerîm'in ilmî durumu onları bu tefrikalardan kurtarabilir.

a) Fikhî Tefrika:

Tanınmış beş mezhepte (Şîî, Hanbelî, Şafîî, Malikî, Hanefî) Müslümanlar fıkıh konusunda tefrikaya düşmüşlerdir. Dolayısıyla en basitinden abdest alma veya namaz kılma şekli dahi onları birbirinden ayırmış ve hatta bazen kıskırtmalara neden olmuş sonuçta çatışmalara yol açmıştır.

b) İnançsal Tefrika:

Müslüman âlimlerin tevhit ve şirk, velayet, imamet ve hilafet, adalet, meâd (tekrar diriliş), kader ve cebir, bed'â vb. konulardaki görüş farklılıkları, Müslümanların zaman zaman çekişmelerine neden olmuş; sömürgecilerin ve düşmanların bu ihtilâftan siyasi vb. istifade etmesine neden olmuştur.

c) Irk Ayrımcılığı:

Müslümanlar farklı ırklardan (Araplar, Farslar, Türkler, Kürtler vb.) oluşmakta ve her birinin kendine has örf ve hatta ahlak ve özellikleri vardır. Bu farklılıklar bazen sömürgecilerin kıskırtmasıyla ırkçılığa, üstünlük iddiasına ve fitneye yol açar.

d) Ülke Ayrımcılığı:

İslam ülkelerinin ayrılması Muaviye döneminden (İmam Ali'ye ve hilafetine karşı çıkarak; Suriye topraklarını ayırarak) başlamıştır. Daha sonra Bağdat'ta Abbasîler döneminden ve günümüz Türkiye'sindeki Osmanlı yönetiminden ve İran'daki Safevî yönetiminden sonra bu mesele daha da şiddet bulmuştur. Ancak İslam toplumunun yaklaşık 60 ülkeye bölünmesi birinci ve ikinci dünya savaşından sonra zirveye ulaşmıştır. Bu da sömürgecilerin İslam ülkelerini bölüp küçültmek, zayıflatıp topraklarına ve kaynaklarına hâkim olmak için bir plandı ve hâli hazırda da devam

⁹⁵ Hicr / 29

⁹⁶ Bakara / 29

etmektedir. Öyle ki Batılı sömürgeciler Müslüman ülkeleri birbirine düşürüp silah satarak savaşmalarını sağlamakta ve o ülkelerin kaynaklarını yağmalamaktadır.

Tefrikalardan Kurtulmak için Kur'an'ın Çözümü

Kur'an'ın ilmî öncülüğü, Müslümanları bu bölünmelerden kurtarmanın yoludur:

Birincisi, fikhî konularda kabul ve redde kriter olarak Kur'an'ın olması. (Masum olmayanların fikhî görüşlerinde)

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا“

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasulüne itaat edin ve sizden olup kendilerine otorite emanet edilmiş olanlara da itaat edin ve herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün, eğer Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız. Bu sizin için en hayırlısıdır ve sonuç olarak ta en iyisidir.”⁹⁷

İkincisi, inanç meselesinde kriter Kur'an ölçütü olmalıdır. (Masum olmayan kelimelerin teolojik görüşleri yerine) Bu hususta Kur'an-ı Kerim sadece Müslümanları değil, bütün ilahî dinleri birliğe çağırılmaktadır.

”قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَ لَانُشْرِكَ بِهِ

شَيْئاً وَ لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ“

“De ki: Ey kitap ehli, gelin aramızda eşit olan tek söze: Ancak Allah'a kulluk edelim, ona hiçbir şeyi eş ve ortak etmeyelim, Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarımızı ilah edinmeyelim. Gene de yüz döndürürlerse deyin ki tanık olun, özümüzü Allaha teslim edenleriz biz.”⁹⁸

Üçüncüsü, Kur'an-ı Kerim milliyetçilikten kaynaklı tefrikadan kurtulmanın yolunu değerlerin değiştirilmesi ile olacağını buyurmaktadır.

”يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَ أَنْثَى وَ جَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَ قَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ“

“Ey insanlar, şüphe yok ki biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi, aşiretler ve kabileler haline getirdik tanışın diye; şüphe yok ki Allah katında sevabı en çok ve derecesi en yüce olanınız, en fazla (Takvalı olanınız) çekineninizdir; şüphe yok ki Allah, her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.”⁹⁹

Dördüncüsü, Kur'an herkesi birliğe ve tefrikalardan uzaklaşmaya davet ediyor.

”وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لَا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَاناً وَ كُنتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ“

⁹⁷ Nisa / 59

⁹⁸ Âl-i İmran / 64

⁹⁹ Hucurât / 13

“Allah’ın ipine topluca sımsıkı sarılın; ayrılığa düşmeyin. Allah’ın size olan nimetini anımsayın. Siz birbirinize düşmanlar idiniz de kalplerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarında idiniz, sizi ondan kurtardı. Yola gelmesi-ni diye Allah ayetlerini böyle açıklıyor.”¹⁰⁰

Beşincisi, Kur’an Müslümanları kardeş olarak adlandırır ve kavga etmekte ısrar eden olursa tüm Müslümanlara düşen görevi de belirlemiştir.

“وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ ت فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ* إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ”

“O halde mü’minler içinden iki grup çatırsa veya savaşa girişirse, onlar arasında barışı sağlayın. Buna rağmen iki guruptan biri, diğerine haksız şekilde davranırsa, davranışını Allah’ın buyruğuna uygun hale getirinceye kadar, haksızlık yapan taraf ile mücadele edin. Eğer yaptıklarından vazgeçerlerse, adil bir şekilde aralarını bulun, hep insafılı ve adil davranın. Şüphesiz ki Allah, adaletle barış yapıp adaletle karar verenleri sever.” “Bütün mü’minler kardeşlerdir. O halde her ne zaman araları açılsa, kardeşlerinizin arasını düzeltin ve yolunuzu yordamınızı Allah’ın kitabıyla bulmaya çalışın ki, O’nun rahmetine erebilesiniz.”¹⁰¹

6.2. Sömürgecilik ve Yabancı İstilas

Son yüz yılda Batılı sömürgeciler İslam ülkelerine girdiler ve çoğu İslam ülkesinin siyasî, ekonomik, sosyolojik ve askerî işlerine müdahale edip hâkim oldular. Bu sorun hâlâ İslam ülkelerinde kendini göstermektedir ve birçok milletin sorunudur.

İngiliz sömürgeciliği Kaçar döneminden İran’a girdi, siyasetçi ve aydınlara sızarak İran’ın petrol ve diğer kaynaklarını ele geçirmeye ve yağmalamaya çalıştı. Daha sonra Amerika 1950’lerden itibaren İngiltere’nin yerini alarak 1978’e kadar Pehlevî hükümetine hâkim oldu ve hatta danışmanları aracılığıyla İran ordusunu etkisi altına aldı ve bu bakımdan büyük İran topraklarının bir kısmını yönetmek daha kolay olsun diye ondan ayrıldı.

Aynı durum büyük Osmanlı Devleti’nde de oldu ve onlarca küçük ülkeye bölündü ve hatta İslam topraklarının göbeğinde, İngiltere tarafından ve dünyanın her yerinden Yahudiler davet edilerek İsrail Devleti kuruldu.

Arap ülkelerinin petrol kaynakları (Suudi Arabistan, Kuveyt, Emirlikler, Katar vb.) yağmalandı ve İslam dünyası üzerinde siyasî, ekonomik ve hatta kültürel hâkimiyet kuruldu. Elbette bu İngiliz sömürü planı, Hindistan gibi diğer ülkelerde de uygulandı.

Öyle ki İngiltere, Fransa, İtalya, Portekiz vb. ve bazen de onların sömürge mirasçıları olan Amerika, Ortadoğu ve Güneydoğu Asya ülkelerine askerî işgal başlattı. Bunun son örneğini Irak, Afganistan vb. ülkelerde görmektedir.

¹⁰⁰ Âl-i İmran / 103

¹⁰¹ Hucurât / 9-10

a) Sömürgecilerin Etki ve Hâkimiyet Alanları ve Faktörleri:

- Yabancıların ülkeye sızmasına izin veren faktörlerden biri İslam ülkelerinin padişahlarnın ve yöneticilerin kişisel zaafı.

- Bu dönemde bulunan liderlerin ve Müslüman halkın çoğunluğunu basiretsizliği ki aldanmalarına zemine hazırlamıştır.

- Önde gelen bilim adamlarının bilgi zaafı ve Batı bilimine ve endüstrisine duyulan ihtiyaç; bu Batı hâkimiyetinin temelini oluşturdu.

- Yabancı orduların saldırısına karşı koyamayan Müslümanların askerî gücünün zaafı ve yetersizliği.

- Müslümanların parçalanıp dağılması ve tek bir İslam ümmetinin birden çok millete ve ülkeye dönüşmesi. 20. yüzyılda Müslüman ülkelerde ve entelektüel liderlerde bu örneklerin pek çoğu mevcut. Kaçar, Pehlevî, son Osmanlı dönemi, Arap ve Afrika'da yeni kurulan hükümetler vb. dönemin tarih kitaplarında da zikredilmektedir.

b) Kur'an'ın Çözümleri:

Zikredilen durumlarda Kur'an'ı ilmî öncü olarak kabul etmek sömürgecilerin İslam ülkelerine hâkim olmalarını engelleyebileceği gibi, çağımızda İslam ülkelerini de kurtarabilir.

1. Yabancıların Müslümanların işlerine etki ve hâkimiyet kurmalarının yasaklanması ve engellenmesi:

”وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا“

“Allah inkârcılara, inananlar üzerine ege-men olma fırsatını vermeyecek”¹⁰²

2. Kur'an'ın, (Askerî, siyasî, ekonomik vb. her alanda) güçlü olmaya daveti.

”وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَوْفُ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَنْظَلُمُونَ“

“Düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvetler, güçlü ordular ve atlı birlikler, hareket kabiliyeti yüksek birimler hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz Allah'ın bildiği düşmanları dehşete düşürür; korkutursunuz. Allah yolunda İslâm uğrunda karşılık beklemeden, değerli mallarınızdan gönüllü olarak ne harcarsanız size eksiksiz ödenir. Siz aslâ haksızlığa uğratılmayacaksınız.”¹⁰³

3. Kur'an'ın, düşmanını tanımaya ve basireti yükseltmeye yönelik çağrısı.

Kur'an kendisini basiret olarak adlandırıyor ve birçok ayette düşmanı tanımamanın gerekliliğinden bahsediyor:

”قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَ الْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ“

“De ki: Görmeyenle gören bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?”¹⁰⁴

”هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ“

“Bu Kur'an, insanların (kalpleri) için basiret ve araştırıp inanan bir toplum için hidayet ve rahmettir.”¹⁰⁵

¹⁰² Nisâ / 141

¹⁰³ Enfâl / 60

¹⁰⁴ En'âm / 50

¹⁰⁵ Casiye / 20

”لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ
وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا“

“İnsanların içinde iman edenlere düşmanlıkta en katı olanların yahudilerle müşrikler olduğunu görürsün...”¹⁰⁶

”وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ
تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَ لَئِن
أَتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَغْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا
لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ“

“Sen onların, kendi dinlerine uymadıkça ne Yahudiler, ne de Hristiyanlar senden razı olmazlar. “Asıl doğru yol, Allah’ın yoludur” de. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyarsan, andolsun ki, Allah’tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı olmaz.”¹⁰⁷

4. İmanlı ve layık yöneticilere uymaya, zalim ve liyakatsiz yöneticilere uymaktan kaçınmaya davet.

Kur’ân-ı Kerîm bu konuyu bazen Musa ile Firavun, İbrahim ile Nemrut, Tâlut ile Câlut, Yusuf (aleyhuma selam) vb. peygamberlerin kıssalarında ve bazen de ilahî emirler ve cihat izni vererek beyan etmektedir:

”وَلَا تَزْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَ
مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ“

“Ve zulmedenlere meyletmeyin, sonra ateşle azaba uğrarsınız ve Allah’tan başka bir dostunuz yoktur, sonra yardım da görmezsiniz.”¹⁰⁸

5. Kur’an’ın, birliğe ve tefrikadan kaçınmaya çağrısı:

Not: Bu konuya dair ayetler bir önceki konuda geçmiştir.

6. Kur’an’ın, ilmi ve bilgiyi güçlendirmeye yönelik daveti:

Not: Bu konuya dair ayetler bir sonraki konuda yer alacak.

Çözüm:

Müslüman milletler, İran İslam Devrimi gibi (Kur’an ve Ehl-i Beyt’in öğretilerine göre) hareket etselerdi, Amerika’nın, İsrail’in ve sömürge ülkelerinin oyunlarını ve düşmanlıklarını kavrayıp onların egemenliğine karşı koy-salardı, birlik ve beraberlik çağrısında bulunup ilimlerini artırarak askerî gücü elde etme çabasına girseydiler, buldukları zilletten İslamî izzete kavuşabilir ve dünyanın en büyük gücü haline gelebilirlerdi.

6.3. Müslümanların İlmî Gerilemesi

Müslümanlar sâdr-ı İslâm’ın ilk yüzyıllarında, Kur’an öğretilerine nispeten daha fazla önem vererek büyük bir güç elde ettiler ve iki süper güç olan Roma ve Perslere karşı galip geldiler ve hatta kâmerî 3. ve 5. yüzyıllarda bilim, sanayi, mimari vb. alanlarda dünyanın en iyisi haline gelen büyük İslam medeniyetini bile yarattılar.

Ancak liyakatsiz hükümdarların hâkimiyeti ve Moğol istilası (13. yüzyıldan itibaren) nedeniyle bu medeniyetin büyümesi durmuş ve gerilemeye başlamıştır. Ama 15. ve 16. yüzyıllarda İran’da Safevilerin ve Anadolu’da Osmanlı hükümetlerinin ortaya çıkmasıyla Müslüman medeniyeti bir kez daha canlanmış ve yeşermiştir.

¹⁰⁶ Mâide / 82

¹⁰⁷ Bakara / 120

¹⁰⁸ Hud / 113

Ancak 18. yüzyıldan sonra zayıf (aynı zamanda zorba ve zalim) padişahların hâkimiyeti ve batılı sömürgecilerin doğuyu işgaliyle Müslüman medeniyeti gerilemeye başladı ve 20. yüzyılda, bu geri kalmışlık kendini gösterdi.

Elbette Avrupa'nın sanayi devriminin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın iki büyük Müslüman devletin (İran-Osmanlı) yıkılmasının ve yabacıların egemenliğini oluşturan küçük Müslüman devletlerinin ortaya çıkmasının Müslümanların geri kalmasında büyük etkisi olmuştur.

Müslümanların duraklama ve geri kalmışlığının en önemli etkenlerini özetle şöyle sıralayabiliriz:

a) Moğol saldırısı, ardından Müslüman ülkelere hâkim olmak, kaynaklarını yağmalamak ve Müslümanların bilimsel ve kültürel alt yapısını yok etmek için sömürgecilerin saldırısı.

b) Müslüman ülkelerin liderlerinin kişilik ve yönetim zafiyeti (zulüm ve zorbalık da dâhil).

c) İslam toplumunun düşmanlarına ve onların bilimsel ilerlemelerine karşı cehaleti ve basiretsizliği.

d) Kur'an ve hadisin temel kavramlarının çarpıtılması sonucu Müslüman toplumların doğa ve beşerî bilimlere olan ilgisizliği.

Kur'anî Çözümler

Önceki konuların altında yer alan A-B-C bölümlerinde Kur'an-ı Kerim'in yabancıların ve sömürgecilerin Müslümanlar üzerindeki hâkimiyetini yasakladığı belirtilmiştir.

Ayrıca Müslümanları ilim sahibi, güçlü vb. liderlerin taraftarları olmayı teşvik ediyor, zalim ve zorbalardan taraftarlığını yapmalarını hususunda uyarıyor.

Düşmanlarını tanıma ve basiret sahibi olmaya davet ediyor.¹⁰⁹

Ancak Kur'an'ın ilmi artırmaya ve farklı bilim dallarına yönelmeye davetine ilişkin olarak şu noktalara dikkat etmek gerekir:

Kur'an-ı Kerim bilimlere kapsamlı bir ilgi gösterir ve beşerî bilimlerin dört kategorisinden bahsetmiştir:

a) Tecrübî İlimler: Kur'an-ı Kerim bazen insanların dikkatini tabiata çekmekte ve onları kozmolojiye, tabiat bilimlerine, antropolojiye vs. teşvik etmektedir.¹¹⁰

b) Akfî İlimler: Kur'an, tarihin derinliğine insanların dikkatini çekmekte, peygamberlerin ve önceki ümmetlerin öğretici kıssalarını anlatmaktadır.

Veya İslam'ın başlangıcındaki savaşlar vb. gibi tarihi olayları bildirir ve kaydeder. Delil ve kanıtlara davet gibi:

“هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ”

“delilinizi ortaya koyun...”¹¹¹

Akletmeye ve derin düşünmeye davet gibi: (Nisa / 82) ve Kur'an'ın gayesi hikmet ve bilgeliktir: (Yusuf / 2)

c) Naklî ilimler: Kur'an, peygamberler, kabileler ve tarihi şahsiyetler dâhil olmak üzere rivaî ilimlere de dikkat etmiştir, örneğin: Hz. Yusuf'un kıssası, Hz. Musa'nın kıssası, Zülkarneyn hakkında ayetler vb.

d) Sezgisel ilimler: Kur'an, insanlara ilahî vahiy ve ilhamdan bahseder¹¹² ve bazı insanlara Allah'tan gelen ilahî bilgiye (Ledûn ilmine) işaret eder:

¹⁰⁹ Bu konularla ilgili ayetler bir önceki konuda zikredilmişti

¹¹⁰ Tank / 5, Abese / 24, Neml / 69. ayetlere rücu ediniz.

¹¹¹ Bakara / 111

¹¹² Şura / 51, Mûminun / 27, Taha / 38. ayetlere rücu ediniz.

“...وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا”

“Yüce katımızdan kendisine ilim öğretilmiştir.”¹¹³

Kur'ân-ı Kerîm, insan hayatının manevî, ahlakî, sosyolojik, politik ve ekonomik vb. gibi birçok yönleriyle ilgilenir. Bu durum Kur'an'da bölümlerin birçok çeşitliliğine neden olmuştur.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, insanın tecrübî bilimlerine önem vererek duyulara ve aldıkları sonuçlara önem verir ve hem insan zekâsına ve hikmetine önem verir. Hem de insanın dikkatini tabiat âleminin ötesine çekerek ilahî peygamberlerin vahyi ve Allah ile aralarında ilişki kurmalarını sağlar.

Dolayısıyla kişiye kapsamlı bir bakış açısı kazandırır ve bütüncül disiplinler arası bilgi sağlar. Bu konu, Kur'an'ın içinde bulunduğu çağda insanlığa en önemli bilimsel katkısı olarak kabul edilmektedir ki; Kur'an ile iç içe olan insan kapsamlı tecrübî ilimlere, akılcı görüşlere ve yüksek vahiy bilincine sahip olur, varlık âlemine olan dar bakıştan kurtulur, bilime ve kâinata daha kapsamlı bakar.

Kur'an'ın amacı tüm beşerî bilimlerin detaylarını anlatmak olmasa da Kur'an'da çeşitli bilimlere yapılan atıflar bulunabilir. Bir başka deyişle, Kur'ân-ı Kerîm'de aklî, tecrübî, naklî ve sezgisel yöntemlere önem verilmiş ve bunların örneklerinden bahsetmiştir. Ve Kur'an'ın ilmin metot ve kaynaklarına dikkat etmesi, bu kaynakların kullanılması gerektiğini ifade eder.

Dolayısıyla dinin insanın yaşam alanında etkili olmasını istiyorsa; Kur'an'ın öğretilerini insan hayatına entegre etmek gerekir. Bu mesele de arzu edilen Kur'an ilminin kapsayıcı unsuru göz önüne alındığında ve

Kur'an'ın camilerin ve evlerin köşelerinden çıkıp öğretilerinin çeşitli ilimlerin temellerine ve amaçlarına nüfuz ettiğinde gerçekleşir ve ancak bu yolla insan hayatının her alanına girer.

6.4. Din ve Dünyanın Mücadelesi (Sekülerizm)

Modern dünyanın modern mücadelelerinden biri de din ile dünya arasında olan münakaşadır. Batıda başlamış olan ve daha sonra çözüm olarak Sekülerizm ile sonuçlanan ve Müslüman ülkeleri de tuzağına düşüren bu durum; Kur'an ilminin öncülüğünün önünü kesip din işlerini cami ve kişisel ibadetlerle sınırlamaya çalışmıştır. Nitekim zamanla Kur'an'ın siyasî, sosyal, ekonomik ve hatta eğitim meselelerine karışmasına izin verilmemiştir.

Elbette din ile dünya arasındaki bu çatışmanın kökü, zahiren ahir anlayışı ile dünyadan faydalanmaya dayanmaktadır. Bu meseleyi çözemeyince de çareyi dini, insanların dünyevî işlerinden ayırmakta buldular ta ki halkın dünyası ilahî emirlerden ayrı düşsün. Din ve ahiretle ilişkileri olmadan yollarına devam etsinler.

Burada öncelikle Sekülerizm'in anlam ve araçlarından bahsetmek, ardından da din ve dünyayı barıştıracak Kur'an'ın çözümlerini sunmak gerekir.

Sekülerizm (Laiklik) kelimesi dünyevilik, özgünlük, gelenekçilik anlamlarına gelir. Terim olarak ise dinin dünyadan (toplumsal yaşam alanından) ayrılması demektir. Öyle ki din siyasete, hukuka, eğitime, yönetime vb. alanlara karışmaz. Ve din, görevi yalnızca Allah ile birey arasında bir ilişki yaratmak olan bireysel bir mesele olarak kabul edilir. Yani kamusal alan, din alanının dışındadır ve devletin dene-timindedir. İnsan, toplumun sorunlarını bilim

¹¹³ Kehf / 65

ve akıl yardımıyla çözer ve din yalnızca özel ve kişisel alanla ilişkilidir.

Din ve Dünyanın Bütünleşmesinde Kur'an'ın Çözümü (Ahiret ve Dünya)

Kur'ân-ı Kerîm, insanın hidayet ve saadeti için dünyevî işlere (siyasî, sosyal, iktisadî vb.) müdahil olur. İbadî ve uhrevî işlerine müdahil olduğu gibi bunlarla ilgili ilimlere de yön verir.

Evet, Kur'an dünya ile ahiretin birleşmesine davet etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

”فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الآخِرَةِ مِن خَلَاقٍ * وَ مِنْهُمْ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قَنَا عَذَابَ النَّارِ * أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ“

“...İnsanların içinde: “Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver” diyen vardır ki, onun ahirette bir payı yoktur.” “Onlardan kimi de: “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyiliği ahirette de iyiliği ver ve bizi ateşin azabından koru” der.” İşte kazançlarından nasibi olanlar bunlardır. Allah'ın hesap görmesi de pek tezdîr.”¹¹⁴

Kur'an, insanı yeryüzünü abat etmeye ve dünya işlerinden yararlanmaya çağırır:

”هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَعْمَرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ“

“Sizi yeryüzünden yaratıp meydana getirdi ve orayı imara memur etti sizi; artık ondan yargılanma dileyin, sonra da

tövbe edin ona. Şüphesiz ki Rabbim, yakındır, duaları kabul eder.”¹¹⁵

Hadislerde de dünya, ahiretin tarlası olarak tanıtılmıştır: “Dünya ahiretinizin tarlasıdır.”¹¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm, dünya zevkini ve insan dünyasının refahını ahiret ve Allah-merkezçiliğe karşı çakışır olarak görmez, bilakis, insanın arzu edilen hayatını ve saadetine dünya ile ahiret arasındaki birteliktikten olduğunu ve insanın dünyevî hayatına dinin hâkimiyetini tanır.

Sonuç

Kur'an'ın ve Ehl-i Beyt'in ayet ve hadislerine dayanan bilimsel öncülüğü, son yüz yılda İslam düşünürlerinin de ilgisini çekmiştir. Elbette Gazzâlî, Molla Sadra ve Feyz-i Kaşânî gibi kadim âlimler bunun bazı anlamlarına işaret etmişlerdir, ancak son yüz yılda Seyid Cemâleddin Esedâbadî, Allâme Muhammed Hüseyin Tabatabâî, Allâme Fazlullah, Ayetullah Abdullah Cevad-i Âmulî, İmam Humeynî ve Ayetullah Hamaneî Kur'an'ın bilimsel öncülüğünün bazı anlamlarından bahsetmiştir.

Bu makalede, Kur'an'ın bilimsel öncülüğü hakkında uygulamada olan 15 kavramdan bahsedilmiş olup yukarıda adı geçen âlimler tarafından ele alınmıştır. Aralarında Ayetullah Seyid Ali Hamaneî Kur'an'a dönüş adı altında (Kur'an'ın siyasî, sosyolojik ve ilmî boyutlarda hayata geçirme) başka kavram ve konuları da ele almıştır.

Kur'an'ın bilimsel otoritesinin, insan yaşamının tüm yönlerini içeren Kur'an'ın rehberliği de dâhil olmak üzere bir dizi teorik ve rasyonel nedene sahiptir. “İnsanları hidayet

¹¹⁴ Bakara / 200-202

¹¹⁵ Hud / 61

¹¹⁶ «رسولُ الله: الدنيا مزرعة الآخرة» Evâliû'l-Le'âlî, c.1, s.267 h. 66

eden¹¹⁷ ve onun Furkân oluşu ile tüm evrelere hitap edici oluşu bunlardandır.

Kur'an'ın yetkinlik ve öncülüğü, Müslümanlar için etnik ve dinî farklılıklar, bilimsel

zayıflık, sömürgecilik ve din ile insanların dünyasının ayrılması dâhil olmak üzere çağdaş dünyanın birçok sorununu çözebilir.

Kaynakça

- Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi*, Rızâî İsfahânî, Muhammed Ali ve tercüme heyeti, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk komisyon tercümesi, Kum: Dârû'l Zîkr, 2005
- Arûsî Huveydî, 'Abd'ali b. Cum'a, *Tefsir-i Nuru's-Sâkaleyn*, Kum, İntişarât-i İsmâîlîyân, 1995
- Ayetullah Seyyid Ali Hamaneî'nin çeşitli üniversite profesörleri ile görüşmesi (30.10.2003)
- Ayetullah Seyyid Ali Hamaneî'nin kadın Kur'an âlimleri ile toplantısı (20.10.2009)
- Ayetullah Seyyid Ali Hamaneî'nin resmi web sayfası: www.farsi.khamenei.ir
- Beyât, 'Abduresûl, *Ferheng-i Vajeha*, İntişarât-i Endişe ve Ferheng-i Dinî, 2007
- Enverî, Dr. Hasen, *Ferheng-i Bozorg-i Sûhân*, İntişarât-i Sûhân, 2002
- er-Radî, Ebû'l-Hasen eş-Şerîf, *Nehcû'l Belâğa*, Tercüme Seyyid Ca'fer Şehidî, Tahran, Şirket-i İntişarât-i 'İlmî ve Ferhengî, 1989
- Fazlullah, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Tefsiru min Vahyi'l-Kur'an*, Beyrut, Dârû'l Milâk li'l Tib'ae ve'n-Neşr, 1998
- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *el-İnsâf*, İntişarât-i bî Zebân, 2013
- İbn Ebî Cumhûr el-Ahsâî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, *Avâli'l-le 'âli'l-'Aziziyye*, Kum, İntişarât-i Seyyidi'ş-Şühedâ, 1. baska, 1985
- İbn Manzûr, *Lisânû'l 'Arab*, Beyrut, Dârû'l Ahvâl el-Turasû'l 'Arabî, 1996
- Küleynî, Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâfi*, Tahran, Dârû'l Kûtübû'l İslâmiyye, 1986
- Kurbânî, Zeynul'âbidîn, *İlel-i Pişreft ve İnhitât-i Müslimîn*, Tahran, Defter-i Neşr-i Ferhengî İslâmî, 1982
- Longman Dictionary*, İntişarât-i Cengel
- Makale: *Nazariye-i Perdâzihâ-i 'İlmî-yi Kur'anî*, Muhammed Ali Rızâî İsfahânî, Mecelle-i Pejûheşnâme-i Kur'an ve Hadis, sayı:6
- Makale: *Şivehâ-i Tefsir-i Mevz'uî*, Muhammed Ali Rızâî İsfahânî, Mecelle-i Pejûheşnâme-i Kur'an ve Hadis, sayı:12, 2009
- Mekârim Şirâzî, Nasîr, *Tefsir-i Nûmune*, Tahran, Dârû'l Kûtübû'l 'İlmiyye, 1991
- Oxford Dictionary*, Tercüme Ali Ekber Penâh, İntişarât-i Azerân, 2016
- Parsâniya, Hâmid, Cihânha-i İctimâ'î, İntişarât-i Kitâb-ı Ferdâ, 2013
- Rızâî İsfahânî, Muhammed Ali, *Kur'an ve Terbiyet*, İntişarât-i Peşûheşha-i Tefsir ve 'Ulûm-i Kur'an, 2015
- Rızâî İsfahânî, Muhammed Ali, *Mantık-ı Tefsir-i Kur'an (3)*, Neşr-i Câ'miatû'l Mustafa el-'Alemiyye, Kum, 2006
- Rızâî İsfahânî, Muhammed Ali, *Mantık-ı Tefsir-i Kur'an (5)*, Merkez-i Beyne'l Milelî Tercüme ve Neşr-i el-Mustafa, Kum, 2019
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsiri'l Kur'an*, Defter-i İntişarât-i Ca'miû Müderrisîn, 1997
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Kur'an der İslâm*, Bûnyad-i İslâmî, 1982
- Tureyhî, Fahrüddîn, *Mecma'u'l Bahreyn ve Mütteli'u'n-Neyyireyn*, İntişarât-i Murtazâvî, 1996
- Velâyetî, Ali Ekber, *Puyâ-yi Ferheng ve Temeddûn-i İslâm ve İran*, İdâre-i Neşr-i Vûzâret-i 'Umur-i Hârice, 2005

¹¹⁷ Bakara / 186

Kur'an ve Ahlak: Temellendirme ve Kapsam Bağlamında

Doç. Dr. Hasan Ocak*

Özet

Bir dinin mensubu olmak, sadece belli kutsal varlıklara inanmak değil, o kutsal varlıklar tarafından yapılmaları istenilen belli görevleri yerine getirmeyi de kabul etmek demektir. Bu davranışların birçoğu da ahlak alanına aittir. Bunun yanında ibadetlerin yapılış amaçlarından birisi de kişilerin dine karşı sorumluluk bilinçlerini canlı tutmak ve bu sayede ahlakî emirleri yerine getirmelerine yardımcı olmaktır. Ayrıca itikat ve ibadet ile ilgili hükümlerin etki alanı genelde ferdin kendisi iken ahlakî davranışlar sonuçları itibarıyla toplumu da etkilediğinden dolayı daha sosyal bir karaktere sahiptir. Kaynağı ister ilahî, ister beşerî olsun ahlakî sistemlerin gayesi, kişinin hem kendi şahsıyla hem de toplumun diğer fertleriyle barışık olmasını sağlamaktır. Diğer dinlerde olduğu gibi İslam dini de ahlak konusuna büyük önem vermiştir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi de bizim tespitimize göre Kur'an'da ahlak ile ilgili ayetlerin sayısının altı yüze yaklaşmasıdır ki bu sayıyı daha da arttıran ilim adamları bulunmaktadır.

1. Kur'ân-ı Kerîm'de Ahlakî Temellendirme

Kur'an, diğer birçok konuda olduğu gibi, ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla birlikte, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazari prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.

Arapça bir kelime olan ahlâkın konusunu insanın karakteri, iyi ve kötünün tespiti, iyiyi alıp kötüden kaçınma yolları, insanın yapması gereken vazifeler oluşturur. Ahlâk sayesinde insan, davranışlarındaki güzel ve çirkin olanı anlarken fazilet ve reziletleri de kavrar, ahlakî faziletlerle süslenme ve kötülüklerden yahut manevi hastalıklardan (emradu'l-kalb) kurtulma yollarını öğrenir. Zaten ahlâkın gayesi de budur.

Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul biçiminde ahlâk geçmemekle birlikte bunun tekili olan "huluk" ve "halk" kelimeleri geçer. "Huluk ve hulk", ruhsal bir yetenektir ki onunla nitelenen kimse, kolaylıkla güzel işleri yapar. Güzel işleri kolaylıkla yapma durumuna huluk denir. Hulukun çoğulu ahlâktır. Güzel huluk, cimrilikten, kızmaktan, katılıktan uzaklaşmak,

* Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

sözü ve işi ile kendini insanlara sevdirmek, başkalarıyla ilişkiyi kesmemek; alışverişte ve diğer işlemlerde hoşgörü sahibi olmakla olur.

Bütün ilâhî kitaplar ve bunların özü olan Kur'ân-ı Kerîm, insanların kaçınması gereken eylemleri belirtmiş, bunların dışında kalan şeyler, mubah ve helâl sayılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, güzel ahlâk davranışlarına a'mâl-i sâliha (yararlı işler) demektedir. Kur'an'da imân, hep salih amel ile birlikte anılmıştır.

Sevap ve sonucu daha iyi olan kalıcı işler, İslâm'ın yapılmasını emrettiği veya öğütlediği, öngördüğü bütün güzel işlerdir. Bu güzel işlerin izleri insan ruhunda kalır, insana nûr ve arkadaş olur. Güzel ahlâk kurallarını çiğnemeye fısık (yoldan çıkma, güzel ahlâktan ayrılma) denilir.

1.1. Temel Ahlakî İlkeler

Kur'an'da nazari ve amelî ahlâkla ilgili çok önemli kurallar ve ilkeler bulunmaktadır. Bunları şöyle maddeleştirmek mümkündür:

1. Kur'an'da ahlâk, iman ve ibadetle iç içedir. Kur'an imanın yanı sıra ibadet etme ve güzel ahlâka sahip olma gereğine pek çok ayette işaret eder. Bu ayetlerden birisi şöyledir:

“Onlar büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar; kızdıkları zaman da onlar, affederler. Rablerinin çağrısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar. Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar. Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülük-tür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu o, zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra kendini savunursa onlar kınanmaz ve cezalandırılmazlar. Kınanan ve cezalandırılacak olanlar, insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldıranlardır. İşte böylelerine acı bir azap vardır. Fakat kim sabreder, affederse, şüphesiz bu çok önemli işlerdendir.” (Şura, 42/37-43; ayrıca bkz. Mü'minun, 23/2-8)

2. Kur'ân-ı Kerîm, insanın sorumluluğuna geniş yer vermiştir. Sorumluluk (mes'uliyet) insanın değerini ortaya koyan bir kavramdır. Sorumluluk ve sorumsuzluk, akıllı varlık olan insanla, akılsız varlıklar arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Kur'an'ın emir ve nehiyelerinin insanı merkeze aldığı görülmektedir.

3. Kur'an, ahlâkta mecburîlik ve mutlaklığı birleştiren bir vazife ahlâkı sunar. Vazife gerekli ve zorunludur. (Hicr, 15/99) Yine vazife, genel, evrensel ve değişmez bir kaidedir. Bu umumîliği, Kur'an'ın “*Ey insanlar!*” şeklindeki hitabından anlıyoruz. Onun emir ve nehiyeleri her yerde bütün insanlar için aynıdır. Vazife, yapılabilir türdendir. Zira Allah, kimseye gücünün üstünde bir şeyi yüklememiştir. Vazife mutlak, li-zatihîdir. Yani vazife, vazife olduğu için yapılır, menfaati veya hazları sağladığı için yapılmaz. Kur'an, vazifeye bu açıdan bakarak, görevlerini yapan insanların anlayışlarını kendi dillerinden şöyle nakleder:

“Biz size ancak Allah rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür istemeyiz.” (Dehr, 76/9)

4. Kur'an ahlâkında yükümlülüğün (mükellefiyet) zarurîliği işlenir. Kur'an'da bu durum, emir, kitabe ve fariza terimleriyle işlenir. Amelî ahlâkta yükümlülük olmazsa, sorumluluk olmaz, sorumluluk ortadan kalkınca adaletin gerçekleşmesi mümkün olmaz. O zaman anarşi yaygınlaşır, düzen bozulur. Kur'an, ahlâkî yükümlülükleri koyarken işin yapılabilirliğine önem vermiş (Talak, 65/7; En'am, 6/52; Mü'minun, 23/62; Bakara, 2/286), kolaylık prensibi getirmiş (Bakara, 2/185; Hacc, 22/78; Nisa, 4/28), hayatın gerçeklerini gözetmiş (Müzzemmil, 73/2-4, 20; Enfal, 8/65-66; Fetih, 48/17; Nisa, 4/98, 101; Bakara, 2/185, 215, 235) ve tedrici olarak hayır yarışına zemin hazırlamıştır. (Bakara, 2/158, 184, 219, 237, 280; Furkan, 25/7, 67; Şura, 42/7, 43)

5. Kur'an'da ahlâkî yükümlülükler bazı yaptırımlar (müeyyide) ile takviye edilmiştir. Bunlar ahlâkî, kanunî ve ilahî yaptırımlardır. Kişinin kendi nefesine uyguladığı ahlâkî yaptırımları tevbe, hatayı düzeltme ve kaza etme, günah ihtimali olan yollardan uzaklaşma şeklinde sayabiliriz. Kur'an, insanların can, mal ve namuslarının korunmasını, insanın şeref ve haysiyetine uygun bir sosyal düzenin kurulmasını ahlâkî bir zaruret saymıştır. Uyulmasını istediği kaideler yerine getirilmediği zamanlarda had, tazir gibi kanuni yaptırımları uygulama yoluna gitmiştir. Kur'an, bu ceza uygulamalarıyla ahlâkî hayat için etkili yaptırımları getirerek, ahlâkla hukuku birleştirmiştir. İlahî yaptırımlar ise, ahlâkî ölçülere uyan yahut onları ihlal edenlerin dünyada ve öte dünyada (uhrevî) karşılaşacakları mükâfat yahut cezayı içermektedir. Bu ilâhî yaptırım ahlâka, laik ahlâkta bulunmayan bir kutsiyet ve derinlik kazandırır.

7. Kur'an'da, ahlâkî temellendirme söz konusu olduğunda sürekli insanın hürriyetine vurgu yapılır.

6. Kur'an'da, "hayır" ahlâkî işlenir. O, bütünüyle hikmeti, rahmeti ve genel faydayı gözetmiştir. Böylece kötülük, fesat, bozulma ve nefsin hevasına uyma önlenilecektir. Gözetilen ilkeler yerine nefsin heva ve hevesleri seçilirse, yeryüzünün mutlaka bozulacağı belirtilmiştir. (Mü'minun, 23/71; A'raf, 7/33, 157; Kasas, 28/47)

1.2. Ahlakın Kaynağı Olarak Vahiy

İslâm ahlâkının asıl kaynağı Kur'an ve onun ışığında oluşan sünnettir. Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, böylece daha sonra fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur. Kur'ân-ı Kerîm ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla birlikte, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâk kelimesi yer almamakla birlikte, biri "Adet ve gelenek", diğeri de "Ahlâk" mânasında olmak üzere iki yerde ahlâkın tekili olan huluk kelimesi geçmektedir. Ayrıca pek çok ayette yer alan amel teriminin alanı ahlâkî davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanında bir (birr), takva, hidâyet, sırât-ı müstakim, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi iyi ahlaklılık; ism,

dalâl, fahşâ, münker, bağı, seyyie, hevâ, israf, fîsk, fücür, hatûe, zulüm gibi kötü ahlaklılık ile aynı veya yakın anlam ifade eden birçok terim bulunmaktadır. Hadislerde ise, bu terimlerin yanında ahlâk ve hulk kelimeleri de kullanılmıştır.

Görünür âlemin yegâne mükellef ve sorumlu varlığı olarak insanı tanıyan Kur'ân-ı Kerîm, bu sebeple onun ahlâkî mahiyeti konusuna özel bir önem vermiştir. Buna göre Allah, insanı en güzel bir tabiatla yaratmış, ona kendi ruhundan üflemiştir. Bu sebeple insanlığın atası olan ve bütün insanlığı temsil eden Hz. Âdem karşısında Allah'ın emri gereğince melekler secdeye kapanmıştır. Ancak insanın bu üstün ruhî cephesi yanında bir de topraktan yaratılan beşerî cephesi vardır. İşte insandaki bu ikilik onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olması sonucunu doğurmuştur. "Allah insan nefesine fücürünü da takvasını da ilham etmiş", yani ona iyilik ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri birlikte vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in insanın ahlâkî mahiyeti hakkındaki bu dengeli yaklaşımı, onun ahlâkî hüküm ve tercihlerini de aynı şekilde değerlendirmesine yol açmıştır. İşte Kur'an'ın insan hakkındaki bu ihtiyatlı iyimserliği İslâm ahlâkının temelde dinî kaynaklı olması sonucunu doğurmuştur. Kur'an ve Sünnete göre hakkında nas bulunan konularda yükümlülüğün kaynağı dindir.

"Allah ve Resulü bir şeye hükmedince, artık mümin erkek ve kadınlara işlerinde bir seçme hakkı kalmaz. Her kim Allah ve Resulüne isyan ederse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur" (el-Ahzâb, 33/36.)

Kur'an'ın önerdiği ahlak anlayışının bu konudaki diğer bütün yaklaşımlardan ayrıldığı temel nokta onun "mutlak iyi" ve "ahlakî değer" in merkezine Allah'ı koymasıdır. Kur'an'a göre "iyi"ye ilişkin mutlak bilgi Allah'ın bilgisidir. Bu, insanın kendi başına "iyi"nin ne olduğunu asla bilemeyeceği anlamına gelmemekle birlikte bu konuda mutlak bir bilgiye sahip olmaması sebebiyle insanın yanılabilirliğini ifade etmektedir.¹ Nitekim Kur'an'da "...**Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz**" (Bakara, 2/216) denilmek suretiyle insanın kendisi için iyi olan bir şeyi istemeyeceği gibi, kötü olan bir şeyi de sevebileceği açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla, gerçek anlamda neyin iyi ve neyin kötü olduğunu belirleme hususunda insanlar vahyin rehberliğine muhtaçtır.

Kur'an, içerdiği ahlakî esaslar yönünden incelendiğinde, insanları hidayete sevk eden ve mutluluğu engelleyen davranışlardan kaçınmayı emreden ibarelere sıkça rastlanmaktadır. Bu ayetler Kur'an'ın ahlakî güzelleştirme amacına hizmet etmektedirler. Vahyin, ahlakî yaşayışta kaynak olduğu pek çok ayetten anlaşılabilir. Bu ayetlerde Kur'an'dan, hükümlerine uyulması gereken, insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkaran, kötülüklerden sakandıran, hidayet, rahmet, şifa ve en doğru yolu gösteren bir kitap olarak bahsedilmektedir.

¹ Mehmet Sait Reçber, "Kur'ân ve Ahlâk Metafiziği", IX. Kur'ân Sempozyumu, Konya, 14-16 Nisân 2006, (Ankara: Fecr Yayınları, 2007) s. 62.

Kur'an'da ideal müminin bazı ahlakî özellikleri; Allah'tan korkan, sözünde duran, yeminin bozmayan, yapılan her türlü iyilik ve kötülüğün hesabının sorulacağına inanan, her şartta ahlakî tebliğine devam eden, Kur'an'a uyararak Allah'ın rızasına eren, akrabalarına, yoksullara, yetimlere, borçlulara ve kölelere yardım eden, affeden, kendine yapılan kötülüğü en güzel bir şekilde önleyip, düşmanını bile kendine dost yapan, insanların yaptıkları zulüm ve kötülüklerden dolayı üzüntü duyan, zandan, kusur araştırmaktan ve kişileri arkasından çekıştırmekten kaçınan, namus ve iffetini koruyan şekilde tanımlanmıştır.

1.3. Ahlakın Kaynağı Olarak Sünnet

İslam dininin ahlakî prensiplerinin teorik kaynağı Kur'an ayetleri olmakla birlikte pratik kaynağı sünnettir. Müslümanlar İslam ahlakının teorik yönünü Kur'an ayetlerinden, pratikte uygulanmasını ise Hz. Peygamber'in tutum ve davranışlarını gözlemleyerek öğrenmişlerdir. Zaten dinî ve ahlakî kuralların insanlara aktarılmasında bir insanın ya da toplumun onlara örnek olarak gösterilmesi kuralların sözlü olarak bildirilmesinden daha etkili bir yöntemdir.² Allah resulünün ahlakı hakkındaki soruya Hz. Âişe tarafından verilen "Siz hiç Kur'an okumuyor musunuz? Onun ahlakı Kur'an'dı"³ şeklindeki cevap bu gerçeğe işaret etmektedir.

Kur'an, değişik ayetlerde Hz Muhammed'in yüksek derecesi ve fazileti anlatılarak insanların ahlak yönünden onu kendilerine rehber edinmeleri istenmiştir.

"Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki rahmete erdirilesiniz." (Âl-i İmrân, 3/132)

"Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder." (Ahzâb 33/71)

Bu ve benzeri ayetlerde Allah'a itaat ile Peygamber'e itaatın birlikte zikredilmesi bu açıdan önemlidir.

Hiz. Peygamber, Kur'an'da Allah'ın kitabını insanlara okuyup öğreterek onları sapıklıktan kurtaran kişi olarak tanımlanır. Kişiler arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklarda müracaat edilecek makam olarak Allah ile birlikte O'nun elçisi gösterilmektedir. Bu tür anlaşmazlıklar sonucunda Hiz. Peygamberin hükmünün herhangi bir tereddüt hissetmeden kabul edilmesi istenir. Allah ve Peygamber'in hükmünü tanımamak ve emrinden uzaklaşmak hem dünyada hem de ahirette hüsrana sebep olur.

1.4. Ahlakın Kaynağı Olarak Sahabe

İslam'ın, cahiliye dönemindeki ahlakî değerleri hiçbir ayırım gözetmeden reddettiğini düşünmek, bir yandan cahiliyeye haksızlık iken diğer yandan İslam'ı yanlış tanımanın

² Hanry Bergson, *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı*, çev. Mehmet Karasan, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949) s. 37 vd.

³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/163; Müslim, "*Musâfirin*", 39; Ebû Davud, "*Tatavvu*" 26.

bir göstergesi olmaktadır. Çünkü Kur'anî görüş ile eski Arap dünya görüşü arasında bariz farklar olduğu kadar, özellikle ahlakî nitelikler konusunda gözle görülür bir süreklilik de bulunmaktadır. Nitekim cahiliyenin bazı ahlakî prensipleri Kur'an'da İslam giysisi içinde karşımıza çıkmaktadır.⁴

İslam dininin en güzel yılları hiç şüphesiz ki, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, "Asırların en hayırlısı benim asrımdır."⁵ buyurduğu "Asr-ı Saadet" dönemidir. Kâinat, Risalele nuruyla aydınlanmış, Efendimiz (s.a.v.) ve O'nun güzide ashabı, o ulvi ve kutsi zamanın en kıymetli ziynetleri olmuş ve insan neslinin ulaşabileceği en son seviyeye nail olmuşlardır.

Sahabe, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gösterdiği bağlılık ve teslimiyet, verdiği destek; hem hayatında hem de vefatından sonra İslâm'ın yayılması ve doğru anlaşılması için yaptıkları çalışmalar sebebiyle, dinde önemli bir yere sahiptirler. Ashab-ı Kiram, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitimi sayesinde yepyeni bir hayata kavuşmuş, bizzat Resûlullah (s.a.v.)'tan öğrendikleri İslâm'ı en güzel bir şekilde yaşamış ve kendilerinden sonra gelen ümmete birer üsve-i hasene olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ümmetin, Sahabe-i Güzin Efendilerimizi örnek almasını tavsiye etmiş ve sahabe çizgisini, getirdiği dinin ve inşa ettiği İslam nizamının devamı olarak göstermiştir.⁶

Ashab-ı Kiramın İslâm'ı yayma ve Resûlullah (s.a.v.)'i koruma ve O'na sahip çıkma uğrunda yaptığı fedakârlıklar, kendilerinden sonra gelen nesilleri imrendirecek ve hayrette bırakacak niteliktedir. İslamîyet onların bu davranışları sayesinde kök salıp yayılmış ve sonraki nesillere ulaşmıştır. Sahabelerin Hz. Peygamber (s.a.v.)'i kendilerinden sonra gelen nesillere tanıtmada önemli rol üstlendikleri bilinmektedir. Resul-i Ekrem (s.a.v.) ve O'nun şahsiyeti hakkında bilinenler, sahabenin naklettiği tespitlerden ibarettir. Kur'an-ı Kerîm'in sure ve ayetlerinin iniş sebepleri, hadislerin vürud sebebi, Kur'an hükümlerinin pratik hayata tatbiki ve açıklanması ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in Peygamberliği süresince yaptığı icraat ashabın nakilleri sayesinde bilinmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'in "**insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet**" (Al-i İmran 3/110) diye tanıttığı Sahabe Efendilerimiz, ümmet içinde en değerli ve faziletli nesil kabul edilmektedir. Bu değer ve fazileti, taşıdıkları güçlü iman ve örnek davranışları sayesinde elde etmişlerdir. Onlar, İslam'a girdikleri ilk andan itibaren güçlü bir imanla kabul ettikleri yeni dinin gereklerini tam bir teslimiyetle yerine getirmişlerdir. Bu yeni dine girmeye ve onu yaşamaya zorlanmadıkları halde onların büyük bir kısmı ömrünü Resulullah (s.a.v.)'in yanında geçirmiş, onunla savaşımlara katılmış ve İslam'ın yayılması için gayret göstermişlerdir. Bu süreçte İslam karşıtları tarafından tehdit ve işkencelerle, hatta ölümlerle karşılaşan, yurtlarını, mallarını, eşlerini ve çocuklarını terk edip başka yerlere hicret etmek zorunda kalanlar olmuş ancak inançlarından dolayı, Allah'a ve Resulüne olan bağlılıklarından taviz vermemişlerdir.

⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1997, s.109.

⁵ Buhari, Şehâdât 9

⁶ Tirmizî, İmân, 18.

Cenâb-ı Hak Ashâb-ı Kirâmı Kur'an'da övmüş ve mutedil bir ümmet olduklarını (Bakara 2/143), Allah ve Resulüne iman edip tam bir teslimiyet gösterdiklerini ve büyük ecir kazandıklarını (Al-i İmran 3/172) Allah'ın kendilerinden, kendilerinin de Allah'tan razı olduğunu ve ebedî kalacakları cennetin onlar için hazırlandığını (Tevbe 9/100) bildirmiş; Allah'a ve Resulüne yardım eden sâdik müminler olduklarını ihtiyaç içinde bulunmalarına rağmen başkalarını kendilerine tercih ettiklerini ve kurtuluşu hak ettiklerini, gerçek müminler olarak bağışlanacaklarını ve ahirette cömertçe rızıklandırılacaklarını (Enfal 74), haber vermiştir.

1.5. Ahlakın Kaynağı Olarak Müslümanlar (Örf)

İslam ahlakının oluşmasında ve sistemleşmesinde etkili olan kaynaklardan biri de toplumun veya milletin geçmişten süregelen her türlü dil, duygu, düşünce, gelenek, görenek, örf, adet, yaşam ve sanat anlayışları anlamına gelen sözlü ve yazılı kültürdür. Ancak kültür, daha önce ifade ettiğimiz üzere, Kur'an ve Sünnet gibi İslam ahlakının temel kaynağı değil, temel kaynakların anlaşılması ve insanların günlük hayatında işlerlik kazanması noktasında devreye giren tali kaynak olmaktadır. Kültürü kendi içerisinde iki guruba ayırmak mümkündür. Birincisi başta Mekke ve Medine gibi şehirler olmak üzere Müslümanlar tarafından fethedilen ve İslam coğrafyasına dahil olan bölgelerdeki kültür ve medeniyet, yani yerli kültürdür. İkincisi ise, hiçbir dönemde İslam coğrafyasına dahil olmamış bölgelerdeki kültür ve medeniyetler, yani yabancı kültür ve medeniyetlerdir.

Yabancı kültür ve medeniyetler başta çeviri faaliyetleri olmak üzere fetih hareketleri, ticari seyahatler ve araştırmalar gibi farklı yollarla İslam dünyasını ve Müslümanları etkilemişlerdir. Hiçbir toplum veya grup yoktur ki içerisinde, iyi ve kötü üzerinde birtakım tasarımlar, fikirler, inançlar ve değer hükümleri barınan davranış kuralları veya sosyal davranış biçimleri yaşatmasın. Yaşatılan bu davranış kuralları örf ve adettir. Örf ve adetler nesiller arasındaki kopukluğu önleyerek bütünleşmeyi sağlayan unsurlardır. Her ne kadar zaman zaman örf ve adet ahlak ile karıştırılmakta ise de birbirlerinden farklıdır. Nesilden nesile intikal eden ve toplum içinde yerleşmiş davranış örnekleri olarak ifade edilen örf ve adetin toplumdan topluma değişen bir yapısı vardır ve insanda oluşturduğu sorumluluk hissi ile yaptırım şekilleri ahlakın ortaya koyduğundan farklıdır. Toplumlar için geçerli olan söz konusu özellikler İslam'ın geldiği Arap toplumu için de geçerli olan hususlardır.

Hz. Peygamber Arap toplumunun önceden sahip olduğu örf ve adetleri ne tamamen terk etmiş, ne de tamamen almıştır. Bu konuda mutlak kabul ve ret şeklinde bir yol izlemek yerine İslam'ın prensiplerine uygun olanların İslam döneminde devam etmelerine izin vermiş, uygun olmayanların ise terk edilmelerini istemiştir. İslam dininin örf, adet ve gelenekler karşısındaki tavrı, dinin genel prensiplerine uygunluğuna, ahlakî ve insani bakımdan taşıdıkları değere bağlı olmuştur. Hz. Peygamber'in insanlar arasında iyi bir çığır açan ve bu suretle güzel bir eylemin ortaya çıkmasına önderlik eden kimsenin o yoldan gidenlerin sevabınca sevap kazanacağını, aynı şekilde kötü bir

uygulamanın ortaya çıkmasına sebep olanın da kötü yoldan gidenlerin günahınca günah kazanacağını bildiren hadisi İslam'ın örf ve adetler karşısındaki tavrını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷

Örf ve adetlerin içerisinde toplumun geçmişten beri gelen ahlakî yaşayışı görülmektedir. Örf ve adetin, ahlakî kuralların ortaya çıkmasında etkisinden dolayıdır ki örf ve adet farklılıklarına bağlı olarak farklı ahlak anlayışları oluşmaktadır: Hz. Peygamber'den itibaren, Müslüman toplumlar arasında temelli farklılıklar olmamakla birlikte uygulamada farklı ahlak anlayışlarının ortaya çıkmasının en önemli nedeni toplumlar arasındaki örf, adet ve gelenek farklılıklarıdır. Bu tür farklılıklar İslam toplumlarında ahlakî davranışın arka planındaki özü değil, daha ziyade şeklini değiştirmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, her ne kadar örf ve adetler kişilerin ahlakî düşüncesi ve yaşayışlarında etkili oluyor ve farklılıklar oluşturuyorsa da ahlak, hiçbir zaman örf, adet ve geleneklerden ibaret değildir. Kur'an ve Sünnet'teki ahlakî ilke ve tavsiyelerin belirli sayıda ve daha ziyade genel olması, insan hayatının ise dinamik ve sınırsız bir yapı arz etmesi dolayısıyla, naslarla uyumlu olmak şartıyla toplumların örf, adet ve gelenekleri de ahlakın hayata geçirilmesinde kaynaklık ederler. Bu, İslam ahlakı için de böyle olmuştur. Örf ve adetler Kur'an ve Sünnet 'teki ahlakî ilkelerin toplumun sosyal hayatına uyumunu sağlamak açısından İslam ahlakının kaynağı olmuştur.⁸

Örf, adet ve gelenek naslarda belirtilmiş olan ahlakî normların anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması ile naslar tarafından herhangi bir belirlenme yapılmamış olan ahlakî konular da İslam ahlakına kaynaklık ederler. İslam ahlakının bir rivayet bir de dirayet kısmı vardır. Rivayet kısmı, onun varlığı ve bilgisi ile alakalı iken, dirayet kısmı bir davranış düzeni ve davranış düzeninin bilgisini kendisine konu edinerek, bunu daha üst bir dilde ele alıp, bir taraftan bunların anlaşılması ve karşıtlarına karşı savunulmasını sağlama yanında, yeni yetişen nesillere sistematik bir şekilde İslam ahlakını öğretmeyi mümkün kılmak ile alakalıdır. Dolayısıyla İslam ahlakının kaynakları dediğimizde kesinlikle ihmal edilmemesi gereken bir 'tarihi ve sistematik boyut olduğunu ve İslam ahlakının felsefî dilde ifade edilme sürecinde ortaya çıkan eserlerin de İslam kültür geleneği içinde kaynak değeri kazandığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı ahlak ilmi ve ahlak ilminde telif edilmiş temel eserleri de İslam ahlakının kaynağı olarak zikretmek gerekmektedir.⁹

İslam ahlakının kaynaklarından biri olan ahlak kitaplarını kendi içerisinde felsefî, tasavvufî ve kelimî ahlak kitapları olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Felsefî ahlak kitapları, İslam ahlakının teorik kısmı ve ahlak problemlerinin felsefî açıdan değerlendirilmesi yönünden kaynaklık ederler. İslam düşünürleri farklı kültür ve medeniyetlere ait eserlerden yararlanırken İslam'ın temel ilkelerini dikkate almışlar, naslarla çalışmaya çalışmışlar ve dinî öğretiye uymayan hususları uygun hale getirme gayreti içinde olmuşlardır.

⁷ Müslim, İlim 15

⁸ İbrahim Hakkı Aydın- Eyüp Bekiryazıcı, İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, Yenda Yayınları, İstanbul, 2011, s. 176.

⁹ Mehmet Aydın, Ahlak-İslam Felsefesi", DİA, II, ss. 10-13.

Birçok İslam filozofu ahlakla ilgili eser yazmış olmakla birlikte özellikle Farabi'nin *Kitabu't-Tenbih ala Sebili's-Saade, es-Siyasetü'l-Medeniyye, İhsâu'l-Ulum, el-Medinetü'l-Fazıla*; İbn Miskeveyh'in *Tehzibü'l-Ahlak*; Nasiruddin et-Tusi'nin *Ahlak-ı Nasiri*; Gazali'nin *İhya-u Ulümü'd- Din ve Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alai* adlı eserleri felsefi ahlak sahasında yazılmış olan önemli eserler olup Müslümanların ahlakî düşünüş ve yaşayışları hakkında doğrudan bilgi vermektedirler. Aynı zamanda bu eserler, İslam ahlakının gelişmesinde ve sistemleşmesinde etkili olmuşlardır.¹⁰

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Ahlakî Kapsam

2.1. Ahlak-Din İlişkisi

Dinlerin, insanlar ile aşkın varlık/varlıklar arasındaki iman ve ibadet ilişkisinin yanı sıra insanların kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik ahlak kuralları vardır. Bu ahlakî ilkelerin her dinin ayrılmaz bir parçası olması yönüyle din ve ahlak kavramları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. İsmail Hakkı'ya göre; Ahlakî görevlerin aksatılması ile kişilerin imanlarının zayıflaması doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir. Bu sebeple toplumda ahlakın varlığını korumak için dine sahip çıkmak gerekir. Ancak dinin ve ahlakın muhafaza edilmesi toplumun hayatının değişmesine bağlıdır. Kur'an bu düsturu "**Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunamı değiştirmez**" (Ra'd 13/11) ayetiyle vurgulamaktadır.

Özellikle vahye dayalı semavi dinlerin temel amaçlarından bir tanesi, ahlaklı bir toplum meydana getirmektir.¹¹ Bu itibarla din ve ahlak adeta birbirlerinin tamamlayıcısı konumundadır. Örneğin, zulüm, cinayet, zina, hırsızlık, rüşvet, aldatmak ve kumar oynamak gibi dinen "günah" sayılan davranışlar aynı zamanda ahlaken de "kötü", adalet, doğruluk, yardımseverlik, ahde vefa gibi dinin "sevap" kazanma vesilesi saydığı davranışlar da ahlaken "iyi" olarak kabul edilen davranışlardır. Bu davranışlardan birini yapan kişi herhangi bir dine inanmasa bile doğuştan gelen fitratına ve insanlığın ortak değerlerine göre iyi veya kötü bir davranışta bulunmuş olur.¹² Ancak herhangi bir dine inanan kişi açısından ise aynı zamanda sevap veya günah kazanmasına sebep olacağı için din duygusu insanları iyi davranışlara yönlendirirken kötü davranışlardan da uzaklaştıran yaptırım gücünü kuvvetlendirir. Hatta öyle ki, İslam dininde kişiye ahlakî erdem kazandırmayan ibadetler makbul görülmemiştir.

Nitekim Taberî, Ankebût suresinin, "**Sana vahyedilen kitabı okuyup tebliğ et, namazı hakkıyla ifa et. Muhakkak ki namaz, insanı, ahlak dışı davranışlardan, meşru olmayan işlerden uzak tutar. Allah'ı namazla anmak, elbette en büyük fazilettir. Allah bütün işlediklerinizi bilir.**" mealindeki 45. ayetini tefsir ederken "*Kim namaz kılar da kıldığı namaz onu hayasızlıktan ve kötülükten alıkoymazsa, o namaz onun Allah'tan*

¹⁰ Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1991, s. 37

¹¹ Mehmet Said Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999) s. 306.

¹² Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlakî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005, s. 44

uzaklaşmasına sebep olur” şeklinde bir hadis nakletmektedir.¹³ Konuyla ilgili olarak nakledebileceğimiz başka bir rivayette de bir gün Hz. Peygamber’e biri gelerek; “Ey Allah’ın Resulü, falan kadın çok namaz kılar, oruç tutar ve çok sadaka verir. Yalnız dili ile komşularını incitir” dedi. Hz. Peygamber; “O, *Cehennemdedir*” dedi. Aynı adam; “Ey Allah’ın Resulü, falan kadın da az namaz ve orucu ile anılır ve az bir miktar da sadaka verir. Ancak komşularına eziyet etmez” dedi. Hz. Peygamber bu kadın hakkında ise: “*İşte o kadının Cennettedir*” buyurdu.¹⁴

Lügat kitaplarında ahlakın tekili olan “*hulû/huluk*” kelimesinin bir manasının da “din” olarak belirtilmesi¹⁵ bu iki olgu arasındaki ilişkinin bir diğer göstergesidir. Dilciler “**Ve sen elbette yüce bir ahlak/din üzeresin**” (Kalem 68/4) ayetinin bu eş anlamlılığa delalet ettiğini söylemektedirler. Ahlakın, din ile yakın münasebeti kutsal kitaplardaki kıssalarda da açıkça görülmektedir. Âd, Semûd ve Nûh kavimleri sadece Allah’a inanmadıkları için değil, aynı zamanda ahlaka aykırı hareket ettikleri için de cezalandırılmışlardır. Aynı şekilde Lût kavminin Allah’ın gazabına uğraması, bu kavmin anormal ahlakî davranışlarda bulunmaları sebebiyledir (Ankebut 29/28-36).

Birey planında düşünüldüğünde de dinî ve ahlakî duyguların ferdin vicdanında aynı merkezden idare edildiği görülmektedir. Ancak, aynı merkezden yönlendirilen hareketlerin dıştaki tezahürlerine dinî ve ahlakî diye farklı isimler verilmektedir.¹⁶ Tarih boyunca din ile ahlak birbiri içinde yaşamış olmakla beraber, bu iki kurumun toplumlar tarafından kabulü farklılık göstermektedir. Nitekim günümüzde ahlak her kesim tarafından olmazsa olmaz bir gereklilik olarak kabul edildiği ve kurallarına uyulduğu halde, din fertler tarafından aynı derecede benimsenmemektedir.

Din ve ahlakın insanlar tarafından benimsenmesindeki bu farklılığın başlıca nedeni, ikisinin mahiyet ve amaçları arasında önemli farkların bulunması ve hele dinin, ahlakı aşan bir takım mistik unsurlar içermesidir. İnsanlar eski çağlarda bilim bugüne göre az gelişmiş olduğu için çevrelerinde gözlemedikleri olayların anlamakta ve anlamlandırmakta zorlanıyorlar ve açıklayamadıkları boşlukları mistik ve mitolojik unsurlar ile dolduruyorlardı. Dinler de mesajlarını insanlara aktarıırken bu mistik ve mitolojik kavramları kullanmıştır. Ancak zamanla bilimin gelişerek olayları daha fazla açıklamasıyla birlikte mistik ve mitolojik din dili modern insanda bir etki oluşturmakta zorlanmaktadır. Bu sebeple mesaj ağırlıklı yine bir din dilinin tesis edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Kanaatimizce ahlak kurallarının, din kurallarına oranla daha fazla dünyevi faydalar içermesi de bu konuda etkili olmaktadır. İyice sekülerleşen bugünün insanı için “artık dinin değil ahlakın bağlayıcılığundan söz edilebilir” dersek hata etmiş olmayız. Bu durum modernleşmeyle paralel gitmektedir ve artık Müslüman ülkeleri de ilgilendirmeye başlamıştır.

¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Mısır, 1954/1373, s. 20/41.

¹⁴ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 2/440.

¹⁵ Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, (Beirut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1975) 6/337.

¹⁶ Emin Işık, *Kur'an'ın Getirdiği*, (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974) s.166.

2.2. Ahlak-İman İlişkisi

Kur'an'da "iman" ile "amel" kavramlarının pek çok ayette yan yana zikredilmesinin amacı, kalbe ait bir olgu olan iman ile imanın dışı vurumu olan amel arasındaki bağlantıyı belirtmek ve mutlak manada kâmil bir imanın, hem kalbi hem de ameli faaliyetlerin uyumlu bir şekilde birleşmesinden meydan geldiğini vurgulamaktadır. İmanın dışı yansıyan amel boyutu, genel olarak ibadetler, ahlakî davranışlar ve hukuki ilişkiler şeklinde kişinin hayatında yer almaktadır. Dolayısıyla bir mümin için, ahlakî davranışlar imanın fizyolojik (dış) boyutlarından birisidir.¹⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere insanın ideal bir mümin olması için sadece İslam dininin hükümlerine inanmış olması yeterli olmayıp bununla birlikte imanının gereklerini de yerine getirmelidir.

Aktif bir iman, güzel ahlakın en önemli desteği ve temelidir. Öyle ki iman olmadan ahlak kurallarının bir insan üzerinde yeterli yaptırım gücü olamaz. Bunun yanında iman duygusu da ancak yüksek ahlaka sahip olmakla kemale erer. Çünkü imanın esas amacı; insanın Allah'a bağlanması ve O'na yükseltilmesidir. Kulun Allah'a yükselmesi ise; kişinin Allah'a karşı olan görevlerini tam manasıyla yerine getirmesinin yanı sıra diğer varlıklara karşı bireysel ve sosyal sorumluluklarını ifa etmesiyle gerçekleşir. Ayrıca ilahî hakikatleri itiraf ve kabul etmek manasına gelen imanın kendisi de ahlakî bir davranış olarak kabul edilebilir.¹⁸

Sonuç olarak anlıyoruz ki zayıf ahlak, zayıf imanın delilidir. Çünkü Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riayet etmek ancak güçlü bir imanla mümkündür. Nitekim Allah, müminlere bir şeyi emrettiği zaman birçok ayette önce "**Ey iman edenler!**" diye hitap edip onların imanlarını hatırlamalarını sağlayıp ve sonra emrini bildirmektedir.¹⁹

2.3. Ahlak-İbadet İlişkisi

Kur'an'ın içerdiği üç temel konudan biri olan ibadetlerin amacı; kul ile yaratıcı arasındaki manevi bağı daima canlı tutmak ve kesintiye uğratmamak olarak ifade edilebilir. Fakat ibadetler sadece Allah ile kul arasındaki manevi bir ilişki olarak kalmamakta ve insanın yaşadığı diğer alanlara ve özellikle ahlaka tesir etmektedir. Allah'ın emirlerine uymak ahlakın temelidir. İnsanın manevi olgunluğa ulaşması ve toplumun huzuru bu sayede sağlanır. Zira bütün ibadetler insanın kurtuluşu ve rahatı için yerine getirilmelidir. Yoksa Allah'ın bu ibadetlere ihtiyacı yoktur.²⁰ Aynı şekilde İslam dininin kendi mensuplarının yerine getirmelerini emrettiği ibadetler, belli hareketlerin periyodik olarak tekrarlanması değil; bilakis kişinin güzel ahlakı yaşaması ve bu ahlaka devamlı suretle sahip olmasını sağlamak amacıyla yapılan alıştırmalardır. İslam'ın beş temel şartı olarak kabul edilen kelime-i şahadet, namaz, oruç, hac ve zekât, hep bireyi sosyalleşmeye ve toplumda huzur içinde yaşamaya teşvik eden, başka bir ifadeyle toplumsal

¹⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlâk Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997) 10-11.

¹⁸ Mikdat Yalçın Muhammed Ali, *İlmü'l-Ahlâk*, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb,1992) s. 5 *.

¹⁹ Muhammed Gazzâlî, *Huluku'l-Müslim*, (Kuveyt: Dâru'l-Beyân, 1390/1970) s.9.

²⁰ Mahir İz, *Din ve Cemiyet*, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1973) s.71.

barışı ve sosyo-ekonomik düzeni eşitlik ve adalet üzerine tesis etmeyi hedefleyen mesajlar içermektedir.²¹ İslam'daki ibadetler, insanların nefislerinde bulunan kötü duyguları ıslah etmek, insanlar arasındaki eşitlik ve huzurlu toplum düşüncesini geliştirmek amacıyla emredilmiştir. Bu ahlakî hedefleri gerçekleştirmeyen ibadetlerin Allah'ın kabul edeceği ve karşılığında mükâfat vereceğini vaat ettiği gerçek anlamda ibadetler olduğunu söylemek güçtür.²²

İbadetler, kişinin diğer Müslümanlarla daha samimi olmasını ve insanların vicdanlarını terbiye etmek suretiyle kişilerin manevi bir bağla bağlanmalarını sağlaması yönüyle toplumun huzuruna yardımcı olmaktadır.²³ Bunun içindir ki; İslam dini, insanların günde beş vakit camide toplanmalarını emretmiş ve toplu halde kılınan namazın müferit kılınan namazdan daha faziletli olduğunu bildirmiştir.²⁴ Böylece müminlerde potansiyel olarak bulunan tabii yaklaşma duygusu aktif hale geçer, sonra da kendilerini birleştiren inançları yardımıyla bu yaklaşma duygusu daha da güçlenir.²⁵ Bu anlayışa göre beş vakit namaz günlük, Cuma namazı haftalık, bayram namazları yıllık ve Hac ise inananların ömürlük dayanışma toplantısı sayılabilir. Ancak burada ibadetlerin, insanlara sadece bazı ahlakî erdemleri kazandırmak amacıyla meşru kılındığını söylemek de yanlış olur.²⁶

Kur'an, değişik vesilelerle ibadetlerin insanın ahlakına tesir ettiğini vurgulamaktadır. Prensipten ibadetler faydalarından dolayı değil, Allah'ın emri olduğu için yapılmalıdır ancak şu da bir gerçektir ki Allah'ın emrettiği şeyler aynı zamanda insanın yararına olan şeylerdir.²⁷

Adabına uygun olarak, vaktinde ve istikrarlı bir şekilde yerine getirilen namaz ibadeti, insan ruhunu etkiler, onu iyiliklere yöneltir ve kötülüklerden sakındırır. İnsan ruhunda hiçbir müspet gelişme sağlamayan namaz, hakkıyla eda edilmekten uzak ve sadece bir alışkanlıktan ibaret kalır. **“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder”** (Ankebut 29/45) ayetinde namazın, insanların çirkin ve kötü davranışlardan kaçınmalarını sağlayacağı belirtilmektedir. Zira öncelikle namaz içinde kötü ve iğrenç şeyler zaten yapılamaz.²⁸ Namaz dışında ise namazın müminin vicdanına yerleştiği kuvvet onu daima iyiye ve güzel olana sevk edip kötülüklerden, fuhuş ve münkerden sakındırır.²⁹ Bunun yanında toplum içi davranışlarında ve karakterlerinde bir itidal ve denge, düşüncelerinde bir incelik ve rahat ve zor zamanlardaki tavırlarında bir ölçü görülür. Namaz, korku ve heyecan

²¹ Fazlurrahman, “The Status of the Individual in Islam”, *İslami Studies*, v. 5, No. 4, 1966, s. 324.

²² Muhammed Ebû Zehra, *et-Tekâluflu'l-İctimâ'î fi'l-İslâm*, (Kahire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1974) s. 13.

²³ Muhammed Ebû Zehra, *el-Müctemau'l-insan fi Zilli'l-İslam*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970) s.89.

²⁴ Buhârî, “*el-Cemâat ve'l-İmâme*”, 1; Müslim, “*Mesâcid*”, 247.

²⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, s. 166.

²⁶ Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlâk Psikolojisi*, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997, s11.

²⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988) 1/304.

²⁸ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9 cilt, (İstanbul: T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1935) 5/3780.

²⁹ Yusuf el-Kardâvî, *İbadet*, çev. Hüsamettin Cemal, (Trabzon: Muvahhit Yayınları, 1986) s. 287.

anında insanları sakinleştirici bir özelliğe sahiptir. Korkuya kapılan Müslümanların en fazla ihtiyaç duydukları şey Allah'ın zikriyle kalplerinin yatışmasıdır. Müslüman korku anında bile Allah ile olan bağı kesmez.

Namaz ve özellikler cemaat halinde eda edilen namaz insanlar arasında toplumsal ilişkilerin tesis edilip geliştirilmesi için bir vesiledir. Bu sayede bazı insanların içinde bulunan toplumdaki uzak kalma düşüncesi izale edilir, günlük hayatın sıkıntılarında ve meşgalelerinden kurtularak camide diğer insanlarla hemhal olur, kalpler birbirlerine ısınır. Camiler bu yönüyle insanlar arasında kaynaşmanın, eşitliğin, birliğin ve sevginin sağlandığı eğitici mekanlardır.³⁰

Oruç, ister bir “nefsi terbiye” vasıtası, ister dinî ve sosyal bir faaliyet olarak kabul edilsin, sonuçta bir öğrenme sürecidir. Konuya bu açıdan bakıldığında, bir insan oruç tutarken en azından zaman düşüncesini ve davranışlarını kontrol etme gibi olumlu kazanımlar elde etmektedir. Psikanalitik teori açısından bakıldığında ise, daha küçük yaşlardaki çocukların oruç tutan büyüklerini taklit ederek onların dinî tutum ve davranışlarını özümsemediği görülmekte ve psikanalitik manada çocuktaki “ben” ve “üst ben”in gelişmesinde bir etkisi olmaktadır. Böylece oruç ile şahsiyet yapısı arasında, benlik değerleri, üst benlik, vicdan veya ahlakî sınır bakımından ilişkiler kurulabilir.³¹

Bunun yanında oruç ibadeti lezzet ve şehvet hislerine karşı iradeyi güçlendirir ki, bu iki huy ahlaklı olmanın önündeki engellerin en önemlilerindedir. Zaten kanaatimizce orucun farzietini bildiren ayetteki **“Umulur ki korunursunuz”** (Bakara 2/183) ifadesi bu hususu dile getirmektedir. Maddi yönden üst düzeyde bulunan kişilerin de ellerinde imkân varken belli bir süre bazı bedeni ve şehvi arzularını karşılamalarını kısıtlayarak onların sosyo-ekonomik yönden daha alt seviyelerdeki kişilerin durumlarını daha iyi anlamalarını sağlar ve bu sayede toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunur. İnsanın duygu ve düşüncelerine saflık ve incelik kazandırır. İnsanı şefkatli ve yumuşak huylu yapar. Sevgi, merhamet gibi duyguların açığa çıkmasına zemin hazırlar. Kalpleri yumuşatıp iman gereği iyi huyların canlanmasına aracılık eder.³²

Hac ibadeti İslam'ın beş şartından biri olmasının yanı sıra hem beden hem de mal ile yapılması yönüyle diğer şartlardan ayrılmaktadır. Allah, Hac suresinde Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa işini bitirmesinden sonra ona hitaben şöyle buyurduğunu zikrediyor:

“İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyecek, yoksula fakire de yedirin” (Hac 22/27-28).

Konumuz açısından bu ayetteki **“Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar”** ifadesi dikkatimizi çekmektedir. Zira inananların Hacca gelmelerine sebep

³⁰ Muhammed Alî el-Hâşimî, *el-Müctema'u'l-Müslim*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2013) s. 23.

³¹ Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994) s.21.

³² Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 3 cilt, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1986) 1/230.

olarak gösterilen bu menfaatler içerisinde ahlakî kazanımlar da bulunmaktadır. Klasik tefsirlere baktığımızda Hacda biri dünyevi menfaat, diğeri de uhrevi menfaat olmak üzere iki türlü menfaat bulunduğu bahsedildiğini görmekteyiz. Dünyevi menfaatler; uzak ve yakından gelen Müslümanların, Hac ibadetini yerine getirmeleri, ticaret yapmaları; uhrevi menfaatler ise günahlardan arınmak ve Allah'ın rızasını kazanmaktır.³³ Bize göre ise bu menfaatleri hayatın her alanına etki edecek şekilde daha genel manada anlamak daha isabetli olacaktır. Nitekim son dönem müfessirlerinden İzzet Derveze, ayette kastedilen faydaların “psikolojik, bedensel, sosyal, ekonomik, kişisel, tanışma-kaynaşma ve siyasi faydalar”³⁴ olduğunu belirterek yelpazeyi genişletmiştir. Öncelikle dünyanın dört bir yanından Müslümanlar Hac ibadetini yerine getirmek amacıyla her yıl sadece birkaç günlük bir süre zarfında Mekke’de bir araya gelirler. Kendi ülkelerindeki sosyal statüleri ne olursa olsun hepsi ihram elbiseleri içerisinde diğerkimliklerinden soyutlanmış olarak tek kılığa bürünürler. Bu anda zengin ile fakir, amir ile memur, patron ile işçi arasında hiçbir fark görünmez. Günlük namaz ibadetleri esnasında buldukları yerde kibleye yönelmek suretiyle gösterilen birlik düşüncesi Hac vesilesiyle yapılan omuz omuza tavaf esnasında doruğa ulaşır.

Toplumsal ahlak yönünden faydası en bariz şekilde görülen ibadet türü, genel olarak infak adını verdiğimiz zekât, fitre, sadaka vb. mali ibadetlerdir. Diğerkimlikler ahlakımızı dolaylı yoldan etkilerken, infak ibadetinin bizzat kendisi ahlakî bir olaydır. Şüphesiz mal ve servet oldukça çekici ve tatlıdır. İnsanoğlu yaratılış gereği paraya çok tutkun ve düşkündür. Belli bir oranda bu düşkünlük makul ve gereklidir. Çünkü dünya malı Kur'an'da insanların geçim kaynağı olarak kabul edilir. Bu, İslam dininin mala verdiği önemi ifade eder. Ancak yine Kur'an'da insanların mallarında, ihtiyacını açıklayanlara da, gizleyenlere de verilecek bir hakkın bulunduğu zikredilir. “Her hastalık kendi cinsinden bir şeyle tedavi edilir” kuralı uyarınca, maldan gelen hastalık yine malla tedavi edilir. Bundan dolayı malın belli bir kısmının yoksullara verilmesi ve hayır yolunda harcanması emredilmiştir (Bakara 2/177).

Allah'ın farz kıldığı zekât; Kur'an'ın toplumu terbiye etmek için kullandığı yollardan biridir. Çünkü o kalpleri cimrilik ve hırstan doğan hastalıklardan temizler. Ruh sağlığının temeli insanın sosyal hayata iştirak etmesi ve topluma faydalı olduğunu hissetmesine bağlıdır. Zekât ise toplumsal katılımın en canlı örneklerinden birisidir. Zekât kişiyi mali ibadete alıştırmak suretiyle, onu ruhi bunalımlara hatta intihara kadar götüren mal tutkusunun esire olmaktan kurtarır. Zekât vb. ibadetler, toplumun ekonomik katmanları arasındaki çekememezlik hastalığına karşı bir ilaçtır. Zenginlerin yardım ellerini uzatmasıyla, yoksulların zenginlere karşı hissetmeleri muhtemel olan kin ve nefret duyguları söner ve gönülleri huzura kavuşturur.³⁵

³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/610; Ebu'l-Hasan el-Mâverî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, 6 cilt, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.) 4/19; Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, 5cilt, (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420 h.) 3/335.

³⁴ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, (Kahire: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1383 h.) 6/38.

³⁵ Muhammed Mahmûd Hicâzî, *Furkân Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, 5 cilt, (İstanbul: İlim Yayınları, ty.) 1/190.

2.4. Ahlak-Toplum İlişkisi

Aristoteles'in; "İnsan, tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır. Sosyal bir yaratık olduğu için de, ahlak olgunluğuna ancak bir devlette, bir toplumda erişebilir"³⁶ sözleriyle değindiği insanın sosyal yönü, Kur'an'da da pek çok ayette gündeme getirilmiştir. Fârâbî, İbn Haldûn ve Gazzâlî insanın yaşamını devam ettirebilmesi için birçok şeye gereksinimi olduğunu ve bunları temin edebilmek için de pek çok kişinin bir araya gelmesinin zorunlu olduğunu dile getirmişlerdir.³⁷ İbn Miskeveyh de insanın ancak dostlarıyla bir arada olduğu durumda mutlu olabildiğini ve tek başına yaşayan insanın tam anlamıyla mutlu olmayacağını söylemiştir.³⁸ Bir toplumun üyesi olmak, fert için rahmettir. Onun sahip olduğu değerler millet ile olgunluğa erer. Toplumun içinde eriyip yok olan fert, adeta deniz olmak isteyen bir damladır. Nasıl ki bir söz, içinde bulunduğu metinden dışarı çıkarsa, içindeki gizli mana incisi parçalanıp yok oluyorsa, bir yaprak daldan kopup düştüğünde çürüyorsa, kişi de benliğini korumak için bir toplum içerisinde erimelidir.³⁹ Çünkü bir insanın sahip olduğu iffet, cesaret, cömertlik ve adalet gibi ahlakî erdemlerin ortaya çıkıp gelişebilmesi ancak toplumsal hayatta gerçekleşebilir. Toplumdan ayrı yaşayan insanlarda bu erdemler zamanla azalmaktadır.⁴⁰ Nitekim nispeten toplumdan izole şekilde yaşayan bedeviler hakkında Hz. Peygamber'in, "Kim çölde oturursa katlaşırsın..."⁴¹ mealindeki hadisi bu gerçeği dile getirmektedir.

Ahlak, toplumsal yaşamın gündeme geldiği her ortamda mutlaka sözü edilen bir kavramdır. Zira ahlakî yönden iyilikten veya kötülükten bahsettiğimizde iki taraf arasında cereyan eden bir olay veya davranıştan söz etmiş oluruz. Ahlak, bu yönüyle toplumsal hayatta, bireyler arasındaki ilişki ve etkileşimde belirleyici bir role sahiptir. Zaten ahlak, bir toplumda yaşama zorunluluğundan doğmuştur ve ahlakı oluşturan o toplumun davranışlarıdır. Ahlakî esaslara dayanmayan ilişkiler bireyler arasında rekabete, karşı gelmeye, sürüşmeye ve nihayetinde çatışmaya sebep olabilmektedir. Burada önemli olan kişinin diğer insanlara karşı sergilediği tutum ve davranışlarda ahlakî ölçülere dikkat etmesidir. Ahlakî yönden iyi davranışlar, toplumun huzur ve güvenini artırırken kötü davranışlar toplumsal hayatı pek çok yönden tehdit etmektedir. Diğer toplumlar gibi İslam toplumu da temeli ahlakî ilkelere dayanan bir toplumdur. Ahlak, o toplumun bilim, ekonomi, yönetim, sanat, savaş ve barış gibi hayatının her alanında egemendir. İslam dininin toplum için belirlediği ahlakî hükümler tıp alanındaki koruyucu hekimlik gibi mevcut bir sorunun çözümünden önce sorunun ortaya çıkmamasını hedeflemektedir.

Nitekim bazı ayetlerde geçen "**Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir**" (Bakara 2/232) ve "**Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için**

³⁶ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 88.

³⁷ Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, (Mısır: Müessesetü Hindâvî, 2012) s. 69; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988, s. 54-55; Gazzâlî, *Makâsîdu'l-Felâsife*, Şam: Matbaatu's-Sabâh, 2000, s. 62.

³⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 166.

³⁹ Muhammed İkbâl, *İslam Toplumunun Yapısı*, (İstanbul: Beka yayınları, 2019) s. 15-17.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 38.

⁴¹ Müsned, 2/371, 440

daha temizdir" (Ahzab 33/53) gibi ifadeler öncelikle insanların fitratlarında mevcut olan safiyeti korumaya yöneliktir. İslam dininin sosyal prensipleri toplumun istikbali gözetilerek belirlenmiştir. Çünkü bu prensipler insanlığı daima ileriye doğru yönlendirmektedir. İslam'ın toplumsal prensiplerinin bu yönüyle mevcut diğer sosyal uygulamalar ve nazarîlere kıyasla daha önde ve üstün olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Biz burada toplumsal hayat dediğimizde, insani değerlerle donanmış bir toplumu kasdetmekteyiz. Zira insanın hayvandan düşünme ve konuşma özelliği ile ayrıldığı gibi insan toplumu da hayvan sürülerinden ahlak ve fazilet duygusuyla ayrılmaktadır. Sonuç olarak bir insanın toplumdan mücerret olarak düşünülemez gibi insanların davranışları da ancak toplumsal bir ortamda bir anlam ifade eder. Nitekim Kur'an'ın temel gayelerinden birisi de yeryüzünde adil ve ahlakî temellere dayanan, yaşanılabilir bir toplum-sal düzen kurmaktır.⁴²

Bütün toplumlar maddi güçlerini arttırmaya, üretimlerini çoğaltmaya ve bir şekilde ege-menlik alanlarını genişletmeye çalışırken bunları bir amaç olarak görmektedirler. Müslümanların oluşturduğu toplum da bunları yapmakla birlikte onun diğerlerinden farkı bunları amaç değil Allah'ın rızasını kazanma yolunda bir araç olarak görmeleridir.

Toplumsal ahlak; "âdetlerimize ve toplumsal işlerimize vermek istediğimiz töre (düzen)dir"⁴³ şeklinde tarif edildiği gibi; "İnsanın, hemcinslerine karşı yapmakla mükellef olduğu görevlerdir"⁴⁴ diye de tanımlanmaktadır. Hiç şüphe yok ki, ahlak milletlerin şahsiyetlerinin korunabilmesi için gerekli ilk temel esastır. Bundan dolayı bütün araştırmacı ve felsefecilerin üzerinde görüş birliğine vardığı üzere; nasıl ki ahlaklı olmak ferdin yararına ise, aynı şekilde toplum da fert gibi ahlaklı olmalıdır. Ferdin sahip olduğu kötü huylar onun davranışlarını nasıl bozuyorsa, bu huyların toplumda yaygınlaşması da halkı olumsuz yönde etkiler. Bu yönüyle ahlak mefhumu toplumlar için hayati bir önem taşımaktadır.

Kur'an'ın hedeflediği adâlet ve ahlak esaslarına dayalı bir toplum düzeni, öncelikle, Mekke toplumundaki sosyal ve ekonomik eşitsizlik şiddetle kınanmak suretiyle ilan edilmiştir. Kur'an bu amaçla, o toplumun birbirine çok yakın iki yönünü eleştirmiştir. Bunlardan birisi toplumun bölünmüşlüğü'nün belirtisi olan çok tanrıcılık (şirk), diğeri ise yine insanların bölünmüşlüğü'ne dayanan sosyo-ekonomik eşitsizliktir. İslam anlayışında, sosyal ilişkiler maddi çıkarlar temeli üzerine değil, karşılıklı merhamet ve sevgiden doğan bağlar üzerine bina edilmiştir. Kur'an'ın, toplumu düzeltme ve sağlamlaştırma konusunda, müspet ve menfi olmak üzere iki yönlü bir metodu vardır. Müspet yönlü olanı; bireysel ve toplumsal bir çerçevede içerisinde "emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" kuralına ve bir anlaşmazlık olayında tarafları uzlaştırma çabasına dayandırır (Âl-i İmrân 3/110; Lokmân 31/9; Hucurât 49/9). Menfi yönde olanı ise; alakayı kesme kuralına dayandırmaktadır. Bu konuyla ilgili Kur'an'da, Tebük savaşına katılmayıp geri kalan üç kişi hakkında nazil olan ayetler örnek olarak verilebilir (Tevbe 9/81-84).

⁴² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018) 79.

⁴³ F. Rauh, *Ahlâk Tecrübesi*, çev: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937) 74.

⁴⁴ Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dînî*, İstanbul: Dersaadet, 1329h., s. 64.

Kur'an, toplumdan bahsederken, ümmet, millet, soy, kabile, kavim, hizb, peygamberler ve idareciler gibi toplumu oluşturan unsurlara da yer vermektedir. Kur'an'a göre insanlar önceleri tek bir ümmetken daha sonra inanç farklılıkları yüzünden ayrılığa düşmüşlerdir. İnsanların değişik kabilelere ayrılmasının bir sebebi de birbirleriyle tanışabilmeleri içindir. Kur'an, toplumdaki birlik ve düzene çok önem vermekte, rekabeti ise sadece hayır işlerine has kalmaktadır. Pek çok ayette ihtilafa düşmek kötülenmiş ve ihtilafın ortadan kaldırılması için çeşitli yollar gösterilmiştir. Toplum içi birliğin sağlanabilmesi için, karşı karşıya gelen iki Müslüman grubun barışılması kesin bir dille emredilmiştir. Müslümanlar, iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek gibi ahlakî görevlerle yükümlü seçkin bir topluluğun fertleridir. Kur'an, toplumun temelini iman kardeşliğine dayandırır ve imanın uygulama alanında fertlerin arasını birleştirici yönde aktif olmasını ister. Yöneticilerin İslam ahlakına aykırı davranışlarını kesinlikle reddeder.⁴⁵ Ayrıca, yöneticilere körü körüne itaat etmenin ahirette insanı kötü durumlara düşürebileceğini ve büyüklük taslayanlara tabi olan düşük insanların kendilerini sorumluluktan kurtaramayacağını da bildirmektedir. Kur'an'ın bize tanıttığı ideal toplumda işlere şûrâ ile karar verilir ve her fırsatta cemaat şuru geliştirmeye çalışılır. İbadetlerde ve özellikle Cuma namazında cemaat ile birlikte bulunmaya büyük önem verilir. Örneğin; Fatiha suresindeki "**Ancak, sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz**" (Fâtiha 1/5) ayetinde de cemi mütekelim (biz) sığası kullanılarak cemaat şuuruna dikkat çekilir.

Toplumun, hayatına ahlak kaideleri çerçevesinde sürdürmeye özen göstermesi istenmiş, bu durum devam ettiği sürece, ilahî ihvan ve nimetlerin kendilerine sunulacağı, aksi takdirde onların yerine, peygamberleri ve kitapları inkar etmeyecek bir toplumun getirileceği bildirilmiştir. Zaten peygamberlerin gönderiliş amaçlarından birisi de toplumun kötü hal ve davranışlara yönelmelerini engellemektir. Kur'an, İslam toplumunun düzeninin devamını sağlamak için şu yolları göstermiştir.

- İyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek,
- Hayra çağırarak ve iyi işlerde yarışarak,
- İyilik ve takva üzere yardımlaşarak,
- Birbirlerine hakkı, sabrı ve rahmeti tavsiye etmek,
- İslam toplumunun birliğini sağlamak,
- Zayıf ve fakirlere iyilik etmek.⁴⁶

İşte, mutlu ve huzurlu bir toplumun oluşturulması için gerekli şartları bu şekilde formüle edebiliriz.⁴⁷

⁴⁵ Bkz. Hacc 22/41, En'âm 6/123 Bakara 2/134; Bakara 2/130; Hucurât 49/13; Bakara 2/251; Rûm 30/32; Âl-i İmrân 3/144; Sebe 34/34; Bakara 2/213; Hucurât 49/13; Âl-i İmrân 3/103; Bakara 2/148; Meryem 19/37; Nisâ 4/59; Şûrâ 42/10; Hucurât 49/9; Âl-i İmrân 3/110; Hucurât 49/10.

⁴⁶ Muhammed İzzet ed-Derveze, *ed-Düstûru'l-Kur'ân ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye fi Şuûni'l-Hayât*, (Mısır: İslâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuhû, 1386/1966) 2/4 vd.

⁴⁷ Kur'an'ın toplum yapısına getirdiği sistem ve sosyal problemlere yaklaşımını tespit eden genel ilkelerle ilgili daha fazla bilgi için bkz: Abbâs Mahmûd Akkâd, *Hakâiku'l-İslâm ve Ebâtulu Husûmihî*, (Kahire: Dâru'l-İslâm, 1972) s.149.

Sonuç

İnsanlar bu alemde toplum halinde yaşayan tek canlı türü olmasa bile bu toplumdaki ilişkileri ahlak kurallarına göre düzenleyen tek örnektir. Bu, insanın yaratılıştan sahip olduğu akıl ve vicdan duygularının zorunlu bir sonucudur. Özgür iradeye sahip insanlarda ahlakî erdemlerin bulunmaması veya yeterince etkin olmaması durumunda, Adem kıssasında meleklerin de vurguladığı “kan döküp fesat çıkaracak” yaratıklara dönüşmeleri kaçınılmazdır. İşte bu sebeple Yaratıcı tarafından dünyayı imar etmekle görevlendirilmiş olan insanlar üstlenmiş oldukları bu ıslah ve imar görevini yerine getirirken esas almaları gereken kurallar yine Yaratıcı tarafından peygamberler aracılığıyla kendilerine bildirilmiştir. Diğer kutsal kitaplarda olduğu gibi son ilahî kitap Kur'an'daki hükümlerin önemli bir bölümü ahlak konusuyla ve özellikle de toplumsal hayatta uyulması gereken ahlak kurallarıyla ilgilidir.

Kur'an'ın indiği ortamda uygulamada olan cahiliye ahlak anlayışı ile Kur'an'ın oluşturduğu ahlakî yapıyı karşılaştırdığımızda Kur'an'ın getirdiği yeni ahlakî esasların değerini daha iyi anlarız. Cahiliye döneminde de cömertlik ve cesaret gibi Kur'an tarafından da benimsenen ahlakî erdemler olmasına karşın bunların yapılaş niyetlerine göre İslam'a taban tabana zıt olduğunu görmekteyiz. İslam eski âdetlerin kötü olanlarını reddetmiş, sakıncalı olmayanları ise ya ıslah ederek ya da olduğu gibi devam ettirmiştir.

Kur'an'daki ahlakî kavramlardan akıl ve vicdan, ahlak duygusunun temeli olmakla birlikte ilahî vahiy ile desteklenmedikleri sürece bunların tek başlarına yetersiz olacağı muhakkaktır. Kişi iyi ile kötüyü ancak vahyin rehberliğinde ve aklın bir faaliyeti olan ilim sayesinde ayırabilir. Ahlakî davranışların tam bir değerlendirmeye tabi tutulmaları, kişinin hürriyet ve iradesini özgürce kullanmasına bağlıdır. İnsanlar sorumlu ve yükümlü olduğu davranışları yerine getirememesi sonucunda belli bir müeyyideye tabi tutulur. Bu müeyyideler de ahlakî, kanuni ve ilahî olmak üzere üç çeşittir.

Bu toplumsal görevleri yerine getirmenin karşılığında fertler bir takım toplumsal haklara sahip olurlar. Bu haklar; Hayat ve Onu Devam Ettirme Hakkı, Aklın ve Onurun Korunma Hakkı, Neslin ve İffetin Korunma Hakkı, Mülkiyet Edinme Hakkı ve Dinin ve İncanın Korunma Hakkı şeklinde beş ana başlık altında toplanmaktadır. Bunun dışında eşitlik ile birlikte sığınma, oturma, seyahat ve vatandaşlık hakları da İslam tarafından insanlara tanınmıştır. Kur'an'daki bu temel haklar dışındaki emirler, yasaklar, kıssalar, hükümler, iman ve ibadet esaslarının ortak hedefi, ideal insanlardan meydana gelen bir toplum oluşturmaktır. Şahsiyetini Kur'an'ın inşa ettiği bir insanın gayesi de sadece kendine değil, tüm insanlığa faydalı olmaktır.

Kaynakça

- Abbâs Mahmûd Akkâd, *Hakâiku'l-İslâm ve Ebâtîlu Husûmihî*, (Kahire: Dâru'l-İslâm, 1972)
- Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlâk Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997)
- Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlâk Psikolojisi*, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997
- Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dînî*, İstanbul: Dersaadet, 1329h.
- Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420 h.)
- Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, (Mısır: Müessesetü Hindâvî, 2012)
- Ebu'l-Hasan el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.)
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9 cilt, (İstanbul: T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1935)
- Emin Işık, *Kur'an'ın Getirdiği*, (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974) s.166.
- Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005,
- F. Rauh, *Ahlâk Tecrübesi*, çev: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937)
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018)
- Gazzâlî, *Makâsıdu'l-Felâsife*, Şam: Matbaatu's-Sabâh, 2000
- Henry Bergson, *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı*, çev. Mehmet Karasan, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949)
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1988,
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye,
- İbrahim Hakkı Aydın- Eyüp Bekiryazıcı, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Yenda Yayınları, İstanbul, 2011,
- İzzet ed-Derveze, *ed-Düstûru'l-Kur'an ve's-Sümneti'n-Nebeviyye fi Şuûni'l-Hayât*, (Mısır: 1386/1966)
- Mahir İz, *Din ve Cemiyet*, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1973)
- Mehmet Aydın, *Ahlak-İslam Felsefesi*", DİA, II,
- Mehmet Said Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999)
- Mehmet Sait Reçber, "Kur'an ve Ahlâk Metafiziği", IX. Kur'an Sempozyumu, Konya, 14-16 Nisân 2006, (Ankara: Fecr Yayınları, 2007)
- Mikdat Yalçın Muhammed Ali, *İlmu'l-Ahlâk*, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb,1992)
- Muhammed Alî el-Hâşimî, *el-Müctema'u'l-Müslim*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2013)
- Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 3 cilt, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1986)
- Muhammed Ebû Zehra, *el-Müctemau'l-insan fi Zilli'l-İslam*, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1970)
- Muhammed Ebû Zehra, *et-Tekâlüfu'l-İctimâ'î fi'l-İslâm*, (Kahire, Dâru'l-Fıkrî'l-Arabî, 1974)
- Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1975)
- Muhammed Gazzâlî, *Huluku'l-Müslim*, (Kuveyt: Dâru'l-Beyân, 1390/1970)
- Muhammed İkbâl, *İslam Toplumunun Yapısı*, (İstanbul: Beka yayınları, 2019)

- Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadıs*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1383 h.)
- Muhammed Mahmûd Hicâzî, *Furkân Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, 5 cilt, (İstanbul: İlim Yayınları, ty.)
- Mustafa Çağrncı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1991,
- Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988)
- Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Mısır, 1954/1373
- Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994)
- Yusuf el-Kardâvî, *İbadet*, çev. Hüsamettin Cemal, (Trabzon: Muvahhit Yayınları, 1986)

Kozmik Makuliyet: Kelam, Logos ve Hukuk İlişkisi

Prof. Dr. Mustafa Çevik*

Özet

Bu yazıda kelam, logos ve hukuk kültürü arasında olan ve olması gereken ilişkiyi “kozmetik makuliyet” çözümlenmeye çalışacağız. Kelam ses ve harflerle oluşturulan anlamdır. Ancak kelam olması için ses ve harf yeterli değildir. Bunun için anlam da gereklidir. Dolayısıyla anlamsız kelam, kelam değildir. Logos ise hem söz hem de mantık anlamında kullanılır. O nedenle mantık ve sözün aslında aynı şey olduğu söylenebilir. Yani anlamı olan söz mantıklı olur ve böylece anlam ve anlamlılık içerir. Mantık ve anlam arasında bir ilişki zorunlu bir ilişkidir. Aslında mantık kurallı konuşma demektir. Kurallı söz ve cümle ötekinin zihninde yer bulurken kuralsız ve anlamsız sesler ötekinin zihninde yer bulmaz. Zihinler arası ilişkiyi belirleyen mantıklı ve kurallı ve dolayısıyla da anlamlı konuşmadır. Aynı şekilde insan-insan ilişkisi, insan toplum/devlet ilişkisi ve insan doğa ilişkisinin de bir logosu ve mantığından söz edilebilir ve bu durum hukuk olarak tanımlanır. İnsanın insanla ve çevresiyle ilişkisinin kurallı olması hukuktur, kuralsız olması kaostur. Kelamın ve logosun zihin dışındaki yansımaları ise yine hukuktur.

Kelam ve logosun doğadaki yansımalarından bir diğeri de bilimdir. İki türlü bilim vardır. Birincisi logos öteki ise loiktir. Logos doğadaki işleyiş bilimidir ve keşif merkezlidir. İse mantık, matematik ve dijital bilimler gibi daha çok zihinsel kurguya dayalı ve icat merkezlidir. İlkinde yani logosta (-loji) biyoloji, fizyoloji, sosyoloji, psikoloji, nöroloji gibi doğayı ve nesneyi konu edinen bilimler alanıdır. İkincisi ise zihinsel bilimin ürünleri olan mantık, matematik, bilgisayar gibi teknoloji bilimleri alanını kapsar.

Anahtar Kelimeler: Makul, kozmik makuliyet, kelam, logos, mantık, hukuk, bilim, kaos, cehalet

1. Kelam, Kelime ve Sünnetullah

Aristoteles Retorik isimli çalışmasında üç türlü ikna yönteminden bahseder. Bunlar ethos, pathos ve

logos'tur. Ethos karakterle, pathos duygu ile, logos ise argüman ve mantıkla ikna demektir. Aristoteles'in bu ikna yöntemlerine üçlü ikna yöntemi denilmiştir.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Ethos: Konuşmacı merkezli ikna yöntemi. Konuşmacının ya da metin yazarının kişilik özellikleri, karizması, kredibilitesi ve kamusal imajı ikna edici güç olarak kullanılır. Konuşmacı veya yazar devletten, dinden, toplumdaki veya hesap sorulması güç bir otoriteden aldığı gücün etkisiyle muhataplarını ikna eder. Yaptıkları veya konuştukları inandırıcı bulunur. Kıyafet, beden dili, jest ve mimikler bir yere kadar önemlidir. Ancak konuşan veya yazan kişinin etkileyici bir geçmişi olması ve bunun da bilinir olması durumunda bunlar işe yarar. Bu da birçok kişi için ekstra zorluk içeren bir durumdur.

Bu yöntem özellikle somut, nesnel ve kesin yargı geliştirmenin zor olduğu alanlarda kullanılır. İnsanların karar vermekte zorlandığı veya kesin bilgi aramadığı alanlarda konuşmanın karakterine ve duruşuna bakılır. Dinleyenler örneğin konuşmacının fiziksel görünümünü, ailesi ve konuşmasındaki akıcılık gibi tali öğeleri dikkate alarak ikna olabilir. Devlet, üniversite, araştırma kuruluşları ve güçlü tarihsel figürler de ethos ikna yönteminde kullanılmaktadır.

Ethos tarzı iknada esas olan “güven”dir. Güven etik bir yaklaşımdır. Etik olarak güvendiğimiz birinin söylediklerine de inanma eğilimimiz vardır. Konuşmacı kendisi güvenilir olmasa da güvenilen bir kişi, kurum veya alana dayandırarak bu güven tesis edilir. Bu bazen devlet, bazen tarihsel bir figür, bazen dinî kişiler veya Tanrı olabilir.

Aslında birçok insan günlük yaşamda *ethos*’u kullanmaktadır. Bulunduğu durum ile geçmiş arasında ilişki kurarak ikna etmeye kalkışan herkes aslında ethos kullanıyor demektir. Örneğin bir ev hanımı bir deterjanı tavsiye ederken, “Ben yıllardır bu deterjanı kullanırım, çok memnunum.” demesi bir ethos ikna yöntemidir.

Bir siyasetçi, bir din adamı, bir öğretmen ve bir satıcı yaşamın her anında bu tür bir ikna yöntemine başvurabilir.

Örneğin şu cümleyi çok duyarız: “Bunca yıllıkyım. Böyle bir şey görmedim.” Şeklinde konuşan biri aslında geçmiş deneyimini bir argüman olarak kullanmaktadır.

Pathos: Duygusal ikna demektir. Konuşmacı muhataplarının duygu durumuna göre konuşur ve ikna eder. Dinleyen kişinin duygu durumu ikna olmaya müsait değilse onun duygularını etkileyecek öğeler öne sürülür. Bu durumda konuşmacı muhatapının o an nasıl bir duygu durumu içinde olduğunu anlamaya çalışır. Konuşmacı seyirciyi neye inandırmak istiyorsa ona göre bir duygu atmosferi ve etkisi oluşturma zorunluluğu içine girer. Birçok konuşmada ve yazıda muhatapı duygulamaya, coşturmaya ve ağılatmaya yönelik öğeler kullanılır. Bunların tamamı konuşmanın içeriğinde yeterince ikna edici malzeme bulunmadığı için muhatapın duygusal öğelerle yapılan etkileme ve ikna çabalarıdır.

Pathos tarzı iknada korkuları kullanmak çok yaygındır. Açlıktan korkmak, ölümden veya öldürülmekten korkmak, işgal ya da saldırı gibi ürkütücü durumlarla korkutulmuş kişiler ve gruplar ikna edilebilir.

Pathos’da konuşmacı muhatapının ruh halini ve nelerden hoşlandığına veya korktuğuna dikkat ederek iknayı kolaylaştırabilir. Pathos’ta ikna daha kolaydır. Çünkü korku, coşku, zenginlik, rahatlık ve hamseset ile etkilemek daha basit bir çözümdür. Pathos ikna yönteminde iki şeye dikkat edilmesi gerekir:

- 1) Ortaya çıkarmak istediğiniz duygu nedir?
- 2) Bu duyguyu neyle tetikler?

Logos: Logos mantık, argüman ve mantıksal ikna demektir. Bu ikna yönteminde konuşmacı veya yazar muhatabının zihni ile kendi zihni arasındaki ortak kurala hitap edilir. Ortak, nesnel ve anlaşılabilir argümanlarla dinleyen kişi ikna edilmeye çalışılır. Burada tutarsız ve saçma olan ögelere konuşmada ve yazıda yer verilmez. Kullanılan dil yalın, anlaşılır ve makuliyet esasına uygun olmak zorundadır.

Özünde iki tür argüman kullanılır:

- 1) Rasyonel argüman.
- 2) Deneysel argüman.

Rasyonel argüman; kişinin salt aklıyla düşünerek bulabileceği veya anlayabileceği argümanlardır. Deneysel dünyadan verilen argümanların kendisi somut ve nesnel dünyadan olsa dahi deneysel argüman ile iddia arasındaki ilişki de yine rasyonel bir argüman çeşidi olarak kabul edilebilir.

Aristoteles'in klasik örneğini kullanacak olursak o şöyle der:

“Bütün insanlar ölümlüdür.
Sokrates bir insandır.
Bu nedenle Sokrates ölümlüdür.”

Bu tümdengelimle dayalı argümantasyon aslında pratik alanda bu kadar formel bir şekilde kullanılmaz. Daha kısa bir şekilde “Bütün insanlar ölüyorsa Sokrates de ölür.” şeklinde kullanıldığına rastlanabilir.

Logos temelli konuşmanın en önemli etkisi kişiye söz söyleme gücü kazandırmasıdır. Çünkü logos sözü doğru söyleme bilimi olarak tanımlayabileceğimiz logik yani mantık ile ilişkilidir. Mantık; tutarlı, kapsamlı ve doğru söyleme gücü verdiği için kişinin hakikate dair konuşma gücünü artırmış olacaktır. Dolayısıyla söz ve anlam ilişkisi en doğru şekilde mantıkla kurulabilmektedir.

İslam kültüründe “logos” anlamına gelen “kelam” kelimesi de İslam itikad konularında söz etme bilimi olarak kabul edilir. Böylelikle İtikad konularında sözün doğruluğunu söylemek “logos” ve “logic” anlamına gelen “kelam” ile mümkündür. Çünkü itikad konuları kelam bilimi ile ispat edilebilmektedir. Kelam mantık ve kurallı konuşma ve çıkarım anlamında benzer bilim alanı olarak kabul edilebilir. Bu nedenle kelam, mantık ve logos arasında doğrudan bir ilişki olduğunu kabul edebiliriz.

İkna yöntemi bakımından kanıtı dayalı konuşma anlamına gelmesi nedeniyle de logos ve kelam aynı anlama gelir. Her ikisinin de aynı zamanda “söz,” “kural” ve “ilke” anlamı vardır.

Kelime ve kelam anlamındaki “logos” evrendeki işleyiş ve doğa yasalar anlamında da kullanıldığı için Hristiyan ve kimi Yahudi metinlerinde Allah'ın varlıklardaki etkisini çağrıştıran çeşitli anlamlarda da kullanılmıştır. Çeşitli doğa bilimlerini ifade için ek olarak kullanılan “logos=loji”nin de “biyoloji,” “kozmoji” ve “arkeoloji” gibi bilim dallarındaki kullanımı da doğadaki işleyiş ifade eden bir anlamı ifade etmektedir. Logos'un teo anlam kazanmasında çok net bir kullanımı vardır. Bu durum, Yunanna İncili'nin giriş bölümünde şöyle geçmektedir:

“Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı.” (Yuhanna, 1/1)

Bu yaklaşımın uzantısı olarak Hristiyanlık teolojisinde İsa Tanrı'nın evrendeki “söz”ü yani “logos”udur.

Doğa ile Tanrı iradesi arasında kurulan ilişki giderek ahlakın, hukukun ve bilimin

de doğadan çıkarılmasının aynı zamanda dinî bir çıkarım ve faaliyet olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Avrupa kültüründe doğanın akıl, hakikat, hukuk, din ve hatta Tanrı ile eşleştirilmesine yönelik çokça teoriye rastlamaktayız.

İslam düşünce geleneğinde de “kelam” ve “kelime” kimi zaman bu anlamlara gelen şekilde kullanılmıştır. İnsanın “zübde-i alem” olarak veya Allah’ın tecelli ettiği kâmil varlık olarak kabul edilmesi de bu yaklaşıma zemin hazırlayan düşüncedir. Özellikle tasavvuf kültüründeki “Muhammedî hakikat” ve “Nur-u Muhammedî” yaklaşımı Allah’ın nurunun tecelli ettiği varlık olarak Hz. Muhammed gösterilmiştir. Buna göre varlık olarak önce Hz. Muhammed yaratılmıştır ve daha sonar onun nurundan evren yaratılmıştır. Henüz Hz. Adem yaratılmadan önce yaratılmış olduğuna, evrenin onun için yaratıldığına dair yaklaşım İslam düşüncesinde Kur’an’da geçen “kelimetullah” (Nisa/171) ifadesinin Grek ve Hristiyan kültüründeki “logos” anlamına yakın şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kelime ve kalam sözcüklerinin doğrudan kozmik düzen ve logos anlamında kullanıldığı söylenemez. Bu yönüyle kalam ile logos arasında “kelimetullah” ve “nur-u Muhammedî” üzerinden kurulan benzerlik nihayetinde bir yorumdur. Sufilerin Allah evren ilişkisi konusunda geliştirdiği bu yorumun eleştirilebilir ve kabul edilebilir tarafları vardır.

Kur’an’da “kelime” ifadesinin kanun, döngü, sözünde durma, vaat ve ilke gibi anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Ayrıca “Allah’ın sünneti” anlamına gelen “sünnetullah” ifadesi de değişmez yasa, doğanın eşleyişi ve değişmez rutin anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

İster “Sünnetullah” terimini ister “Muhammedî Hakikat” yaklaşımını ele alalım her ikisinde

de rasyonel olanla kozmik olan arasında bir onto ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Doğada var olan neden sonuç ilişkisindeki mantık ile rasyonel olandaki mantıksal sebep sonuç ilişkisi arasında bir benzerlik kurulmaya çalışılmıştır. Allah’ın dil ve anlamda verili olan mantıklı ve tutarlı ilişkiye dayalı bir gramer ve dil yapısı varken, benzer şekilde evrende de verili olan neden ve sonuç ilişkisinde belli bir mantık örtütüsüne rastlanır. Bu da logos ve lojik ilişkisinin benzerliği diyebileceğimiz durumun varlığını bize göstermektedir. “Kozmik makuliyet” dediğimiz bu durumu sadece kozmik ve zihinsel düzeyde bir “olan” durum iken insan ilişkilerinde ise bir “olması gereken” değer olarak tanımlayabiliriz.

2. Logos, Mantık ve Makul Olan

Logos, bilim ve hukuk birbirinden çok uzak alanlar ve uğraşlar değildir. Her biri mantığın ve kuralın farklı alanlarındaki yansımasıdır. Konuşmada logos olunca anlam oluşur, olmayınca anlamsızlık ve saçmalık olur. İnsan ilişkilerinde logos olunca hukuk olur olmayınca kuralızsızlık ve kaos olur. Doğa ve teknolojiye yönelimde logos olursa bilim ve teknoloji olur olmayınca da geri kalmışlık ve cehalet olur demek mümkündür.

Grekçe’deki **logos** terimi batı dillerinde akıl, düzen, dil, argüman ve akılcılık olarak karşılık bulmuştur. Avrupa kültüründe tarih, siyaset, bilim, hukuk ve din alanında ortaya çıkan aklilik ve akıl vurgusunda en etkin ve baskın ögenin Antik Yunan düşünce mirası olduğu söylenebilir. Antik Yunan düşünce sistemi doğanın ve sosyal olayların mitoloji merkezli izah tarzına büyük oranda son vermiş onun yerine **“logos”** yaklaşımı etkin olmuştur. Antik Yunan etkisiyle gelişen **“logos”** yaklaşımının sonraki Batı düşünce sisteminde ve özellikle Rönesans sonrası

dönemde “**rasjonalite**” ve “**bilimsellik**” şeklinde evrildiğini görüyoruz. Lojik ve logos şeklindeki bu yaklaşım hem teknolojinin hem de sosyal ve doğa bilimlerinin gelişimine büyük etki yapmıştır.

Logos ve lojik başka bir deyişle makul ve makuliyet kültürü Avrupa’da iki temel yaklaşımın gelişimini hazırlamıştır: Birincisi “**şeyler arası mantık**”, ikincisi “**biçimler arası mantık**” yaklaşımıdır. Şeyler arası mantık bilim ve teknolojinin gelişimine, biçimler arası mantık ise sosyal yapının düzenlenmesine dair çalışmaların ve literatürün birikmesine yol açtı denilebilir. İlki bilimlerin gelişimini öteki ise ilkelere, tümellerin, hukukun, ahlakın ve sanatın alanı olan değer alanında gelişmelere zemin hazırladı.

Böylece çalışılan alan ne olursa olsun bir makro ilkeler yaklaşımı gelişmiştir. Ekonomide, hukukta, dini düşüncede, siyasal sistemlerde, doğa ve kozmik düzende sürekli olarak makro ilkeler sistemi ortaya konuldu. Bu yaklaşım her ne kadar modernizmin tekçi ve mutlakiyetçi hakimiyet yaklaşımını doğurmuş olsa da yine de makro ilkelere sahip olmak bir alanda konuşmaya imkân sağlaması ve **sonsuz relativizm** anarşizminin çıkmasına düşmesini önlemek gibi bir yararı da olduğu unutulmamalıdır. Doğal olarak değer olarak kabul edilen ilkeler merkez siyasal otoritenin de doğmasına yol açmıştır. Otoriter yapı ve merkezi değer yaklaşımının her zaman ve mutlak olarak kötü kabul edilmemesi gerekir. Ortak değer, ortak hukuk ve ahlak ilişkilerinin toplumda meşrulaşması için gereklidir. Bununla ortak değer ve ortak akıl ile makul devlet ve makul hukuk yolu açılmış olacaktır. Aslında bütün evrensel dinlerin ve ideolojilerin çağrısı kaynağını insan zihninde bulan ortak değerlere çağrıdır.

Logos ve mantığın etkin olduğu siyasal kültürde hem nesnelere hem de formlar arası ilişkide makuliyet ve anlaşılabilirlik egemen olmuştur. Devletin tasarruf alanı ve etkisi surlara gömülmeyeceği için her alanda şeffaf işleyen bir yaklaşım ve halkta da bu doğrultuda beklenti oluşur. İnsanın temel özne olarak kabul edildiği makul siyaset kültüründe “**dindarlık**,” “**vatanseverlik**” ve “**milliyetçilik**” gibi soyut ve tanımlanması zor kavramlar üzerinden siyasal kamplaşma minimize edilebilir. Daha çok dindar, daha çok vatansever olma konusunda değil daha çok proje ve gerçekleştirilmiş ikna yöntemleri ile siyaset yapıldığı için giderek ortak değerler ve ortak hayaller toplumda geniş taban bulur. Toplumdaki “**birlik ve beraberlik**” vurgusu flu ve tanımlanması zor dindarlık ve vatanseverlik konusunda değil üretim, proje, planlama ve hukuksallık konularında gelişir. Böyle bir konudaki birlik ruhu devletin işlerliğine saygı duyulmasını artırır. **Devlet gücünü gizemden değil şeffaflıktan, ideolojiden değil hukuktan alır.** Logos ve mantık temelli hukuk devleti makuliyetin ve rasyonel devletin temel taşıdır.

3. Logos ve Nomos

Makul bir tür olarak insanın bilim, felsefe ve matematik yapan, teknoloji üreten bir tür olarak doğa üzerindeki hakimiyeti giderek artmaktadır. İnsan, doğada işleyen logos ile zihnin verili yapısı olan lojik’i (mantık, makuliyet) birleştirerek doğa ve insan üzerinde egemenlik kurmanın enstrümanlarını gün geçtikçe güçlendirmektedir. **Yapay zekâ, biyoteknoloji ve robotik bilim** ile insanın doğaya ve insanın insana egemenliği aslında “**logos**”un keşfi ve araçsallaştırılmasından ibarettir. İnsanın sahip olduğu tutkulu

egemenlik eğilimi karşı konulmaz bir düzeye evrilmiş durumdadır.

İnsanın tür olarak kendi bedeniyle ve doğayla kurduğu ilişkide her zaman kendi cinsine ve doğaya karşı tehlike barındırır. Fizik ve biyoloji biliminin barındırdığı “**logos**”u anlama niyetiyle bilim yapmak doğayla uyumu kolaylaştırır. Ama doğadaki logosu yönetmek veya dönüştürmek niyetiyle yapılan bilim insana karşı bir suikasttan başka bir şey değildir. İnsanın kendisiyle, türüyle, diğer canlılarla ve doğa ile ilişkisi “**nomos**” ile düzenlenmiş olmalıdır. Başka bir deyişle logosa yönelimin bir nomosu yani ilkesi olmalıdır.

Nomos yukarıda da anlatıldığı gibi kanun, ilke ve hukuk anlamına gelen Grekçe bir kelimedir. Bu kelime Arapça’da, Türkçe’de, Kürtçe’de ve Farsça’da “**nâmûs**” şeklinde kullanılmaktadır. Bu dillerde de benzer şekilde “**kanun, kural ve örf**” anlamında kullanılmaktadır.

Yahudi ve Hristiyan kültüründe “Mûsâ’ya gönderilen şeriat” (Tevrat) anlamındaki “**nomos**” kelimesi İslam kültüründe kimi zaman vahyin gelişiyile alâkalı bazı rivayetlerde Cebrâil anlamında da kullanılmıştır. Hem Batı hem de İslam dünyasında “**nomos**” kelimesinin ilke ve kanun anlamında kullanılıyor olması bir tesadüf olamaz. O nedenle nomos kelimesi bu metinde de benzer anlama yakın şekilde “**ilişkilerde ilkeli**” ve “**evrensel kanun**”a uygun davranma anlamında kullanılmaktadır. İnsan kişisel yaşamı ve türün tarihi içinde çevresiyle çeşitli ilişkiler kuran bir canlıdır. Genel itibarıyla insanın geliştirdiği ilişkileri iki farklı kategoride düşünmek mümkündür. Birincisi kendisiyle kurduğu ilişki, ikincisi ise çevresiyle kurduğu ilişki. Kendisi ile kurduğu ilişki de bedeniyle ve zihniyle kurduğu ilişki olmak üzere ikiye ayrılır. İnsanın çevresiyle kurduğu ilişki aynı

şekilde iki çeşittir. İnsanla kurduğu ilişki ve doğayla kurduğu ilişki. Bu bağlamda insanın hem tür olarak hem de birey olarak dört temel ilişkisi vardır:

1. İnsanın kendi bedeniyle kurduğu ilişki.
2. İnsanın zihniyle kurduğu ilişki.
3. İnsanın insanla kurduğu ilişki.
4. İnsanın doğayla kurduğu ilişki.

Tekil ve türsel olarak insanın geliştirdiği ilişki genel olarak ya karmaşık, rastgele ve kuralsız olur ya da **ilkeli, kurallı ve düzenli** olur. Düzensiz ve kuralsız ilişki kurmak insana özgü bir durumdur. Doğanın yapısında, buna insanın biyo doğası da dâhil, kurallı ve düzenli bir nomos ilişkisi vardır. İnsanın kendisiyle ve doğayla kurduğu ilişkilerinde her zaman kurallı ve ilkeli olduğu söylenemez. Çünkü ilişkilerini özgürlük bilincine sahip bir varlık olarak geliştirmektedir. O nedenle eylemlerinde öngörülebilirlik zordur. Yani ne doğadaki **logos** ne de değerlerdeki **nomos** ilişkisi sürekli ve düzenli değildir.

Bir toplumda **logos ve nomos merkezli ilişki biçimleri** ne kadar gelişirse o toplumda hukuk kültürü o derece gelişmiş olur. İnsan için medenileşmenin temel kuralı varlıkla kurallı ilişki kurmaktır. Kuralsız ilişki vahşiliğin ve barbarlığın işaretidir. Kural ahlaktır, hukuktur, dindir. Dinler ve sağduyulu ideolojilerin çoğu ortak ahlakî kurallara çağrı yapar. Ve bu çağrı yalnızca insanadır. Çünkü cisimler ve insanın dışındaki canlılar dünyasında **oluş ve bozuluş (kevn ve fesad)** kurallı bir şekilde gerçekleşmektedir. Fizik ve biyoloji yasaları konusundaki bilimsel hesaplama imkânı bu kurallı işleymen ileri gelmektedir. Son dönem **belirsizlik ve kaos** kuramlarını burada tartışma dışı bırakmak gerekir.

Evrenin tamamında yer alan kurallı yaşam yani logos, insanda yerini **özgürlük** ve **irade** adına kısmi belirsizliğe bırakmıştır. İnsanın kurallı ve **makul yaşamı** benimsemesini “**nomotik yaşam**” olarak isimlendirmek uygun olabilir. Nomotik yaşam insanın özel ve kamusal ilişkilerini makuliyet esasına göre düzenlemesidir. Dilden hukuka, ahlaktan siyasete her alanda makuliyet hukukla, hukuk da nomosla mümkün olacaktır.

4. Nomos, Hukuk ve Makuliyet

İnsanlık tarihinde kurallı yaşam varlığını her zaman korumuştur. Her ne kadar **antropoloji** kültürünün “**ilkel insan**” formu insanın tarihsel serüvenini bir tür “**hayvandan kopuş**” serüveni olarak anlatılsa da insanlığın kast edilen şekilde kuralsız ve ilkesiz bir “**ilkel yaşam**” sürdüğüne dair bilimsel bir kanıt yoktur. Hayvandan az farkla yaşam sürdüren bir “**ilkel yaşam**” dönemi antropoloji biliminin bir **mitolojik** anlatımından başka bir şey değildir. Çünkü her şeyden önce yüzbinlerce hatta milyonlarca yıl öncesine ait her hangi bir bilimsel veriye rastlanmamıştır. İnsana ait kanıtlar daha çok **biyolojik fosiller** ve belli belirsiz sanat ve günlük yaşama dair unsurlardan ibarettir. O nedenle insanın zihinsel arkeolojisinin ancak yine zihinsel spekülasyonlarla yapılmasının daha doğru bir metodoloji olabilir. İnsan her zaman kurallı yaşamıştır. Ancak kurallar yazılı olmadığı için kuralları yok saymak, insanın vahşi hayvan gibi yaşadığını söylemek oldukça temelsizdir ve zeki olan insan türüne yönelik çirkin bir yakıştırmaadır.

Kurallı yaşamın yazılı olmayan döneminde örf vardır. **Örf töredir, maruf olandır ve gelenekselleşmiş yaşam şeklidir.** Bütün insanlık tarihinde benzer şeylere iyi ve benzer şeylere kötü denilmesinin bir tesadüf olduğunu

söylenemez. Çünkü insanın zihni aynı türsel özelliğe ait bir niteliktir. Aynı türsel özellikten aynı kuralla işleyen dil, aynı kuralla işleyen mantık ve nomos ortaya çıkmıştır. İnsanı uzlaştıran şey bu **örfdür**. İnsanlar farklı kültürlerle ait olsa da karşılaştıklarında birbirine marufu aktarırlar, ortak insani örfte buluşurlar. Eğer bir **makuliyet ontolojisinden** söz edilecekse bu durum insanın makuliyetinin en büyük onto kanıtıdır.

Tarihteki yazılı veya yazılı olmayan kuralların kökeni daima akıldır. Yazılı olmayan kural örf, yazılı kural hukuktur. **Nomotik yaşam** olan bu her kural şeklinin de kaynağı akıldır. Akıl iyi ile kötüyü, doğru bilgi ile yanlış olanı filtreleyebilen tek insani enstrümandır. Doğru yasa yapmak için de gerekli olan şey makuliyettir. Var olan hukuku (mer’i hukuk) olaylara uygulayan yargıçların kullandığı şey de akıl ve makuliyettir.

Hukuksal geleneğin kaynağı insan akıldır. Meşruiyetin temel kaynağı ötekinin zihniyle uzlaşma imkânı sunan rasyonalitedir. Rasyonel ve makul hukuk siyasal meşruiyet için gereklidir. Yargıçlar karar verdiğinde eğer makul ve rasyonel izahı olan bir karar ise bu hukukun ve kurallı yaşamın garantisi olan devleti meşru kılar. Devletin, yargının veya politikacıların yaptıkları veya söyledikleri eğer logos ve nomos ölçeğinde bir önermeye dönüştürülemezse yapılan şeyin makul ve maruf değil keyfi olduğunu gösterir. **Aklî** (makul) ve **irfanî** (maruf) geleneğe ters nomotik yaşama da terstir. Bir devletin veya bir liderin söylediklerinin veya yaptıklarının meşru olabilmesi için ortak insani örf ve akla uygun olması gerekir. Makul devlet ve makul siyaset evrensel logos ve nomosa uygunlukla mümkündür.

Nomosa uygun yaşam makul yaşama imkân sağlar. Makul yaşam makul devleti

ve makul hukuku mümkün kılar. **Logosa** ve **nomosa** uygun olmayan siyasal yaşam **kişisel karizma** ve **coşku**ya dayalı ethos ve pathos yaşamıdır. **Ethos** ve **pathos** yaşamı kendi hukukunu ve siyasasını üretir. Ethos ve pathos hukuku hesap verilebilir bir hukuk sistemi yerine korku ve karizma ile sindirilmeyi öngören bir hukuk ve siyasal yapı üretir.

Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti için rasyonel ve evrensel bir hukuk anlayışına

sahip olmak zorunludur. Rasyonel ve evrensel bir hukuk savunmayan bir siyasal akıl kendi hukukunu yapar ve gerektiğinde ideolojik ve ekonomik ihtiyacı için de hukuku dönüştürür. Hukukta makuliyet ölçüsünün yokluğu hukuku ortadan kaldırma sürecidir bir anlamda. Makul devlet aslında makul ve rasyonel bur hukuk düzeni demektir. Makul olan bilimden (logos) ve akıldan (lojik) bağımsız olamaz.

Çağdaş Dünyada Kur'an'ı Anlama Metodolojisi

(Neo-Selefi ve Neo-İtızalî Yöntemlerin Eleştirisine ve
İçtihat Yöntemini Açıklamaya Odaklanarak)

Prof. Dr. S. Ahmed Gaffarî Karabağ*

Özet

Konunun açıklaması: Kur'an araştırmalarında metodoloji meselesi, içinde bulunduğumuz dönemde İslamî ilimler araştırmacılarının en temel sorularından biridir. Bu soruya odaklanan bu makale, Neo-Selefiye ve Neo-Muteziledeki Kur'an'ı anlama yönteminin eleştirel bir tasvirini yaparak bu konuda en uygun yöntemin açıklamasına çalışmaktadır. **Araştırma yöntemi:** Bu makalenin yöntemi Neo-Selefilik ve Neo-İtızalî yöntemlerin anlatımında analitik-eleştirel yöntem olup, optimal ve en uygun yöntemin açıklanması bölümünde de betimsel-gözlemsel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca veri toplama yöntemi kütüphane verilerine dayanmaktadır. **Araştırmanın Bulguları:** İstenilen yöntemin İslam'ın tüm alanlarında ele alınmaması, orijinal vahiy kaynaklarından yararlanılmaması, istenen yöntemi kanıtlamak için gerekli argümanlara hâkim olunmaması, istenen yöntemde benimsenen yaklaşımın kuralsız olması ve taklidin gerekliliği gibi eleştiriler, Neo-Selefilik ve Neo-İtızalî yöntemlere yöneltilen eleştiriler arasındadır. Son olarak bu makale, İslamoloji'de (İslamî araştırmalarda) tercih edilen bir yöntem olan içtihat yöntemini bilişsel ve dilsel özelliklerine ilişkin özel bir açıklama ile açıklamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuranoloji, metodoloji, nakilcilik, akılcılık, içtihat yöntemi, Neo-Selefi, Neo-Mutezile.

1. Giriş

İslamoloji, İslam'ın Hanif dininin kendine özgü gerekliliklerinden yola çıkarak, kendi içinde belirli gereksinimler ve yükümlülükleri saklı olan din araştırma yaklaşımları arasında özel bir yaklaşımdır; İslamoloji, ontolojik (varlık felsefesi ya da varlıkbilim), teolojik (İlahiyat, tanrıbilim), epistemolojik (bilgi felsefesi), antropolojik (insan bilimi) ve metodolojik varsayımlar gibi her biri belirli bir İslam okumasının oluşmasına yol açan çeşitli varsayımlara dayanmaktadır. Bu arada, yöntemin yönü, metodolojik yaklaşımdaki çeşitliliğin birçok İslam mezhebinin çeşitliliğine neden olduğundan özel bir tarihsel öneme sahiptir. Çağdaş İslam dünyası, İslamoloji alanındaki bu metodolojik farklılıklara her zamankinden daha fazla tanık olmaktadır ve çok sayıda İslamî okumanın doğru anlaşılması için metodolojik farklılıkların ve bunların bilişsel ve bilişsel olmayan sonuçlarının

* Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi Öğretim Üyesi

incelenmesi oldukça önemlidir. Bu makale, Yeni-Selefi ve Yeni-Mutezile perspektifinde Kur'an-ı Kerim ile karşılaşma ve onu anlama yöntemini eleştirel bir şekilde analiz etmeyi ve İslamoloji alanında ideal yaklaşımı açıklamayı amaçlamaktadır. Bu makaledeki araştırma yöntemi eleştirel analiz türündedir ve içindeki veriler kütüphane verilerindedir.

2. Araştırmadaki Sözcüklerin Açıklanması

2.1. Yöntemin Anlamı

Yöntemin manasını anlamak için sözlük köküne başvurmak istersek, yöntem belirli ve önceden belirlenmiş bir hedefe ulaşmak için planlı bir yol benimsemek anlamına gelir. Buna göre yoluna giden kişi, yolu için özel bir yol seçerse veya bir düşünür bir sonuca ulaşmak için özel bir kuraldan istifade ederse veya bir teknisyen üretimde özel bir aletten yararlanırsa o yola veya o kurala veya alete yöntem denir. (Caws, 1972: 7/338) Ancak deyimssel anlamda bu kelime genel ve özel olmak üzere iki anlamda kullanılır; metodun anlamının genelliği, insan iradeli eylemlerdeki genelliğine atıfta bulunur ve amaca ulaşmada yararlı olan bir veya daha fazla bileşene atıfta bulunur; (Agh ve Nim, 1357: 17.) Spesifik tanımlar da sıklıkla yöntemi, araştırmacının bilinçli olarak o yöntemi farklı yollar arasından seçtiği ve sonuca ulaşmak için kullandığı araştırma alanında özel bir süreç olarak yansıtır. (Sarantakos, s. 1993: 34) Buradan hareketle, metod terminolojik tanımlarının ortak paydasının “istenilen varış yerinin tam olarak gerçekleşmesi için insan iradesinin tam anlamıyla uygun ve düzenli bir metodu bilinçli olarak seçme” özelliğini içerdiği düşünülebilir.

Bu arada, metodoloji, yöntem konusuna odaklanan ve belirli bir varış noktasında benimsenebilecek yöntem türlerinden bahseden ikincil bir bilgidir; diğer bir deyişle, metodoloji, bilgi, belirli bir varış noktasına yönelik rotalar veya kurallar veya araçlarla ilgili konuları anlamaya odaklanır. Bu nedenle, belirli bir bilimdeki metodoloji, o bilimin meseleleri alanında gereçlendirilmiş bilimin incelenmesi için elde edilebilecek yöntemlerin bilgisi olarak kabul edilebilir. (Parsania, 1383: 14.)

Bu noktalara dikkat edilerek, “Kur'an-ı Kerim'i anlama metodolojisi” bilgisi, (dine aykırı olmayan) din dışı bir bakış açısıyla, Kur'an-ı Kerim araştırmalarına uygun yöntemin betimsel-analitik bir incelemesini amaçlayan ikinci derece bir bilgi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla birinci aşamada betimsel bir bakışla Kur'an-ı Kerim'i anlamak için hangi yöntemlerin, hangi usul ve kaidelerin var olduğunun bilinmesi, daha sonra ikinci adımda analitik bir bakışla istenilen yöntemin özellikleri ve yapısı incelenmelidir.

3. Metodun Kur'an Araştırmalarındaki Yeri

Bilişsel Kuranoloji, din içi ve din dışı alanların bilgisinden oluşan Kur'an-ı Kerim bilgisi ile ilgili ikinci derece bilgidir; din içindeki sütunlar arasında, temel inançlar, Kur'an davranışçılığının temeli olarak kabul edilir; çünkü bu inanç yelpazesi, bir Müslümanın ilahî kanunu öğrenmek için hangi bilimsel mekanizmayı izleyeceğini belirleyecektir;

örneğin, nebevi kaynaklardaki anlatı kaynağının münhasırlığı veya dinî kaynaklara yayılması, Müslüman insanın kutsal evliyalara alemine ve onların ismet ve yanılmazlığına olan inanç türünün ürünüdür.

Ancak bu arada Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında yöntemin belirleyici rolü de göz ardı edilmemelidir; eğer şeriatı öğrenme mekanizmasının belirlenmesinde dinin esasları (usulü din) esas alınmıyorsa, Kur'an araştırmalarının yöntemi de inançların belirlenmesinde ve farklılaştırılmasında ana faktör olarak kabul edilir ve İslamî fıkraların çeşitli temel inançlarla ayrışmasının da ana delilerindedir; örneğin, "Errahmânu 'alâ-l'arşi-istevâ / Rahman (olan Allah) arşa istiva etmiştir."¹ Ayetindeki "istevâ" kelimesinin manasının sorulmasını, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel gibileri yasaklarken, bu fetva, dini ve Kur'an'ı anlama sürecinde hiçbir akılcılığın öngörülemediği özel bir yaklaşımın haberini vermektedir. Buradan hareketle Eş'ari'yi Mu'tezile'den ayırt etmek, Sünni toplumdaki Selefi ve Selefi olmayan Müslümanları ayırt etmek ve İslam dünyasındaki Şii Sünnilerden ayırt etmek, bu dinî grupların her biri tarafından kullanılan yöntemlerin ayrışmasına dayanan İslam inanç ilkelerinde görülebilir. Buradan yola çıkarak, Kur'an metodolojisi konusunun önemi anlaşılır hale gelir; Ayrıca İslam toplumlarında din mühendislerinin kendi yaklaşımlarını yayabilmeleri için Kur'an'ı ve dinî metinleri anlamada şeriat ve temel inançları vurgulamaktan çok yöntem unsuruna önem vermeleri gerektiği açıktır.

4. Akılcılık ve Onun Kur'an-ı Kerim'i Anlamadaki Uygulaması

Akılcılık yöntemi, akla büyük rol veren herhangi bir düşünce sistemine uygulanan genel bir unvandır ve bu şekilde anlatıcılık (nakilcilik), inanççılık, sezgicilik ve ampirizm karşındadır. Aklın uygulanmasının yöntemi ve kapsamı konusunda rasyonalistler (akılcılar) arasında bir fark vardır; ancak bu makale, rasyonalizm bölümünde, Neo-İtizalcilerin yaklaşımına odaklanmaktadır ve bu amaçla, bu yaklaşımın önce soyağacına özen gösterilip dikkat edilecek ve ardından analiz edeceğiz:

4.1. İtizalî Rasyonalizm

İtizalî yaklaşım,² hicri ikinci asırda Vasil b. Ata tarafından kurulan bir yaklaşımdır. Şüphesiz Mutezile, İslam dünyasında, Kur'an'ın ilkelerinin ancak ve ancak akfî temellerle gerekçelendirilebilmesi ve açıklanabilmesi için "akıl"a dayalı "Kur'an'ı anlama metodu"nu etkili bir şekilde vurgulayan ilk teolojik gruptur. (Kadı Abdul Cabbar, 1965: 173/4.) Mutezile, her ne kadar kitap, sünnet ve akli dini öğrenmenin kaynakları olarak

¹ - Ta-Ha, 5.

² - Mutezile (Arapça: المعتزلة), itikadi meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik verip nakli ikinci planda gören bir kelâm mezhebidir. Mutezile, kelime olarak (i'tezale sözcüğünden türeyerek) "ayrılanlar, uzaklaşanlar, bir tarafa çekilenler" anlamına gelir. Büyük günah işleyen kimsenin iman ile küfür arası bir mertebede olduğunu söyleyerek Hasan-ı Basî'nin dersini terk eden Vâsıl b. Atâ ile ona uyanların oluşturduğu mezhep bu isimle anılır. Bu isimlendirmenin nedeni, Vasil b. Atâ için söylenen "Hasan'dan itizal etti; yani ayrılıp uzaklaştı" sözüdür. (Çevirmen)

görseler de, akli delillerin başında görürler. (Aynı: 41; Ahmed Emin, 1999: 3/39.) Bundan hareketle, ilimler alanında naklin (Kur'an ve hadisin) onlara müdahil olmasının kısır döngüye sebep olduğunda akli, yol açıcı tek unsur olarak görmüşlerdir. Naklin onlara müdahil olmasıyla akli bir mahsurun bulunmadığı ilimler alanında ise, nakli bir delilin kesin bir akli delille karşıtlığını dikkate almazlar ve bir çatışma varsayımında nakli delili akli delilin düzeyine getirerek nakli delili tevil ederek yorumlarlar. (Örnek olarak: Kadı Abdul Cabbar, 1422: 139-140.)

İşte tam da bu nedenle bazıları, Mutezile'nin yaklaşımının din ve inancın ortadan kalkmasına yol açtığı görüşündedir. Çünkü dinî hakikatleri kabul etmede aklın azami merkezietini vurgulamak, gaybe iman konumunun çökmesine neden olur. Oysa ki, gaybe iman İslam inancının temel direklerinden biridir. (Şerif, 1362: 1/158.) Ancak Mutezile'nin aklın nakle mutlak üstünlüğü hakkındaki meşhur hükmünün doğru olmadığını gösteren sağlam ve geçerli deliller vardır ki bu esasa göre Mutezile'nin görüşü gaybe imanla çelişmez. Dini usul ve ilkeler alanında akla öncelik verdikleri ve çelişkili rivayetleri tevil ederek yorumladıkları doğrudur, ancak Mutezile'nin nazarında kitap ve sünnet oldukça yüksek bir değere sahiptir. Öyle ki Mutezile, naklin münhasır alanına ilişkin itikadi hükümlerde ve ikincil ve amelî hükümlerde tek geçerli delil olarak nakli görmüştür. (Kadı Abdul Cabbar: 36; Aynı, 1422: 31 ve 87.)

Mutezile'nin aklın konumuna özel vurgu yapması ve Ehl-i Hadis'in aşırı rivâyetçiliğinin sapkınlığına karşı Mu'tezile'nin kararlı yüzleşmesi, İslam dünyasının fikri akımında önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir; çünkü İslam ve vahiyssel öğretileri, akliğin habercisi, tefekkür ve düşünmeye davet edicidir ve bu nedenle Ehl-i Hadis'in din eğitiminde düşünmenin gerekliliğini ve doğruluğunu vurgulamadaki sapkın tavrı, böyle bir akılcı eksene sahip dinin simgesi değildir.

Buna ek olarak aşırı nakilciliğin, İslam'ın tebliğ ve savunmasının çeşitli alanlarında muhaliflerle din dışı herhangi bir karşılaşmanın önünde ciddi bir engel olmasının yanı sıra; (dine aykırı olmayan) din dışı akılcı bir yaklaşımla Mu'tezile'nin bu konuda etkili bir zaffer elde etmesi, Ebu el-Huzei'l-Allaf ve Nazzam'ın ateistlerle ve diğer dinlerin düşünürleriyle tartışmalarına örnek olarak gösterilebilir. (Nişar, 1977: 1/451.)

4.1.1. Felsefi ve Felsefi Olmayan İtizal

İtizal ehli, felsefi ilke ve usullere gösterdikleri ilgi bakımından felsefi ve felsefi olmayan Mu'tezilîler diye iki kısma ayrılabilir.

Felsefi olmayan Mu'tezile, yöntem açısından yalnızca fıkah analogisine (kıyasına) dayanan ve diğer akıl yürütme yöntemlerinden istifade etmeyen Muteziledir. Bunlar Mutezilenin ortaya çıktığı dönemden Yunanca eserlerin tercümesi dönemine kadar uzanır.

Ancak felsefi itizal, tercüme çağıyla başlar ve özelliği, kalamî ve teolojik çıkarımlarda³ mantuksal analoginin (kıyasın) kullanılması ve akıl yürütmelerde bazı felsefi temellere sahip olmasıdır. (Wolfsen, 1368: 32.)

³ - Mantık ilminde bir konuda kanıtlara dayanarak sonuç çıkarma, çıkarım.

4.1.2. İtizalî Yaklaşımı Üzerine Bir Eleştiri

a) Vahiy İçerikli Bilgilerden Yararlanmamak

Ancak itizal yaklaşımıyla ilgili olarak, önde gelen bazı Mu'tezile'nin yaklaşımının akla vurgu yaptığı ve inanç alanında tek bir habere (haber-i vahit) bağlı kalınmasını yasakladığı yönünde ciddi bir gözlem vardır (Kadı Abdul Cabbar, 1422: 521) ve haber nakilcilerinde tevatürün masumun huzuruna münhasır kılınarak sınırlandırılması (Şehristani, 1364: 1/67) vahyin yeri doldurulamaz bir yardımcı olan bilgi ve marifeti arttırana yönelmeye engeldir (Bağdadi, 1408: 102.). Başka bir deyişle, otantik nakle yönelik sıkıdüzen ve kurala dayalı bir dikkat, akla bağlılığın sonuçlarından biridir. Ancak bu sonuç Mutezilelerin çoğu tarafından ihmal edilmiştir.

b) İtizalî Yaklaşımında Tevil Etme Sistem Eksikliği

Mutezile yaklaşımına ikinci eleştiri, itizalin metodolojik ilkelerinden biri olarak "tevil" in gerçekleşmesine yönelik platformun düzensiz ve sistemsiz olmasıdır. Kesin ve kati aklın karşısında naklin yok sayılmaktan korunması için teville götürülerek yorumlanması gerektiği sözü doğru bir sözdür, ancak aklın sınırları ve kapsamı bilinip, akıl ötesi hakikat ile akla karşı olan sanrı ve yanılısama arasındaki fark ortaya çıkmadıkça ve sahih nakil ile sahih olmayan nakil ayrımı yapılmadıkça, her türlü tevil ve yorum girişiminde bulunmak beraberinde usulsüz bir acelecilik ve telaşı getirir. Bu önemli ilkenin göz ardı edilmemesi gerekir ki, temelde İslam'ın diğer dinlerden önemli farklılıklarından biri de İslamî öğretilerin akılcılığı ve rasyonelliğidir. Tarih boyunca İslam düşünürleri bir yandan sahih ve sahih olmayan naklî, diğer yandan saf akıl ile saf olmayan akli ayırarak tevil ve yorumun gerçekleşme yerlerini en aza indirmeye çalışmışlardır.

4.2. Neo-İtizalî Akılcılık

Çağdaş İslam dünyasının geri kalmışlığı ile çağdaş Batı'nın endüstriyel ilerlemesinin karşı karşıya gelmesi, Arap dünyası düşünürlerini bu ilerlemelerin ve gerilemelerin sebepleri hakkında sorularla meşgul etti. Bu gerilemeyle yüzleşip çözüm ararken üç akım oluştu: Çözümü Batı ile aynı safta olup dinden çıkmada gören bir grup; kimlik arayışı içinde olan, İslam medeniyetini canlandırmaya yardımcı olabilmek için sefale vurgu yapan ikinci grup. Neo-Mutezile olarak bilinen üçüncü grup, Seyyid Cemalettin Esedabadi tarafından kurulan ve Fazlur Rahman, Muhammed Emin, Muhammed Abduh, Taha Hüseyin, Emin el-Huli, Muhammed Ahmet Halefullah, Hasan Hanefi, Muhammed Arkun, Muhammed Abid el-Cabiri, Nasır Hamid Ebu Zeyd, Abdulkerim Suruş ve Muhammed Müçtehid Şebisteri gibi tanınmış isimlerden oluşan ve Yeni Mutezile olarak bilinen üçüncü grup, farklı ve yeni bir açıklamayla İslam'ı gelişme ve ilerlemekle uyumlu göstermeye çalışmaktadırlar. Bu farklı açıklama, Eş'ari yaklaşımını insan ve dünya tasvirinden uzaklaştırma çabasına dayanmaktadır. Çünkü onlara göre Eş'ari'nin öğretileri, boyun eğici ve determinist⁴ bir yaklaşımı teşvik ederek, her türlü toplumsal hareketi ve yükselişi engel-

⁴ - Determinizm, belirlenircilik, gerekircilik veya belirlenimlilik evreninin işleyişinin, evrende gerçekleşen olayların çeşitli bilimsel yasalarla, örneğin fizik yasaları ile, belirlenmiş olduğunu ve bu belirlenmiş

lemektedir. Bu esasa göre, Eş'arî'nin öğretileri terkedilmeli ve İtizalilik (mutezile esaslı) yaklaşım yeniden canlandırılmaya çalışılmalıdır. (Ahmed Emin, 1999: 3/70; Hanefi, 1988: 2/127.) Bu düşünceye göre, aşırı akılcılık Neo-Mutezile ile Mutezile'nin ortak özelliğidir. Neo-Mutezile düşünürlerinden Ebu Zeyd'in görüşüne göre, başlangıç ve menşe akıldadır ve vahyin kendisi de temelde buna dayanmaktadır. Akıl, hata yapma yeteneğine sahiptir; ama aynı oranda hatalarını da düzeltebilir ve daha da önemlisi akıl, anlamının tek aracıdır. (Ebu Zeyd, 1383: 163-164.) Ancak Yeni Mutezilenin beyanına göre, itizal yaklaşımını yeniden canlandırmaya çalışmak, o yaklaşımın tüm fikri yönlerini kabul etmek anlamına gelmez ve bu nedenle Yeni Mutezile'nin Mutezile ile temel farklılıkları vardır ve belki de en temel fark, İslamî hükümlerin tarihselliğine olan inançta görülebilir. İslamî hükmün muhatabın zamansal ve mekansal bağlamına uygunluğu, Neo-Mutezilecilerin İslam'ı anlamalarına hükmeden yöntemin ilkelerinden biridir ve tam da bu nedenle neredeyse hiçbir İslamî hüküm kalıcı değildir. Bu düşünce yelpazesinin gözünde, İslamî kurallar arizi ve esası olmayan gerçeklerdir ve onlara tarih ötesi bağlılık, İslam'ın aşkın ruhuna aykırıdır. (Fazlur Rahman, 1984: 19.)

Şimdi önemli olan soru şudur: İslamî hükümlere müdahale etmek ve yeni bir İslamî hüküm oluşturmak hangi kurala dayalı kriterlerle mümkündür? Bu soruya cevaben, Neo-Mutezilelerin hepsi, çağdaş beşerî deneysel başarılarla işaret etmekte ve İslamî hükümlerin bu bilimsel sonuçlarla uyumlu olmasının gerekliliğine değinmektedirler. (Müçtehit Şebisteri, 1382: 160.) Aslında, yeni Mutezileciler, naklî akılla uzlaştırmanın ve akla aykırı olan veya onu tevil edip yorumlayan nakli reddetmenin gerekliliğinden bahsederken, insanın bu akademik başarılarını “akıl nakilden önce gelir” düşüncesiyle kabul ederler. Bu yüzleşmenin kökü de Neo-Mutezilecilerin asli iradelerinin İslam ile bilimsel gelişmelerin uyumunu açıklamaya yönelik olduğundan bu şekilde, bu ikisi arasındaki çelişkiyi görmek istemezler (Abduh, 2005: 20).

“Açıklamalı tefsir akımı” bu, Kur'an tefsirinde Neo-Mutezile'nin özel yaklaşımıdır ve uygunluğunun anlamı ise teşbih ve hikmetli tasavvurla hayat olaylarını ve geçmiş insanların tarihini anlatım sanatı ile anlatan Kur'ân-ı Kerîm'in, Kur'an'ın indirildiği dönemde Arap halkına öğüt vermek için olduğudur. Bu nedenle, Hz. Âdem (a.s) ve Hz. Havva'nın (s.a) hayat hikayesi gibi Kur'an'ın bu tarihi alıntıları, tarihsel gerçeğin anlatımı olarak ele alınmamalıdır. (Abduh, 1414: 1/399. Taha Hüseyin, 1974: 14/215-219.)

4.2.1. Neo-Mutezile'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Eleştiri

a) İnsan Biliminin Otantik Nakille Başa Çıkmadaki Yetersizliği

Neo-Mutezile yaklaşımının ciddi mülahazalarından biri, aklın insan bilimi üzerindeki hükümlerini hızlandırmasıdır; aklın kesin hükümleri vardır ve aklın konumunun sağlamlığından dolayı hükümleri yanılmazdır ve bu nedenle otantik ve muteber nakillerle kıyaslanmaya değerdir. Ama ampirik (deneye dayalı) bilim böyle değildir; ampirik bilim uzmanları, bilimsel ve deneysel hükümlerde hiçbir zaman kesin ve yanılmaz hükümler

olayların gerçekleşmelerinin zorunlu olduğunu öne süren öğretidir.

olduğunu iddia etmemiştir; buradan hareketle, kesin olmayan bilimsel hükümlere dayanmak, bilimsel karara aykırı ya ondan farklı olan her Kur'an hükmünün ve naklî rivayetin tevil edilerek yorumlanması savunulamaz bir yaklaşımdır.

b) Açıklayıcı Tefsir Yaklaşımı İçin Gerekçe Eksikliği

Neo-Mutezilelerin metodolojisine yönelik ikinci eleştiri, onların Kur'an kıssalarının doğruluğunu inkâr etme yaklaşımlarıdır; Kur'an kıssalarının ibret ve gelecek için öğütler olduğu sözü doğru bir sözdür ancak bu husus, Kur'an kıssalarının sıhhati ve gerçekliği ile çelişmediği gibi, aynı zamanda bu kıssaların doğru olması bu tarihi olayların Kur'ân-ı Kerîm'in muhataplarının algısındaki etki derecesini de artırmaktadır.

c) Gadamer'in Felsefî Hermenötiği Üzerine İslamî Hükümlerin Tarihselliği Tartışması

İslamî kuralların tarihselliği teorisi ve Kur'an ayetlerinin vahiy zamanının kültürü üzerine yorumlanması, Neo-İtizalî düşüncesinin temel direklerinden biridir. Bu teori, metnin anlamının akışkanlığının veya Gadamer'in⁵ felsefî hermenötiğinin bir başka ifadesi olarak görülebilir; buna göre hiçbir metnin nihai bir anlamı yoktur ve zaman, yer ve çevresel bileşenler gibi faktörlerin metnin anlamında belirleyici rol oynadığı, dolayısıyla metnin ne yazarı ne de okurlarının hiçbirinin metnin anlam ufkunu belirleme konumu yoktur. (Gadamer, 1994: 395.)

Metnin anlamsal ufkunun ana unsurlarından biri de metnin okuyucusunu sorgulamasıdır ki bu da metnin okuyucunun sorusuna cevap verme uğraşına girmesine ve bu şekilde anlama gebe kalmasına neden olur. (İbid: 37.)

Dolayısıyla metnin anlamı, okuyucuyu onu anlamaya sevk eden kesin bir mesele değil, daha ziyade okuyucunun ufkuna ve metne sunacağı sorulara bağlı olan akışkan bir hakikattir. Neo-Mutezilecilerin çoğu, yukarıdaki yaklaşımı belirterek, dilin sessiz ve sabit olmadığını, zamanın kültürüne ve sosyal-tarihsel bağlama bağlı olarak şekillendiğini ve dönüştüğünü vurgulamıştır. (Ebu Zeyd, 1383: 279-280). İşte bu nedenledir ki, Yeni Mutezile açısından Kur'an, bütün manalara açık bir metindir (nastır) ve hiçbir tefsir, Kur'an'ın diğer tefsir ve manalara açıklığını engelleyemez ve nihai bir mana olarak yorumlayamaz. (Arkon, 1996: 145.) Bu yaklaşımın eleştirisinde, Kur'ân-ı Kerîm'in manasının belirlendiğine inanan düşünürler tarafından birçok sözler ileri sürülmüştür ve bu makalenin yazarı, "Eleştiri Potasındaki Gadamer'in Felsefî Hermenötiği" başlıklı bir makalede, bu teorisinin analitik-eleştirel bir analizini yaptım; ancak kısaca, bu yaklaşımın her metinde genel bir yöntem olarak kabul edilmesinin anlama kapısını genel olarak tıkalı ve imkansız kıldığına işaret edilmiştir; çünkü bu anlayışa göre herkes kendi soru ve önyargılarına göre bir başkasının metnini ve konuşmasını yorumlayabilir ve konuşmacının niyetini anlamak gibi bir zorunluluğu da yoktur; bu durumda, şu bilgece soru sorulmalıdır: Eğer konuşmanın hakikati böyleyse, dinleyici konuşmacının niyetini anlama konusunda hiçbir taahhütte bulunmazken konuşmacı konuşmak için neden ağzını açsın?

⁵ - Hans-Georg Gadamer.

Tam da yukarıdaki eleştirel nokta üzerinde düşünüldüğünde, yukarıdaki tutuma dayanarak ilahî elçiler göndermenin akılsızca olduğuna varılabilir; çünkü bu bakış açısı, konuşmacıya ve metnin yazarına herhangi bir özgünlük atfetmemekte ve bu nedenle ilahî habercinin (peygamberlerin) ilahî misyon ve görevinde ayırt edici bir rolü yoktur; bu nedenle, dinleyenler tarafından sözlerine değer verilmeyecek ve Allah'ın Elçisi'nin sözlerini Allah Resul'ünün istediği şekilde değil, kendi istedikleri gibi yorumlayıp anlayacakları bir elçiye, masumiyet gibi hayret verici niteliklerle donatması hikmetli bir davranış değildir.

d) Metnin Gizli Katmanlarının Tarih Boyunca Ortaya Çıkışı ile Metnin Tarihselliği Arasındaki Ayrım

Metnin hermenötiğinde savunulabilecek fikirler arasında, tarihin akışı içinde ve zamanın geçmesinden kaynaklanan ilerlemelerin bir sonucu olarak metnin hakikatinin ortaya çıkmasıdır; bir metnin, özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'in metninin herkesin erişemeyeceği kadar çok katmanı olduğu ve bu katmanlara ulaşmanın şartının da ilahî bilginin temel yapılarını derinlemesine bilmek olduğu bir gerçektir ki bu hakikat, Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s) tarafından vurgulanmıştır.

Örnek olarak İmam Zeynel Abidin (a.s) bir rivayetinde Hadid Suresi'nin son ayetleri ile Tevhid Suresi'nin ayetlerinin nihai anlamının, ancak ahir zaman insanları için keşfolacağını açıklamıştır (Kuleyni, 1365: 91/1.) Buradan hareketle bir metin, anlam akışkanlığına yol açmadan sonsuz sayıda doğru ve çelişkisiz anlam taşıyabilir ve metnin boylamsal düzeylerine ve birçok anlamına tanık olabilmek için sınırlayıcı perdeleri yırtması gereken insandır. Merhum Seyyid Muhsin Hekim, rahmetli Molla Fetali Sultanabadi'den şu güzel haberi nakletmiştir. Bu değerli alim, otuz gün art arda Kur'ân-ı Kerîm'in bir ayetine otuz mana vermiş ve orada bulunan öğrencilerin hepsi, bugün verilen mananın dünkü verilen manadan daha derin olduğunu kabul etmişlerdir. (Hekim, 1408: 1/95-96.)

e) Neo-İtızalî Yaklaşımında Vahiy Bilgisinden Yararlanmadan Kalmak

Genel olarak İtızalî İslamolojisi hem geleneksel tipinde hem de Neo-Mutezili tipinde, tepetaklak bir yaklaşıma sahiptir; İslam semavî bir din ve ilâhî bir hakikattir ve onu tanımanın tek sahih yolu da Yüce Allah tarafından çizilen yoldur. Bu arada, bu din ile ilahî hakikati arasındaki ana iletişim kanalı olan vahiy, İslam'ın temel direği olarak görülmeli ve dikkatleri kendisine yöneltmelidir. Her ne kadar şari' mukaddes,⁶ vahiy ile birlikte dine ulaşmanın kapıları olarak akıl ve sezgiyi vurgulamış olsa da, dinin esas özünü, en üstün akıl olan ve en bilge insanlara verilen vahiy kanalından almak gerekir.

Şimdi, İslam'ın esas özünü tarihin mezbahasına bırakıp, dinin hakikatini güvenilir insan kazanımlarının kesimhanesine götürürsek, ilâhî ve semavi bir hakikat olarak İslam'dan geriye bir eser kalmayacaktır. Bu, İslamî vahyin en yüce ilahî hakikat unvanı ile kriter olarak kabul edilmesi ve çağdaş insanın kendini ona sunması, hatalarını ve başarılarını bu hakikate olan yakınlığına ve uzaklığına göre belirlemesi yerine,

⁶ - Hukukî hükümlerin koyucusu (Allah) ve kaynağı anlamında fıkıh usulü terimi. (Çeviren)

tersine çevirmenin doruk noktasıdır. İslam'ın ilahî hakikati, tarihe ve çağdaş insana iki orijinal ve yeri doldurulamaz standart olarak sunulmalıdır. Böylece o ilahî hakikatın bir kısmı, insana ve çağdaş tarihe tatbik edilecek olursa, baki kalabilir, aksi takdirde değişime uğrar!

5. Görünüştülük (Zahircilik) ve Kur'ân-ı Kerîm'i Anlamadaki Uygulaması

Dini bilgi terimindeki “zahir/dış”, “batın/iç” teriminin zıttıdır; bu iki kelime arasındaki ayrım anlamsal bir ayrımdır ve bu, metnin çeşitli düzeylerde tutarlı açık, gizli ve birbirlerinin boylamı manalarına sahip olabileceği anlamına gelir. Bâtuni mana, bâtuni olması hasebiyle kolay anlaşılmasını gerektirmekte ve dolayısıyla metnin dışındaki unsurlardan da istifadeye ihtiyaç duymaktadır. Bazı İslam alimleri, zahiri ve görünen mana dışında bir manayı anlamak için metnin dışında herhangi bir faktörün kullanılmasının İslam'ın saf bilgisinden bir sapma olduğuna ve metin dışı bu faktörlerden kaçınılması gerektiğine inanırlar; ilerleyen paragraflarda Yeni Selefi yaklaşımın açıklamasına odaklanarak, önce bu yaklaşımın soy kütüğüyle karşılaşacağız, ardından eleştirel bir şekilde konuyu ele alacağız.

5.1. Selefilğin Görünüştülük (Zahiri) Eğilimi

İslamî grupların akış biliminde “Selefiyye”, tekfirî, cihadî, tebliğî, siyasî ve tenvirî Seleflik gibi kolları olan farklı bir akımı ifade eder. Bunların ortak noktası, dinî metinlerin tefsiri ve tevili konusunda hicri ilk üç asırda yaşamış sahabe ve tabiin ve tabiin-i tabiinin otoritesine yapılan vurgudur. (el-Buti, 1375: 21.) Ve bu temelde Seleflilik, Müslümanların ilk üç kuşağının inançlarına ve yaşam tarzlarına dönmeyi amaçlayan ve yöntem açısından Kur'an ve Sünneti tek güvenilir referans olarak kabul eden ve her türlü yeniliğe karşı olan dini ve sosyal bir akım olarak görülebilir (İbn Teymiye, 1419 b: 2/693-694; ayrıca: İbn Bedran: 10; Heykel, 2009: 38; Viktorovich, 2006: 209.) Ne yazık ki bu İslamî oluşum, barındırdığı radikal inancı nedeniyle fikirlerini tüm İslam ülkelerine yayma konusunda, görünüştü zahiri eğilimli inançlarını empoze edip dayatmak için şiddet kullanmakta ve saldırgan bir şekilde Selefi inançlarını yaymaya çalışmaktadır. (Bakaî, 2011: 242.)

Selefler, Selef'in otoritesini kanıtlamak için birkaç faktöre işaret ederler; Seleflerin gözünde Hz. Peygamber Efendimize (s.a.a) olan tarihsel yakınlığı, Selef'in İslam'ı ve Kur'an'ı daha iyi anlamasının sebeplerinden biridir. (İbn Teymiye, 1419 A: 96/4) Kur'ân-ı Kerîm'den bazı ayetlerin ve bazı rivayetlerin zahirine dayanarak Peygamber Efendimiz'in (s.a.a) tüm ashabına adalet ve fazilet atfedilmesi, Seleflerin, Selef anlayışının kriter ve üstünlüğüne dair iddialarından bir başkasıdır. (Şafi'i, 1425: 265; Alusi, 1415: 28; Şatibi, 1420: 458 ve 519.)

Selefler, haber sıfatlarının semantiğinde Selef'in merkezilik görüşüne dayanarak, bu sıfatların zahirini onların manalarını anlamak için bir ölçüt olarak kabul ederler (İbn Teymiye, 2000: 69; Alivi: 31; Bin Baz, 1404: 288.) ve bu sıfatların manası karşısında her

türlü tevil ve yoruma karşıdırlar. (İbn Teymiyyah, 1998b: 67.) Bu nedenle bilgi ve bilime ulaşamamasına rağmen tek bir habere (haber-i vahit) güvenmek Selefler arasında yaygın bir yaklaşım olarak kabul edilir; (Albani, 1425: 3.) Çünkü mütevatirler çok azdır ve mütevatirle yetinilirse, Seleflin merkeziliği görüşü ciddi bir şekilde zedelenir.

Seleflilik metodolojisinde dikkate değer noktalardan biri de Selef anlayışının merkeziliğini korurken taklit karşıtlığına ve içtihat kapısının açık olduğuna da vurgu yapılmıştır. Buna dayanarak geleneksel Selefler, din ve şeriat anlayışının Sünni fıkhnın dört ünlü şahsına münhasır olmadığına ve Kitap ve Sünnet'i anlamının yolunun hala açık olduğuna inanırlar. (Şevkani: 69; Albani, 1425: 72-78.)

5.1.1. Selefliliğin Görünüşçülüğüne (Zahirciliğine) Yönelik Eleştiri

Bu yaklaşımın eleştirisinde, Selef'in üstünlüğünü kanıtlamak için öne sürülen Kur'an ayetlerinin bunu ispatlamadığı söylenebilir; örneğin Bakara Suresi'nin 143. ayetinde "orta ümmet" kelimesini, Allah Resülü'nün (s.a.a) ashabına has gören ve bu nedenle, adaleti onların şahsına münhasır olarak değerlendiren Seleflerin yorumlarının aksine, bu tabiri, (Allah Teala) "Hz. İbrahim'in (a.s.) ümmeti" gibi benzer tabirleri, Peygamber Ekrem'in (s.a.a) ümmeti ile karşılaştırdığında kullanılmıştır, ashab hususunda değil. Buna ek olarak, Maide Suresi'nin 54. ayetinde geçen Kur'an'ın sahabeye yönelik azarlamaları da Seleflerin görüşüyle çelişmektedir. Aynı şekilde bilgiyi belirli bir zaman coğrafyasıyla sınırlamak, İslam'ın bilgi arayışının ruhuna aykırıdır; bir bölge ve coğrafyayı bir hak ölçütü olarak kabul etmeyen ve ilim öğrenmek için uzaklara gitmeyi gerekli gören İslam'ın, din anlayışını belli bir zamana hapsetmesi gerçekten akıl almazdır.

Seleflerin Selef'in ölçü ve kriter olduğuna ilişkin iddialarının kendi kendini baltalayıcı ve çelişkili olmasının yanı sıra, Selef ölçü ve kriter ise ne sahabeler ne tabiiiler ne tabiin-i tabiinler geleneksel anlamda Selef'in kaynaklığı ve otoritesini iddia etmemişlerdir. Selef merkezci yaklaşıma yönelik son eleştiri ise Selefler arasında usul birliğinin olmamasından kaynaklanır; örnek olarak, Cemal Savaşı'nın her iki tarafında bulunan sahabelerin iddiaları hakkında hüküm ne olurdu? Oysa ki her iki taraf da Seleftendir.

5.1.2. Neo-Selefler ve Yöntem Konusunda Seleflikle Farkları

Bugün, Seleflilik akımı kendisini Vahabilik içinden "Yeni-Selefler" adı altında görmek ve Kutub kardeşleri (Seyyid Kutup ve Muhammed Kutup), Selman el-Avde, Muhammed el-Massari, Aaidh el-Qarni... gibi büyük figürlerin merkeziliğinde yeni bir eğilimle geleneksel Seleflilik görüşlerini eleştirmektedirler. Geleneksel Selefliliğin büyüklerini taşlamış ve saray mollası olarak nitelendiren Neo-Selefler, onları dinamizmden ve sosyal düzenden yoksun olarak görmek ve Müslümanların sosyal birlikteliğini güçlendirmeye vurgu yaparak toleranslı ve hoşgörülü bir yaklaşımla kendi sosyal kimliklerini günümüz Arap ve İslam toplumu için inandırıcı kılmaya çalışmaktadırlar.

Belki de Yeni Seleflerin temel meşguliyetinin sosyo-politik yönetim konusuna odaklandığı ve bu konudaki inanç tutumunu güçlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu

nedenle Yeni Seleflilik çizgisindeki büyükler, tevhidin diğer yönleri yerine tektanrıcılığın hakimiyetini vurgulayarak, geleneksel Seleflilik'te yoğun bir vurgu ve dikkat konusu olan özünde ve sıfatlarında tevhit (zat ve sıfatlarında tevhit) gibi konular yerine dikkati, çağdaş dünyanın temel meselelerinin doğru anlaşılmasına çekmekte ve İslam dünyasının temel meselesinin de devlet yönetiminde birlik (tevhit) konusu olduğuna vurgu yapmaktadırlar. (Massari, 2004: 138-143.) Ayrıca Neo-Seleflilerin geleneksel Seleflilik'teki yasaklarına karşı tevili tercih etmeleri, Neo-Seleflilerin dinî metinleri anlama yöntemine yönelik tutumlarındaki farklılığı göstermektedir. (Kutub, 1412: 929/9; Avde: 122.) Bu yaklaşım, geleneksel Seleflilerin yaklaşımından farklı olarak, dinî inançları anlamada bir haberin (haber-i vahit) kullanılmasında inatla sebat etmelerine ve dinî doktrinel konularda rivayetlerin kabulü için “tevatür” şartını kabul etmelerine neden olmuştur. (Kutub, 1412: 6/4008.)

Neo-Seleflilerin ısrarla üzerinde durdukları bir başka farklı bakış açısı da, içtihat kapısının kapandığı ve dört fikhî mezhepten birinin taklit edilmesi gerekliliğine yapılan vurgudur. Neo-Seleflilerin gözünde bu yaklaşım, yasama konusunda benzeri görülmemiş bir kafa karışıklığının önlenmesi (Avde, 121.), Batılı ve sapkın fikirlerin teşvik edilmesini engellemeye (Hawli, 1405: 85.) atfedilir.

Bu arada, Neo-Seleflilerin çevremizdeki dünyaya karşı açık pozisyonlarını da ihmal etmemeliyiz ve bu bağlamda, üç sosyal etkileşim yöntemiyle üç farklı entelektüel gruptan bahsedebiliriz: Modern ve yaklaşık Neo-Selefliler olarak adlandırılacak birinci grup, İslam dünyasında maksimum yakınlaşmayı arayan bir gruptur ve amaçları ve arzuları maksimum katılımla bir İslam devleti kurmaktır. Hasan el-Benna liderliğindeki “Müslüman Kardeşler” hareketi birinci grup yelpazede değerlendirilebilir. (Paşapur, 1382: 119.)

Tebliğçi Neo-Selefliler olarak adlandırılacak ikinci grup, Balkanlar ve Orta Asya'da sıklıkla müşahede edilebilirler ve yaklaşımları siyasi ve yönetsel olmaktan çok kültürelidir. Birçok İslam ülkesinde şubeleri bulunan “Cihad-ı Tebliğ” teşkilatı da bu kategoride değerlendirilebilir. Neo-Seleflilerin radikal aşırı grubu olan üçüncü grup, bir yandan Batı kültürüne karşı güçlü nefretleri, diğer yandan mevcut İslam toplumlarına yönelik ceahletleri nedeniyle Cihatçı ve Tefirci yaklaşımlarıyla özdeşleştirilebilirler. (Seyyid Kutub, 1378, 11.) Savunulabilir bir yaklaşım olarak tekfir yaklaşımını seçerler ve arzu ettikleri İslamî toplumu inşa etmek için şiddet içeren yöntemler kullanırlar. (Azzam, 2012: 13.) Cihatçı örgüt “El Kaide” mevcut koordinatlarıyla Selefliliğin üçüncü grubu olarak öne çıkan örneklerinden biridir.

Her ne kadar “Yaklaşık Neo-Selefliler” toplumsal karşılaşmalarda esnek olsa da, cihatçı Neo-Selefliler esneklik ve etkileşimden yoksundur ve Selefliler ve Neo-Seleflî türleri arasında bu üçüncü Neo-Seleflî grubu farklı şekilde incelenmeli ve izlenmelidir. Bu makalenin konusu olan bu üçüncü yelpazenin İslamoloji ile karşı karşıya getirilmesinin metodolojisi açısından, Cihatçı Neo-Seleflî grubun Selef Salih'e odaklanma konusunda daha derin olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki, sadece seleflerin anlayışını değil, onların yaşayış biçimlerini, harp ve savaşa biçimlerini de İslam ümmetinin yaşamının ideal ölçüt

ve kriteri olarak tarif etmektedirler. Buna dayanarak, Şükrü Ahmet Mustafa gibi bazı Neo-Selefi cihatçı liderler, Selef'in kullandığı savaş aletlerinin günümüz savaşlarında da kullanılması gerektiğine inanır (Ref'at, 1991b: 129-131). Ve İslam ile küfür arasındaki son savaştan Selef'in silahlarıyla olacağına inanırlar. (ibid.: 116.)

İşte tam da bu temelde Neo-Selefi cihatçılar da her türlü yeni bilime karşıdılar ve bu bilimleri Selef'in üretememesi nedeniyle yeni çağın fitnesi olarak yorumlamaktadırlar. (Rafat, 1991a: 38.) Buradan hareketle cihatçı Neo-Seleflerin düşüncesinde Selef'e atıfta bulunulması sadece dinî ve ahlakî bir fikir olarak değil, saf İslamî düşüncüyü canlandırma politikasında da stratejik bir eylem olarak değerlendirilmektedir.

6. İctihat Yöntem ve Kur'an'ı Anlamada Kullanımı

İctihat, İslamî ilimler tarihi boyunca üç şekilde kabul edilebilir; icthadın ilk anlamı, kişisel görüşe, zevke ve çıkarlara dayalı İslamolojidir; icthadın bu anlamı, "kendi görüşüne göre icthad" veya "kıyas" ifadeleriyle de yoğrulmuştur ve İslam aliminin geçerli bir dinî sebep bulamadığında ve sadece kişisel şüphesine dayanarak İslamî görüşü ortaya koyması durumuyla ilgilidir. (Şafi'i: 477.) İctihadın ikinci anlamı, geçerli bir şeriat gerekçesine dayanan bir fikhî şeri hükme varma sürecini ifade eder. (Hilli, 1421: 283.) Bu ikinci anlam, sadece şeriat âlemine aittir ve birinci anlamdan farkı, şeriat hükmünü anlamadaki nizam ve her türlü şahsi zevk ve görüşü reddetmesidir.

Bu makalenin tercih edilen bakış açısına atıfta bulunan icthadın üçüncü anlamı, Kur'an ve Sünnet'in anlaşılmasında sistematik ve çok yöntemli bir süreci ifade eder; bu, sahipsiz, akışkan olmayan ve orijinal İslamî kaynaklara yönelmiş bir anlayıştır. İctihadın bu tanımı, anlayışın kuralcılığı nedeniyle icthadın ilk tanımından farklı olmasının yanı sıra, fikhî, felsefe, teoloji, iktisat, sosyoloji vb. gibi İslamî ilimlerin tüm çeşitli dallarıyla ilgili geniş kapsamı nedeniyle ikinci tanımdan da ayrılmaktadır. Bu özel yaklaşımı gerçekleştirmede çeşitli faktörler rol oynar:

6.1. İctihat Yönteminde Gerçekçilik ve Taabbudu Birleştirme Gerekliliği

İlâhî hanif dinler, iman ve tevekkül ruhuna sahip insanlar yetiştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle ilahî sünnet ve geleneklere itimat ve gaybe iman İslam dininde dikkat edilmesi gereken temel unsurlar arasında yer almakta olup, birçok Kur'an ayetinde ve hadislerde buna vurgu yapılmıştır. Bazı Mutezilelerin görüşleri doğrultusunda, tüm İslamî öğretilerin akılla geliştirilebileceğini iddia etmek (Şehristani, 1364: 1/56.), gaybe imanla eşdeğer olan hak dinin kimliğinde ciddi bir bozulmaya neden olur.

Öte yandan maksimal aktarımcılık ve nakilcilik, İslam'ın Hanif dininin akılcı ve gerçeğe dayalı müdafaa olasılığını hedef almakta ve Müslümanlarda fikirsiz durgunluğa, bünyeme ve gelişme eksikliğine neden olmaktadır. Buna göre Peygamber Efendimiz'in Ehl-i Beyti, çok aydınlatıcı bir ifadeyle, "Bizim vazifemiz ilkeleri aşlamak, sizin vazifeniz de bu ilkelerin dallarını anlamaktır." buyurmuştur. (Hürri Amuli, 1409: 27/62.)

Belki de bu değerli ifadedeki ilkelerin telkin edilip aşılmasının anlamı, dinin bir niteliğine işaret etmektir ki, ona ibadet ve kulluktan başka yol yoktur, dalların (füruat) anlamı ise, vahiyden kaynaklanan ilkelere aklî olarak dayanılarak çıkarılabilecek hükümlerdir. Dolayısıyla içtihatçı İslamoloji yöntemi, ne İslam'ın dinî ibadetler açısından ona zarar vermekte ve ne de onun hakikat odaklı doğasına halel getirmemekte ve inanç, ahlak ve şeriat alanında ise, Nebevi (s.a.a) ve Velevi (Masum imamlar) öğretilerin nurlu aklıyla ve vahiyssel ilkelere dayanarak çıkarımlarda bulunur.

6.2. Arzu Edilen İdeal Metotta Dil Bilişinin Gerekliliği

İçtihat yöntemi, İslamî önermelerin ima ettiği veya nesnel gerçekliğe dayandığı dilbilimsel temele dayanır ve bu nedenle doğru veya yanlış olarak atfedilebilir. Bu arada, İslam'daki inanç ve normatif önermeleri yöneten farklılık, haber kimliği ile bu konuların inşası arasındaki ayrımı gerektirir; buna göre, ideal içtihat yöntemi, İslam'daki dogmatik (inançsal) önermelerin gerçek ve gerçekçi bir dile sahip olması ve gerçekçi dille ilgili dil kurallarının buna hâkim olması ve akılla veya diğer kesin İslamî önermelerle çelişmesi varsayımında da bunların tevil edilerek yorumlanması gerekir.

Ayrıca, taabbudi kimliklerine rağmen, İslamî şeriatının taabbudi (yapılması zorunlu, dayatılmış) önermeleri gerçekliğe dayalıdır ve hakiki çıkar (menfaat ve maslahata) ve mefsede⁷ (kötülük, fesat ve zarar içerikler) üzerine kuruludur ve bu temelde, herhangi bir içtihat (fıkıh) anlayışına, şeriat hükümlerindeki birincil ve ikincil çıkarlar ve maslahatların dikkate alınması eşlik etmelidir. Bu nedenle, ister Neo-İtızalînin temsil merkezli yaklaşımı olsun, ister negatif-olumsuz teoloji yöntemi olsun, İslamî önermelerin dilindeki bilişsel olmayan herhangi bir öneri, İslamî inançlar ve şeriattaki bilginin bloke edilip engellenmesine yol açar.

6.3. Optimal Yöntemde Kesinlik Sağlama İhtiyacı

İtikat ve ahkâm ilimlerine ulaşma dereceleri arasındaki içtihat usulü, en üst mertebeye olan kesinlik ve yakın mertebesini İslamoloji için esas kabul eder. Bu bakış açısı Şii İslam bilginleri tarafından tercih edilmektedir. (Tabâtabâî, 1417: 8/141.) Bu tutumun nedeni, dinin hayatın en temel direği olması ve hayatın tüm direklerini etkilemesinde yatmaktadır. Böyle bir gerçeğin varsayımlara dayandırılmayacağı açıktır. (age: 13/92.) Dolayısıyla İslam alimi, inanç alanında elde ettiği verilerin gerçeğe uygun olduğundan, şeriat ve ahlak alanında ise anladığı şeyin kendi şeri' ve ahlakî sorumluluğu olduğundan emin olmalıdır. Şüpheler ve rakip görüşleri ile çekişme halinde olan İslam alimlerinin, bu derecenin altındakiyle yetinmeleri, mantıksız ve irrasyonel bir yetinmedir ve tam da bu nedenle, görünüşçülük (zahircilik) gibi yaklaşımlar, ne din gibi ciddi bir konuda şüpheyle yetinmeden yana bir argümanı olmadığı ne de İslamî öğretilerde kesinlik kaygısı taşımadığı için çeşitli şekillerde eleştirilir.

⁷ - Fıkıh literatüründe mefsede ruhî veya bedenî, ferdî veya içtimai olsun dünyevî ve uhrevî zararları (mazarrat), acı ve acıya yol açan sebepleri ifade eden bir terim olarak kullanılır. (Çeviren)

Şunu belirtmek gerekir ki, kesinliğin gerekliliğinin şeriat ve ahlâk alanına genelleştirilmesi, taabbudi kimlik ile naklin galebesi bu sahada çelişmez; zira şeriat ve ahlâk sahasındaki İslam alimi, istifade ettiği metodu kullanmakla, bu metodun fiili görevini ortaya koyduğundan emin olur.

Elbette en üst düzeyde kesinlik ve yakın sağlama ısrarının düşünürlere ve İslam araştırmacısına mahsus olduğu açıktır, çünkü böyle bir beklentiye kamuoyuna empoze edip dayatmak onların kapasitelerini ve güçlerini aşmaktır.

6.4. Sezgisel-Akılci-Nakilci Sisteminin İctihat Yaklaşımıyla Birleştirilmesinden Yararlanmanın Gerekliliği

İslamî bilgi, çok yönlü bir bilgiyi ifade eder ki İslamolog, İslamolojinin kapsamlı yöntemini açıklamak için bu çeşitliliğin gerekliliklerine dikkat etmelidir ve İslamolojinin yalnızca bir boyutuna hizmet eden bir yöntemi tek boyutlu bir yaklaşımla ortaya koymamalıdır. Örnek olarak, “Allah vardır” önermesi İslamî bir önermedir ve ancak akılcı veya sezgisel bir yaklaşımla kanıtlanabilir. Ancak Hz. Peygamber’in (s.a.a) miracı veya özel nübüvvet ve özel imamet de İslamî birer gerçektir ve bunları akılcı bir yöntemle tekelleştirmeye çalışmak yanlış bir yaklaşımdır. Buna dayanarak, optimal icthah yöntemi, İslamî önermelere hükmeden içerik çeşitliliğinin gerektirdiği şekilde yöntemde tekelleşmeden kaçınılmalı ve içeriğin türüne göre araştırmacıya uygun bir akılcı veya sezgisel veya naklî veya deneyimsel yöntemi sağlamalıdır. İctihat bu bakımdan özel bir öneme sahiptir; yöntemlerden her birinin uygun konumunun ayırt edilmesine müctehitçe dikkatli bir bakış, İslamolojideki epistemik bozukluğu önleyebilir ve her yöntemin kendi durumunda etkinliğinin bozulmasının önüne geçebilir.

Dolayısıyla bir İslam müctehidi, nübüvvet veya özel imameti ispat etmek gibi konularda uygun ve münasip durumlarda, düşünce üretme bakımından ilim metodları arasında en aşağısı olan tecrübeyi bile kullanır. İctihatçı İslamoloji yönteminin çok yönlü olması, diğer İslamoloji yöntemlerine getirilen birçok eksikliğin ve eleştirinin giderilmesine sebep olmuştur; örnek olarak, otantik naklin epistemolojik kapasitesinden faydalanırken ve vahiy kaynakları muhafaza edilerek aynı zamanda manevi davranış kapasitelerinden faydalanma imkanını sunan başka millet ve din mensupları ile diyalog İctihat İslamolojisinde mevcut olan özel bir kapasitedir. Bu imkân, öyle bir zamanda bu yöntemin avantajlarından biri olarak kabul edilir ki hatta İtızalî akılcılık bile vahiy içerikli ve sezgisel bilgidен yararlanma eksikliği nedeniyle böyle bir özelliğe sahip değildir.

6.5. İctihat Yönteminde Gerçeğe Uygunluk İndeksi ile Birlikte Sistematiiklik İndeksi

İctihadi yaklaşımının önemli özelliklerinden biri, sistematik bir tutumun gerçekleştirilmesidir. Şöyle ki İslamî öğretiler birbiriyle bağlantılı, etkileşimli ve karşılıklı bir eylem ve etkiye sahiptir. Öyle ki her İslamî fikir diğer İslamî fikirlerle mübadele halindedir; örneğin, İslam manevi düşüncesinin yapısına dahil olan herhangi bir makro görüşün, İslam ekonomisinin idealleri üzerinde net bir etkisi olacaktır ve bunun tersi de geçerlidir.

Ya da cebir ve ihtiyar meselesinde⁸ tercih edilmiş herhangi bir bakış açısı, gayrimüslimleri İslam'a davet meselesiyle karşılıklı etki ve tepkiye sahip olacaktır.

Dolayısıyla bizler Kur'ân-ı Kerîm ve dinî öğretilerle karşı karşıya kaldığımızda, parçaları etki ve tepki halinde birbiriyle etkileşim içinde olan sistemik bir gerçeklikle karşı karşıyayız. Buradan hareketle İslam bilgilerinin doğruluğunu veya yanlışlığını ölçmenin yöntemlerinden biri de, varsayılan düşünce sistemindeki fikirlerin tutarlılığını incelemektir. İctihadi tutum, bir yandan çok boyutlu yönetime, diğer yandan da kesin ve yakın merkezli yaklaşıma sahip olması hasebiyle, İslamî önermelerin değerlendirilmesinde çok boyutlu kalıplara sahip olmak ve bu konuda seçici ve dar görüşlülükten kaçınmak zorundadır.

İslamî öğretilerin sistemik bir şekilde anlaşılmasına yönelik çalışmalardan biri de, tekvini sünnetler ile kesin ve yakın içerikli kurallarda Şari-i Mukaddes'in tanıma mizacını bilmektir; bu, açıklama eksikliği veya sünnete veya ilahî kanuna erişim eksikliği durumlarında, sistematik anlayışa dayanarak, ilahî sünnet veya şeriat kanununu tahmin etmenin mümkün olduğu anlamına gelir. "İlahi-şer'i yoğunlaşma=dayanma" olarak adlandırılacak bu sonuç, bu makalenin kapsamını ve sınırlarını aşan belirgin ve ayrıntılı bir açıklamayı gerektirmektedir.

Sonuç

Bugün, Kuranoloji ve Kur'an araştırmalarının çeşitli yöntemleriyle karşı karşıyayız. Bu farklılıklara uzmanca bir yaklaşımla özen gösterilmemesi, mevcut yaklaşımların doğru anlaşılmasına neden olacaktır. Çağdaş dünyada Kuranolojinin farklı yaklaşımlarının kesin metodolojik olarak anlaşılması, bu yaklaşımlar arasındaki ayrımların ve ortak noktaların bilinmesine yardımcı olur ve bu sayede farklı İslamî mezhepler karşısında etkili bir eylemin planlanmasını kolaylaştırır.

Aynı zamanda, İslam mezheplerini yöntemde kapsayıcı/kuşatıcı olmaları ve onda münhasır olmamalarına yönelik rehberlik edilmesi yönünde büyük bir çaba gösterilmesi gerektiği görülüyor; çünkü günümüz insanının, sahip olduğu ruhsal ve iklimsel farklılıklara rağmen, sadece sezgilerini veya sadece muhakemesini (akıl yürütmesini) kullanması veya sadece metinlere (naslara) başvurması gerektiği nadirdir. Oysaki Kur'an'ın özüne ve ruhuna çeşitli epistemolojik yollarla ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla makale metninde önerilen çeşitli yönler dikkate alındığında içtihat yöntemi, Kur'an ve Sünnet'i anlamada diğer yöntemlerden farklı olarak kapsamlı bir muhtevaya ve savunulabilir bir şekilde sahiptir.

⁸ - Kalam literatüründe kulun gerçekleştirmiş olduğu fiillerde seçme hürriyetinin olmaması anlamında kullanılan cebir ve irade özgürlüğü anlamına gelen ihtiyar kavramları İslam düşünce tarihinde cebir ve ihtiyar meselesi olarak yıllarca tartışılmıştır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed, 2005, Risaletu't-Tevhid, Mektebetu'l-Usre.
- Abduh, Muhammed, 1414, Tefsiri el-Menar, Beyrut, daru'l-marifet.
- Ahmed Emin Mısri, 1999, Duha'l-İslam, Kahire, Mektebetu'l-Usre.
- Albani, Muhammed Nasrettin, 1425, el-Hadis Hücet benefsi fi'l-Akaid, Riyad, Mektebetu'l-Maarif.
- Alivi, İbn Halife, Akide es-Selef ve'l-Halef fi zati Allah ve Sifatuhu ve Efaluhu, Dimeşk, mektebetu Zeyd b. Sabit.
- Alusi, Seyyid Muhammed, 1415, Ruhul-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim, Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye.
- Arkon, Muhammed, 1996, Tarihçeyi el-Fikru'l-Arabii'l-İslamî, çeviren: Haşim Salih, Beyrut, Merkezi'l-Inmai'l-Kavmi ve Merkezi's-Sekkafi'l-Arabi.
- Avde, Selman b. Fehd, Sıfatu'l-Gurba.
- Azzam, Abdullah, 2012, Defence of Muslim Lands: The First Obligation After Iman, Published on April 20. 2012, Available in: www.slideshare.net/baadshahm/defence-of-muslim-lands
- Bağdadi, Abdulkahir, 1408, el-Firek beyne'l-Firek ve Beyanu'l-Firke en-Naciye minhum, Beyrut, Daru'l-Cil.
- Baqai, Huma, 2011, Extremism and Fundamentalism: Linkages to Terrorism Pakistan's Perspective, International Journal of Humanities and Social Sciences, Vol.1, No.6, pp. 241-248.
- Binbaz, Abdulaziz, 1404, Tenbihat hame havl ma ketebehu eş-şeyh es-Sabuni el-Buhusu'l-İslamîye, sayı: 10.
- Caws, Peter, 1972, "Scientific Method, in 'the Encyclopedia of Philosophy' edited by Paul Edwards, New York, Macmillan publishing co.
- Ebu Zeyd, Nasır Hamit, 1383, Nekdi goftimani dinî, tercüme, Hasan Yusufi Eşkaveri ve Muhammed Cevahir Kelam, Tahran, Yadaveran.
- el-Buti, Muhammed Said Ramazan, 1375, Selefiyye, Bidat ya mezhep, çeviren: Hüseyin Sabiri, Meşhed, Bonyad Pejuheş hayi İslamî.
- Fazlur Rahman, 1984, 'Islam and Modernity' Transformation of Intellectual Tradition, USA, University of Chicago Press.
- Gadamer. Hans-Georg; 1994, 'Truth & Method' Second Revised Edition, Translated by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshal; New York.
- Hanefi, Hasan, 1988, Mine'l-Akidetu'l ila es-Sevre, Beyrut, Daru't-Tenvir lil-Metbuat ve neşr.
- Havali, Sefer b. Abdurrahman, 1405, Zahiretu'l-İrca fi'l-Fikri'l-İslamî, Risalet ed-Doktorat Camie Ummu'l-Kura, Kulliyetu'ş-Şeriat ve'd-Derasati'l-İslamîye, Kısmu'd-Deresatu'l-Ulya eş-Şeriyeye.
- Hekim, Seyyid Muhsin, 1408, Hakaiku'l-Usul, Kum, Basireti kitapevi.
- Hilli, Allamed Hasan b. Yusuf b. Mutahhar, 1420, Tehzibu'l-Vusul ila İlmi'l-Usul, tahkik: Seyyid Muhammed Hüseyin Razevi, Londra, İmam Ali (a.s) enstitüsü yayınları.
- Hürrü Amuli, 1409, Vesailu'ş-Şia, Kum, Alulbeyt enstitüsü.

- İbn Bedran Dimeşki, Abdulkadir b. Ahmed, el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed İbn Hanbel, Daru İhya et-Turas el-Arabi.
- İbn Teymiye, Ahmed b. Abdulhalim, 1419, b, İktizau's-Sıratı'l-Mustakim, Riyad, Daru Alemu'l-Kutub.
- İbn Teymiye, Ahmed b. Abdulhalim, 1419, elif, Mecmue-i el-Feteva, Riyad, Mektebetu'l-Abikan.
- İbn Teymiye, Ahmed b. Abdulhalim, 2000, et-Tedmiriyye tahkiki'l-İsbat lil'Esma ve's-Sıfat, Riyad, Daru'l-Abikan.
- Kadı Abdul Cebbar, 1422, Şerh Usulu'l-Hamse, Beyrut, daru ihya et-Turas el-Arabi.
- Kadı Abdul Cebbar, 1965, el-Muğni fi ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl, Kahire, ed-Daru'l-Mısıriyye.
- Kadı Abdul Cebbar, Müteşabihu'l-Kur'an, Kahire, mektebetu daru't-Turas.
- Kuleyni, Muhammed b. Yakub, 1365, el-Kafi, Tahran, Daru'l-Kutubu'l-İslamîye.
- Kutub, Seyyid, 1378, Nişanehayı rah, çeviren: Mahmut Mahmudi, Tahran, neşr ihsan.
- Kutub, Seyyid, 1412, Fizilali'l-Kur'an, on yedinci baskı, Kahire, daru'ş-Şuruk.
- Massari, Muhammed b. Abdullah, 2004, Aslu'l-İslam ve hakikatu't-Tevhid, sekizinci baskı, tanzimu't-Tecdidî'l-İslamî.
- Müçtehit Şebisteri, Muhammed, 1382, Hermenötik, Kitab ve Sünnet, altıncı baskı, Tahran, yeni tasarım.
- Parsania, Hamit, 1383, Reveş Şinasi ve Endişei Siyasi, ulumu siyasi dergisi, sayı: 28, s. 10-30.
- Paşapur, Hamid, 1382, Nehzet hayi İslamî bazigeran cedid nizam beynelmilel, Tahran, endişe sazan nur.
- Rafet, Seyyid Ahmed, 1991, b, en-Nebiu'l-Muselleh 2, es-Sairun, Londra, Riyad, er-Ris lil-Kutub ve'n-Neşr.
- Rafet, Seyyid Ahmed, 1991, elif, en-Nebiu'l-Muselleh 1, er-Rafizun, Londra, Riyad er-Ris lil-Kutub ve'n-Neşr.
- Sarantakos, s. 1993, Social science research 'Australia Melbourne: McMillan Education Australia Pty Lab.
- Şafi, İbn İdris, er-Risalet, tashih: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, daru'l-Mektebetu'l-İlmiyye.
- Şafii, Kemalettin Muhammed, 1425, el-Musamire şerh el-Mesaire fi'l-Akadu'l-Munciyye fi'l-Ahiret, Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Şatibi, Ebu İshak, 1420, el-İtisam, Beyrut, Daru'l-Marifet.
- Şehristani, Muhammed b. Abdulkerim, 1364, el-Milel ve'n-Nihel, tahkik: Muhammed Bedran, üçüncü baskı, Kum, eş-Şerif er-Razi.
- Şerif, Miyan Muhammed, 1362, Tarihi Felsefe İslamî, Tahran, Merkez neşri danişgahi.
- Şevkani, Muhammed b. Ali, el-Kavlu'l-Müfid fi edilleti'l-icthath ve't-Taklid, Kahire, mektebetu'l-Kur'an.
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, 1417, el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an, Beyrut, müessesese el-Alemi lil-Matbuat.
- Taha Hüseyin, 1974, el-Mecmua el-Kamile li-Müellefat Doktor Taha Hüseyin, Beyrut, Dadaru'l-Kitab el-Mısri.

William Fielding Ogburn, 1357, Zemine-i Cami Şinasi, çeviren: A, H, Aryanpur, Tahran, Sahami şirket yayınları.

Wolfson, Harry Osterin, 1368, Felsefe ilmi kelimeler, Çeviren: Ahmed Aram, Tahran, İntişarat el-Hüda.

Kur'an ve Siyaset

Prof. Dr. Mahmut Çınar*

Giriş

Kur'an, Yüce Allah'ın insanlık tarihi boyunca, insanların hidayeti anlamları, benimsemeleri ve içselleştirerek yaşamaları için, Allah tarafından gönderilen vahyin, son halidir. Son vahiy olması itibariyle, iki açıdan kendisinden önceki kutsal kitaplardan ayrılmaktadır. Bunlardan biri evrensel oluşu ve hiçbir coğrafi, etnik ve sınıf farkı gözetmeden bütün insanları muhatap almasıdır. Bu durum, kıyamete kadar devam edecek ve Kur'an, muhatap aldığı bütün insanların anılan çerçevede ihtiyaçlarını karşılayacaktır. İkincisi ise hem son kitap hem de evrensel oluşunun neticesi olarak, ilahî vahyin kemale ermiş halini ifade etmesidir. Kadîm kutsal metinler, belirli bir etnik, coğrafi ya da tarihî kesite hitap ettiğinden, bilhassa söz konusu kitlenin ihtiyacını gidermekle yetinmekte olduğundan, ilahî vahyin bütününe kapsamamaktaydı. Kur'an'da yer alan Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda nazil olan, **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak**

İslâmiyet'i beğendim."¹ mealindeki ayet de bu hakikate işaret etmektedir.

Kur'an'ın bir hidayet kitabı olması ve son ilahî vahiy olarak bütün insanlara hitap etmesinden dolayı, insanın bireysel ve sosyal hayatıyla ilgili bütün alanlarla ilgilenmesi beklenir. Zira hidayet, insanın birey ve toplum olarak dünya ve ahirette kendi yararına olan sonuca erişmesi için kılavuzluk etmeyi ifade etmektedir. Bu kadar geniş ilgi alanına sahip olan Kur'an, doğal olarak insan hayatının, en önemli unsurlarından olan ve sadece etkisi dünya ile sınırlı kalmayıp ahireti de ilgilendiren siyaset konusunda da yol göstermektedir. Kuşkusuz bütün evrensel metinlerde olduğu gibi, Kur'an'da da siyaset konusu ana ilkeleriyle yer almakta, detaylar insanlara bırakılmaktadır. Kur'an'ın siyasetle ilgili düzenlemelerine değinmeden önce siyaset denildiğinde neyi kastettiğimizi belirlememiz gerekmektedir.

Siyaset, genel olarak "toplumun işlerini üstlenme ve yönetme işi" olarak tanımlanmaktadır.² Bu açıdan bakıldığında, siyasetin etki alanının oldukça geniş olduğu ve bütün

* Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ el-Mâide 5/3.

² Geniş bilgi için bk. Hızır Murat Köse "Siyaset", *DİA*, IX, 294-299.

insanları ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Küçük ya da büyük herhangi bir toplumu yönetme faaliyeti doğrudan siyasetin kapsamına girmektedir. Yönetme faaliyetinin bizzat kendisi siyasetin kapsamına girdiği gibi, yönetime gelme biçimi ve yönetim tarzları da zaman zaman bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in döneminden itibaren, Müslümanların idealize ettikleri siyasi teori ve pratikler için de Kur'an'dan referanslar aranmış ve zaman zaman birtakım bağlantılar kurulmuştur. İlk dönem Müslüman toplulukları arasında yaşanan bazı kötü tecrübeler, anılan arayışları daha da önemli hale getirmiştir. Bunların ne kadar Kur'an eksenli ya da tarihî tecrübelerin yansıması olduğunun tespiti de önem arz etmektedir. Ayrıca bütün dinlerde olduğu gibi, Müslümanlar arasında da kıyamet yakın bir zamanda, ilahî desteklerle desteklenen bir kurtarıcının geleceği ve bütün dünyayı adalet ev hakkaniyetle yöneteceğine dair oldukça fantastik idealler de bulunmaktadır. Bu inanç ve anlayışın referansları da zaman zaman Kur'an'dan aranmakta ve bazı ayetlerle ilgi kurulmaktadır. Çalışmamızda Kur'an'ın bir bütün olarak siyasete ilgisi, Müslümanların siyasi tecrübe ve pratiklerinin ne kadar Kur'an'la bağlantılı olduğu ve ideal siyasi yöntem olarak mehdilik üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede aşağıdaki alt başlıklarda öne çıkan hususlar ele alınacaktır.

1. Kur'an'ın Siyasete İlgisi

İnsanın bireysel ve sosyal hayatının her alanıyla ilgili söz söyleyen Kur'an Kerim, hiç

kuşkusuz siyasete de ilgisiz kalmamakta bu alanda da yol gösterici mesajlar vermektedir. Şu var ki, siyasetle ilgili mesajları daha çok genel ilkeler düzeyinde kalmakta, özellikle siyasilerin, yetkili ve etkili makamlara geliş yöntemi gibi, insanların gelenek ve medeniyet süreciyle doğrudan bağlantılı olan hususlara çok fazla değinmemektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın siyasete bakışı, daha çok yönetenlerle yönetilenlerin uyması gereken temel prensipler düzeyinde kalmaktadır. Bu ilkeleri ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.1. Adalet

Kur'an'da adalete yapılan vurgu, sadece siyasi alanla sınırlı değildir. Hatta daha çok hukuki ve ahlakî olduğunu söylemek bile mümkündür. Ancak hukuki alan başta olmak üzere adaletin icrası, doğrudan veya dolaylı olarak siyasetin alanına girmektedir. Bu nedenle adalet vurgusunun siyasi çağrışımının olduğundan kuşku yoktur. Cuma hutbelerinin sonunda okunan ve **“Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar.”**³ Mealindeki ayette olduğu gibi, hayatın her alanında adaletli olmaya emreden ayetler olduğu gibi, sözgelimi kin ve düşmanlık duyulan kimselelere karşı⁴ adaletli olmayı emreden ayetler de vardır. Ayrıca akrabalığın, sosyal ve ekonomik sınıf farkının adaletli olmaya engel olmaması gerektiğine dikkat çeken ayetler az değildir.⁵ Ayrıca gelir dağılımında da adaletin sağlanması ve sınıflar arası keskin ayrımların olmaması da emredilmektedir.⁶

³ Nahl 16/90.

⁴ Mâide 5/8.

⁵ Örnek olarak bk. Nisâ 4/135: “Ey iman edenler, **kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa**, Allah için şahidler olarak adaleti ayakta tutun. **İster zengin olsunlar ister fakir olsunlar**; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp kişisel menfaatlerinize uymayın.”

⁶ Haşr 59/7: “Allah'ın, kentlerden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. **O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir güç(devlet) hâline gelmesin diye**”.

1.2. Çoğulculuk

Kur'an, insanın insan olarak değerlendirilmesini ve bir insan olarak herkesin doğuştan şeref ve onur sahibi olduğuna vurgu yaparak, ayrımcılığın her türüsünü reddeder. Bu anlamda insanların özü itibariyle aynı ebeveynlerden geldiklerine⁷ dikkat çekerek, ırk, dil ve renk farklılıklarının üstünlük ve ayrımcılık gerekçesi yapılmasını şiddetle reddeder. Aksine bu tür farklılıkların, sosyal hayatı kolaylaştıran birer imkan ve zenginlik olduğuna dikkat çeker.⁸ Kur'an, herhangi bir inancı benimsemenin hür irade ve özgür düşünceyle alakalı olduğuna işaret ederek, hiçbir şekilde insanların herhangi bir din ve inancı benimsemeye zorlanmayacaklarını ifade eder.⁹ Görüldüğü gibi Kur'an'da, etnik, dinî, iktisadî hiçbir farklılığın ayrımcılık ve ötekileştirme gerekçesi olmaması gerektiği, siyasi iktidarlar da dahil olmak üzere güç ve imkan sahiplerinin bu anlamda hassas davranması ve bütün insanlara eşit mesafede durması ısrarlı bir şekilde vurgulanmaktadır.

1.3. Müşavere

Müşavere (danışma) mekanizması, otoriterliğe giden yolları kapatmak için bir paratoner mesabesindedir. Böylelikle siyasi iradeyi kullanma konumunda bulunan birey ya da çevrelerin, keyfî uygulamalarının önüne geçilmeye, toplumun diğer kesimlerinin de karar sürecine aktif katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. İlahi vahyin doğrudan muhatibi

olması nedeniyle diğer insanlardan farklı bir konuma sahip olan Hz. Peygamber bile bu konuda uyarılmakta, etrafındaki insanların görüşlerine müracaat etmesi talep edilmektedir.¹⁰ Özellikle toplumu ilgilendiren hususlarda etkilenecek kesimlerin görüşüne önem atfedilmektedir.

1.4. Liyakat

Kur'an, diğer bütün işlerde olduğu gibi, siyasi işlerde de emaneti ehline vermeyi önerir ve liyakatsiz kimselerin etkili mercilere gelmesinin engellenmesini tavsiye eder. Hatta emanetleri ehline vermekle adaletli olmayı aynı ayette zikretmek suretiyle aralarındaki güçlü ilişkiye dolaylı bir işarette bulunulur.¹¹ Hz. Peygamber'in "*Emanet ehil olmayan kimseye verildiği zaman kıyameti bekle!*"¹² mealindeki hadisi de onun liyakati nasıl anladığı ve ne kadar önemseydiği konusunda fikir vermektedir.

1.5. Düzen ve Uyum/İtaat

Kur'an'da sadece yönetenler değil, yönetilenlerle ilgili temel bazı düzenlemelerin olduğu da görülmektedir. Bunların başında sosyal uyum ve düzenin sağlanması ve sosyal kaosun önüne geçilmesi için yöneticilere itaat etmek gelir. Nitekim "**Ey İman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve içinizden seçtiğiniz yöneticilerinize itaat edin. Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahiret gününe**

⁷ Hucurât 49/13.

⁸ Rûm 30/22: "Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması, O'nun ayetlerindedir."

⁹ Bakara 2/256: "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır."

¹⁰ Ali İmran 3/159: "İş konusunda onlarla istişare et /danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."

¹¹ Nisâ 4/58: "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."

¹² Buhârî, "İlim", 2.

inanmışsanız, onu Allah'a ve peygambere götürün. Bu, sonuç bakımından daha hayırlı ve daha güzeldir.”¹³ mealindeki ayette hem yönetilenlerin yönetenlere itaat etmesi emredilmekte hem de yönetenlerin vasfı ve yönetenle yönetilen arasında çıkması muhtemel ihtilafların çözüm yöntemi verilmektedir. Buna göre öncelikle uyum ve düzenin sağlanması için itaat emredilmekte, bu itaatın **“Allah'a, resulüne ve sizden olan yetki sahibine”** denilmek suretiyle yöneticinin tebaadan biri olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Yöneten veya yetki sahibi olarak anılan şahsiyetlerin kimliği ve nitelikleri üzerinde, tebliğimizin ilerleyen sayfalarında, ayrıca durulacaktır. Ayrıca yöneten de herhangi bir insan olduğu için birtakım olumsuzlukların ortaya çıkması muhtemeldir ve bu durumda da Allah'ın kitabı ve Resûlullah'ın sünneti doğrultusunda çözümler aranması gerektiği hatırlatılmaktadır.

1.6. Birlik/Berberlik

Kur'an birer mümin ve İslam ümmetinin birer parçası olarak, bütün Müslümanlardan ümmetin birliğini koruma hususunda hassasiyet göstermelerini emretmektedir. Kuşkusuz ümmetin tamamını veya belirli bir kesimini yönetime konumunda bulunan şahsiyetler, ellerindeki imkânlarla paralel olarak daha çok sorumluluk sahibidir. Kur'an'da bu durum mealen **“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.”**¹⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca, ayrılığın müminlerin değil, aksine iman etmeyen ve bu nedenle akılsız olarak değerlendirilen toplumların vasfı olduğuna dikkat çekilerek,

birlik ve beraberliğin korunmasının, mümin olmanın bir gereği olduğu ifade edilmektedir.¹⁵ Buna göre ümmetin bölünmesine, parçalanmasına ve ayrışmasına neden olacak her türlü neden ortadan kaldırılmasına ve ümmetin siyasi bir bütünlük içerisinde varlığını sürdürmesini sağlayacak tedbirlerin alınmasına son derece önem atfedilmektedir.

2. Hz. Peygamber'den Sonra Müslümanların Siyasi Faaliyetleri ve Fırkalaşma

Kur'an'da, ümmetin bütünlüğünün devamı, adaletin sağlanması ve hayatın her alanında kardeşliğin hüküm sürmesi için her türlü öneri bulunmaktadır. Hz. Peygamber de hayatta iken, bu hususa riayet etmiş, ashabı arasında etnik, sosyal ve ekonomik hiçbir ayrımı dikkate almadan ahlak, liyakat ve takva üzere kurulu bir hiyerarşi oluşturarak, bu doğrultuda insanlık tarihine örnek olabilecek bir toplum meydana getirmiştir. Köle ve zenci kökenli olan Zeyd b. Harise'nin, Kureyş'in ileri gelenlerinin de katıldığı Mute seferinde komutan atanması, yine zenci olan Bilal'in müezzın olarak tayin edilmesi gibi örnekler, bu durumu, açık bir şekilde ifade etmektedir. Yüce Allah, o toplumu şu mealdeki sitayişkâr ifadelerle övmektedir:

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler.”¹⁶

¹³ Nisa 4/59.

¹⁴ Ali İmran 3/103.

¹⁵ Haşr 59/14: “Onlar, iyice korunmuş şehirlerde veya duvar arkasında olmaksızın sizinle toplu bir halde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çarpışmaları ise pek şiddetlidir. **Sen onları birlik sanırsın, oysa kalpleri paramparçadır.** Bu, şüphesiz onların akletmeyen bir kavim olmaları dolayısıyla böyledir.”

¹⁶ Haşr 59/14.

Ayetin mealinden de anlaşılacağı üzere, aç olduğu halde yemeden yediren, susuz olduğu halde içmeden içiren, yorgun olduğu halde dinlenmeden dinlendiren bir toplum tasvir edilmektedir. Kaldı ki bu toplum daha düne kadar birbirlerini yok etmeye çalışan düşmanlardı.

Hiz. Peygamber'in vefatından hemen sonra, onun oluşturduğu erdemli toplum savrulmalarla karşı karşıya kalmış ve siyaset alanında başlamak suretiyle manipülasyonlara açık hale gelmiştir. Hiz. Peygamber, erdem merkezli oluşturduğu toplumun diğer bütün alanlarda olduğu gibi siyaset alanında kendi işlerini çözmek üzere kendi hallerine bırakmış, bir kısım fırkaların iddialarının aksine herhangi bir şahıs ya da zümreyi imam/hilafet vazifesini deruhte etmek üzere belirlememiştir. Bu nedenle içerisinde yaşadıkları kültür ve tecrübelerin de etkisiyle, Hazrec Medine'nin yerlisi ve ileri geleni olmasını dikkate alarak liderleri olan Sa'd b. Ubade'yi, Hiz. Peygamber'in kabilesi olan Benî Hâşim'e mensup olması onun en yakın akrabası itibarıyla Hiz. Ali ve onun gibi düşününenler onun imam/halife olması gerektiği düşüncesindeydiler. Ancak bilinen gelişmeler neticesinde, ümmetin birliğini koruma ve devam ettirme kaygısıyla Hiz. Ebubekir Halife seçilmiş, onun vefatından sonra ise benzer kaygılarla onu tarafında Hiz. Ömer tayin edilmiştir. Hiz. Ömer ise kendisinden sonra görüşlerine itibar ettiği kişiler ile seçilmemesi kaydıyla oğlu Abdullah'ın katılımıyla 7 kişilik bir heyeti imam/halife seçmek üzere görevlendirdi. Bu heyet, Hiz. Osman'ı seçti. Ancak Hiz. Osman'ın bir kısım uygulamalarının da sebep olduğu siyasi gerilim ortamı, onun katledilmesiyle neticelendi. Ondan sonra her ne kadar Hiz. Ali Halife seçilmiş ise de ortaklık bir türlü durulmadı ve bir daha İslam ümmeti içerisinde tam olarak birlik sağlanamadı.

Hiz. Hasan'ın Muaviye b. Ebû Süfya'la anlaşarak hilafeti ona bırakması, Hâşimî-Emevî çatışmasının bir süreliğine bitmesini sağlasa da daha sonraları hem iki kabile merkezinde cereyan eden çatışmalar hem de başka fırkaların ayrıştığı görülmektedir.

Hiz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Sahabe arasında ortaya çıkan ilk görüş ayrılığı, Ensar'ın Benî Saîde'de toplanarak Hazrec'in lideri Sa'd b. Ubâde'yi halife seçmek istemesi, Hiz. Ebubekir ve arkadaşlarının müdahalesiyle, Hiz. Ebubekir'in halife seçilmesiyle ortaya çıktı. Ensar'ın muhalefeti bireysel kaldı ve önemli sosyal gerilimlere sebep olmadı. Hiz. Ali ve çevresi de her ne kadar başlangıçta bu işin, bir bakıma oldu bittiye getirilerek, kendilerinden habersiz yapılmasına muhalefet etse de bu muhalefet daha ileri boyutlara götürülmeden sona erdirildi. Hiz. Ebubekir'in Benî Saîde'de yaptığı konuşmasında, Resûlullah'ın sağladığı birliğin devam etmesi için, Kureyş'ten bir halifenin seçilmesi gerektiğine dikkat çektiği görülmektedir. Dolayısıyla halifenin kim ya da kimlerden olması gerektiği dinî değil, sosyal ve stratejik bir karardır. Böyle olduğu için de genel-geçer bir karar olmaktan daha ziyade ümmetin maslahatını dikkate alan ve güncel/tarihsel bir karardır.

Kur'an'da Hiz. Peygamber'in vefatından sonra somut ve bireysel olarak herhangi bir şahıs veya aile belirlememesine rağmen, onun vefatından sonra kısa süre içerisinde Hiz. Ali'nin onun varisi olduğuna ve nasla imam tayin edildiğine dair birtakım iddialar ortaya atıldı. Bu iddialar, başlangıçta sadece siyasi alanla sınırlı iken süreç içerisinde itikadî bir boyut olarak Şîa'nın zümreleşerek bir fırka haline gelmesini beraberinde getirdi. Hiz. Ali'nin Muaviye b. Ebû Süfyan'ın emrinde olan Şam ordusuyla savaşmak zorunda kalması ve neticede tahkime

giden süreçte, umduklarını bulamayan bir topluluk ise Hz. Ali, Muaviye b. Ebû Süfyân ve onun hakemi olan Amr b. el-As'ı tekfir ederek yeni bir hareket başlattılar. Haricîler, "tekfir" gibi dinî kavram ve gerekçeleri ileri sürmekle beraber, çıkışları tamamen siyasi idi. İlerleyen süreçte, Haricîler de birtakım itikadî teoriler oluşturmak suretiyle zümreleşerek bir fırka haline geldiler. Dolayısıyla İslam tarihinde ilk ortaya çıkan iki fırkanın ikisi de siyasi bir hareket iken dinî/mezhebî kitlelere dönüştüler. Mûtezile ve Selefiyye gibi diğer fırkaların siyasi kimi bağlamaları olmakla beraber, daha çok teorik ve fikrî arka planı öne çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'den sonra İslam ümmetini parçalara bölen ve bir araya gelmesi adeta imkânsız olan fırkalaşmaların temelinde siyasi görüş ayrılıklarının etkili olduğundan kuşku yoktur. Her ne kadar ilerleyen süreçlerde söz konusu görüş ayrılıkları için birtakım dinî gerekçeler ileri sunulmuş ise de bunların naif kaldığı görülmektedir. Bu durum, Kur'an'ın bu konuda herkesin anlayabileceği bir şekilde objektif ve uygulanabilir herhangi bir düzenlemede bulunmadığı, aksine oldukça güncel ve değişken olan siyasi pratiklerin, temel ilkelere bağlı kalmak kaydıyla ümmetin bizzat kendisine bırakıldığını göstermektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de ümmetin işini yine ümmetin kendisine bırakarak, şartlara göre düzenlemelerde bulunabileceklerine işaret etmiştir. Bu kadar önemli bir konuda ne Kur'an'ın ne de Hz. Peygamber'in tevile açık ve herkes tarafından hemen anlaşılacak birtakım işaretlerde bulunması beklenmez.

3. Kur'an'da İmamet/Hilafetin Yeri

Kur'an'da Hz. Peygamber'in dışında herhangi bir şahsiyetin önderliğine doğrudan işaret edilmemektedir. Ancak kurumsal olarak "ilim (zikir) ehli"¹⁷ ve "ilimde derinleşenler"¹⁸ gibi tanımlamalarla, ulemanın şahıs olarak değil de vasıf olarak öncülüğüne dikkat çekilmektedir. Bunun dışında, özellikle siyasi anlamda herhangi bir şahıs ya da kabilenin önderliği söz konusu edilmemektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Sa'd b. Ubâde'yi halife seçmek üzere Benî Sâide'de toplanan Ensar'a yaptığı hitabede, Hz. Ebûbekir'in Kureyş'ten bir halifenin seçilmesi gerektiğine dair teklifi de tamamen stratejiktir. Zira o günkü şartlarda Araplar, Kureyş'ten başka bir kabileye mensup olan bir halifenin etrafında birlik oluşturmazlardı. Buna karşılık Kureyş sûresinde de ifade edildiği gibi, Kâbe'nin mücaviri olmalarından dolayı Kureyş'in Araplar nezdinde bir saygınlığı söz konusuydu. Öyle ki eşkıya ve haydutlar bile Kureyş'in kervanlarını yağmalama konusunda diğer kabilelere göre daha ihtiyatlı davranmaktaydı.¹⁹ Hz. Ebûbekir, Hz. Peygamber'in bütün Arap yarımadasında sağladığı birliği ancak Kureyş'li birisinin devam ettirebileceğini, bunun dışında kim halife olursa olsun bunun mümkün olmayacağını bildiği için Kureyş'ten bir halife seçilmesinde ısrarcı oldu. Onun ileri sürdüğü gerekçeler, hazirûn tarafından da makul görülünce, kendisine biât edilerek halife seçildi.

Şîa'nın imametini nasla tayin edildiğine dair iddiaları ile bir kısım sünnî çevreler tarafından Hz. Peygamber'in dolaylı olarak Hz. Ebûbekir'i işaret ettiğine dair iddialarının hiçbir haklı gerekçesi söz konusu değildir.

¹⁷ Nahl 16/43: "Şayet bilmiyorsanız zikir ehline sorun".

¹⁸ Âl-i imrân 3/7.

¹⁹ Kureyş 106/1-2: "Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lutuflarda bulundu)."

Her iki iddia da sahabeyi zan altında bırakmakta, sahabeden olan belirli bir kitlenin Hz. Peygamber'e rağmen farklı arayışların içerisinde girdiğine yol açmaktadır ki, Sahabe hakkında bunu düşünmek asla kabul edilemez. Sahabe de insan olduğu için bireysel olarak kendi heveslerine uymaları mümkün ise Sahabeden büyük bir topluluğun bu şekilde davrandığını iddia etmek ispatlanması mümkün olmayan bir iddiadan ibaret kalır.

4. Dinî-Siyasî Bir Kişilik Olarak Mehdî ve Mehdîlik

Kur'an ve Siyaset başlığı altında üzerinde durulması gereken hususlardan biri de hiç kuşkusuz mehdîliktir. Zira her ne kadar Kur'an'da açıkça Mehdî ve Mehdîlikten bahseden herhangi bir ayet yok ise de bir kısım ayet bu doğrultuda yorumlanmış ve birçok rivayetle desteklenerek dinî bir inanç haline dönüşmüştür. Dolayısıyla kadîm din ve inançlarda güçlü bir unsur olarak yer alan kurtarıcı beklentisi, oldukça erken dönemlerden itibaren Müslümanların gündemine de girmiştir. Müslümanlarda olduğu gibi, kurtarıcı inancına sahip olan inanç çevrelerinin tamamına yakınında, beklenen zatın, dinî kimliğinden daha çok siyasî kimliği öne çıkmaktadır. Anılan siyasî misyonun, meşruiyet sorunu yaşamaması için gerekli tedbirler alınmış ve süreç içerisinde dinî içerikle zenginleştirilerek bu sorun bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle ilerleyen süreçlerde, zaman zaman geniş kitleler nezdinde dinî içeriğin, siyasî içerikten daha çok öne çıkarıldığını görmek mümkündür. Yahudilikte beklenen mesihin Yahudi ırkının dünyaya kesin olarak hâkimiyetini sağlama ideali ve

Hıristiyanlıkta Hz. Mesih'in gökten indikten sonra Tanrı'nın krallığını kesin bir şekilde kuracağına dair inanç, bu duruma örnek verilebilir. Mehdî beklentisi içerisinde bulunan Müslümanlardaki mehdî anlayışı da buna benzerdir. Gerçekten de bu anlayış ilk ortaya çıktığında "Mehdînin siyasî kimliği mi ön plandaydı yoksa bunun yanı sıra dinî kimliğine de önem atfedilmekte miydi?" şeklindeki sorulara cevap aranması, bahse konu durumun tespitini kolaylaştıracaktır.²⁰

Bu konuda özellikle Nâşî el-Ekber, Nevbahî ve Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin benzer yaklaşımları sergilediklerini belirtmek gerekir. Mehdî etrafında anılan iki özellikten birincisi mehdînin dinî olmaktan daha ziyade siyasî bir figür olarak tasavvur edilmiş olmasıdır. Bu nedenle özellikle mehdî olduğu ileri sürülen şahıslar etrafında yapılan tasvirlerin tamamında siyasî iktidarla bağlantılar kurulmuştur. Özlenen iktidarın bazen Abbasilerde olduğu gibi gerçekleştiği bazen de henüz gerçekleşmediği ancak kıyamet kopmadan önce bir gün mutlaka gerçekleşeceğine dair beklentiler canlı tutulmuştur. İkinci özellik ise mehdîlik ile Âl-i Beyt başta olmak üzere mazlumların intikamı arasında bağlantıların kurulmuş olmasıdır. Bu beklentilere paralel olarak, beklenen mehdînin zuhurundan sonra icra edeceği faaliyetler literatüre geçmiştir. Bu faaliyetlerden birincisi yeryüzünün tamamına adalet ve hakkaniyetle doldurmak, diğeri ise zalimleri cezalandırmak suretiyle mazlumların hakkını almaktır.

Önceki din ve inanç çevrelerinde yer alan benzer inanç ve anlayışların da etkisiyle, Hz. Peygamber'in neslinden gelmesi düşünülen kurtarıcı beklentisi, gittikçe taraftar bulmuş, geniş kitleler tarafından benimsenmiştir. Zira

²⁰ Bu konuda yapılan bir değerlendirme için bk. Mustafa Akman, "Mehdî İnanıcı Özeline İlmî Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X/51, (2017), 1210.

Mehdilik anlayışının ortaya çıktığı dönemde, Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda, beklenen kurtarıcı inancına sahip birçok dinî unsur bulunmaktaydı. Bunlar arasında, özellikle Şîa'nın mehdilik anlayışının büyük ölçüde etkilendiği Mecusilik en başta gelir. Yahudilik, Hıristiyanlık, Maniheizm ve Deysanlık ise bölgede mensupları bulunan ve kurtarıcı inancına sahip olan din ve inanç çevreleri arasındadır. Mehdiliğin ilk ortaya çıktığı yer olan Kûfe'nin demografik yapısı dikkate alındığında, oldukça heterojen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kuzey ve güney Araplarının yanı sıra Fars ve Horasan bölgelerinden de önemli ölçüde nüfusun buraya kaydırıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Kûfe'de yaşayan unsurlar, daha önceleri büyük ölçüde anılan dinî gruplara mensuptu. Bunların Müslüman olduktan sonra önceki inançlarını İslamî motif ve figürler içerisinde, çoğu zaman farkına varmadan sürdürmüş olmaları mümkündür. Bu bağlamda sözgelimi Zerdüşt'ün yerine Hz. Peygamber'i, Saosyant'ın yerine ise Mehdî'yi ikame etmiş olmaları mümkündür. Bu nedenle mehdilik düşüncesi kısa süre içerisinde geniş kitleler tarafından kabul görmüştür.

Kuşkusuz mehdîye dinî içerik atfedilmesini, bu düşüncenin ortaya çıktığı ilk dönemlere kadar götürmek mümkündür. Nitekim Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından hemen sonra onun mehdî olduğunu iddia edenler, onun hakkında şu tasvirleri yapmışlardır: "Muhammed b. el-Hanefiyye ölmüştür ve diridir. Mekke ile Medine arasında bulunan Radva dağındadır. Sağında aslan solunda kaplan bulunmaktadır ve ortaya çıkıp kıyam edinceye kadar onu koruyacaklardır. O, Âl-i Muhammed'in Kaim'i

ve Resûlullah'ın yeryüzünü doğruluk ve adaletle dolduracağını insanlara haber verip müjdelediği Mehdî'dir."²¹ Ancak her ne kadar buna benzer dinî birtakım tasvirler var ise de Muhammed b. Hanefiyye, kardeşi Hz. Hüseyin'in intikamını alması, zulüm ve haksızlıkla dolan dünyayı adalet ve hakkaniyetle doldurması beklenen siyasî bir lider olarak idealize edilmiştir. Benzer bir anlayış Nefsüzzekiyye etrafında da geliştirilmiş ve onun isminin Muhammed, babasının isminin ise Abdullah olması da delil getirilerek, bu anlamda nakledilen rivayette kastedilen zatın, Nefsüzzekiyye olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre Nefsüzzekiyye, tekrar ortaya çıkacağı zamana kadar Alemiyye dağında yaşamaktadır.²² Mehdiliğin ilk dönemlerde siyasî işlevinin ön plana çıkması nedeniyle, İmamiyye Şîası on ikinci imamı mehdî ilan edip, onunla sınırlandırılmaya kadar hicri ilk üç yüzyılda, kılıcını çekip adalet ve hakkaniyet iddiasıyla ortaya çıkan herkese mehdî denilmiştir. Abbasilerin ikinci halifesi Ebû Cafer el-Mansur'un oğluna mehdî adını vererek, onu beklenen mehdî olarak ilan etmesi de mehdiliğe o dönemde siyasî içeriği baskın bir işlev yüklediğini göstermektedir.

Mehdiliğin dinî/itikâdî bir konu olarak anılması, daha çok İmamiyye Şîasının on birinci imamı olan Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) vefatı sonrasına denk gelmektedir. Kimi tabakat ve fırak müellifleri, onun vefat ettiğinde geride herhangi bir oğlunun olmadığını kaydetmeler de onun taraftarları, Muhammed isminde bir oğlunun olduğunu ve Hasan el-Askerî vefat ettiğinde dört veya beş yaşında olduğunu, babasının vefatıyla birlikte gaybete (el-Gaybetü's-suğrâ) girdiğini iddia

²¹ Nâşi, *Mesâilü'l-İmâme*, 26.

²² Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 53-54.

etmişlerdir.²³ İşte mehdînin şahsiyeti etrafında birtakım mistik unsurlar eklenerek, dinî ve itikâdî bir mesele olması, bununla birlikte oluşmuş ve Hasan el-Askerî'nin oğlu olarak anılan ve on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed b. Hasan, el-Kâim ve el-Mehdiyyü'l-muntazar olarak kabul edilmiştir. Bu iddiaya göre İmam Mehdî 329/941 yılına kadar sefirleri üzerinden Şiasıyla temas kurmuştur. Ancak bu tarihte son sefirin de ölümüyle birlikte gaybet yeni bir merhaleye girmiş ve büyük gaybet (el-Gaybetü'l-kübrâ) dönemi başlamıştır. O günden bugüne kadar on ikinci imam Şiası İmam Mehdî'nin zuhrunu be Mehdî inancının oluşmasında toplumların, yaşadığı kaos ve maruz kaldığı zulmü engelleyememesi etkin rol oynamıştır. Nitekim çeşitli din ve inançların *beklenen kurtarıcı* etrafında oluşturdukları anlayış ve düşünceler incelendiğinde, bu inancın, her ne kadar dinî çerçeve içerisinde sunulmakta ise de özü itibarıyla tamamına yakınında sosyo-psikolojik ve siyasal etkenlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca siyaseten başarsız olan ve ezilen kitleler, yaşadıkları bu olumsuzlukların değiştirilmesi ve zalimlerden intikamlarını alarak bozulan toplumsal yapıyı kılıcının gücüyle düzelterek manevî güç sahibi olan bir kurtarıcı beklentisine girmişlerdir. Bu anlamda çevre kültür ve dinlerden etkilenme ve kadîm kutsal metinlerde Hz. Peygamber'in müjdelenmesine dair verilen mesajların ilhamıyla oluşturulan yeni dinî referanslarla muhayyel bir mehdîlik tasarlanmış ve böylelikle backgroundu toplumsal çürümenin oluşturduğu manevî görünümlü siyasi bir mehdî/ kurtarıcı figürü geliştirilmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra, onun oluşturduğu adil, hakkaniyetli

ve erdemli toplum yapısının bozulmasıyla birlikte, insanlarda tekrar böyle bir dönemi oluşturma arzusu canlanmıştır. Ne yazık ki bu arzu, ilke ve prensipler yerine kadîm din, inanç ve kültürlerin de etkisiyle, karizmatik ve güçlü bir lider odaklı olarak şekillenmiştir. Söz konusu lider, ilk dönemlerde herhangi bir şahıstan daha çok vasıf olarak öne çıkmıştır. Buna bağlı olarak Muhammed b. Hanefiyye, Nefsüzzekiyye veya Mehdi b. Ebu Ca'fer gibi farklı şahıslar, mehdî olarak görülmüştür. Bu şahısların tamamına yüklenen misyon, adaletin hâkim olduğu bir dünya oluşturmaktır. Bu nedenle beklenen kurtarıcı, özellikle Hz. Peygamber'le akrabalık ilişkisi kurulduğu için dinî birtakım bağlantıları ih-sas etse de daha çok siyasi bir şahsiyet olarak tasarlanmıştır. Bozulan siyasi ve ictimâî düzeni kim düzeltip adalet ve hakkaniyeti hâkim kılarırsa kurtarıcı mehdî, odur. Ancak ilerleyen süreçte, söz konusu siyasi kimlik dinî anlamları baskın bir hale evrilerek, mehdîlik itikâdî bir mesele haline gelmiştir.

Sonuç

Kur'an'da siyaset, bağımsız bir konu olarak ele alınmamaktadır. Zaten sözlü bir metin olan Kur'an'ın herhangi bir konuda sistematik olarak bahsedip yazılı metinlerde olduğu gibi düzenli bir şekilde sonuna kadar üzerinde durması da beklenemez. Şu var ki bir hidayet kitabı olan Kur'an, insan hayatını ilgilendiren her konuda yol gösterdiği gibi, siyasi konularda da temel prensiplere dikkat çekmiş, bu prensiplere bağlı kalmak kaydıyla, işin icra safhasını yine insanın kendisine bırakmıştır. Bu durum, Kur'an'ın evrensel bir metin olması, insanlığın ise siyasi, coğrafi ve medeni gibi koşullara bağlı olarak değişken

²³ Nevbahî, *Fıraku's-Şia*, s. 90-93; geniş bilgi için bk. Cemil Hakyemez, "Mehdî Düşüncesinin İtikâdîleşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1 (III/5), s. 127-144.

olmasından kaynaklanmaktadır. Yüce Allah, iman edenleri bu anlamda sıkıntıya sokacak ve uygulaması imkânsız olan hususlar vazedererek onları zora koşacak düzenlemelere gitmemiştir. Bununla beraber hangi şartlar altında yaşanırsa yaşansın adalet, hakkaniyet, birlik, dirlik ve paylaşım gibi insan varlığının devam etmesi için vaz geçilemez hususların dikkate alınmasının üzerinde durulmuştur. Kur'an'daki siyasi düzenlemeleri bu çerçevede anlamak, sağlıklı bir tefekküre ulaşmak için son derece önemlidir.

Hz. Peygamber, hayatta iken Kur'an'ın dikkat çektiği ilkeler doğrultusunda Ashabını yönlendirmiş, kendisi de bizzat bu doğrultuda yönetmiştir. Ancak onun vefatından sonra, herkesi eşit derecede bağlayıcı herhangi bir otorite söz konusu olmadığından Sahabe döneminden itibaren ihtilaf ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Özellikle Sahabe arasında ortaya çıkan ilk ihtilaflar dikkate alındığında, bunların tamamına yakınının siyasi içerikli olduğu görülmektedir. Özellikle halifenin kim ya da kimlerden olması gerektiğine dair ihtilaflar, ilk ayrışmaları da beraberinde getirdi. Bununla birlikte Sahabe, henüz Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme çok yakın olduğundan, ilk başta bu ihtilafları pasif muhalefetle geçiştirerek nispeten suhuletle atlattı. Ancak Sahabe'nin bir kısım ileri gelenlerinin vefat ettiği Hz. Osman döneminin ikinci yarısından itibaren bu ihtilaflar, kitlesel ayrışmalara neden oldu ve devamında Sahabe bile birbirlerine kılıç çekmek durumunda kaldı. Bu süreçte her kesimden Kur'an ve Sünnet'ten deliller arama çabası da baş gösterdi.

Kur'an ayetlerinden kendi lehlerine doğrudan delil bulamayan çevreler ya kendi

görüşleri doğrultusunda tevillere başvurular ya da aksine delilin de olmadığından yararlanarak Hz. Peygamber'in sünnetinden deliller aramaya koyuldular. Bu süreçte önemli ölçüde hadis uydurulduğu gibi, bazı rivayetler de bağlamından koparılarak yorumlandı ve delil olarak ileri sürüldü. Bu durum Şiîsiyle, Sünnisiyle, haricisiyle bütün mezhep ve fırkalar için söz konusu olmuştur. Ancak Şiî çevrelerin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt etrafında oluşturdukları siyaset teorisi, ilerleyen süreçte Şiî teolojinin en vazgeçilemez unsuru haline geldi. Büyük Gaybet sonrasında, Usûl-i Hamse'den olan imâmet teorisi, on ikinci imam olan Muhammed b. Hasan el-Askeri etrafında mehdîliği besleyerek, onun yaşadığı ve gaybette olduğuna dair inancı perçinlemiş oldu.

Kuşkusuz İslam düşünce tarihinde siyaset teolojisi, sadece Şîa tarafından oluşturulmamış, onlar kadar çarpıcı olmasa bile Haricîler ve Ehl-i Sünnet tarafından da benzer teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerin büyük çoğunlukla içinde yaşanan kültür ve inançlardan etkilenerek oluşturulduğundan kuşku yoktur. Kur'an'dan yola çıkılarak oluşturulan teorilerden daha ziyade, oluşturulduktan sonra Kur'an'dan delil aranan teoriler olmuştur. Yukarıda genel hatlarıyla değinildiği gibi, Kur'an, imam ya da halifenin kim olacağından daha çok nasıl olması gerektiğine dikkat çeker. Ayrıca Hz. Peygamber'den sonra vahiy kesildiğine göre, insanların tamamı hata da edebilir, isabet de edebilir. Ümmetin insanların vasıflarına bakarak, kendilerini yönetmek üzere sorumluluklar vermesi, en isabetli yöntem olarak benimsenmiştir.

Kur'an Tefsirinde Siyasî Temeller

Kadir Akaras*

Giriş

Siyaset, sosyo-politik ve siyasî kanunlar; Kur'an ve hadislerde doğrudan zikredilen konular arasındadır.

Kur'an-ı Kerîm'de siyasî meselelerle ilgili ayetler hükümet, ekonomi, askerî gibi farklı alanlarda zikredilmiştir. Sonucu, siyasî ilkelerin kendi alanında ele alınıp toplumun doğru ve rasyonel yönetimi sağlanması içindir. Kur'an'ın siyasî temellerinin incelenmesi İslam'ın yüce yasaları iç ve dış ilişkilerin temeli olduğu esas üzere toplumu doğru ve mantıklı yönetmek için önem arz etmektedir. Aslında temel amaç, peygamberlerin amaçlarına uygun olarak insanı ve toplumu maddî ve manevî en yüksek mertebelere ulaşturmaya çalışmaktır.

1. Kavram Biliminde Siyasî Tefsirin Tanımı

“Siyaset” sözcüğünün asıl manasını anlamak için iki açıdan incelememiz gerekir:

“Siyaset” (سياسة) kelimesi (سوس) “sevese” kökünden türemiş olup bir şeyin (birinin) maslahatına olan bir şeyi yapmak anlamına gelir.¹ Ve siyasetçi, insanları ve eylemlerini ıslah etmeye çalışan kişi olduğu söylenir. (Farahidi, al-Eyn, “ساس” kelimesi açıklaması). Dolayısıyla siyaset, bir şeyin, bir kişinin veya bir grubun çıkarlarını gözetmek ve bu çıkarları onların lehine gerçekleştirmek için atılan ciddi adımlar demektir.

Terim olarak siyaset, yurttaşlık ilişkilerini ele alan bir bilim dalıdır.² Ve ya vatandaşların toplu karar aldığı bir süreçtir.³ Ya da inanç ve çıkarların çeşitliliği ve farklılıklarından

* Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi Öğretim Üyesi, Ehla-Der Genel Başkanı.

¹ Tarih-i Bahreyn Sözlüğü ‘سوس’ kelimesi açıklamasından

² Cevat Tabatabâî, İran'da siyasî düşüncenin gerilemesi, 22

³ Şehrâd Ümerâyî, Siyaset Mühendisliği, 18

kaynaklanan savaşlarda düzeni sağlayarak, dış güvenliği ve siyasî birimlerin iç güvenliğini -çoğu zaman hukuka dayalı güç kullanarak- sağlamak isteyen toplumsal bir faaliyettir.⁴ Bu nedenle; ‘Siyaset yurt ve yurttaşların inanç ve çıkarlarından kaynaklanan farklılıkları yönetmek ve dışa karşı emniyeti sağlamak için var olan bir toplum bilimidir’ denebilir.

“Kur’an’ın Siyasî Tefsiri” sentezi yeni bir kavram olduğundan geçerli ve kayda değer bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak tefsir ve siyaset kavramında verilen açıklamaları ele alırsak şöyle diyebiliriz: Kur’an’ın siyasî tefsiri: sosyo-politik, hukukî ve velayî konuları içeren ayetlerin pratik ve akıcı olarak analitik-ahlakî beyanlarından ibarettir.

2. Kur’ân-ı Kerîm’in Siyasî Temelleri

Kur’an’ı Kerim kapsamlı ve genel bir kitap olup, siyaset de dahil olmak üzere çeşitli konuları ele alan genel ilkeleri içerir. İslam’da devlet, toplumun en önemli temellerinden biri olduğu için, İslam’daki siyasî meseleleri dile getirmek onun temel gereksinimlerinden biridir. Buna göre Kur’an’da siyasetin temellerinin tartışılması da Kur’an ayetlerinden çıkarılabilecek önemli ve değerli konulardan biridir.

Şimdi aşağıda siyasetin en önemli Kur’anî ilkelerine değinme gereği duyuyoruz:

2.1. İç ve Dış İlişkilerde Siyasî Davranış Biçimi

Uluslararası ilişkiler düzeyinde bir nevi diplomatik politikaların uygulanması olan iç ve dış ilişkiler, bir toplumun yönetim göstergelerinden biridir. Bu siyasî davranışların türü, o hükümetin diğer toplumlarla ilişkilerindeki dürtülerini ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm, iç ve dış ilişkilerin en güzel şeklini adaletli davranış olarak tanıtır:

“Ey iman edenler! Allah için kıyam edenler ve adaletli şahitler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olun; bu, takvaya daha yakındır. Allah’tan sakının, doğrusu Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵

Merhum Tebersî ‘uluslararası adil davranışı’ kin ve nefretten uzak temiz ahlakın gölgesinde olan davranış olarak tefsir ediyor:

“Ey Müminler! Gelenek ve görenekleriniz, hakkı savunmak üzere olmalıdır, öyle ki kendiniz doğruya amel ederseniz; başkalarını da iyiliğe davet edip, kötülükten sakındırabilirsiniz. Tüm bunları Allah’ın rızasını gözetmek için yapınız. Madem şahitlik vazifenizi adalette yerine getirdiğinize şahadet edesiniz; insanlara olan kin ve nefretiniz sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Yani bir kavme kin besleyen kişi, sizi adaletsiz bir davranışa, onun hakkında zulmetmenize neden olmasın.”⁶

⁴ Farvend, Siyaset Nedir? 231

⁵ Mâide 8)

⁶ Tebersî, Mecme-ul Beyan 3/261

Bu yorum onu “شَنَّ” (şeneânu) kelimesini mastar olarak, kin ve nefret veya kin bağlamak olarak aldığından yapılmıştır. Bu nedenle, diğer hükümetlere kin beslemek, insanların o hükümetlere ve halkına karşı adaletsiz davranmasına neden olur. İşte Kur’ân-ı Kerîm’in İslam toplumunu uyardığı ve adaletli davranmaya teşvik ettiği insanlık dışı ahlakî durum budur.

2.2. Malî ve Ekonomik Politikalarla Başa Çıkma Yöntemi

Devleti olan bir toplumda, ekonomik kararları ve finansal politikaları, o toplumun doğal olarak siyasî bir bireyi olan hükümet lideri tarafından alınmalıdır. Bu önemli devlet politikası Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle belirtilmektedir:

“Ne olur onlar, Allah’ın ve Elçisinin kendilerine verdiği razı olup: Allah bize yeter, yakında Allah ve Elçisi bize bol lütfundan verecek, biz sadece Allah’a rağbet ederiz yalnız O’ndan umarız deselerdi!”⁷

Tabersî, *Mecma’u’l Beyân*’da bu ayeti, münafıkların Peygamber’den talepte buldukları sadakalar ve Peygamber’e kusur nispet etmeleri hakkında beyan etmektedir. Böylece toplumun ekonomik temel unsurlarından biri olan ganimet ve hazine dağıtımının halkın lideri tarafından yapılması gerektiği ortaya çıkıyor.⁸

3. Liderlik ve Yöneticilikte Adalet Şartı

Kur’an’a göre İslam toplumunun liderlerinin birtakım zorunlulukları vardır ve bunlardan en önemlisi de yönetirken adaleti uygulamaktır. Kur’an’ı Kerim bu hususta şöyle buyurmaktadır:

“İnsanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor.”⁹

Tabersî’nin bakış açısına göre, bu ayette adaletle hükmetmek, toplum liderlerine nispet edilmekte ve bu da onlara insanlar arasında adaletle hükmetmelerini emretmektedir. Ve devamında bu ayete benzer bir diğer ayette şöyledir buyuruyor:

“Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet...”¹⁰

Peygamber Efendimizin (s.a.a) İmam Ali’ye (as) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

“İhtilaf halindeki iki taraf arasında bakış ve sözünde eşitlik sağla.”¹¹

⁷ Tevbe 59

⁸ Tabersî, *Mecma’u’l Beyân*, 5/63

⁹ Nisa 58

¹⁰ Şâd 26

¹¹ Tabersî, *Mecma’u’l Beyân*, 3/99

Bu tefsirden, İslam toplumunu yönetenlerin yönetim şekillerinde adaletin gözetilmesi, İslam toplumu ve ülkesinde bıraktığı olumlu etkilerin yanı sıra uhrevî etkileri de beraberinde getiren önemli bir mesele olduğu anlaşılmaktadır.

4. Dinin Siyasetten Ayrılmazlığı

Dinin siyasetten ayrılmazlığı, İslam'ın önemli, esasî ve fikir birliği edilmiş kaide ve kurallarından olduğuna Kur'ân-ı Kerîm faklı ayetlerde buna değinmiştir. Örneğin Kur'an'ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

“Görmez misin İsrailoğullarının ileri gelenlerini? Hani Musa’dan sonra bir zaman geldi ki peygamberlerine, bize bir melik gönder de ona uyup Allah yolunda savaşa girişelim demişlerdi...”¹²

Tabersî, Benî İsrail halkının kimden kendilerine bir lider ve komutan atamak istediğine dair üç olasılığa işaret eder:

1. Allah'ın onlara olan ahdini unuttuklarından, aralarında günahın artmasından ve peygamberleri olmadığından dolayı zalim ve zorbalara, İsrailoğulları'nı yenip, şehirlerinin ve ülkelerinin çoğunu ele geçirdi, çocuklarını esir alıp rüsva etti. Sonra Allah onlara İşmoil¹³ peygamberi gönderdi. Ona dediler ki: Eğer doğru söylüyorsan bizim için bir hükümet kur ve bize padişah ata. Bu şekilde biz Allah yolunda savaşalım ve bu senin peygamberliğinin bir nişanesi olsun.

2. Onlar “Amâlek” ile savaşmak istediler. Bu yüzden kendilerine bir kral istediler ve onun gücü altında birleşerek durumlarını düzene sokmak ve düşmana karşı savaşı kazanmak istediler.

3. Allah, onlara İşmoil peygamberi gönderdi; kırk yılı en iyi halde geçirdiler ta ki Câlut ve Amâlek'e sorunu ortaya çıktı. Ve onlar da İşmoil peygamberden kendilerine bir padişah atamalarını istediler...

Bu konunun devamında Tabersî, İmam Cafer-i Sadık'ın (as) sözü geçen “Melik” padişah hakkında şu buyruğunu naklediyor.

“Ebu Abdullah buyuruyorlar: o zamanda Melik orduyu yönetene deniyordu (bir diğer tabirle ordu komutanı) ve peygamber de işini yapar ve ona (işlerin ilerleyişini ve sonuçlarını) vahiy yoluyla Allah'tan bildirirdi.”¹⁴

Yapılan tefsirdeki ifadeden anlaşıldığı gibi siyasî bir konu olan Benî İsrail toplumunun yönetici olacak liderin seçimi semâvî bir şahsiyete sahip peygamber vesilesi ile gerçekleşmiştir. Yani, o yönetimin istikrarını sağlayacak dinin siyaset ve hükümet alanında

¹² Bakara 246-247

¹³ İsmail veya Yişmael

¹⁴ Tabersî, Mecma'u'l Beyân, 2/610

bulunması kaçınılmazdır. Aynı zamanda savaş komutanlarının görevden alınması ve atanması gibi askerî ve devlet işlerine bizzat ilahî peygamberlerin müdahale etmesi, dinin siyasetten ayrılmaz olduğunun neticesine varılmaktadır.

Dinin siyasetten ayrılmaz olduğuna işaret eden bir diğer ayet de müminlerin dünyaya olacak hâkimiyetidir.

“Allah içinizden iman edenlere ve salih amellerde bulunanlara; mutlaka onlardan öncekileri nasıl güç ve iktidar sahibi kaldıysa, onları da yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kılacağını, kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine egemen kılıp sağlamlaştıracağını ve onları korkularından sonra güvenliğe çevireceğini vaat etmiştir. Onlar, yalnızca bana ibadet ederler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Kim de bundan sonra küfre sarparsa, işte onlar fasıkların ta kendisidir.”¹⁵

Allâme Tabâtabâî bu ayetin tefsirinde şöyle der:

“Bu ayet sâlih amel işleyen müminler için güzel bir vaattir. Yakında onlara özel sâlih bir toplum inşa edeceğini, onların hizmetine toprak vereceğini, yeryüzünde dinlerini yaşatacağını, münafıklardan ve onların saldırılarından artık korkmayacağı hiçbir şeyi Allah’a ortak koşmadan ona özgürce ibadet edebileceği ve korkunun yerini güvene bırakacağını vaat ediyor.”¹⁶

Aslında, Allah tarafından verilen bu dünya hükümeti vaadi, dinin farklı hükümet ve siyasî arenalarda öne çıkan varlığının en iyi beyanıdır. Buradan, devlet kurumlarının amacı dinin varlığını korumak ve yüce ilahî kanunları uygulamak sonucuna da varılabilir. Bu amaç şu iki ibareden açıkça anlaşılmalıdır; **“لَيْسَتْ خُلُفَتُهُمْ فِي الْأَرْضِ”** “onları yeryüzünde hükümran kılacaktır” **“يَغْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً”** “bana kulluk edecek, hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar”

Dinin siyasetten ayrılmaz olduğunu açıkça ifade eden bir başka ayet ise Sâd sure-sinde geçmektedir:

“Sen onların dediklerine sabret ve güçlü kulumuz Davud’u an. Çünkü o her zaman, bize yönelendi.” ... “Onun iktidarını sağlamlaştırdık. Ona ilim, hikmet ve açık bir hitabet verdik.”¹⁷

Mecma’u’l Beyân’da “Mülk”ten kastedilenin Yüce Allah’ın Hz. Davud’a bahsettiği hükümdarlıktır. **“Onun mülkünü güçlendirdik”** Yani, onun malını muhafızlarla, askerlerle, görkemli ordularla ve pek çok kuvvetli insanlarla sağlam kıldık. **«وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ»** “ve kendisine hikmet verdik” işlere hakim olabilmesi için nübüvveti ve Allah’ın hüküm ve kanunlarını bilmesi için hikmeti verdik.¹⁸

¹⁵ Nur 55

¹⁶ Allâme Tabâtabâî, el-Mizân Tefsiri 15/151

¹⁷ Sad 17 ve 20

¹⁸ Tabersî, Mecmau’l Beyân, 3/732

Dolayısıyla Davud Peygamber'in şanlı saltanatu ve hükümdarlığı ona doğrudan doğruya Allah-u Teâla tarafından verilmiştir ve bu ayet, din ve siyasetin birbirinden ayrılmaz olduğunu açıkça anlatmaktadır.

5. Hükümet ve Siyasî İşlerde İstişare İhtiyacı

Zeki bir hükümdarın başarısının en temel anahtarlarından biri, bütün devlet işlerinin idaresinde işin ehli ve erbabı olan kişilere danışmaktır. Kur'an'ı Kerim de bu önemli konuya değinmektedir:

“Dedi ki: “Ey ileri gelenler! Vereceğim emir hakkında bana fikrinizi söyleyin; siz yarımda olmadan ben hiçbir işte kesin karar vermem.”¹⁹

Nûmune Tefsiri'nde bu ayet hakkında daha dakik ve latif bir açıklama zikredilmektedir. Açıklamanın bir kısmı şöyledir:

“O (Sabâ halkının melikesi), fikirlerini sorarak aralarındaki konumunu güçlendirmek ve dikkatlerini kendisine çekmek, aynı zamanda onların kararlarıyla kendi kararının ne denli uyum sağladığını görüp incelemek istedi.

Fetva maddesinden olan “افتونى” temelde karmaşık meselelerde dakik ve kesin hükmü vermek demektir. Sabâ Melike'si bu tabiri ile onları meselenin karmaşıklığına dikkat çekmiş ve fikirlerini beyan ederken yanlış yola düşmemek için dikkatli olmaları gerektiği hususunda uyarmıştır.

Şuhut kelimesinden olan “Teşhedûn” “تشهدون” mevcudiyet demektir işbirliği ve istişare ile iç içe olan bir mevcudiyet.”²⁰

Dolayısıyla bir lider ve hükümdarın bilirkişilerle istişare etmesi, devlet işlerinde dikkat ve tedbire yol açar ve aynı zamanda hataların giderilmesine de vesile olur.

5.1. İslam Toplumunun Liderinin Devlet İşlerinde Son Söze Sahip Olması

İslamî hükümet yasalarında, tüm anlaşmazlıklar, istişareler ve görüşler, kaosa yol açmamak için ilahî bir otoriteye yönlendirilmelidir ve bu tek otorite, şeriat kanun ve kurallarına ve standartlarına göre İslam toplumunun yönetimini devralan liderdir. Örnek olarak Kur'an'ı Kerim buyurmaktadır ki:

“Dediler ki: “Biz kuvvet sahibiyiz ve zorlu savaşçılarız, iş konusunda karar senindir, artık ne buyuracağına sen karar ver!”²¹

¹⁹ Neml 32

²⁰ Mekârim Şirâzî, Nûmune Tefsiri, 15/454

²¹ Neml 33

Tabersî mezkûr tefsirinde «فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ» **“artık ne buyuracağına sen karar ver!”** açıklamasında şöyle yazmakta:

“Sen bak, ne emredersen biz ona amel ederiz. Barış dersen barış, savaş dersen savaşırız.”²²

Ayetullah Mekârim Şirâzî de *Nûmune* tefsirinde şöyle yazmaktadır:

“Bu şekilde hem onun emirlerine boyun eğdiklerini hem de güçlü ve kudretli bir şekilde savaş alanında hazır olacaklarını gösterdiler.”²³

Bu iki ifadeden, şeriat esaslarına göre iktidara gelen lidere tam anlamıyla itaat edilmesi ve her alanda onun devlet ve sivil toplum emirlerine boyun eğmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

5.2. Savaş Politikalarında Hakkaniyet Gerekliği ve Adaletin Yaygınlaştırılması

İslam'daki en önemli ve bariz siyasî konulardan biri savaş ve cihat konusudur. Düşmanların şerli oyunlarına karşı İslam toplumunu kurtaracak unsurlardan biri olan cihat, bir toplumun en önemli siyasî denklemlerini belirleyebilir.

Kur'ân-ı Kerîm, '*Cihâd*' kategorisine atıfta bulunarak cihadın, hakkın sözünü yüceltme ve Yüce Allah'ın rızasını arama amacı olarak tanıtmaktadır.

“Öyleyse, dünya hayatına karşılık ahireti satın alanlar, Allah yolunda savaşsınlar; kim Allah yolunda savaşırken, öldürülür ya da galip gelirse ona büyük bir ecir vereceğiz.”

“Neden Allah yolunda ve zayıf düşmüş erkek, kadın ve çocuklar için savaşmıyorsunuz? Öyle zayıflar ki; ‘Ey Rabbimiz! Bizi, ahalsi zalim olan bu şehirden çıkar; bize kendi katundan bir sahip kıl ve bize kendi katundan bir yardımcı ver.’ derler.”

“İman edenler Allah yolunda savaşsınlar; inkâr edenler ise tâğut yolunda savaşsınlar; öyleyse şeytanın dostlarıyla savaşın. Hiç şüphesiz, şeytanın hileli-düzeni pek zayıftır.”²⁴

Hûsrevî'nin tefsirinde bu ayetlerin açıklamasında onun siyasî boyutuna değinilmiştir:

“Kur'an'ın siyaset olarak emrettiği savaş günümüzde olduğu gibi öldürme, köleleştirme, sömürü, zulüm, mülkiyeti ve monarşiyi genişletme ve diğer milletleri köleleştirme değildir. Ve savaşmak sadece Allah yolunda, hak ve adalet sözünü yüceltmek, adaleti ve eşitliği yaymak ve milletleri kendi kavimlerinin zulmünden kurtarmak içindir. Bu nedenle, Kur'an-ı Kerîm, İslam'ın amacını ve hedefini savaşmaktan ayırır ve kısıtlı tutar. Buyurmaktadır: İman edenler, Allah'a itaat etmek, Allah'ın dinine yardım etmek, hak sözü yüceltmek ve O'nun rızasını kazanmak yolunda savaşsınlar, inkârda kalıp hakkı gizleyenler ise zulüm yolunda (Yani zulüm, şiddet, isyan ve milletlerin ve zayıf kimselerin haklarının

²² Tabersî, Mecma'u'l Beyân, 7/344

²³ Mekârim Şirâzî, Nûmune Tefsiri 15/454

²⁴ Nisa 74-76

çiğnenmesi yolunda) savaşılır. Öyleyse ey Müslümanlar, şeytanın dostları ile savaşın ve onların güçlerinin, sayılarının ve teçhizatlarının sizi uzaklaştırmasına ve gururlandırmasına izin vermeyin; çünkü sizin veliniz ve efendiniz Rahman'dır ve o sizin dostunuz ve yardımcıdır ve onların efendisi şeytandır ve şeytanın müminler üzerindeki gücü, Allah'ın kâfirler üzerindeki gücüne kıyasla çok zayıftır.”²⁵

Dolayısıyla İslam'ın ve Kur'an'ın savaş ve cihada yönelik politikası, manevî ve maddî bir politikadır. Gayesi hak sözü yüceltmek ve adaleti tatbik etmek ve İslam'ın yüce emirlerini idare ederek insanları gerçek kemale erdirmek ve nihayetinde Cenab-ı Hakk'ın rızasını kazanmak olduğu için manevîdir. Ve maddîdir, çünkü gayesi, milletlerin ve acizlerin haklarını çiğnemeye niyet eden bencillerin zulmünden toplumları kurtarmaktır. Dolayısıyla İslam ve Kur'an her türlü sömürgeciliğe, sömürüye ve milletleri köleleştirmeye karşıdır.

6. Siyasî Faaliyetleri Olan Mücahitlere Özel İlgisi

Kur'an ve İslam öğretilerinde siyasî hareketlerinde Allah-u Teâlâ'nın rızasını kazanmak için düşman karşısında zindan, sürgün yoksulluk gibi nice zorluklara tahammül edenlere özel önem verilmiştir. Örneğin, Allah buyuruyor:

“Sadakalarınızı kendilerini Allah yoluna adayıp da yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirlere verin. (Allah'ın dinine olan teveccühleri onları vatanlarında avare olmasına neden oldu, cihada katılmaları ticari hayata dâhil olmalarına izin vermedi) (bir sermaye elde edemediler) Bilmeyen kimse iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. İnsanlardan ısrarla bir şey istemezler. Hayır adına her ne harcarsanız Allah onu bilir.”²⁶

Tabersî, burada yoksulluğun sebebini, insanların geçimlerini sağlayamamaları olarak yorumlamamakta, bilakis yoksulluğun sebebini, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için canını, malını feda ederek zorluklara katlanmaktan olduğunu ve nihayetinde maddî yoksulluğa düştüklerini dile getiriyor ve diyor ki:

“Bahsedilen başlıklar, düşman korkusu, hastalık, yoksulluk veya ibadete dikkat etmeleri nedeniyle Allah yolunda ticaret yapması ve geçimini sağlaması engellenen fakirler içindir.

“فِي سَبِيلِ اللَّهِ” “Allah yolunda” ifadesinin kullanılmasından, onlara olan yasakların sebebini ibadet ve itaat ile meşgul olmalarında kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onlar için ileri sürülen mazeretlerden biri de bir araziye tasarruf etmeye ve ticari faaliyette bulunmaya güçleri yok dendi.

Bazıları şöyle dediler: Kendilerini Allah yolunda savaşmakla yükümlü tuttukları için ticaret yapmaktan geri kaldılar. Dolayısıyla bu onların çalışamayacakları anlamına gelmez, ancak kendilerini Cihada adadıkları için başka türlü hareket edemedikleri anlamına gelir.”²⁷

²⁵ Tefsir-i Hüsrevî, Alinzâ Mirzâ Hüsrevânî, 2/242

²⁶ Bakara 273

²⁷ Tabersî, Mecma'u'l Beyân, 2/666

Bu nedenle, dini savunmada (ekonomik, iktisadî ve dinî cihat) canlarını ve mallarını feda eden ve daima İslâm'ın izinde olan kimselere hazineden bir pay ayırmak, İslâm'ın siyasî emirlerinden biridir.

7. Dış Politikada ve Siyasî-Ekonomik İlişkilerde Haysiyet Önemli Bir İlkedir

İslamî öğretilerde ve İslam'ın yüce kanunlarında, düşmanlarla siyasî ilişkilerde anah-tar ilke, Müslümanların onurunu korumaktır. Allah buyurmaktadır:

“Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri kendilerine dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa Allah'la bir ilişki kalmamış olur. Ancak onlardan kendinizi korumak gaye-siyle sakınmanız müstesnadır. Allah size kendi zatından korkmanızı emrediyor. Dö-nüş Allah'adır.”²⁸

İslam toplumunun düşmanlarla körü körüne ve asılsız ilişkisi, Müslümanlara zarar ver-mektedir. *Nûmune Tefsiri*'nde bu hususta şu ifadeler yer almaktadır:

“Bu ayet, ‘Müslümanlar ve müşrikler ile Yahudi ve Hıristiyanlar arasında münasebetlerin olduğu bir dönemde nazil olmuş ve bu ilişkinin devam etmesi Müslümanlar için zararlı ol-duğu için Müslümanların bunu yapması yasaklanmıştır.’ Bu ayet, aslında Müslümanlara, yabancıları asla dost ve destekçi olarak kabul etmemeleri, onların çekici sözlerine ve sa-mimi görünen yakınlıklarına aldanmamaları hususunda önemli ders vermektedir. Zira tari-h boyunca inançlı ve hedef sahibi insanlara indirilen ağır darbeler genellikle bu yoldan ulaşmıştır. Sömürge tarihi diyor ki: sömürgeci zorbalara her zaman dostluk, merhamet ve refah getirme kılığında zahir olmuşlardır. Onların Her zaman abat etme bahanesiyle gir-diğini, yerlerini sağlamlaştırdıklarında acımasızca o topluma saldırıp sahip oldukları her şeyi yağmaladıkları unutulmamalıdır.”²⁹

Yüce Allah bir başka ayet-i kerimede buyuruyor:

“Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp kâfirleri kendinize dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah'a açık bir kanıt mı vermek istiyorsunuz?”³⁰

Allâme Tabâtabâî, düşmanlarla yanlış ilişkinin temelini ikiyüzlülüğün nedeni olarak değerlendirebilir ve şöyle der:

“Görmüş olduğunuz gibi bu ayet-i kerime müminleri, kâfirlerin vesayetine katılmaktan ve müminlerin vesayetinden çıkmaktan men etmektedir ve hemen ardından sonraki ayet (Nisa 145) sorunu, Yüce Allah'ın münafıklara yönelttiği şiddetli bir tehdide bağlamaktadır. Allah-u Teâlâ'nın bu beyanından müminlerin velâyetini bırakıp, kâfirlerin velâyetini

²⁸ Âli İmran 28

²⁹ Mekârim Şirâzî, Nûmune Tefsiri, 2/498

³⁰ Nisa 144

kabul etmesini münafıklık saymasından ve müminleri buna karşı uyarmasından başka bir mana çıkarılamaz.”³¹

Bu iki ayetten öne çıkan ilk esasın düşmanlarla olan ilişkinin terk edilmesi olduğu anlaşılmaktadır ve eğer siyaset, ekonomi vb. gibi konular düşmanlarımızla ilişki kurmamıza neden oluyorsa ihtiyat esas alınmalı; buna onur ve izzet eşlik etmelidir.

8. Siyasal Güvenlik Yönetiminde Bilginin Gerekliği

Toplumun siyasî-idarî meselelerini sadece belirli bir grubun bilebileceği ve toplum halkını tedirgin etmeyecek şekilde yönetmek, İslam dininin en önemli siyasî programlarından biridir ve Kur'an'da da belirtilmektedir.

“Onlara güven ya da korku ile ilgili bir haber gelecek olsa hemen onu yayarlar. Oysa onu Peygamber’e yahut içlerindeki yöneticilere götürselerdi o haberi inceleyip sonuç çıkarabilecek olanlar onu bilirlerdi. Eğer size Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı çok azınız hariç hep şeytana uyardınız.”³²

Nûmune Tefsiri'nin müfessiri şöyle yazmaktadır:

“Bu ayet-i kerimede münafıkların yahut imanı zayıf olan başka birinin doğru olmayan olayına değinmekte buyurmaktadır: Müslümanların zafer veya yenilgi haberleri kendilerine ulaştığında araştırmadan her yere yayan kimselerdir. Çoğu zaman bu haberlerin asılsız olduğu, düşmanlar tarafından belirli amaçlar için uydurulduğu ve yayılmalarının Müslümanlara verdiği zarar ile sonuçlanır.

Oysa Bu tür haberleri herkesten önce liderleriyle paylaşmak, onların engin bilgilerini ve derin düşüncelerini kullanmakla yükümlüler. Böylelikle Müslümanlar ne hayali zaferin verdiği gururun sonuçlarına katlanırlar ve ne de asılsız yenilgi söylentileriyle moralileri bozular.

“استنبطونه” “araştıranlar” kavramı aslında “نبط” kökünden gelmektedir ve kuyudan çekilen ve topraktan çıkarılan ilk su demektir. İşte bu sebeple ister fikhî meselelerde olsun, ister felsefî, siyasî ve ilmî meselelerde olsun, çeşitli sebep ve delillerden herhangi bir hakikati kullanarak ve mevcut belgelerden «استنباط» “istinbat” çıkarmak demektir.

İçlerinden bir emirden (Ferman sahibinden) kasıt birçok konulara vakıf ve idrak gücüne sahip hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek kimselerdir. Bunlar birinci derecede Peygamber (s.a.a) Ehl-i Beyt İmamları (as) ve onların yerine atanmış şahıslardır. Ve daha sonra da bu tür konularda uzman olup görüş sahibi olanlardır.”³³

³¹ Allâme Tabâtabâî, el-Mizân Tefsiri 5/118

³² Nisa 83

³³ Mekârim Şirâzî, Nûmune Tefsiri, 4/30

Aslında bu ayetin nüzul amacı, siyasî ve emniyet işlerinde toplumun siyasî liderine mutlak itaat etmesi, devlet işleriyle ilgili haberleri kendi başına buyruk siyasî ve ilahî liderden izinsiz yaymaması gerektiğinin beyanıdır. Zira belki bu haberlerin bir kısmı toplumda gereksiz bir korku ve paniğe neden olacak veya bu haberlerin bir kısmı toplumun güvenlik sorunlarını ortaya çıkaracak ve düşmanlar tarafından kötüye kullanılacaktır.

Sonuç

1. Kur'an'ı Kerim'in politik temelleri siyasî, askerî, ekonomik, sosyal vb. gibi farklı alanlardan elde edilebilir. Bu temellerin her biri toplum yönetiminde stratejik bir ilke olarak kabul edilir.

2. Kur'an-ı Kerim'in en önemli siyasî dayanağı, Kur'an-ı Kerim ayetlerinde pek çok örneği bulunan din ile siyaseti ayırmama ilkesidir.

3. Bütün bu temellerin yönetici ruhu sosyal adalettir. İç ve dış ilişkilerde siyasî davranış tarzı, liderlik ve yönetimde adalet, savaş politikalarının adalet ve hak eksenli oluşu, siyasî faaliyetleri olan mücahitlere özel önem verilmesi sosyal adaletin hâkim olduğu konulardır.

Kaynakça

- A'lai'r-Rahmân fi Tefsiri'l Kur'ân, Muhammed Cevad Belâğî Necefi, 1999
 Cevâmiû'l C'âmî, Fazl b. Hasen b. Tabersî, 1998
 el-Burhân fi Tefsiri'l Kur'ân, Seyyid Hâşim Behrânî, 1995
 el-Mîzân fi Tefsiri'l Kur'an: Seyyid Hüseyin Tabâtabâî, 1995
 el-Veciz fi Tefsiri'l Aziz, Ali b. Hüseyin Amulî, 1992
 Emsâl fi Tefsir Kitâbi'llah el-Menzil, Nâsır Mekârim Şîrâzî, 2000
 Kitâbû'l 'Ayn, Halil b. Ahmed Ferâhidî, 1989
 Lisânû'l A'rab, İbn Manzûr Muhammed b. Mûkrim, 1994
 Mantuk-ı Tefsîr-i Kur'ân, Muhammed Ali Rızâî İsfahânî, 2006
 Mecma'u'l Beyân fi Tefsiri'l Kur'an, Fazl b. Hasen b. Tabersî, 1993
 Mecma'u'l Bahreyn, Fahrüddin Tûrehyhî, 1996
 Ruhû'l Cinân fi Tesri'i'l Kur'ân, Ebû'l Fütûh er-Râzî, 1998
 Siyaset Mühendisliği, Şihâb Şehrâd Ümerayî, 2009
 Siyaset Nedir?, Julien Freund, 2005
 Tefsir-i Fırât-ı Kûfî, Ebû'l Kâsım İbn Fırât-ı Kufî, 1990
 Tefsir-i Hûsrevî, Alirzâ Mirzâ Hûsrevânî, 1970
 Tefsir-i Kummî, Ali b. İbrahim Kummî, 1989
 Tefsir-i Nûmune, Nâsır Mekârim Şîrâzî, 1995
 Tefsir-i Nuru's-Sâkaleyn, Abd'ali b. Cum'a Arûsî Huveydî, 1995

Tefsiru's-Sâfî, Molla Muhammed Muhsin Feyz-i Kâşânî, 1995

Tefsîrû't-Tibyân, Şeyh Muhammed b. Hasen et-Tûsî

Tesfiru'l Beyânu's-Saâde fî Makâmâtî'l İbâde, Sultan Muhammed Gunâbâdî, 1988

Zevâl Endişe-i Siyâsî der İran, Cevad Tabâtabâî, 2008

Kur'an'da Sosyal Adalet

Prof. Dr. Hayati Aydın*

Sosyal, toplumla alakalı olan demektir. Allah fitraten insanı sosyal bir varlık olarak yaratmıştır. Bazıları insan ifadesinin *cana yakın olmak, uyum sağlamak* anlamında “*الأنس/Üns*” masterından türediğini söylerler. Bu esas alındığında insanın sosyal bir varlık olduğuna ve hemcinsleriyle beraber bulunduğu zaman kıvamını bulduğuna hükmedilir. Gerçekten evrende insan gibi çok boyutlu bir toplum ve ilişki ağı kuran başka varlık hemen hemen yoktur. Tarih boyunca da bunun böyle devam etmesi sosyal ilişki kurmanın insanın fitri yapısından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü doğal olarak her insan yalnız başına ihtiyaçlarını gideremediği gibi psikolojik olarak da dertlerine ortak olan, sevinçlerini paylaşan bir hemcinsine muhtaçtır. Bunun gibi

biyolojik ve psikolojik unsurlar zorunlu olarak insanı sosyal toplumu tesis etmeye mecbur etmiştir.

Adalet ise öz olarak dengeyi gözetmek, eşit davranmak, davranış ve yargısında hakkı gözetmek anlamındadır.

Kâinat ilahî bir kitaptır ondan gerekli dersi çıkarmak lazımdır. Kâinatta bakıldığında bütün varlıkların hassas bir denge ve ilişki ağı üzerine var edildiğini görürüz. Bu da evren ile uyumlu bir ferdin diğer toplumun fertleriyle dengeli bir ilişki içinde bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim bu konu İslam felsefesinde yeterli derecede ele alınmış bununla ilgili calib-i dikkat ve hikmetli sözler sarf edilmiştir. Bunlardan biri de Şeyh Sadi'nin şu beytinde bulunmaktadır:

که در آفرینش ز یک گوهرند
دگر عضوها را نمائد قرار
نشاید که نامت نهند آدمی

بنی آدم اعضای یکدیگرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
تو کز محنت دیگران بی غمی

*Malûmdur ki birbirinin uzvudur beşer
Zîrâ ki bir güherden olur hepsi cilveger*

*Bir uzvu sızlatınca şeâmetli rûzgâr
Kalmaz değil mi, başkaca a'zâ için karâr*

*Sızlatmıyorsa kalbini bir dertlinin sesi
Lâyık olur mu nâmına âdem denilmesi*

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Hadislerde de müminleri birbirini destekleyen bir binanın tuğlaları gibi tasvir edilmiştir:

المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا

“Müminler birbirine kenetlenmiş bir binanın tuğlaları gibidir.”

Kur'an'da sosyal yaşantıya önem verildiği gibi Hz. Peygamber de toplumla ilişkisini hassasiyetle en ideal bir şekilde sürdürmüştür. Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'i dinlemek istediklerini fakat yanındaki fakirleri kovmasını istediklerinde onun buna biraz meyleder gibi olması sonucunda Enâm, 6/52. ayetinin inmesi bunun iyi bir örneğini teşkil etmektedir.¹ Bundan Kur'an'ın insanlar arasında ayırım yapılmaması, eşit davranılması konusundaki hassasiyetini anlıyoruz. Nitekim Abdullah b. Ümmi Mektum nedeniyle Abese suresinin ilk ayetlerinin indiğini de unutmamak lazımdır. Burada Kur'an'ın üslubu calib-i dikkattir. Bu olayda kör olmasına ve Peygamber'in ne yaptığını görmemesine rağmen Gıyab sığasıyla kendine hitap edilmesi suretiyle imalı bir serzeniş yine Kur'an'ın insan onurunu verdiği ehemmiyeti ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın sosyal yaşantıya verdiği önemi şu şekilde maddeler halinde sayabiliriz.

1. Toplumda Adalet

1.1. Kur'an Toplumun Birbirini Ötekileştirmesinden Sakındırıyor:

Rabbimiz Yüce kitabında,

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا

“Size selam verene: ‘Sen mümin değilsin!’ demeyin” (Nisâ, 4/94)

Demek suretiyle selam vereni ötekileştirmemizi istiyor. Çünkü ötekileştirme toplumu kamplara bölerek kalplere düşmanlık tohumlarını eker, toplumun ahengini bozar. Nitekim günümüzde ötekileştirme sonucunda bazı İslam ülkelerinde istikrar selp olmuş durumdadır. Bunun nedeni bazı şer odaklarının yapmış olduğu ayrıştırma ve ötekileştirme olduğu söylenebilir. Elbette bunda dış güçlerin faaliyetleri de göz ardı edilemez. Bu güçlerin amacı Müslüman ülkelerde etnik ve mezhepsel çatışmaları çıkararak İslam ülkelerini hegemonyaları altına almak ve böylece yerüstü ve yeraltı kaynaklarını sömürmektir. Suriye'de dış güçlerin yıllardan beri şer örgütlerini desteklemek suretiyle orayı kontrol altında tutması ve kaynakları tüketmesi bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Bundan dolayı biz bu gibi ülkelerin ekmeğine yağ sürmemek için birbirimizi ötekileştirmeyeceğiz. Bu dinen büyük bir günahtır. Böyle bir eylem Müslümanları ayrıştırır ve kalplerinde kinin doğmasına vesile olur. Kinler de kalbe yerleşince oradan kolay kolay sökülmez. Üç gündend fazla iki Müslüman'ın birbirine küs kalmasının haram olmasının hikmeti böylesine kinin yüreklere oturmasına imkân vermeme hikmetine matuftur. Bunu yaptığınız, yani ötekileştirdiğiniz takdirde büyük bir günah işliyorsunuz demektir.

¹ Rivayete göre (En'âm, 6/52. Ayeti Ammâr, Suheyb, Bilal Selman ve Habbab vs. Müslüman fakirlerle ilgili indi) Müşriklerin bazı ileri gelenleri Hz. Peygamberi dinlemek istediklerini ancak giydikleri yünden elbiselerin kokmasını gerekçe göstererek yanlarındaki köle ve fakir Müslümanları kovmasını istemişlerdir. Allah Resulü başta “Ben müminleri kovamam” dedi. Onlar da “Bari biz yanına gelince onları uzaklaştır kalkınca istediğinde onlar yanına tekrar gelsinler” dediler. Allah Resulü onların iman etmelerini istediği için buna meyleder gibi oldu. Bunun üzerine En'âm, 6/52. ayeti indirildi. “Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî ʿ-ʿTenzil* (Beirut: Dârü'lKitâbi'l-Arabî, 1987). 1/27.

Tarihte olduğu gibi Müslümanların birbirlerini ötekileştirmesi Müslüman ülkelerinde tafafisi mümkün olmayan ayrınlıklara neden olduğunu bilmek ve uyanık olmak lazımdır. Allah göstermesin bu durumda parçalanır, bütünlüğümüz kaybolur. Nitekim aşağıdaki şu ayet bu hakikate işaret eder.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَتَّزِعُوا فَتَفْسَلُوا
وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ
الصَّابِرِينَ

“Allah’a ve Elçisine itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, devletiniz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir”²

Kur’an’ın söylediklerini kanunların söylediklerinden daha üstün tutmak lazımdır. Çünkü kanunlar dünya hayatımıza düzen getirmek, dinin emirleri ise insanın hem dünyada hem de ahirette kurtuluşuna vesile olmak karakterindedir. İslam uleması şöyle mütalaada bulunmaktadırlar:

“Kulların şükürünü eda edemediği nimetlerin en büyüğü, gaybın mütercimi olarak Allah’a yaklaşma yollarını göstermek üzere insanlara kitap ve peygamberlerin gönderilmesidir.”

Bundan dolayı dinin emirlerine kulak asmayan, onlara karşı hoyratça davrananın aleyhine delil oluşur ve o kişi ebedi kaybedenlerden olur. O halde dinin dediklerine iyice kulak açmamız ve gereğini hassasiyet içinde yerine getirmemiz lazımdır.

İslamiyet’te bazen emirler kontekste göre teşdîd eder. Bundan dolayı Milleti ayırıştırmaya büyük bir gayret ve fesadın olduğu

bu içinde bulunduğumuz günler gibi Müslüman fertleri ötekileştirmek, onların aleyhinde faaliyette bulunmak içinde bulunduğumuz kontekst itibariyle normal zamanlardan daha büyük bir günah ve vebal olduğunu bilmek lazımdır. Bu vurguladığımız nokta yani Müslümanların birbirlerini ötekileştirmeleri insanlık tarihinde tevhid dinini parçalayan en büyük neden olmuştur. Mevlânâ bu hakikati şu hikmetli ifadeyle dile getirmektedir:

اسلامیت بی رنگی اسنت چون بی رنگی اسیر
رنگ شد عسوی با موسوی در جنگ شد

“İslamiyet renksizdir (yani renk, ırk ayırımını kabul etmez)- Ne zaman bu renk kabul etmeyen din rengin (ırkçılığın) esiri oldu- (Böylece) Musevî ile İsevî cenge başladı”.

Yani ne zaman peygamberlerinin dini olan İslam aidiyetle, ırkçı söylemlerle özleştirilmeye, tevhit dinleri Musevîler ve İsevîler şeklinde ırkçılığı anımsatacak ifadelerle anılmaya başlayınca Musevîlerle İsevîlerle cenge başladı, ayrılık gayrılık tevhit dinlerinin arasına girdi. Müslümanlara arasında ayrımcılığın yapılamayacağı hususunda Allah Resulünün şu sözü büyük önem taşımaktadır:

من صلی صلاتنا واستقبل قبلتنا وأكل
ذبيحتنا فذلك المسلم الذي له ذمة الله وذمة
رسوله، فلا تخفروا الله في ذمته

“Kim bizim kıldığımız bu namazımızı kılar ve kablemize yönelir, kestiğimizi yerse o Allah ve Resulü’nün emanında olan gerçek bir Müslümandır. Aman ha! Allah’ın emanına hıyanet ederek bu Müslüman’ın hakkını heder etmeyiniz”³

² Enfal, 8/46.

³ Buhari, Salat, 28; Nesâî, İmân, 9 (4997)

Yani eğer bu bağlamda hıyanet ederseniz çetin bir bedel ödersiniz.

Sonuç olarak dinimiz kati bir suretle din kardeşleri arasında en ufak bir hoşgörüsüzlüğe, onu ötekileştirmeye asla ve kat'â müsaade etmiyor. Bundan dolayı İslam alemindeki bu tarz faaliyetlerin son bulması ve Müslümanlar arasında yeniden birliğin temini hususunda yediden yetmiş hepimizin sorumlu olduğunu bilmeliyiz.

مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا
وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِّنْهَا
وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيتًا

“Kim (insanlar arsında) iyi aracılık ederse ona o işten bir pay vardır. Kim de kötü aracılık ederse ona da ondan bir vebal vardır”⁴

Bu ilâhî fermanın unutmamalıyım. Herkes kendi sorumluluğunu en güzel biçimde yerine getirmelidir.

1.2. Kur'an Birbirine Karşı Kin Beslemenin Adaletsizliğe Neden Olduğuna Dikkat Çekiyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ
بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا
تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey inananlar, Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adil davranın, takvaya yaklaşın budur. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah yaptıklarınızı haber almaktadır”⁵

Demek ki toplum fertlerinin birbirini sevmemesi onları adaletsiz davranışlara itmektedir. Bizim Şia kardeşlerimiz, hocalarımızdan dileğimiz Peygamber Ashabı ve Ezvac-ı Tâhiratla ilgi halk nezdinde olumsuz havayı dağıtmalarıdır. Çünkü bunlarla ilgili Kur'an'da çok ayetler vardır. Bu ayetler bize sorumluluk yüklemektedir. Din adamı olarak bizler halkın sahih bir akideye sahip olmasına öncülük edeceğiz. Ashapla ilgili Rabbimiz ne diyor:

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ
وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Muhacirlerden ve Ensardan (İslam'a girmekte) öne geçenler ile bunlara güzelce tabi olanlar. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. (Allah) onlara, altlarından ırmaqlar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.”⁶

Bundan dolayı Ashapla ilgili tek bir olumsuz söz söylememe konusunda İslam dünyasında bir konsensüs vardır. Nitekim hadis usulünde, hadis naklinde bulunan raviler cerh ve tadfile tabi tutulurken kimse Sahabi ile ilgili bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Çünkü Kur'an'da Sahabeden Allah'ın razı olduğuna dair ayetlere binaen Müslümanlar tarafından Sahabelerin hepsi âdil olarak kabul edilmekte ve bir değerlendirme yapılmamaktadır.

Ezvac-ı Tahiratla ilgili de şöyle denilmektedir:

⁴ Nisâ, 4/85.

⁵ Mâide, 5/8.

⁶ Tevbe, 9/100.

النَّبِيِّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

“Peygamber, müminlere canlarından ileridir. Onun eşleri de onların anneleridir. Rahim sahipleri (anne tarafından akrabalar) da Allah’ın kitabında birbirlerine öteki müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar.”⁷

Peygamberin Ezvac-ı Tahiratları Ehl-i Beyt’tendir. Nitekim Ehl-i Beyt ifadesinin geçtiği ayetin Hz. Peygamber’in hanımlarına direkt hitap etmesi de bu hakikati ispat etmektedir:

وَقَرَّبْنَا فِي بُيُوتِكُمْ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتَيْنَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

Evlerinizde oturun, ilk cahiliye (çağı kadınları)nın açılıp kırılması gibi açılıp kırılmayın. Namazı kılın, zekatı verin, Allah’a ve Resulüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt (ey peygamberin ev halkı), Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”⁸

2. İnançta Adalet:

2.1. Herkes İnancını Seçme ve Yaşama Hürriyetine Sahiptir:

Hukuki bakımdan insanların aralarında herhangi bir ayırım yapılmaz. Ancak Allah

yanında inanç ve takvâ, ilim sahibi ve amel-i salih yapanların yani toplum için değer ortaya koyanların üstünlüğünü dile getirir.⁹ Bunun haricinde bütün insanlar hukuk önünde eşittir.

Herkes inancını seçme ve yaşama hürriyetine sahiptir. Bu konuda şu ayetleri örnek olarak verebiliriz:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ - وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“Dinde zorlama yoktur”¹⁰ “De ki Hak (yani Kur’an) Allah’tan gelmektedir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin”¹¹

O halde inanç konusunda topluma baskı yapılamaz. Müşriklere bile baskı yapılamaması esastır. Kur’an’da “Kılıç Ayeti” gibi müşriklere yönelik ayetler belirli sebeplere yönelik, Müslümanları vatanlarından çıkarmış, onlara hayat hakkı tanımayan, onlarla din hususunda savaşmış ve bu konuda birbirlerine destek vermiş kişilere yönelik olduğunu bilmek lazımdır. Nitekim Kur’an,

لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ / إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli

⁷ Ahzâb, 33/6.

⁸ Ahzâb, 33/33.

⁹ Mücadele, 58/11, Zümer, 39/9; Hucurat 49/13; Nisâ, 4/95; Hadîd, 57/10.

¹⁰ Bakara, 2/256.

¹¹ Kehf, 18/29.

davranmaktan menetmez. çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşıyor, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.”¹²

Bazı ulema içtihatlarında Arabistan'da (Haremeyn Müstesna) yaşam hakkını müşrik ve mühlhitlere vermemişse de bu konudaki en iyi analiz İbn Kayyim el-Cevziyye'ye aittir: *Ahkamu Ehl-i Zimme* adlı kitabında şöyle diyor: Cizye sadece Ehl-i Kitaba mahsus değildir. Hiçbir kâfir cizyeden muaf tutulamaz, çünkü bir hadise göre, Allah Resulü (sav) herhangi birini ordu veya müfrezenin komutanı olarak atadığında özellikle ona şöyle söylerdi:

“Eğer (kâfirler) İslâm'ı kabul etmezlerse, onlardan cizye isteyin. Eğer ödemeye razı olurlarsa, bunu onlardan kabul edin ve ellerinizi onlardan çekin.”¹³

Bu nedenle, Kitap Ehli'nden cizye almak Kur'an'a, kâfirlerden cizye almak ise Sünnete göre olduğu söylenebilir. Tıpkı Allah Resulünün (sav) Cizye'yi Zerdüştlere alması gibi. Zerdüştlere ile müşrikler arasında hiçbir fark yoktur. Allah Resulü (sav.) müşriklerle çok savaş yaptığı halde neden onlardan cizye almadı? diye biri soracak olursa, şöyle denilebilir: Onlardan cizye almadı elbette. Çünkü daha cizye ayeti nazil olmamıştı. Cizye ayeti Tebüük savaşı yılında yani Hicretin dokuzuncu yılında Arap Yarımadası

müşriklerinin İslam'ı kabul etmesinden sonra nazil oldu. Allah Resulü (sav) ayetin nüzulünden sonra Cizyeyi Zerdüştlere ve Hıristiyanlardan almıştır. Ancak o zamanlar yarımada müşrikler yoktu. Allah Resulü (sav), cizye ayeti indikten sonra, yarımada'nın yerleşimcileri olan Zerdüştlere ve Hıristiyanlardan Cizye'yi almıştır. Allah Resulü (sav) Medine'ye geldikten sonra Medine ve Hayber Yahudilerinden de cizye almadı. Çünkü Cizye ayetinden¹⁴ önce Allah Resulü (sav) onlarla sulh akdetmişti.¹⁵ Bu da müşriklerin cizye vermeleri halinde yaşama hakkının verildiğini göstermektedir. Müşriklerin öldürülmesi bağlamındaki ayetler, cizye ayetlerinden önce nazil olmuş ve esas olarak bunların hedefi İslam aleyhtarı müşriklerdir. Ancak günümüzdeki ulemaya göre bu, İslam'ın ilk yüzyıllarında hakim olan durumdan kaynaklanıyor, çünkü İslam devleti o sıralarda amansız düşmanlarla çevriliydi. Müminler savaş halindeydiler.¹⁶ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazarlar, İslam ile diğer devletler ve kabileler arasındaki ilişkinin özünde barışçıl bir karakter olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunu şu ayetlere dayandırıyorlar:

“Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmayı içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesna. Allah dileseydi, onları sizin başınıza musallat ederdi de sizinle savaşarlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de

¹² Mümtahine, 60/8-9.

¹³ Bk. Muslim, *Cihad ve's-Siyer*, 3; İbn Mace, *Jihad*, 38 (2858); Darimi, *Siyer*, 5 (8); Hayati Aydın, *Jihad in İslam*, GJAT, cilt: 2, Sayı: 2 (2012), 12.

¹⁴ Tevbe, 9/29.

¹⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkamu Ehl-i Zimme*, 6

¹⁶ Muhammad, Asad, *The Message of the Qur'an*, (Gibraltar: Dar Al-Andalus, 1980), 256; Muhammed 'Izzet, Derveze, *et-Tafsiri'l-Hadis* (Trc. Mehmet Baydas, Vahdettin Ince), (İstanbul: Ekin Yayınları, 7/279-280; Süleyman, Ates, *Yuce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni ufuklar Yayınevi.), 1/332-335

sizinle savaşmazlar ve size barış teklifi ederlerse Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir”¹⁷

“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yaş ve Allah’a dayan, çünkü O iştir, bilendir”¹⁸

Hatta cihadın ve savaşın bile insanların din ve inançlarının üzerindeki baskıyı kaldırmaya yönelik olduğu söylenebilir. İslam açısından savaş, dini, inancı ne olursa olsun bütün insanlara başta inanç ve fikir serbestliği sağlamak üzere çeşitli hakları korumak için yapılır.¹⁹

3.İktisatta Adalet:

Bu bağlamda şu ayet örnek verilebilir:

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah’ın, o kente halkından, Elçisine verdiği ganimetler, Allah’a, Elçiye, (ona) ak-raba olanlara, yetimlere, yoksullara (yolda kalan) yolcuya aittir. Ta ki (o mallar), iç-nizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Elçi size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının

ve Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı şiddetlidir.”²⁰

İslam’ın bu ayette ifade edildiği gibi fe-yin bir kısmının yoksul ve mahrumlara ver-tilmesinde olduğu gibi, zekâtın, çoğunluğu mahrum ve yoksul olan sekiz sınıfa verilme-sini esas alması, mirası aile fertleri arasında bölüşmesi, sosyal yaşamda yardımlaşma ve dayanışmayı en büyük erdemlerden kabul et-mesi onun bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Bununla İslam’ın toplumun un-surları arasında bir denge tesis etmek istediği ortadadır. Bu aynı zamanda toplumda güçsüz ve masumların korunmasını esas alan bir an-layıştan kaynaklandığı söylenebilir.

Zekâtın da sosyal adalete katkısının çok olduğunu söylemek mümkündür. Zekât zen-ginle fakir arasında gelir farkını aza indiren, zenginle fakirin arasında kardeşlik bağınu ku-ran bir müessesedir. Zekât, ikram, teberru, yetim ve yoksulu kollayan diğer unsurlarla birlikte düşünüldüğünde toplumda varlık ve gelir düzeyi bakımından dezavantajlı kesim-lerin kollanması ve aralarındaki eşitsizlikle-rin giderilmesini hedeflediği anlaşılmakta-dır.²¹ Erken inen Mekkî surelerde yetim ve yoksulu doyurulması teşvik edilirken²² iler-leyen dönemlerde gelen surelerde ise zengin mallarından bir payın fakirlere verilmesi zo-runluluğu öngörülmüştür.²³ Daha sonra Me-dine döneminde ise zekât farz kılınmıştır.²⁴

¹⁷ Nisâ, 4/90.

¹⁸ Enfâ, 8/61.

¹⁹ Nurettin Turgay, *Kur'an'da Sosyal Adalet ve İnsan Hakları*, Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, s.49. (Bu fikir kendisine elde edemediğimiz Süleyman Ateş’in, *Yeniden İslam’a*, İstanbul, 1997, I/179 dan alınmıştır.)

²⁰ Haşr, 59/7.

²¹ Bk. Ömer Yılmaz vd. *Zekât –Sosyal adalet ilişkisi: Gelir dağılımındaki adaletsizliklere ilişkin teorik yak-laşımlarla mukayeseli bir İnceleme*, Sosyal Bilimler Metinleri, No:1 (2017), s. 79.

²² Maûn, 107/1-3.

²³ Meâric, 70/24-25.

²⁴ Bk. Ömer Yılmaz vd. *Zekât –Sosyal adalet ilişkisi: Gelir dağılımındaki adaletsizliklere ilişkin teorik yak-laşımlarla mukayeseli bir İnceleme*, Sosyal Bilimler Metinleri, No:1 (2017), s. 79.

Kur'an'da zekâta çok önem verilir. Bu öneminden ötürü ahrete inanmayan müşrikleri bile zekâtı vermediklerinden dolayı,

الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ
كَافِرُونَ

“(Vay o müşriklere ki) Onlar zekâtı vermezler ve ahirete de inanmazlar”²⁵

Şeklinde onları kınamaktadır. Hz. Peygamber de muhtaç ve yoksullara yardıma teşvik etmiş ve bu gibi kimselerin ahirette alacakları yüksek mükâfatlardan haber vermiştir

“Hangi Müslüman çıplak bir Müslümana elbise giydirse, Allah da ona cennetin yeşil elbiselerinden giydirir. Hangi Müslüman aç bir Müslümana ikramda bulunursa, Allah da ona cennet meyvelerinden ikram eder. Hangi Müslüman susamış bir Müslümana su verirse, Allah da ona mis kokulu cennetin mühürlü içeceğinden içirir.”²⁶

Zekât toplum fertleri arasında iyi ilişkilerin yerleşmesini sağlar, zekât veren zenginler fakire karşı merhamet duygusu beslemesine, fakir de zengine karşı dua ve şükran hissi ile dolmasına neden olmaktadır. Bu da toplumu birbirleriyle barışçı ve sevgi dolu ilişkiler kurmasını ve güven içinde yaşamalarını sağlamaktadır.

²⁵ Fussilet, 41/7.

²⁶ Ebû Davud, Zekat, 41(1682).

Kur'an'daki Medeniyet Temellerinin Analizi

Prof. Dr. Hüseyin Alevi Mehr*

Özet

Bu araştırma, Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki medeniyet oluşturuvcu temel dinamikleri inceleyerek tahlil etmeyi amaçlamıştır. Kur'an'da çağdaş İslam medeniyetinin en önemli esasları şunlardır: "İlim ve araştırma, maneviyat ve ahlak, ekonomi, adalet, yolsuzlukla mücadele, özgürlük ve bağımsızlık, dış politika ve yaşam tarzı." Bu araştırmanın konusu, Kur'an'da medeniyetin temellerini araştırmaktır. Analitik ve betimleyici yöneme haiz bu araştırma, yukarıdaki temellerin her birini incelerken Kur'an'ın bakış açısını ortaya koymuş, batı ekollerinin görüşlerini de tahlil etmiş ve yer yer eleştirmiştir. Modern İslam medeniyetinin din ve İslam ile bütünleşmiş olması gerektiği, bu araştırmanın ulaşmak istediği en önemli sonuçlardır. Zira Kur'an medeniyetin temel eksenini olacak bir kitaptır; sistem kuracak, toplum oluşturacak ve insan inşa edecek bir kitaptır. Kur'an'a göre modern İslam medeniyeti bilim, ahlak, ekonomi, yönetim ve siyaset kriterleri temelinde hareket eder.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, medeniyetin temelleri, medeniyetin Kur'an açısından tahlili

Giriş

Modern çağ, ilerleme, teknoloji, modernizm ve sanayi toplumlarının oluştuğu bir dönemdir. Ama çağdaş medeniyete ulaşmak ve sonrasında medeniyet oluşturabilmek için, insanın kendisini inşa etmesi ve sosyalleşmesi bir zarurettir. Çağdaş İslam medeniyeti, tamamen Kur'an öğretilerine ve dine dayanan dini bir medeniyettir. Ahlak ve maneviyat, modern İslam medeniyetinin en önemli temellerindedir. Ahlak ve maneviyat, maddi yaşamdaki gelişimle paralel olmalıdır. Çünkü ahlakın olmadığı yerde uygarlıktan söz edilemez. Bilim ve araştırma kaynak olarak her zaman dikkate alınmalı ama bilimden geri kalmış ülkeleri sömürmek için bir araç olarak kullanılmamalıdır. Siyaset, tamamen liyakat ve ehliyet eksenli olmalı; adalet, yolsuzluktan kaçınma, haysiyet, bağımsızlık ve özgürlük gibi temel dinamiklere dayanmalıdır. Siyaset ve hükümet özel ve müreffeh bir sınıfın tekelinde bulunmamalıdır; zira böyle bir durumda adalet ortadan kalkar. Buradan hareketle medeniyetin temellerini incelemek gerekmektedir.

* Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi Öğretim Üyesi

Uygarlık ve temelleri mevzuunda genel olarak çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu konuda Will Durant'ın "Tarih-i Temeddün/Uygarlık Tarihi" kitabı, Corci Zeydan'ın "İslam Medeniyeti Tarihi" kitabı, Seyyid Muhammed Taki Müderrisi'nin "et-Temeddünü'l-İslamî Usesuhu ve Mebadiuh/Temelleri ve İlkeleriyle İslamî Medeniyeti" kitabı, Muhammed Kemal Şebbane'nin "el-İslam Fikruhu ve Hidaruh/Düşünce ve Medeniyetiyle İslam" kitabına müracaat edebilirsiniz. Ayrıca bu konuda Encum Şua ve Alevi Mehr tarafından 2016 yılında çıkan Kur'an ve İlim dergisinde yayımlanmış "Kur'an'daki En Önemli Medeniyet İlkeleri" isimli makaleye ve aynı şekilde Cengiz Pehlivan tarafından Farsça'ya tercüme edilmiş Yukichi'nin "Nezeriyeyi Temeddün/Medeniyet Nazariyesi" kitabına da işaret edilebilir. Medeniyet hakkında Rehberin görüşleri hususunda ise 2019 yılında çıkan Mutalaleyî Rahborddu Naca dergisinde Mustafa Sultani tarafından yazılmış "Bonyanhayi Fikriyi Temeddün-ü Nevini İslamî der Endişeyi Megamı Muazzamı Rehberi/ Rehberin Düşüncesinde Çağdaş İslamî Medeniyetin Düşünsel Temelleri" isimli makaleye, 2014 yılında yayımlanan Negd-u Nezer dergisinde Muhammed Rıza Behmeni'ye ait "Temeddünü Nevini İslamî der Endişeyi Ayetullah Hamaney/Ayetullah Hamaney'in Düşüncesinde Çağdaş İslam Medeniyeti" makaleye ve 2014 yılında yayımlanan Mutalaaati Olguyi Pişrefti İslamîyi İran dergisinde Murtaza Ekberi tarafından kaleme alınmış "Vakaviyi Şahusehayi Temedduni Nevini İslamî der Endişeyi Megami Muazzamı Rehberi/Rehberin Düşüncesinde Modern İslam Medeniyetinin Özelliklerinin Analizi" makaleye işaret edilebilir. Ancak Rehberin ve Will Durant'ın görüşlerine ilişkin hiçbir makale bulunmamıştır.

1. Medeniyetin Semantiği/Anlambilimi

Temeddün/Medeniyet kelimesi Farsça'da şehir kültürü ve şehircilik anlamına gelmektedir. (Deh Hüda, Lügatname, Giriş: Temeddün; Amid, Ferhengi Farsi, 1377: 348) İngilizcede bu kavram "civilization" sözcüğü ile ifade edilmektedir ki onun kökeni şehircilik ve kentle ilgili işlerin niteliğini taşımakta olan "civil" kelimesinden olup belirli bir zaman ve mekâna sınırlı gelişmiş bir toplum anlamına gelmektedir. (Ferhengi Lügat-i Elektronik Longman/Longman'ın Elektronik Sözlüğü, Beşinci Baskı). Günümüzde bu terim, organize bir sosyal hayata dair bir konum veya durumu anlatmak için kullanılmaktadır. (Pehlivan: 1378, s.358). Bu kelimenin Arapçadaki karşılığı "hadare/حضاره" kelimesidir. "hadara/حضر" şehirde oturmak ve çöl hayatını terk edip bir yerde yaşamak anlamında tanımlanmıştır. Genel anlamı ise bir yerde bulunmak veya başkalarıyla buluşmaktır. (Rağib İsfehani: 1392, s.121; Mustafevi: 1360, 2/238).

2. Medeniyetin Terminolojik Anlamı

Medeniyet kavramı için terminolojide farklı tanımlar ve yaklaşımlar ifade edilmiştir. Bazı tanımlar dini yaklaşımla yapılmışken bazıları din dışı saikle, bazıları tamamen materyalist ve hümanist bakış açısıyla, bir kısmı ise etik ve maneviyata dayalı olarak yapılmıştır.

Henry Thomas ve Edward Taylor gibi kimseler, medeniyetin; ahlak, maneviyat ve dinin müdahil olmadığı tamamen hümanist ve materyalist bir kavram olduğuna inanırlar;

zira onlar medeniyeti sosyal, ekonomik ve siyasi tüm olayları, hatta sanat ve edebiyatı içine alan iç içe geçmiş bir olgu olarak görmektedirler. (Cafer Lengerudi: 1367, c.3, s.15) Will Durant ve Yukichi gibi bazıları ise medeniyete, manevi ve ahlakî değerleri de ekleyerek onu, bir dizi sistemden oluşmuş bir mecmua olarak tanımlamışlardır. (Bkz. Barnard, 1373, s.84 ve Will Durant, 1996, c.1, s.8).

Durant, medeniyetin veya medeniyet mirasının bir dizi ekonomik, politik, entelektüel ve sosyal sistem ve alışkanlık olduğuna inanır. (Will Durant, aynı kaynak, s.4) Yukichi, medeniyetin artan tüketimin ve hayatın günlük ihtiyaçlarının ötesinde olduğuna, dolayısıyla insan hayatını daha yüksek bir seviyeye çıkaracak şekilde bilgiyi artırmaya ve erdemi geliştirmeye ihtiyaç olduğuna inanıyor. (Yukichi, 1379, s.118-120 ve bkz. Mehdi Nejad, 27, 1399, s.33-34).

İran İslam Cumhuriyeti Rehberi Seyyid Ali Hamaney (Hamaney 06/02/1395 tarihinde Merkezi Olguyu İslamî/İslamî Model Merkezi Yüksek Konseyi ile olan görüşmesinde) ve Allame Muhammed Taki Caferi (Allame Caferi, 1390, c.5/162, Allame Caferi, 1392, s.80-120) gibi İslam âlimlerinin görüşüne göre hem Kur'an hem de din, en iyi insanı ve en iyi toplumu yetiştirmekle yükümlüdür. Din sadece namaz ve oruç gibi bireysel emir ve ibadetler için değildir. (Rehberin sözleri, 14/03/1399, İmam Humeyni'nin vefatının otuz birinci yıl dönümü münasebetiyle yaptığı konuşmasından) Çağdaş İslam medeniyetinde maddiyatın yanında maneviyat, maddi hayatın gelişmesinin yanında da ahlâkî, manevî ve ruhanî yükseliş, dua ve tevazu vardır. (Rehberin sözleri, 12/04/1398 ve bkz. Leader.ir).

Anlatılanlardan hareketle, medeniyetin oluşturulmasında insanoğlunun manevi ihtiyaçlarından dolayı ahlakî ve manevi boyutunun da dikkate alınmasının gereği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca din, gerçek vakalar şeklinde medeniyet yaratma söylemi olabilir; zira İslam dini medeniyet oluşturan bir mekteptir. Ayetler ve rivayetler medeniyeti şekillendiren unsurlar olarak odak noktası olmuş ve insan hayatının farklı yönlerini kapsamına almıştır. İslam dini, insanın kültürünü, inançlarını, maneviyatını ve insani davranışlarını dikkate almış, onun siyasi, ekonomik, ahlakî ve hukuki tüm ihtiyaçları üzerinde titizlikle durmuştur. Oysaki Will Durant ve Yukichi gibi insanlar medeniyetin oluşumunda dinin böyle bir yere sahip olduğunu düşünmemektedirler. Gerçi onlardan bazıları manevi ve ahlakî değerleri vurgulamaktadırlar.

3. Kur'an-ı Kerim'de Çağdaş İslam Medeniyetinin Temelleri:

Medeniyetin en önemli temelleri şunlardır: 1. İlim ve araştırma, 2. Ahlak ve maneviyat, 3. Ekonomi, 4. Adalet ve yolsuzlukla mücadele, 5. Bağımsızlık ve hürriyet, 6. Milli onur, dış ilişkiler, düşmanla olan sınır, 7. Yaşam tarzı. Birçok Batılı bilim adamı, ekonomiyi medeniyetin ana unsuru olarak görmektedir. Halbuki ekonomi önemli bir yere sahip olmasına rağmen, çağdaş İslam medeniyetinde ilk sırayı almamaktadır. Ahlak ve adalet olmaksızın sadece ekonomiyle medeni bir toplum kurulamaz.

Burada Kur'an-ı Kerim'de medeniyetin temellerini oluşturan ilkeleri tek tek inceleyeceğiz:

3.1. İlim ve Araştırma

Bilim, epistemolojide temel bir konu olduğundan dolayı medeniyet ve kültürde temel role sahiptir. Teknolojiye ulaşmada, ilerleme ve gelişmenin sağlanmasında ve bir medeniyetin yayılmasında ilim ve bilimin ehemmiyeti inkârı gayri mümkün, tartışma götürmeyecek bir konudur. Beşeriyetin çeşitli alanlardaki tüm gelişimi bilgi ve ilim adamlarının sayesinde olmuştur.

3.1.1. Kur'an'da Bilginin Önemi

Bilgiyi dikkate almak ve ilmin güçleriyle donanmak, yüce İslam medeniyetinin inşasında önemli paya sahip olmuştur. Bu, Kur'ân-ı Kerîm ve Ehlibeyt rivayetlerinde vurgulanan önemli bir unsurdur. Nitekim Yüce Allah'ın vahiy kalıbında gelen ilk mesajında "ilimden" söz edilmiştir:

أَفْرَأَوْ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

"Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti. (Alak 3-5)"

Kur'an farklı bölümlerinde bu öğretmeyi vurgulamıştır. Rahman suresinin 1 ila 4. ayetlerinde şöyle buyurmuştur:

"Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona anlayıp açıkça anlatmayı öğretti."

Peygamberlerin gönderiliş amacı insanları kötülüklerden arındırmak ve onlara ilim öğretmektir. (Cuma 2, Bakara 129 ve Âli İmran 164). Öte yandan uygarlıkların çöküşü ve yok oluşundaki en önemli faktör toplumların cehaleti ve bilgisizlikleri olmuştur. (Neml 55, Ahkaf 23, Hud 29, Araf 138)

Kur'an açısından insana verilmiş iştirme, görme ve akıl gibi araçlar ilim elde etmesi içindir veya başka bir ifadeyle gerçeği tanıyıp kavrayabilmesi içindir. Dolayısıyla bunlardan doğru şekilde faydalanılmaması kınanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm defalarca insanları; kendi varlıklarında, kâinat hakkında ve tabiat âleminde derin bir müşahedeye, muhakemeye, düşünmeye ve değerlendirmeye davet etmektedir. Zira bu ruhu, akli ve düşüncüyü geliştirir. Kur'an'da âlimlerin özel bir konumu vardır. Mücadele suresinin 11. ayetinde Yüce Allah, âlimlere diğerleri karşısında üstün dereceler verdiğini beyan etmiştir. (Tabâtabâî: 1417, c.19/189).

Hadis kaynaklarında ilimle ilgili nakledilen rivayetler bu kısa yazıda sayılamayacak kadar çoktur. İlim ve âlimin fazileti, ilmin dereceleri, ilmin yüce konumu, etkileri ve sonuçları, ilmin çeşitleri, bölümleri ve faydaları gibi başlıkların tamamı, İslam medeniyetinde "ilim ve bilgiye" atfedilen olağanüstü ehemmiyeti göstermektedir. Emirul Muminin İmam Ali (a.s), kısa ve derin bir cümlede şöyle buyurmuştur:

“Bilim bir fetih ve üstünlük aracıdır; kim ona ulaşırsa onunla hareket eder. Kim ondan geri kalırsa ilim sahibine götürülür ve âlimlere muhtaç olur.” (Nehcül Belaga 660. Hikmet).

İlimden maksat sadece din ve ilahîyat bilgisi değildir. Bilakis insanoğlunun ihtiyaç duyduğu tüm bilimlerden; ilahîyat ilimleri, fizik, tıp, matematik, sanat, mühendislik, endüstri, sosyoloji ve tüm beşerî ve doğa bilimlerini kapsayan bir ilimden söz etmekteyiz. Enfal suresinin 60. ayetinde “Düşmana karşı caydırıcı özelliği bulunan tüm askeri ve nizami teçhizatın sağlanması” emri verilmiştir. Askeri teçhizat hazırlamak ve üretmek, askeri ve lojistik bilgisine sahip olmayı gerektirir. Nisa suresinin 141. ayetinde “Allah’ın kafirlerin, müminlere musallat olmasına hiçbir geçit vermeyeceği” belirtilmiştir. Müslümanların bağımsızlığı ve küffarın onlara musallat olmaması; ekonomi, siyaset, kültür, şehirleşme, sağlık, çevre, beşerî ilimler ve ... diğer alanlarda Müslümanların bilgili olmalarına bağlıdır.

3.1.2. Kur'an'da İlimin Önemi

İlim, bir memleketin itibar ve kudretinin en açık vasıtasıdır. Bilginin diğer tarafı yenedir. Batı dünyasının iki yüz yıldır kendisine sağladığı zenginlik, nüfuz ve gücün arkasında sahip olduğu bilimin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Onlar ahlâkî ve dinî temellerdeki yoksulluklarına rağmen, ilim kervanının gerisinde kalan toplumlara batılı hayat tarzını empoze ederek onların siyasî ve iktisadî hâkimiyetlerini ele geçirmektedirler. (Beyaniyeyi Gam-i Dovvom, s.7 ve 8).

Gerçek dindarlar olan peygamberler ve Allah dostları, daima ilmi teşvik edici öğretmenler olmuşlardır. Dinde öncü olan şahsiyetlerin bilginlerden olduklarını görmekteyiz. Hatta Aristo ve Eflatun’un kendi dönemlerindeki peygamberin öğrencilerinden oldukları bilinmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise muasır çağda batı medeniyetinin bilime yaklaşımıdır ki genel olarak, deneyim eksenli, hissiyat odaklı ve maddi amaçlıdır. Onlar nezdinde duysal/hissi olmayan her türlü bilgi reddedilir. Rehberin ifadesiyle batı düşüncesinde “pozitivizm” olarak adlandırılan bilim ahlak ve inançtan yoksundur. Kökleri 18. yüzyılda Avrupa’nın aydınlanmış devrimlerine dayanmaktadır ve “August Comte” tarafından kurulmuş, bir asır sonra “Karl Popper” gibi kişiler tarafından değiştirilmiş ve genişletilmiştir. Bu ekol, her bir önermenin doğruluk ölçütünü, onu deneyimleme olasılığına bağlamış ve bunu, doğru bilimi yanlıştan ayırma kistası yapmıştır ve bu yaklaşımla teolojik hipotezleri tümünden eleştirmiştir. Yine bu görüş “idraki” bir geçerlilik alameti olarak gördüğünden, bunun ise sadece doğal ilimlere münhasır oluşundan mütevellit bütün metafizik bilgileri geçersiz saymış ve bu tür konuları tamamen anlamsız, saçma sözler olarak görmüştür. Ayrıca “hümanizm” düşüncesinde özgünlük insana verilmiş ve tüm yasalar insan eliyle yapılmıştır. Onlar açısından da dinin ve Tanrı’nın hayatta ve kanunlarda hiçbir yeri yoktur. (Bkz. Flower Sara, 1380, s.124; Dark Sidney, 1378, s.45; Magee Bryan, Felasifye Bozorg/Büyük Filozoflar/1376; Copleston, 1382, s.28).

“İlim” kelimesini sadece “deneysel bilimler” için kullanmakla iki yanlış yapılmıştır: Birincisi genel bir kavram olan bilgi (Knowledge) kavramı, deneyime dayalı “bilim”

(Science) anlamında algılanmıştır. Halbuki deneyime dayalı (tecrübi) ilimler, bilginin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. İkinci ise “realitenin” (yani gerçeğin), deneyime dayalı ilimlerle eşit olduğu düşünülmüş, laboratuvarlarda ispatlanmamış şeyler ise “ide” (yani zihinsel kurgu) olarak gösterilmiştir. Böylece “realizmin” “idealizmden” önce geliyor olmasına binaen deneyime dayalı (tecrübi) ilimler her türlü zihinsel kurgudan (yani deneyimle ispatlanmamış ilimlerin hepsinden) öne geçecektir. (Behiştî: 1391, s.42). Dolayısıyla dinî bilimde tecrübenin yanı sıra Tanrı, ahlak, inanç ve maneviyatın özel bir yeri vardır. Bunlar insanı maddi ilerlemeden ayrı olarak manevi yüceliğe ulaştırır.

3.2. Maneviyat ve Ahlak

Bir medeniyeti tanımanın en iyi yolu, onun manevi meselelerle etkileşim şekli ve ahlakî standartlara bağlılık derecesidir. Öyle ki, her medeniyetin bu ölçüt ile incelenmesi, o medeniyetin kültürel ve sosyal sistemlerinin genel resmini çizmektedir. “Ahlak” ile kastedilen şeyin sadece bireysel ve toplumsal davranış olmadığı açıktır. Daha ziyade, aklın temel anlayışına dayanan “doğal güzellik ve doğal çirkinlik” diyebileceğimiz “doğuştan gelen” erdemler, yapılması ve yapılmaması gerekenler koleksiyonundan ibaret olup insanların genelinin derk ettiği konuların bütünüdür. Bir medeniyet, ahlâkî ölçütlere riayet etmek veya bunların hepsini ya da bir kısmını hiçe saymak üzerine şekillenmiş olabilir. Allame Tabâtabâî, “ahlak”ın tanımı ve açıklamasında şöyle yazıyor:

“Ahlâk ilmi, insanın bitkisel, hayvansal ve insani kudretleriyle ilgili özelliklerini ele alan ve insani melekeleri üzerinde duran bir ilimdir. Hedefi nefisteki faziletleri/erdemleri rezaletlerden ayırt etmektir; nefsanî yeteneklerden hangilerinin iyi olduğunu, erdem sayıldığını ve insanı kemale ulaştıracağını, hangilerinin ise rezalet olduğunu ve insan için eksiklik sayıldığını beyan eder. Âdemoğlu bunları tanıdıktan sonra kendisini faziletlerle/erdemlerle süsler ve rezaletlerden/kötülüklerden uzaklaşır. Netice ise deruni erdemlerin gereği olan güzel davranışlar sergilemesidir. Böylece insani toplumda umumî övgüyü kazanır ve camiada güzel bir intiba bırakır, ilmî ve ameli saadetini kemale ulaştırır.” (Tabâtabâî: Aynı kaynak, c.1, s.370).

3.2.1. Kur'an'da Ahlak

İslam medeniyetinde ahlak, “çirkin huylardan arınıp güzel huylarla süslenmektir”. Kur'an'da ahlak ile ilgili kavramların en önemlilerinden bir “tezkiye” sözcüğüdür. Tezkiye, nefsi kötülüklerden temizlemek manasına gelir ve bu da Allah'a yakınlaşarak ruhu güzelleştirmekle olur. Allame Tabâtabâî, ahlakı karaktere dönüştürmeyi ve maneviyata bağlılığı medeniyetle aynı görmekte, ahlakı karakterine dönüştürmemiş (çirkin huyları kendisinden çıkarmamış ve iyi huyları kendinde içselleştirmemiş) kimseyi ise medeniyetten yoksun saymaktadır. (Tabâtabâî: Aynı kaynak, c.1, s.375). “Tezkiye”, yani insanı terbiye edip maneviyat yoluna sevk etmek, peygamberlerin gönderiliş hedeflerinden biri olarak tanımlanmıştır. (Cuma/2, Bakara/129, Âli İmran/164). Kur'an'ın mantığına göre ancak kendisini tezkiye edip arındıran kimse kurtuluş ve felaha erebilir. “قد افلح من زكاهَا”

(Şems/9). Bu ayetlerde geçen “tezkiye”den maksat, nefsi geliştirmek ve terbiye etmektir. (Tabâtabâî, Aynı kaynak, c.20, 298). İnsanları tezkiye etmekten maksat ise halkı faziletli ahlakî davranışlara alıştırmak; böylece onların bireysel olarak güzel nam salıp insaniyyetinde kemale ulaşmasıdır. (Tabâtabâî, Aynı kaynak, c.19, s.265).

Tüm peygamberler, ilahî ayetleri insanlara okusunlar, halkın ruhunu ve nefsini temizleyip parlatsınlar; böylece onların düşünce, ahlak ve davranışlarına güzellik ve liyakati öğretsinler diye gönderilmişlerdir. (Tusi: Bitâ, c.10, s.4 ve Kasımi: 1418, c.9, s.228). İslam’ın Yüce Peygamberi de kendisinden nakledilen rivayette nübüvvetinin asıl hedefinin “ahlakî erdemleri tamamlamak” olduğunu şu cümleyle ifade etmiştir:

“بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ”, “Ben güzel ahlakî tamamlamak için gönderildim.” (Meclisi: 1405, 97, s.372).

“Ahlak ve Maneviyat”, İslam’ın kutsal hedeflerini ilerletmek için gerekli olan önemli temellerden biri olarak kabul edilir ve şiddetle tavsiye edilir. Bu tavsiye birkaç temel noktayı içermektedir:

Birincisi: Ahlak ve maneviyatın ehemmiyetiyle birlikte toplumun ahlakî istihkama olan ihtiyacıdır. İmam Hamaney bu hususta şöyle buyurdular: Maneviyat; ihlas, fedakârlık, tevekkül, iman gibi manevi değerleri öne çıkarmak manasına gelir. Ahlak ise hayırseverlik, affetmek, muhtaç durumda olana yardım etmek, doğruluk, şecaat, tevazu, özgüven ve diğer güzel huylar gibi üstün erdemleri riayet etmek anlamındadır. Maneviyat ve ahlak bireysel ve toplumsal tüm hareket ve aktivitelerin yönünü belirleyici role sahip olup toplumun temel ihtiyacıdır. Bunların varlığı yaşam muhitini – hatta maddi olanaklar az olsa bile – cennete dönüştürür, bunların yokluğu – hatta her türlü maddi olanaklar bulunsa dahi – cehennem yaratır. (Beyaniyeyi Gami Dovvom, s.8)

İkincisi: Toplumsal ahlakî oluşturmak ve yayılmasını sağlamanın yöntemleri birkaç temel nüktede özetlenebilir: 1. Toplumla ahlakî alışkanlıklar kazandırmada şiddet ve baskıdan kaçınmak. 2. Hükümetler ve yetkililerin ahlakî kriterlere bağlılığı. 3. Toplumda maneviyat ve ahlakî yaymak. 4. Ahlakî olmayan merkezlerle mücadele. 5. İnternet ve gelişmiş medya araçlarını akıllıca denetleyip kontrol etmek. (Beyaniyeyi Gami Rehberi, s.8).

Yaşadığımız asırda âlimler ve filozofların en önemli kaygılarından biri olan din ve ahlak ilişkisine üç bakış açısıyla açıklama getirilebilir. Nietzsche (1844-1900) ve Marks (1818-1883) gibi insanlara göre din ve ahlak birbirinden ayrı iki kavramdır. Birçok din âlimi dinle ahlak arasında ittihat/birlik olduğu görüşünü kabul etmiştir. Nitekim dinin önemli bir bölümü ahlaktır. Bu İslamî telakkiye göre din ve ahlak arasında umum-husus-u mutlak hâkimdir. (Yani din daha genel olup ahlakî da içine almaktadır. Ahlak ise dinin bir bölümünü oluşturmaktadır). Bazıları ise din ile ahlak arasında tesir-teessür/etkileşim ilişkisi olduğu görüşündedirler. (Bkz. Misbah Yezdi, Aynı kaynak, s.171-175) Will Durant, dinin toplumdaki ahlakî değişimin gerisinde kaldığını beyan ederek aslında bu ikisinin birbirinden ayrı olduğu görüşünü güçlendirmiştir ki bu reddedilmiştir.

Batı dünyasındaki ahlak sosyalizm, liberalizm ve hümanizm gibi muhtelif felsefî ekollerin düşünceleriyle birlikte olduğu için din ve fıtrat eksenli düşünceyle uyuşmaz. Bu yüzden bazılarına göre batı medeniyetinin temeli, maneviyata kayıtsızlık, hatta maneviyat ve ahlakî kavramlara muhalefet zemini üzerine kurulmuştur. Onun için insani fıtratla uyuşmaz. (Tabâtabâî, Aynı kaynak, c.2, s282). John Locke gibileri olağanüstü hiçbir güce inanmamakta; bireyi merkeze koyan ve yaşantının çeşitli boyutlarında bireysel özgürlükleri gerekli gören, her türlü bağılıktan, dinî ve ahlakî sorumluluktan serbest olunması gerektiğini düşünen bir anlayışı açıkça savunmaktadır. (Jones: 1362, c.2, s.203). Bu düşüncenin neticesi; batı toplumunun şu anda mustarip olduğu bir türlü doymak bilmeyen dünyevilik, güç arayışı ve cinsel rastgelelik dahil her şeyde dizginlenmemiş şehvetten başka bir şey değildir. Çok ilginçtir ki bazı batılı uzmanlar bu kaotik durumu/karışıklığı itiraf etmektedirler. Ayrıca insanların ve toplumların güzel ahlakını suiistimal etmek de kötü bir şey sayılır. Buna göre güçlüler sabır, affetme, fedakârlık, bağışlama, başkalarının haklarına saygı duyma, kanaat vb... ahlakî davranışları mahrum sınıfları köleleştirmek ve aşağılamak için kullanıyorlar. (Bkz. Behiştî: Aynı kaynak, s.222).

3.3. İktisat

“İktisadın” medeniyetin temel dayanaklarından biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira iktisat toplumun ve medeniyetin çeşitli boyutlarını birbirine bağlar. Bu nedenle medeniyeti oluşturan unsurlar sahasında kafa yoran düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Herhangi bir medeniyette “ekonomik sistem” denildiğinde, aslında o medeniyette tanımlanan bir dizi temel kural ve ekonomik mekanizmadan söz edilmektedir. Will Durant da “ekonomiyi” medeniyetin temellerinden biri olarak ilk sıraya koymuş ve diğer ilkelerin ekonominin etkisi altında kalacağını belirtmiştir. (Will Durant: 1991, c.1, s.8). Elbette bu görüş eleştirilebilir ve medeniyetin tüm yönleri ekonomik değildir.

3.3.1. Kur'an'da Ekonomi

İslam, ekonomiye ve insanların geçimine kayıtsız kalmadığı gibi, onu yönetmek için belli bir “ekonomik sistem” sunmakta, dünya ve ahiret saadetini ise bu sistemin tam anlamıyla uygulanmasına bağlı görmektedir. Satış, vasiyet, miras, vakfiye, sadaka, zekât, ipotek ve kira... gibi farklı fıkıh bablarında/fasıllarında (özellikle muamele bablarında/fasıllarında) pek çok iktisadi düzenlemenin varlığı ve emanet, ihanetten sakınma, adaleti gözetme, iyilikseverlik ve ... gibi çok sayıda iktisat ahlakına dair tavsiyelerin bulunması, İslam medeniyetinin ekonomi mevzuuyla olan sağlam ilişkisini göstermektedir.

Tevhit, nübüvvet, kıyamet gibi itikadi konuların ve namaz gibi ibadetlerin yanında zekat, infak ve mali haklar gibi önemli ekonomik konuların örneklerle belirtilmesi, ekonomik konuların önemini göstermektedir. Bakara suresinin 43. ayetinde “**وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ**” (*Namazı kılın ve zekâtı verin*) buyurmuştur. Maide suresinin 55. ayetinde gerçek müminlerin “**يُتَّقُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ**” namazı kılarken zekâtı da verdikleri (bu iki ameli birlikte yaptıkları) ifade edilmiştir. Mali konuların itikadi/inançsal ve ibadi meselelerle

ilişkisi birçok ayette defalarca vurgulanmıştır. (Bakara/83/110/277; Nisa/77; Tövbe/5/11; Hac/41/78; Nur/56; Mucadele/13; ve ...)

Ayrıca pek çok ayet, insanın saadetini/mutluluğunu “ekonominin ıslahına” bağlamış ve iktisatta adalete; ölçü ve teraziye tam tutmaya, başkalarının mal ve haklarına riayet etmeye, iktisadî konularda yolsuzluktan ve gayri meşru tasarruftan uzak durmaya davet etmektedir. (Araf/85; En’am/152; İsrâ/35 ve Şuara/181-183). Bu tavsiyelerden bazıları, Hz. Şuayb’ın kavmine verdiği öğütlerdir ki Hud suresinde tekrarlanmıştır. (Hud/84 ve 85). Burada Kur’an’da geçen iktisat kurallarından bazılarına işaret etmekte fayda vardır:

İtidali riayet etmek gerekir: İtidali olmak iktisadi bir kural olarak Kasas suresinin 77. ayetinde ele alınmıştır. Buna göre dünyayı tamamen bırakmak da tümünden servet ve lezzete dalmak da yanlıştır, istenmeyen bir tutumdur. (Seyyid Kutub: 1412, 5/2711). Kur’an açısından sahih yolla servete ulaşmak, ancak başkalarının mallarında haksızca yapılacak her türlü tasarruftan sakınmakla mümkündür. (Bakara/188).

Çalışmak gerekir: Yüce Allah Necm suresinin 39. ayetinde insanın [ekonomik] başarısını onun çalışma ve çabasına bağlamıştır.

Servette tekelleşme reddedilmiştir: Haşr suresinin 7. ayetine göre servetin belirli sınırları veya şahısların elinde tekelleştirilmesi yasaklanmıştır. Oysaki her zaman, diğerlerini dışlayacak şekilde zenginliği ve çıkarları tekelleştirmeye çalışan bir zenginler sınıfı olmuştur. (Tabâtabâi: Aynı kaynak, c.19, s.204; Fahri Razi: 1420, c.29, s.507). Bu da toplumda zengin ve fakir olmak üzere iki kutup meydana getirmiş ve bunlar arasında sınıfsal uçurum oluşturmuştur. (Mekarim: Aynı kaynak). Böyle bir durumun oluşmasını önlemenin yolu ise kaynakları doğru kullanmak; aşırıcağıktan, israf ve savurganlıktan kaçınmaktır. (Ğafir/43, Araf/31 ve İsrâ/27).

1. İktisadın Önemi: İktisat hedef değildir ama ekonomik durum toplumun maddiyat ve maneviyatına direkt etki etmektedir. Ekonomik güç, düşmanın tasallutuna karşı ve onun nüfuzunu önlemede önemli bir etmen olduğu gibi ekonomik zafiyet de yabancıların müdahalesi için uygun zemini oluşturmaktadır. Düşmanın nüfuzu insan bedenindeki en zayıf noktayı hedef alan virüse benzer.

2. Ekonomiye Güçlendirmek: Doğru planlama, kalite ve bilgiye dayalı seri üretim, adil dağıtım, savurganlık yapmama, içerideki kaynakların, varlıkların ve kapasitelerin kullanılmasını, halkın katılımı ve yönetimi ne pahasına olursa elde tutmamak (yönetimde paylaşım), ekonomiye güçlendirir.

3. Ekonomiye bozan afetleri tanımak ve bu hususta ıslahat yapmak.

4. Direnç ekonomisinin kullanımı da dahil olmak üzere ekonomik zorluklarla mücadele. (Bkz. Beyaniyeyi Gami Dovvom, s.9)

Sosyalist sistemdeki ekonomi, diyalektik materyal felsefesine ve tarihsel materyalizme dayanmaktadır ve kolektif özgünlük, devlet mülkiyeti ve planlama olmak üzere üç ilkeye odaklanmıştır. Bu sistemde ülkenin tüm zenginliği ulusaldır ve devlet tarafından yönetilir, özel mülkiyete yer yoktur. Özel mülkiyetin olduğu kapitalist sisteme karşıdır. Bunun tam

karşısında özel mülkiyeti ilke edinmiş kapitalizm vardır. Kapitalist sistem kârın özgünlüğüne dayanmakta ve sermaye edinmede mutlak özgürlükten yana tavır koymaktadır. Bu sistemde bireyin, ekonomik faaliyetlerin ana eksenine haline gelecek kadar özgür olduğu görülmektedir. (Hadeviniya: 1387, c.1, s.45-52 ve Nemazi: 1374, s.24-27).

İslam'da, Kur'an öğretilerine göre ekonomi hem bireyin hem de toplumun karma mülkiyetine dayanır. Ne Kapitalizm gibi sınırsız bir özel mülkiyeti tanıır ne de Sosyalizm gibi mülkiyeti tamamen kamuya devreder. Ancak en başından mülkiyeti ve karma ekonomiyi tanıır. Bu yoruma göre her türlü adaletsizlik ortadan kalkar ve bir devlet olarak vatandaşlarına sosyal ekonomik adaletin temellerini vaat eder. (Şehid Sadr: 1379, s.49). Buna göre İslam, özel malikiyeti mutlak şekilde kabul etmez, bilakis özel malikiyetteki kullanım sınırlı olup kamu ve devletin malikiyetinin paralelindedir. (Defter-i Hemkariyi Havza ve Danişgah: 1372, s.72).

3.4. Siyaset, Hükümet ve Adalet

Siyaset, hükümet ve toplum, ilkeleri ve özellikleri olan bir şebeke olarak karşımıza çıkmaktadır ki en önemli özellikleri: Adalet ve yolsuzlukla mücadele, istiklal ve hürriyet, millî onur, dış ilişkiler ve düşmanla sınır koymaktır. Bu esaslardan herhangi biri olmazsa çağdaş İslam medeniyeti gerçekleşemez. İslam inkılabı Rehberi, dinin hâkimiyetine inanmaktadır. Yani hâkim ve kanun Allah tarafından tayin edilmelidir. (KHAMENEI. İr) Hükümetin ve yöneticilerinin temel şartı adalet ve yolsuzluktan kaçınmaktır ve özellikle ekonomi yönünden temizlik/safılık, İran İslam Cumhuriyeti'nin tüm yetkililerinin meşruiyetinin şartıdır. (Beyaniyeyi Gami Dovvom, s.9) Şimdi kısaca bu ilkeleri gözden geçirelim:

3.4.1. Yolsuzlukla Mücadele ve Adalet

Birincisi: Çok önemli olan "adalet" kelimesini gerçekleştirmek evrensel bir yükümlülüktür ve İslamî sistemin en önemli hedeflerinden biridir.

İkincisi: "Adalet ve yolsuzlukla mücadele" birbirine bağlıdır. "Ahlâk, iktisat ve siyaset" alanlarındaki adaletsizlik, yolsuzluğa sebep olacak, bu da İslamî sistem ve medeniyetin meşruiyetini ortadan kaldıracaktır.

Üçüncüsü: Yolsuzlukla mücadele etmek ve yolsuzluğun kök salmasını önlemek için temiz bir denetim kurumuna ihtiyaç vardır.

Dördüncüsü: Gerçek adalet, aslında "Adli Muntazar/Beklenen Adalet" olan İmam Zaman'ın (a.s.) zuhur etmesiyle tecelli edecektir, ancak bu söz hiçbir zaman yetkililerin ve yöneticilerin görevini azaltmaz. (Beyaniyeyi Gami Dovvom, 9 ve 10).

3.4.2. Kur'an'da Yolsuzlukla Mücadele ve Adalet

Adalet, "orta yol, insaf, ölçülü olmak ve eşitlik" anlamına gelir. (Rağib İsfehani: Aynı kaynak, s.336). Aynı zamanda başkalarının haklarına saygı duymak manasına, zulüm ve saldırganlığın tersi anlamına gelir. (Fuadiyan Damağani: 1382, s.2).

İslam medeniyetinde “adaletin medeniyet oluşturuucu temeline” özel bir önem atfedilmiş, pek çok ayet ve hadis bu yüce mefhumun önemini ve nasıl gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. “İslam sisteminde” adaletin önemi, bu kavramın Şii mezhebinde dinin esaslarından biri olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kur'an ayetlerine göre (Enam/115 ve Nahl/90), Allah “adildir” ve Allah'ın sözleri ve eylemleri adaletle aynıdır, onda zulüm yoktur ve şeriatının hükümleri de adalete dayalıdır. (Tabâtabâî: Aynı kaynak, c.7, s.452) Adaleti gerçekleştirmek, peygamberlerin en ulvi amacıdır ve Hadid Suresi 25. ayete göre Cenab-ı Hakk'ın peygamberleri göndermesindeki asıl amacı adaleti uygulamaktır. (Seyyid Kutub: 1412, c.6, s.3494).

Adalet, hükümetlerin ve toplumların istikrarı için temel ilkedir. Maide suresinin 8. ayeti ve Nisa suresinin 135. ayetine göre; adaleti yerine getirmek ve onun dışına çıkmamak, çeşitli saiklerin yerine getirilmesine engel olmaması gereken ilahî bir vazifedir. (Tabâtabâî; Aynı kaynak, c.5, s.236). Zira adalet, saadetin garantisidir. (Vehbe Zuheyli: 1422, c.1, s.437) [Kur'an açısından üstünlük ölçütü olan] takvayı ölçmenin kriteri, adalete bağlılık oranına göre değerlendirilmiştir. (İbn-i Aşur: 1420, c.5, s.56) Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim hayatın tüm boyutlarında: şahitlikte (Talak/2), yargıda/hakemlikte (Nisa/58), arayışta düzenli barış sağlarken (Hucurat/9) hatta bir söz söylerken dahi (En'am/152) adaleti riayet etmeyi gerekli saymıştır.

Dış politika üç temel eksen etrafında şekillenir: “Milli onur, dış ilişkiler ve düşmanla sınır koymak”; bunlar ise “izzet, hikmet ve maslahat” temel ilkesinin mahsulüdür.

Dış ilişkiler, diğer hükümetlerle sorunları akıllıca ve maslahata uygun şekilde, tabii ki devrimci stratejilerle değerlerden de geri adım atmadan çözmek demektir.

İzzet İlkesi:

Kur'an ve fıkıh ilkelerinden biri olan bu ilke, İslam toplumunun diğer toplumlara olan üstünlüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla Nisa suresi 41. ayete göre İslam devleti, İslam'ın ve Müslümanların küfre, şirke, kâfirlere, müşriklere ve Ehl-i kitaba olan izzet ve üstünlüğünden taviz vermeyecek şekilde siyaset yapmakla yükümlüdür. Münafıkûn suresi 63. ayete göre müminler ve Müslümanlar her zaman aziz ve üstündürler. Binaenaleyh, kâfirlerin görkem ve ihtişamından etkilenip onlara dünya hırsıyla yaklaşmış kendilerini ve İslam cemiyetini küçük düşürenler hep kınanmışlardır; zira izzet tamamıyla Allah'a aittir. (Nisa/139)

Her siyasi sistemde uygarlığın en önemli temellerinden biri, “ulusal çıkarlar ve güvenliğin sağlanması” ile yükümlü olan “dış politikanın” tartışılmasıdır; zira bu ikisinin gerçekleşmesi toplumun ilerlemesine zemin hazırlayacağı gibi yapılmaması ise toplumun gerilemesine veya yok olmasına yol açacaktır. Başka bir tabirle, dış politika, “bir hükümetin dış işleri ve meseleleri ele alırken siyasi sistemime hâkim genel kurallar çerçevesinde uyguladığı bir dizi politika, önlem, yöntem ve pozisyon seçimi” anlamına gelir. (Muhammedî: 1377, s.18).

Kur'an-ı Kerim, dış politika alanında İslam medeniyetinin dış politika ilkelerini oluşturan genel hatları açıklamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Kâfirlerin Müslümanlara musallat olmasına hiçbir şekilde geçit yoktur.” (Nisa/141).

“Diğer dinlerin mensuplarıyla irtibat kurmak.” (Âli İmran/64)

“Karşı tarafa saygı ve adalet esasına dayalı faydalı ikili ilişkiler.” (Mumtehine/8).

“Anlaşmalara bağlılık.” (Nisa/90)

İslam medeniyetindeki dış politika sistemi – garezi olanların empoze ettiklerinin aksine – başka ülkelerle iletişimi asla yasaklamaz. Tam aksine, karşılıklı anlayışlar temelinde birçok ortak noktaya dayalı dinamik ilişkiler ister. Ancak bu ilişkiler yukarıdaki kurallara, özellikle tasallut bulunmaması kuralına dayanmalıdır. Çünkü bu kural tüm kural ve düzenlemelere hâkim olup kâfirlerin siyasî, iktisadî, kültürel ve askerî bütün boyutlarıyla tahakküm ve nüfuzunu engeller. (Becnurdi: 1386, c.1, s.187).

Düşmanla Sınır Koyma:

Düşmanla sınır koymak, düşmanın boş tehditlerinden korkmamak ve büyük şeytanla, yani suçlu Amerika'yla her türlü müzakereyi reddetmek demektir. (Aynı kaynak, s.10).

Tevbe suresi 12. ve Mümttehine suresi 9. ayetlere göre şeytanlık ve fesattan hiçbir koşulda vazgeçmeyen veya “İslamî siyaset sistemiyle” sürekli kavga ve çatışma arayan düşmanlarla her türlü ilişki yasaktır. Onlarla irtibatın yasaklanmasına neden olan özelliklerinden biri, hiçbir anlaşma ve taahhüdün arkasında durmamalarıdır. Esasen onlar için taahhüt/anlaşma anlamsızdır. (Tabâtabâî, Aynı kaynak, c.9, s.159).

İslam'da hükümet, Yüce Allah'ın iradesine dayanan bir lidere ve ilahî bir otoriteye sahip olmak demektir. Bu otorite tüm davaların çözüm noktasıdır ve gerekli yerde ilahî kanunu uygular. İslam toplumundaki tüm bireyler, İslam devletinin emirlerine uymak ve kabul etmekle yükümlüdür. Nisa suresinin 59. ayetine göre, İslam devletinin başında Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve Ulul-Emr, yani masum imamlar (a.s) ve onlardan sonra adil fakih bulunmalıdır. Adil fakih ise meşruiyetini Peygamber ve masum imamların velayetini devam ettirme isteğinden alır. (Bkz. İmam Humeyni: 1394, s.25).

Kur'an ayetlerine göre kanunların kaynağı ilahî hükümdür; hüküm ve kanun Allah tarafından belirlenir. Hal böyle iken çoğu durumda, yasaların kaynağı hükümet kararlarıdır. (Aynı kaynak, s.45). Yusuf suresinin 40. ayeti ve Maide suresinin 49. ayetine göre kanun, Allah'ın hükmüdür ve Allah'ın hükmü her konuda herkesin referansı olmalıdır. Elbette Allah bazı konularda kanunu İslam Peygamberi ve masum imamlar gibi insanlara bırakmıştır. (Nisa/59).

Sonuç

Kırk yıllık tecrübelerin yeniden okunup ortaya çıkan zararların vurgulandığı ve katedilen yoldan yola çıkarak yeni bir adım atılması uygarca bir yaklaşım olacaktır. İslam dünyası medeniyetinin yükselişine inanan İmam Hamaney'in literatüründeki “yeni İslam medeniyetinin” göstergeleri ve temelleri, İslam'ın vahye dayalı fikri ve manevi mirasından

kaynaklanmakta olup birçok noktada, çökmekte olan batı medeniyeti de dahil olmak üzere diğer medeniyetlerin temellerinden temel farklılıklar taşımaktadır. “İslam medeniyetinin, Kur'an ve hadise dayanan temelleri vardır.”

“İlim ve araştırma, maneviyat ve ahlâk, ekonomi, adalet, yolsuzlukla mücadele, dış politika ve yaşam tarzı” birçok ayet ve hadiste vurgulanmış medeniyetin temel taşlarıdır.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm

Nehcül Belaga

Ahund Horasani, Muhammed Kazım, Kifayetu'l-Usul, Neşri Rahik, 1394.

Amid, Hasan, Lügatname-i Amid, Tahran, Neşri Eşca, 1311.

Anthony Giddens, Teceddüt ve Teşehhus, Neşri Ney, 1393.

Barnard, Frederick, Nazariyehayı Ferheng ve Temeddun der Asri Cedid, Tercüme-i Muhammed Said Henai, Nameyi Ferheng, sayı: 14 ve 15, 1373 Şemsi.

Becnurdi, Hasan, el-Kavaidu'l-Fıkhîyye, Kum, Delili Ma, 1386.

Behiştî, Muhammed Hüseyin, Şınahtî İslam, Neşri Ruzene, 1391.

Beyat, Abdurresul, Ferhengi Vajeha, Neşri Endişe ve Ferhengi Dinî, 1386.

Cafer Lengerudi, Muhammed Cafer, Mebsut der Terminolojiyi Hukuk, Tahran, Genci Daniş, üçüncü baskı, 1367 Şemsi.

Conz, William Thomas, Hüdavendanı Endişeyi Siyasi, Tahran, Neşri Emir Kebir, 1362.

Copleston, Tarih-i Felsefe, Neşri Suruş, 1384.

Deh Hüda, Ali Ekber, Lügatname-i Deh Hüda, Tahran, İntişaratu Danişgahi Tahran, 1342

Do Feslnameyi İلمي Pejohişî Endişeyi Temedduni İslam (İslam medeniyeti düşüncesi üzerine iki ayda bir yayınlanan bilimsel araştırma dergisi), 1394.

Fahri Razi, Muhammed b. Ömer, Mefatihü'l-Ğayb, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1420.

Fazlı, Muhammed Sadık, Masraf ve Sebki Zendeği, Neşri Subhi Sadık, 1382.

Fuadiyan Damağani, Ramazan, Simayı Adalet der Kur'an ve Hedis, Neşri Levhi Mahfuz, 1382.

Hadeviniya, Ali Esger, Felsefeyi İktisad, Der Pertovi Cihan Biniyi Kur'ân-ı Kerîm (Kur'ân-ı Kerîm'in Dünya Görüşü Işığında İktisat Felsefesi), Tahran, Sazmanı İntişaratu Pejuheşgahi Ferheng ve Endişeyi İslamî (İslam Kültürü ve Düşüncesi Araştırma Enstitüsü Yayınevi), birinci baskı, 1378 Şemsi.

Hamaney Seyyid Ali, Arşivi Camii Sohenani Rehberi, Leadr.ir

Hamaney Seyyid Ali, Arşivi Mevzuiyi Beyanati Rehberi, KHAMENEI.ir

Hamaney Seyyid Ali, Beyaniyeyi Gami Dovvomi İnkilabi İslamî, khamenei.ir

Humeyni, Ruhullah, Kitabu'l-Bey', Neşri Asari İmam, 1380

Humeyni, Ruhullah, Velayeti Fakih, Neşri Asari İmam, 1392

İbn-i Aşur, Muhammed b. Tahir, et-Tehrir ve't-Tenvir, Muessesetu't-Tarih, Beyrut, 1420 Kameri.

- Joseph, Lajugie, Nizamhayı İktisadi, Tercüme-i Şucauddin Ziyaiyan, Tahran, İntişaratu Danişgahi Tahran, birinci baskı, 1355 Şemsi.
- Kadiri Asli, Bakır, Seyri Endişeyi İktisadi, Tahran, İntişaratu Danişgahi Tahran, dokuzuncu baskı, 1376 Şemsi.
- Kasimi, Mehasinu't-Tevil, Beyrut, Daru'l-Kutub, birinci baskı, 1418 Kameri.
- Ki Ci Halisti, Mebaniyi Tehlili Siyaseti Beynelmilel, Neşri Vezareti Harice (Dışişleri Bakanlığı Yanınları), 1388.
- Kuleyi, Muhammed b. Yakub, el-Kâfi, Tahran, Daru'l-Kububi'l-İslamîyye, 1407.
- Kuznets, Simon, Rüşdi Nevini İktisadi, Tercüme-yi Murteza Karabağiyani, Tahran, Müesseseyi Hedematı Ferhengiyi Resa, birinci baskı, 1372 Şemsi.
- Longman Sözlüğü, 5. Baskı
- Luwis, Ma'luf, el-Muncid, İntişaratu İslamî 1389.
- Magee Bryan, Felasifeyi Bozorg, Neşri Harezmi, 1390.
- Meclisi, Muhammed Bakır, Biharul Envar, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1403.
- Mehdevi Keni, Mefhumi Sebki Zendeği ve Gustereyi An der Ulumi İçtimai (Yaşam Tarzı Kavramı ve Sosyal Bilimlerdeki Kapsamı), Mecelleyi Tehkikati Ferhengiyi İnan, 1. Sayı, 1387.
- Mehdevi Nejad, Rabıtayı Mefhumiyi Temeddun ba Vajegani Kur'ani (Medeniyet ve Kur'an Kelimeleri Arasındaki Kavramsal İlişki), Mecelleyi Kur'an ve İlim 27. sayı, 1399, s.33 ve 34.
- Mekarim Şirazi, Nasır, Tefsir-i Numune, Tahran, Daru'l-Kutubi'l-İslamîyye, 1374.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, el-Cihad fi Sebilillah, Beyrut, Müessesetu'r-Risale, 1981.
- Mevlevi, Mesneviyi Manevi, Neşri Salis, 1393.
- Mir Muizzi, Seyyid Hüseyin, Nizami İktisadiyi İslam, Tahran, Müesseseyi Ferhengiyi Danişi Endişeyi Muasır, birinci baskı, 1380 Şemsi.
- Misbah Yezdi, Muhammed Taki, Felsefeyi Ahlak, Tahran, Emir Kebir, 1382, ikinci baskı.
- Muhammedî, Menuçehr, Usuli Siyaseti Harici, Tahran, Neşri Dadguster, 1377.
- Muhammedî, Zikrullah, Negşi Ferheng ve Temeddüni İslamî der Bidariyi Ğerb, Danişgahi İmam Humeyni, 1373.
- Mustafevi, Hasan, et-Tehkik fi Kelimati'l-Kur'ani'l-Kerim, Bongahi Neşri Tahran, 1360.
- Nadiye Mahmud Mustafa, el-Medhelu'l-Minhaciyye fi'l-Alagati'd-Duveliyye fi'l-İslam (İslam'da Uluslararası İlişkilere Metodolojik Yaklaşım), Kahire, el-Mahedi'l-Âlemi lil-Fikri'l-İslamî, 1417.
- Nemazi, Hüseyin, Nizamhayı İktisadi, Tahran, Danişgahi Şehid Behiştı, birinci baskı, 1374 Şemsi.
- Pehlivan, Çengiz, Ferheng ve Temeddun, Tehran, Neşri Ney, 1387.
- Rağib İsfehani, Hüseyin, Müfredatu Elfazi'l- Kur'an, Kum, İsmailiyan (Daru'l-Kitabi'l-Arabi nüshasına göre)1392 m.
- Ruhani, Seyyid Said, Mebaniyi Nazariyi Temedduni İslamî der Kur'an, İntişaratu Necmu'l-Huda, birinci baskı, 1399.
- Salebi, Ahmed b. İbrahim, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1422.
- Samuelson, Paul, İktisat, Tercüme-i Piriniya, Tahran, Bongahi Trcüme ve Neşri Kitab, 1343 Şemsi.

- Sara Flower, Islahat, Kognus, 1393.
- Seyyid b. Kutub, Tefsir-i Fi Zilal, Beyrut, Daru's-Şuruk, 1412.
- Sidney Dark, Tarih-i Ronesans, Neşri Destan, 1378.
- Şeyh Saduk, İbn-i Babeveyh, Men la Yehduruhu'l Fakih, Kum, Camieyi Muderrisin, 1413.
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, el-Mizan, Kum, İntişarati Camieyi Muderrisin, 1417.
- Tabersi, Fazl b. Hasan, Mecmeu'l-Beyan, Tahran, İntişarati Nasır Hüsrev, 1372.
- Tabersi, Fazl b. Hasan, Tefsir-i Cevamiu'l-Cami, Tahran, İntişarati Danişgah, 1377.
- Tayyib, Seyyid Abdulhüseyin, Tefsir-i Etyabu'l-Beyan, Tahran, İntişarati İslam, 1378.
- Tefezzuli, Feridun, Tarih-i Akaidi İktisadi, Tehran, Neşri Ney, ikinci baskı, 1375 Şemsi.
- Tevessüli, Muhammed İsmail, Tehlili Mahiyeti Pul ve Bunyanhayi İmali Siyaseti Puli der İktisadi İslamî, Tehran, İntişarati Pejuheşgahi Havza ve Danişgah, 1. Baskı, 1394 Şemsi.
- Tusi, Muhammed Hasan, et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Bita.
- Will Durant ve Ariel, Tarih-i Temeddün, Nusheyi Elektronik, 1996.
- Zemahşeri, Mehmud, el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Tevil, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, üçüncü baskı, 1407 Kameri
- Zuheyli, Vehbe b. Mustafa, et-Tefsiru'l-Vesit, Dimeşk, Daru'l-Fikr, 1422.

Amine Wadud'un "Kur'an ve Kadın" Kitabı Bağlamında İslam Düşüncesinde Kadına Dair Düşünceye Farklı Bir Yaklaşım

Dr. Saadet Altay*

Özet

Müslüman dünyanın yeni dünyada karşılaştığı problemlerin başında kadına dair yaklaşımlar gelmektedir. Bütün toplumlarda bu konu tarihin başlangıcından itibaren yaklaşık olarak modern dönem diye ifade edilen ondokuz ve yirminci yüzyıla kadar en temel sorun alanı olarak görülmüştür. Bu zamana kadar sosyal alanda kadın pek de görünür olamamıştır. Bir birey olarak varlık gösterememiş, varolma hakkı bile elinden alınmıştır. Bu uzun tarihi dönemler boyunca farklı düzlemlerde verilen mücadeleler sonrasında özellikle son iki asırdır özellikle Batı dünyasında kadınlar önemli oranda bazı haklarına kavuşabilmişlerdir. Müslüman dünyasında da dünyadaki bu yeni gelişimin bazı etkileri olmuşsa da maalesef, tarihsel ve kültürel olanın etkisiyle hala kadın bahsi en temel problem olarak varlığını sürdürmektedir. Müslüman dünyasında coğrafi ve kültürel farklılıklarla birlikte kadına dair değerlendirmeler de farklılaşmaktadır. Kimi Müslüman toplumunda kadına yaklaşım biçimi, hala yüzyıllar öncesinde var olan anlayış egemen iken, kimi toplumlarda ise kadın hakları belli bir düzeyde gelişim gösterebilmiştir. Dünyada gelişen kadın hareketleri Müslüman toplumlarında da, Kur'an'ın kadına dair değerlendirmelerinin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştur. Kadına dair tarihsel ve kültürel anlayışların yerini, Kur'an'ın belirlemiş olduğu temel haklar çerçevesinde ele alınması noktasında pek çok akademik, kültürel ve sosyal çalışmaların yanı sıra aktif Müslüman kadın hareketlerini de ortaya çıkarmıştır. Tarihsel olarak patrimonial düşüncenin egemen kılındığı Müslüman kültürünün yeniden değerlendirilmesi gerektiğine olan ihtiyaç, özellikle Kur'an merkezli yeni yorumlar etrafında Müslüman kadınların etkin olduğu pek çok aktiviteye, sosyal harekete rastlanılmaktadır. Bu anlamda üzerinde durulması gereken önemli bir eser olan Amina Wadud'un "Kur'an ve Kadın" kitabıdır. Yazar Kur'an'ı özellikle Kadın ile ilgili ayetleri kendi metodolojisi doğrultusunda değerlendirerek yeni bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu tebliğimizde Amina Wadud aslında ne söylemeye ve ne yapmaya çalışmaktadır, bunu anlamaya çalışacağız.

Giriş

Konunun anlaşılmasına katkı sunması amacıyla öncelikle Müslüman literatüründe ve Müslüman dünyada mevcut olan kadına dair değerlendirmelere kısmen değinmek gerekmektedir.

Çünkü mevcut olan literatür ve düşünce biçimi kadınların hayatını zorlaştırdığı gibi itirazların ana kaynağıdır aynı zamanda.

Müslüman kültürünü oluşturan en güçlü argümanların Kur'an ve Hz. Peygamber'in (a.s.) hadislerine dayandırılan rivayet

* Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi, saltay@agri.edu.tr

kültürü olduğu gerçeği dikkate alınarak konunun ele alınmasına ihtiyaç vardır. Yaşamın bütün alanlarına egemen olan bu yaklaşımda toplum, inanmış olmanın zorunlu bir gereği olarak kabul etmektedir. Yani, gerek inanç olarak ve gerekse sosyal yaşamında uyguladığı her bir konuyu bir şekilde dine refere etme ihtiyacını hissetmektedir.

Klasik İslam literatürüne baktığımızda kadınlarla ilgili düşüncede ataerkil yaklaşımın egemen olduğunu görmekteyiz. Bu yaklaşımın altında yatan temel argümanlar Kur'an ve hadis merkezlidir. Tarihsel ve kültürel olan bu yaklaşım biçimi, Kur'an'ın amir hükmü ve Hz. Peygamber'in uygulaması olarak takdim edilmiştir. Bu yorumlama biçimi İslamî ilimlerin tamamında egemendir, doğal olarak en fazla da uygulama merkezli olan fıkhıta egemen kılınmıştır. İslam fıkhında iki kadının şahitliği, miras, boşanma, kadının yönetici olması, ticaret yapabilmesi, velisi olmadan hacca bile gidememesi gibi pek çok konu tartışılırken, sürekli bir şekilde erkeğe göre kadın ikincil olarak değerlendirilmiş gerek fiziksel ve gerekse zihinsel olarak erkeğe göre daha düşük olarak kabul edilmiştir. İslamî disiplinlerden birisi olan Kalam ilminde bilgi edinme yolları bahsi işlenirken, kadının erkeğe göre akıl açısından daha düşük olduğu iddiası ileri sürülmüştür. Özellikle peygamberlik ve imamet bahsinin işlendiği konularda kadından neden peygamber gelmediği ve kadının neden toplumun imamı olamayacağı bahsi işlenirken iki temel argümandan hareket edilmiştir. Kadın fiziki olarak erkeğe göre daha zayıf ve kadın erkeğe oranla akli daha düşüktür.

Bu durumun daha anlaşılır olmasını sağlamak için daha somut olarak bir iki kaynağı esas alarak örneklemede yarar vardır. Maturidi Akaidi'nin sahibi Nureddin Sabuni, eserinde konuya dair şunları ifade etmektedir: "Ehl-i sünnete göre akıllar yaratılıştan farklıdır; Mu'tezile buna muhalefet etmiştir. Bu gerçeği kabul etmemeye imkân yoktur. Öyle çocuklar vardır ki ne geçmiş bir tecrübesi ne de tahsil olmadan büyüklerin bile aciz kaldığı bazı şeyleri akıllarıyla bulurlar. Dinin tebliğcisi Peygamber Aleyhisselam: "onlar akılları eksik ve dinleri (dinî mükellefiyetleri) az olanlardır" buyurmak suretiyle kadınların akıl farklılığını ifade etmiştir. Dinin vazı Allah Teâla da iki kadının şahitliğini bir erkeğin şahitliği yerine ikame etmiştir.¹ Bunun sebebi "zabt aleti"nin eksikliğidir ki bu da akıldır. Bununla beraber "akıl" ismiyle yâd edilecek kadar bir anlama gücünün bulunuşu ulu Yaratıcı'nın bilinmesi için kâfidir; böylesi Yaratıcı'sını bilmemekte ma'zur değildir."² Alınтуда görüldüğü biçimiyle kadına dair değerlendirme "zayıf akıl sahibi" nitelemesidir. Burada dikkat çekilen husus, kadının sahip olduğu akıl, yalnızca yaratıcı olarak Allah'ı bilebilecek kadardır. Bu yaklaşım, salt inanç açısından kadına biçilen rolü belirlemiyor, aynı zamanda onun sosyal statüsünü de belirliyor. Yani kendi başına varlık gösterebilen değildir. Oldukça uzun bir serencamı olan bu bahsin birkaç cümleyle ifadesi şüphesiz kolay değildir, bu durum muvacehesinde kısa bir girişin ardından Müslüman kültürü ve Müslüman toplumunda kadına dair mevcut değerlendirmelerin altında yatan temel nedenler nelerdir? Buna dair bazı değinilerde bulunmaya çalışacağız.

¹ Bakara, 2/282.

² Nureddin Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, Bekir Topaloğlu (çev.), DİB yayınları, Ankara 2005, s.57.; Nureddin Sabuni, *El-Kifayetu fil Hidaye*, Muhammed Aruçi (thk.) Daru İbn Hazm 2014,s.52.

1. Kadına Olumsuz Yaklaşımın Ayetlerin Yanlış Yorumlanması

Tarih boyunca dinî düşüncelerin oluşumunda ve şekillenmesinde kültürel ve tarihsel olanın temel rol oynadığı bilinen sosyolojik bir gerçekliktir. Bu durum bütün toplumlar için geçerli bir durum olduğu gibi, doğal olarak Müslümanım diyen toplumların yaşadıkları coğrafyada da egemen olmuştur. Dolayısıyla en temel sorun burada kültürel olanla dinî olanın nasıl ayrıştırılacağıdır, bir başka ifadeyle dinî olanla dinden anlaşılanın birbirinden tefrik edilmemesi ve sonraki nesillere bu durumun dinin amir hükümleri olarak aktarılmış olmasıdır. Kültürel olan, ya da dinden anlaşılan değerlendirmeler, o kadar yaygın bir şekilde tekrarlanmıştır ki Müslüman toplumu bu tarz yorumları dinin kendisi olarak benimsemeye ve buna aykırı her tür değerlendirmeyi de din dışı/profan olarak nitelenmiştir. Kadına dair tekrarlanan bu yorumlama tarzı yalnızca erkekler tarafından dayatılmış, belki daha fazla bir biçimde bizzat Müslüman olduğunu söyleyen kadınlar tarafından ilahî bir emir olarak nitelenmiş ve yaşamını buna göre dizayn etmeye çalışmıştır. Bu genel tespitin ardından şimdi Kur'an'ın konuya dair yaklaşımı nedir onu anlamak için birkaç ayet bağlamında değerlendirmeye çalışalım.

Öncelikle yaratılıştaki kadın-erkek arasında bir eşitlik var mıdır yok mudur? Buna dair ayete ve nasıl yorumlandığına bakalım:

“Ey insanlar! Sizi bir tek can(h)dan yaratan, ondan eşini var eden ve her ikisinden pek çok kadın ve erkek meydana

getiren Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun.”³

Klasik tefsir kaynaklarının en önemlilerinden, ayrıca dirayet/akılcı tefsir olarak kabul edilen Fahreddin Er- Razi'nin bu ayete dair yorumlamasına baktığımızda, ayette geçen “ezzevc” kelimesinden kastın Havva olduğu ve Havva'nın da Adem'den yaratılmış olduğu konusunda iki delilin bulunduğunu söylemektedir:

“Birinci görüş: Bu ekseri âlimlerin kabul ettiği görüştür. Buna göre, Allah Teâlâ Hz. Âdem'i yaratınca, O'nu bir süre uyuttu. Sonra da O'nun sol kaburgalarının birinden Havva'yı yarattı. Hz. Âdem uyandığında onu gördü, ona meyledip, onunla ünsiyet kurdu. Çünkü Hz. Peygamber'in “kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Eğer onu düzeltmeye kalkarsan onu kırarsın. Onu eğri olarak bırakırsan ondan istifade edersin.”

İbn Abbas (r.a.) şöyle demektedir:

“Hz. Âdem'e “Adem” ismi verilmiştir. Zira Allah onu, yeryüzünün kızıl, siyah, güzel ve çirkin topraklarından yaratmıştır. . . Onun hanımını da “Havva” diye adlandırmıştır. Çünkü o Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Demek ki, o, canlı (hayy) olan birinden yaratılmış ve ona nispetle de “Havva” diye adlandırılmıştır.”⁴

Yukarıda işaret ettiğim gibi dirayet tefsirinin en önemli temsilcilerinden olan ve aynı şekilde önemli bir kalamcı olan Fahrüddin Razi, Kitâb-ı Mukaddes'te yaratılışa dair anlatımı alıntılarla, sadece bir değerlendirme veya yorumlama olarak aktarmamakta,

³ Nisa, 4/1.

⁴ Fahreddin Razi, *Tefsir'ül kebir*, Daru'l Kitabü'l İlmiye, Lübnan 2013, s.131. ; Celaleddin Suyuti, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Hasan Yıldız (çev.), Ocak yayınları, İstanbul 2013, 4.cilt/210-211.; Mukatil B. Süleyman, *Muhtasar Tefsir-i Kebir*, Abdullah Mahmud Şehhate (thk.), M. Beşir Eryarsoy, İşaret yayınları, İstanbul 2015, s.195.; Ebu Mansur Maturidi, *Te'vilatü Ehli Sünnet*, Mucidi Basellum, Daru'l Kitabü'l İlmiye, Lübnan 2005, Cilt/III., s.3.; Zamaşeri, *Tefsir'ül Keşşaf*, Daru'l Kitabü'l İlmiye, Lübnan 2015, s.451.

tersine aksi iddia edilemez bir hakikat olarak zikretmektedir. Dolayısıyla Müslüman kültürüne egemen epistemoloji önemli oranda İslam öncesi din ve kültürlerle ait olan inanç ve kültür biçimidir. Yaratılış bahsinde kadın Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmış ve eğri olduğu için de düzeltilmesi mümkün olmayan bir arıza olarak kabul görmüştür. Müslüman kültüründe egemen olan bu yaklaşım biçimine İslamî ilimler olarak ifade edilen bütün disiplinlerde pek çok örnekle bunu görmek mümkündür. Kültürün inanç biçimine evrildiği bu değerlendirme sadece bir yorum olarak kalmamıştır, özellikle konumuzla ilgili kadın bahsinde hayatın bütün alanlarında kendisini esir alan bir hüviyete bürünmüştür.

Bu yaklaşım tarzı sadece tarihin bir dönemiyle sınırlı kalmadı, ne yazık ki geçmişi şekillendirdiği gibi günümüzün de sosyal yaşamını belirlemektedir. Dünyadaki sosyal ve kültürel değişim ve dönüşüm, hangi inanç mensup olursa olsun bütün bir dünyayı etkilemeye devam etmektedir. Tarihin belli dönemlerinde egemen olan bu yaklaşım biçiminin, günümüz dünyasında sürdürmek ne kadar mümkün, daha da önemlisi, bir tanrısal buyruk olarak dayatılan bu yaklaşımın aslında tarihin ve kültürün birer yansıması olduğu, Tanrının emri ve onun isteği olarak kadına dayatılan, aslında erkeğin kendi egemenliğini sürdürmenin bir aracı olarak dinî metinleri kendisine göre birer yorumlama biçimi olduğu ne zaman anlaşılacaktır? Bu ve benzeri çoğaltılabilecek pek çok soru doğru bir şekilde sorulabilseydi belki de bugün kadına yaklaşım biçimi daha farklı bir zeminde

tartışılmış olurdu. Mevcut bu sorunu, tarihin ve kültürün yorumlama biçiminden ziyade, salt Kur'an merkezli bir şekilde tartışılabilme imkân ve zemini yaratılmış olsaydı daha sağlıklı bir değerlendirmeye ulaşılabildi. Ne yazık ki mevcut olana aykırı her türlü yorum ve değerlendirme, cahil bırakılmış Müslüman toplumlarında Batı'nın etkisi olarak yansıtılmış ve yansıtılmakta, "feminizm" kavramı kullanılarak bu alanda verilen mücadele toplum nezdinde kötülenmekte ve bu alanda mücadele veren Müslüman kadınlar da mahkûm edilmektedir.

Kadına biçilen rol sebebiyle özellikle akademik ve ilmî alanlardan uzaklaştırılmışlardır. İslamî ilimler alanında yakın döneme kadar neredeyse kadının izine bile rastlanmamaktadır. En temelde de Kur'an tefsiri bugüne kadar sadece erkekler tarafından yapılmıştır, doğal olarak Kur'an tabiri caizse erkek gözüyle ve onun sahip olduğu iktidar refleksiyle anlaşılması ve yorumlanması, doğal olarak bunun sonucunda kadın, erkek mantığına hapsedilmekte ve kadının akli, hakları, dini erkeklerin eline teslim edilip onların lütufları doğrultusunda tahsis edilmektedir. Bu şekildeki değerlendirme birçok kadının dine karşı çıkmasında haklı bir sebep olarak kullanılır.⁵

Son dönemde özellikle feminizmin gelişmesiyle birlikte ve yöneltilen eleştiriler neticesinde konu tartışılmaya, daha fazla çalışılmaya, farklı bakış açılarıyla İslam'da Kadın konusu tekrar değerlendirilmeye başlanmıştır.⁶ Bu girizgahın ardından, tarihin ve kültürün getirdiği yorum ve değerlendirmeye karşı Kur'an'ı merkeze alan yaklaşım ve değerlendirmeleriyle, kadın konusuna getirdiği yeni

⁵ Bkz. Fetna Ayt Sabbah, *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul: Ayrıntı yayınları (1995)

⁶ Bkz. Zehra Ali, *İslami Feminizmler*, Öykü Elitez (çev.) İletişim yayınları, İstanbul 2014.; Musa Carullah, Hatun, Mehmet Görmez (çev.), Kitabiyat yayınları, Ankara 1999.; Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2012.

yaklaşımlarıyla öncü bir kadın mücadelesi veren Amina Wadud ne demeye çalışmıştır, onu anlamaya çalışacağız.

2. Amina Wadud ve Konuya Yaklaşım Biçimi

Yukarıda kısa bir özeti verdiğimiz Müslüman coğrafyasında oluşan kadına dair değerlendirmeleri şekillendiren dinî literatür elbette ki özellikle modern dünyada Müslüman kadınlar tarafından da eleştirilmeye başlandı. Kur'an'ın muhatabı olduğunun farkında olan ve kendisini Müslüman kadın olarak değerlendirenler tarafından yeni bir yol aranmaya başlandı. İnsanlığın geçirdiği binyıllarla ifade edilebilecek uzunca bir tarihsel aşama sonrasında hayatın her alanında yeni gelişmelerle birlikte temel haklarla birlikte kadın hakları konusunda da büyük mesafeler almıştır. Doğal olarak bu yeni durum yukarıda da vurguladığımız gibi, Müslüman kadını da etkisi altına almış ve bu hakları elde etme yöntemi olarak Müslümanların temel başvuru kaynağı olarak Kur'an'a kadın bakışıyla yeni bir değerlendirmeye sevk etmiştir. Bu yeni dünyada kadın hakları konusunda Müslüman kadın hakları savunucusu olarak öne çıkan önemli isimlerden birisi Amina Wadud'tur. Onun ayırt edici vasfı, kadına dair hakları ele alırken referans olarak Kur'an ve Müslüman literatürünü esas almasıdır. Yani Wadud'un temel iddiası Kur'an kadına temel haklar tanıırken, tarihsel ve kültürel olan öne çıkarılmış ve bu haklar görünmez kılınmışlardır.

İslam'ın yayılışından sonra Kur'an'ın entelektüel gelişim alanında önemli rol oynadığını ifade eden Wadud, Kur'an'ı anlama çabası ile birlikte birçok yorum ve metodolojisinin ortaya çıktığını ve bu metodların

İslamî ilimler içerisinde birbirinden ayrı bilimlerini oluşturduğunu ifade eder. Kur'an a dayanan disiplinlerinden bazılarını Şeriat, Nahiv, Edebiyat ve Siyaset olduğunu ifade eden Wadud bu ilimlerden her birinin ortaya geniş miktarda bir literatür çıkardığını, bu literatürlerin gelişirken merkezi önemlerinin belli bir süre sonra kendisine kaynaklık eden metni gölgede bıraktığını ifade etmiştir. Bunun sonucunda da belli bir süre sonra İslamî çalışmalar metnin kendisinin anlaşılmasından ziyade büyük oranda literatürün anlaşılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Yani artık merkezde metnin kendisinin anlaşılmasından ziyade metnin yorumlarının anlaşılmasına efor harcanmıştır. Bunun sonucunda metin amacından sapmış ve tarihte mevcut kültür biçimi dinin yerine ikame edilmiştir.⁷

Ona göre, insanlığın gelişim seyri ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlara göre cevaplar aranmış ve bu doğrultuda pek çok felsefi ve sosyal disiplin oluşmuştur, ancak bugüne göre sorun olarak görülen pek çok hususun geçmişte aynı şekilde problem teşkil etmediği gerçeğinden hareketle, her bir sorunun cevabının geçmişte aranmasının da beraberinde yeni sorun alanları oluşturduğunun da görülmesi gerekir. Bu sosyolojik gerçeklik dikkate alınmadığı için bugünün Müslüman dünyası, inandıklarını iddia ettikleri kitaplarında kadına tanınan temel hakları görme ve ona göre bir toplumsal yapı inşa etme yerine, tarihte mevcut ataerkil yaklaşımla bütün bu haklardan kadını mahrum bırakmakta hiçbir sakınca görmemektedir.

Wadud, her iki cinsiyetin görev ve sorumluluklarıyla ilgili kritik sorunun ancak yakın bir tarihte dile getirilmeye başlandığını söyler. "Toplumsal cinsiyet" kavramın Müslüman toplumlarında yeni yeni kullanılmaya

⁷ Amina Wadud, *Kur'an ve Kadın*, çev. Nazife Şişman, (İstanbul: İz yayıncılık,2003)13-14

başlandığını ve bunun ardından başta eğitim olmak üzere kadınların da bu temel haklardan yararlanabilmek için mücadele verdiklerini ifade eder.

Wadud, kadın hakları konusunda verdiği mücadelede temel kriter olarak Kur'an'ı esas aldığını söylemekte ve bu sorunun çözümü olarak Kur'an'ın ana metnine yeniden dönüşü göstermektedir. Ona göre: "Bütün insanlar için hidayet kaynağı olan Kur'an'la koparılan bağları yeniden kurmak" gerekir. İslam dünyasının içine girdiği çok yönlü krizden çıkış yolunun tekrar Kur'an'a dönmekle aşılabileceğini söyleyen Wadud, İslam'ın ilk asrından bugüne taşınan kültürün yeniden gözden geçirilmesi, dinin özüne ait olanla dinden İslam alimlerinin anlaşıldıklarının birbirine karıştırılmış olduğunu söylemektedir. İslam öncesi döneme ait kültürün yoğun bir şekilde Müslüman kültürüne taşındığı ve doğrudan bunun hayatın bütününe egemen kılındığı gibi özellikle de Müslüman kadınının hayatını şekillendirdiğine dikkat çekmektedir.⁸

Sonuç olarak, Kur'an'da kadını konu eden bu çalışmanın temas ettiği iki önemli hususun olduğunu ifade eder. Birincisi, bu eser Kur'an'ın geçerliliğinin devamlı surette korunabilmesi için her an yeniden yorumlanması ve bunun tekrarlanması gerektiği konusundaki önerisidir ve bunu çok açık bir biçimde ortaya koyar. İkincisinin, medeniyetin ilerlemesi kendisini, kadınların topluma katılım düzeyinde ve onların sahip olduğu kaynakların önemini kabul edilmişinde gösterdiğini ifade eder. O, İslam ve Müslümanlar açısından İslam medeniyetinin gelişme seviyesinin 1400 yıl önce vazedilen Kur'an'daki kadın kavramının anlaşılması olduğunu ortaya koymaya çalışır. Ve şu ifadeyi kullanır.

"Eğer Kur'an'da kadın kavramı tamamıyla uygulamaya geçirilebilseydi, İslam kadınların güçlenmeleri için evrensel bir itici güç olabilirdi."⁹

Kur'an'ın önemini onun zamanlar üstü olması ve ebedi değerleri ifade etmesi olduğunu ifade eden Wadud, Müslüman toplumların gelişim düzeylerinin henüz Kur'an seviyesine yükselmediğini söyler. Ona göre, Kadınları kısıtlayan Kur'an değil, metnin kendisinden daha önemli hale getirildiği yorumlardır. O, diğer dinlere mensup feministlerin meşruiyet kazanma adına kadınları söylemin bir parçası yapmak istediklerini oysa Müslüman kadının inkâr edilemeyecek kadar bir özgürlük kazanabilmesi için -dışlayıcı ve sınırlandırıcı yorumlara bağlı kalmaksızın- metni okumasının yeterli olduğunu altını çizerek.¹⁰

2.1. Varolan Metodlara Yönelik Eleştiri

Wadud kendi metodolojisine geçmeden önce Müslüman literatüründe mevcut olan metodolojilere eleştiri ile başlamaktadır. Ona göre hiçbir tefsir metodu tamamıyla objektif değildir ve her tefsir bazı öznel seçimler yapar. Tefsirde yer alan bazı ayrıntılar her zaman metnin gerçek maksadını değil, yorumlayanın öznel seçimlerini yansıttığını ifade eder. Fakat çoğunlukla metin ve yorum arasında bir ayrım yapılmadığını söyledikten sonra kadınla ilgili Kur'an tefsirlerini üç kategoride değerlendirir. "Geleneksel", "Tepkisel" ve "Bütüncül."

Geleneksel tefsirlerin kendisini en çok ilgilendiren yönünün, hepsinin erkekler tarafından yazılmış olmasıdır. Ona göre bu, tefsirlerde erkeklere ve onların deneyimlerinde

⁸ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 14.

⁹ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 15.

¹⁰ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 16.

yer verildiği, kadınlara ve onların deneyimlerine ya yer verilmediği ya da erkeklerin kadın hakkındaki görüşleri, bakış açıları, arzuları ve ihtiyaçları tarafından yorumlanmış şekliyle yer verildiği anlamına gelir. Ona göre, son tahlilde şu an Kur'an ve onun tefsirini inceleyip tartıştığımız temel paradigmlar, kadınların katılımı ve ilk elden temsilleri gerçekleşmeksizin ortaya çıkmış ve bu hatalı bir biçimde Kur'an'da kadın seslerinin olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Kadın konusu ile ilgili ikinci kategori ele alınan Kur'an tefsirleri olan Tepkisel tefsirlerdir. Büyük ölçüde çağdaş düşünürlerin, kadının gerek birey ve gerekse toplumun üyesi olarak, Kitab'a nisbet edilen aşırı elverişsiz konumuna karşı çıkışlarından oluşmaktadır. Bu kategoride Kur'an mesajına tamamen karşı çıkan birçok kadın ve/veya kimseler vardır. Bunlar Müslüman toplumlardaki kadının aşağı statüde bulunmasını, "karşı çıkışları"na haklı sebep olarak kullanırlar. Bunun yanlış olduğunu şu cümlelerle ifade eder. "Bu karşı çıkışlarda da yorum ve metnin arasında bir ayırım yapılmamıştır."¹¹

Kadın meselesi dahil birçok sosyal, ahlaki, ekonomik ve siyasi meseleyle ilgili olarak, tüm Kur'an'ın tefsirinin yeniden gözden geçirilmesi şeklinde metodu benimseyen yorumlar ise "Bütüncül" kategoriyi oluşturmaktadır. Bu kategorinin nispeten yeni olduğunu ifade eden Wadud, Kur'an'ın bütününe ve onun ana ilkeleri ışığında kadın meselesinin ele alındığı belli bir çalışmanın olmadığını altını çizer ve kendi çalışmasının amacını şu şekilde özetler: "Ben Kur'an'ın kadın deneyimi içinden ve erkeklerin yaptığı tefsirlerin çoğunun iskeletini oluşturan kalıp yapılar olmaksızın bir 'okumasını' yapmayı

amaçlıyorum son tahlilde bu okuma bu konuda varolan birtakım yargularla çatışacaktır. Fakat metnin yorumlarını değil, kendisini tahlil ettiğim için bu meseleyi ele alışıma, bu konuda varolan çalışmaların pek çoğundan farklı olacaktır."¹²

2.2. Wadud'un Metodolojisi

Wadud yukarıda ifade ettiği yöntemlere dair eleştirilerini kısa bir biçimde verdikten sonra metni anlama konusunda kendi metodolojisini açıklamaya çalışır. Hermenötik metodu esas aldığı ifade ettikten sonra bu metodun üç aşamasının olduğunu altını çizer:

1. Metnin yazıldığı (Kur'an söz konusu olduğunda nazil olduğu) şartlar ve çevre,
2. Metnin gramatik kompozisyonu (söylediği şeyi nasıl söylüyor)
3. Metnin bütünü, onun dünya görüşü. O, çoğunlukla görüş ayrılıklarının sebebini bu üç ayrı yönden herhangi birine verilen ağırlığa bağlar.

Bu metottan yola çıkan Wadud, özellikle Kur'an'da evrensel hidayeti konu edinen ve bunu gerçekleştirmek için kullanılan sözler konusunda, geleneksel basma kalıp tefsirlerin bazısına karşı çıktığını, bugüne kadar cinsiyete dayalı olarak algılanan bazı meselelerin cinsiyetsiz terimlerle ortaya koyacağını, bugüne kadar evrensel kabul edilen bazı meselelerin de sınırlılıklarını ve 7. yy da Arabistan'ına özgü ifadelere dayandıkları için özel olduklarını göstereceğini ifade eder. Bunu yaparken de nüzul sebepleri ve vahyin indirildiği dönemin genel özellikleriyle ilgili bazı tarihi bilgiler de ele alınacağına dikkat çeker.

¹¹ Wadud, *Kur'an ve Kadın*,20-21

¹² Wadud, *Kur'an ve Kadın*,22.

Fazlur Rahman'ın öğrencisi olması ve ondan ders almış olması onun metodunu kullanmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü kendi metodunu açıklarken de hocasına atıfta bulunarak "Bu şekilde Fazlur Rahman'ın ortaya koyduğu Kur'an tefsiri metodunu kullanacağım. Fazlur Rahman, tarihin belli bir döneminde ve belirli genel ve özel çevresel şartlar dahilinde nazil olan Kur'an ayetlerinin, bu şartları dikkate alan ibarelerle ifade edildiğini savunur."

Fakat, mesajın tarihi olarak ne o zaman ile ne de o şartlarla sınırlı olmadığı bilinen bir gerçekliktir. Bir okuyucu, Kur'an'daki ibarelerin gerçek manalarını tespit edebilmek için onların nazil olduğu dönemde neler ifade ettiğini anlamak zorunda olduğunu ifade eden Wadud, bu anlamın, belirli bir ayetteki ilke ve kuralların gerçek maksadını ortaya koyacağını söyler.

Ona göre, başka şartlar altında yaşayan mü'minler ise pratik uygulamalarını, başlangıçtaki maksadın yeni çevre ve şartlarda ortaya çıkış ve kendini gösteriş şekline göre yapmalıdır. Çağımızda Kur'an'ın ruhu ile kastedilen işte budur. Fakat bu ruhu kavrayabilmek için anlaşılır ve düzenli hermenötik modelin gerektiğinin altını çizer.¹³

3. Kur'an ve Kadın

Metodolojisini bu şekilde açıklayan Wadud'un, Kur'an ayetlerine yaklaşım biçimini ve değerlendirmelerine dair birkaç örnek vermek mümkündür.

Araştırmasının ardında yatan temel sorunun, Kur'an neden erkekleri ve dişileri bazı yerlerde ayrı ifade ederken (inanen erkekler ve inanan kadınlar'da olduğu gibi, bazı durumlarda daha genel bir ifade (ey inananlar

"eril çoğul") kullanılıyor olması olarak açıklar. Onun kur'an anlayışına göre, Kur'an eril çoğul kalıp her kullanılışında, sadece erkekleri kastettiğine dair belirgin bir işaret olmadıkça hem kadınları hem erkekleri eşit derecede muhatap almaktadır.

Arapça da çoğul kip, üç veya daha fazla akıllı varlığı kastetmek için kullanılır. O halde aşağıdaki Arapça cümlelerin anlamları şöyledir:

a) et-Tullab fi'l ğurfe (eril çoğul kalıp)

1. Odada, içlerinden en az birinin erkek olduğu üç veya daha fazla öğrenci

2. Odada, üç veya daha fazla sadece erkek öğrenci anlamına gelir

b) et-Talibat fi'l Ğurfe (dişil çoğul kalıp)

1. Odada üç veya daha fazla kız öğrenci anlamına gelir.

Sadece erkeklerin kast eden ayrı bir kalıp olmadığında, eril çoğul kalıbın erkekleri kastedip etmediğini ancak metindeki belirgin işaretlerin varlığı ile açıklığa kavuşabilir. O halde:

c) *et-Tullab ve talibat fi'l ğurfe* cümlesinde eril çoğul kalıp (et-tullab) sadece ve sadece erkekleri kastetmektedir. Çünkü dişil çoğul kalıbının kullanılmasıyla varolan kız öğrenciler ayrıca ifade edilmiştir.

Erkeklerle birlikte ve sadece kadınlara hitap eden veya kadınlara değinen bütün ayetler geleneksel *tefsirü'l-Kur'an bi'l Kur'an* metoduyla tahlil edilmiştir. Fakat bu metodu ayrıntılı bir şekilde tanzim ettim: Her ayet 1) kendi çerçevesi içinde 2) Kur'an'daki benzer konuların işleniş tarzı çerçevesinde 3) Kur'an'ın herhangi başka bir yerinde kullanılan benzer dil ve nahiv yapılarının ışığında

¹³ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 23.

- 4) Çok vurgulanan Kur'anî ilkeler ışığında
5) Kur'an'ın dünya görüşü çerçevesinde ele
alınıp tahlil edilmesi¹⁴

4. Dil ve Öncül Metin

Wadud'a göre, herhangi bir metni okuma ve anlamının belirgin unsurunun, okuyan bireyin öncül-metin yani metnin okunduğu dil ve kültürel çerçeve olduğudur. O, bu durumun kaçınılmaz olduğunu ve bir taraftan okuyucular arasında doğal olarak ortaya çıkan zenginliğin çeşitliliği, diğer taraftan da her birinin eşsiz ve diğerinden farklı olduğunu gösterir.

Öncül- metin tefsirin bakış açısını çıkarılan sonuçları büyük oranda etkilediğini ve bu durumun tefsirin bireyselliğini ortaya koyduğunun altını çizer. Sadece bu kendiliğinden ne iyi ne de kötü olduğunu fakat belli bir dünya görüşüne ve belirgin bir öncül metne sahip bir okuyucu, tek mümkün ve caiz okumanın kendisinin olduğu ifade ederse, o zaman farklı şartlar altındaki okuyucuların esas metinle ilişkilerinde belirli bir uzlaşmaya varmalarını engellemiş olacağını ifade eder.¹⁵

Ortaya çıkabilecek subjektif değerlendirmeler içinde şöyle bir değerlendirme-lerde bulunur.

“Rölativizmin ihtimalinden kaçınmak içinse, pek çok farklı okumanın birçok noktada birbirine yaklaşmasında görüldüğü gibi, Kur'an metninin kendi sürekliliği ve kalıcılığı yeterlidir. Fakat Kur'an'ın toplumda davranışları etkileyen bir katalizör gibi hareket amacını gerçekleştirebilmesi için her sosyal çevre önce Kur'an metninin temel ve değiştirilemez ilkelerini anlamaları ve

ancak bundan sonra kendi eşsiz düşünce tarzlarına uygulanmalıdırlar. Değişen ne metin ne de metnin ilkeleridir, fakat belirli bir insan topluluğunda, metnin ilkelerinin anlaşılma ve yorumlama kapasitesi ve özgünlüğü değişmektedir.”

Böylece her okuyucunun tek metinle birebir ilişkiye geçebileceğini söyler. Kur'an'ın bir tek yorumunun olduğu iddiası ise metnin genişliğini sınırlamaktadır. Kur'an, evrensel olarak tüm inananlara faydalı olma iddiasını gerçekleştirebilmek için sayısız kültürel durum ve şartlara uyum sağlayacak denli esnek olmalıdır. Bu nedenle onu- Peygamber döneminde yaşayan topluluğundaki bile olsa- sadece belirli bir kültürel perspektife sahip olmaya zorlamak, uygulanmasının ciddi şekilde sınırlar ve Kitab'ın kendi beyan ettiği evrensel gayeye ters düşer.¹⁶

5. Cinsiyetli Dillerin Öncül Metni

Gerek ayırt edici tarzda gerekse umumi manada kullanılmış olsun eril ve dişil kalıplar, Wadud'un analizinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ona göre, özellikle eril ve dişil davranış tarzlarının ve toplumda kadınların ve erkeklerin rollerinin neler olduğu ile alakalı olarak toplumsal cinsiyete bakış açıları, kişinin kültürel çevresine bağlı olarak değişir. Arapça gibi cinsiyetli diller, o dili konuşanlar için belirli bir öncül-metin yaratırlar. Her şey dişi ve erkek diye sınıflandırılır. İngilizce, malayca ve diğer birçok dilde, Arapça da varolan bu öncül okuma yoktur. Bu da Kur'an'ın 'okuma'ları arasında farklılıkların ortaya çıkmasına neden olur. Bu farklılık metnin tefsiri sırasında ve cinsiyetle

¹⁴ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 23-24

¹⁵ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 25.

¹⁶ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 26.

alakalı, metinden yola çıkılarak varılan sonuçlarda daha da belirgin hale gelir.

Kur'an'ın dili olan ve Arapça söz konusu olduğunda, ben metne dışarıdan yaklaşan bir konumda olduğunu söyler ve bu durumun onun için cinsiyetli bir dilin çerçevesi ile sınırlı kalmayan gözlemler yapabilmesini sağlamaktadır.

O, yabancı bir kültürü daha iyi anlayabilmek için, kişinin kendisinininkini unutup yabancı kültürün içine girmesi ve dünyayı bu kültürün gözleriyle görmesi gerektiği konusunda güçlü fakat tek yönlü ve bu yüzden güvenilir olmayan bir görüş olduğunu ve bu görüşün tek yönlü olduğunu ifade eder.

Elbette yaşayan bir varlık olarak belirli bir ölçüde yabancı kültürün içine girmek ve dünyayı onun bakışıyla görme imkânı, o kültürü anlamının tek yolu olsaydı, bu durum sadece bir tekrardan ibaret olur ve yeni veya zengin hiçbir şey ortaya konamayacağına dikkat çeker. Yaratıcı anlama, kendisini, zaman içindeki kendi yerini ve kendi kültürünü yadsımaz hiçbir şeyi unutmaz. Anlamak için, anlayan kişinin, zaman, mekân ve kültür olarak yaratıcı anlama nesnesinin dışında yer alması çok önemlidir.¹⁷

Cinsiyetle ilgili olarak Kur'an diline yeni bir bakış açısı getirmek, özellikle Arapça'nın nötr(cinsiyetsiz) bir dil olmadığı göz önünde bulundurulduğunda çok daha lüzumlu hale gelmektedir. Arapça'da her kelime eril ve dişil olarak belirlenmiştir. Fakat bu –evrensel Kur'anî hidayet bakış açısından- eril ve dişil kişi hitaplarının her kullanımının sadece adı geçen cinsiyetle sınırlandırıldığı anlamına gelmez. İlahi bir metin, insanların iletişimini sağlayan bir dilin doğal kısıtlayıcılığını

aşmalıdır. Kur'an tercüme edilemeyeceğini iddia edenler, Arapça ile mesajın kendisi arasında zorunlu bir bağ olduğu inancındadır. Ben burada evrensel hidayet gayesini yerine getirebilmesi için Kur'an metninin, Arapça'da insanların iletişimi açısından zorunlu olan-ki bu dilin doğasında varolana bir yapıdır-cinsiyet farklılığını aştığını göstereceğim.¹⁸

6. Kadınla İlgili Bakış Açıları

Müslüman toplumlarda mevcut olan 'Erkeklerin çoğu şu veya bu zaman kadınların erkeklerden "aşağı" ve onlara "eşit olmadığı" yargısını sürekli duyduğunu ve bununla mücadele ettiğini ifade eden Wadud, bu düşüncenin, sadece kadınların Müslüman toplumlardaki konumlarını etkilemekle kalmadığını, aynı zamanda kadının Kur'an'daki konumuyla ilgili tefsir ve yorumları da etkilemekte olduğunu ifade eder. Bu tip ön yargılardan birinin de kadın ile erkek arasındaki yaratılış, toplumdaki kapasite ve işlev, hidayete (özellikle Kur'anî hidayete) ulaşma ve bunlara bağlı olarak ahirette ulaşılacak mukafatlar açısından temel farklılıklar olduğuna duyulan inanç olduğunu söyler.

Wadud, Kadın ile erkek arasında farklılıklar olmasına rağmen, b bu farklılıkların onların asli doğalarından (fitrat) kaynaklanmadığını iddia eder. Bu farklılıklara nispet edilen değerlere de karşı çıkıyorum. Bu tür yakıştırma değerler kadını zayıf, aşağı, fitraten kötü, zihni olarak yetersiz ve ruhen de eksik olarak tanımlamaktadır. Bu değerlendirmeler, kadınların belirli birtakım işleri yapmaya ve toplumda belirli bazı tarzlarda işlev görmeye uygun olmadıkları şeklindeki iddiaları desteklemek için kullanılmaktadır.¹⁹

¹⁷ Wadud, *Kur'an ve Kadın*,26-27.

¹⁸ Wadud, *Kur'an ve Kadın*,26-27.

¹⁹ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 27-28

Kadın bugüne kadar hep biyoloji ile ilgili işlevlerle sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan erkek, kadından üstün ve daha önemli, kadının yapamayacağı işleri yapabilecek geniş kapasiteye sahip, doğuştan lider yönetici olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak erkekler daha fazla insandırlar ve insanın bireyselliği, motivasyon ve fırsat açısından sosyal, siyasi ve ekonomik katılım, çalışma ve hareket etme seçeneğini tam olarak kullanabilirler. Aslında bu, tam tersi bir durumun kurumsallaştırılmış telafisidir.

Ancak kadınlar çocuk doğurabilir, onları besler ve ilk yıllarda çocukların asli bakıcısıdır. Bunun yanı sıra genellikle erkeklerin mülkiyetinde olduğu söylenen ekonomik ve sosyal roller sadece ve sadece erkekler tarafından yerine getirilebilen işler değildir. Yarı bilinçsiz bir şekilde erkekler bu gerçeğin farkındadır... *erkekler, kadınların da ortak olamayacakları ayrı bir sosyal ve ekonomik role asla sahip olamamışlardır...* Kadınların sahip olduğu bu tekel, psikolojik bastırılmış ve erkek değerlerinin sosyal olarak meşrulaştırılması kurumsallaştırılmasıyla gölgelenmiştir.²⁰

Sonuç

Modern dünya ile birlikte Müslüman dünyanın karşılaştığı önemli sorunlardan bir tanesi elbette ki “Kadın” konusudur. Mevcut literatürü incelendiğinde kadına dair kullanılan ifadelerin ataerkil zihin tarafından şekillendirilen ve çoğunlukla olumsuz ifadeler olduğunu görmemiz mümkündür. Bu ifadelerin layüsel noktada bulunmasının nedeni de elbette kutsal metne dayandırılması ve tek yorum olarak kabul edilmesidir. Hatta çoğu zaman yorumlar kutsal metnin yerine geçmektedir. Tam da bu noktada Müslüman kadınlardan itirazların geldiğini ve metnin tekrar yorumlanması gerektiği ifade ediliyor. Çünkü şimdiye kadar metni yorumlama erkeklerin eliyle yapılmış ve doğal olarak onların zihin dünyasının bir yansımasıdır. Amina Wadud bu noktanın altını çizerek metne yeni bir metot ve kadın eliyle yorumlanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Özellikle metnin evrensel ilkeleri doğrultusunda “Kadın” konusunun yeniden günün şartları doğrultusunda yorumlanması gerektiğine dikkat çekmektedir.

²⁰ Wadud, *Kur'an ve Kadın*, 28.

Kur'an Perspektifinden Kadın

Fatime Karanlık İltizar*

Özet

Her varlık, İlahî isimlerden bir ismin dışı vurumudur. Çünkü Allah'ın zatî sıfatlarından değil de fiilî sıfatlarından olan yaratma, yaratıcının, çeşitli yaratılmışların çehresinde tecelli etmesinden ibarettir. Nitekim Hz. Emirü'l Müminin Ali (as) şöyle buyurmaktadır:

“Yaratıklarına yarattıklarıyla tecelli eden Allah'a hamdolsun.”

Dinî literatürün temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de de yaratıcının tecellisi olan insanın değerli olduğu ve insan için en yüce makamın Allah'ın halifesi makamına erişmek olduğu buyurulmuştur. İnsani değer ve ilahî hilafetin şartı da erkek veyahut kadın olmak değil; insan olmaktır.

Peygamber Efendimizin kadınıla ilgili söz ve uygulamalarına bakıldığında, insan olarak kadını erkekten farklı görmeyen, düşünce ve görüşlerini değerli bulan, toplumsal, ilmî ve dinî platformlarda ona da yer veren ve söz hakkı tanıyan bir yaklaşımla karşılaşıyoruz. Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de ahlâkı Kur'an ahlâkı olan Peygamber Efendimizin (s.a.a.) kadına karşı tutumu ile dinî literatürde farklı bir kadın algısı oluşturulmuş olduğunu görmekteyiz. Peygamber Efendimizin vefatından sonra hadis yazımının yasaklanması, hadislerin yakılması ve uydurulmasının; bununla birlikte şahsî töre ve geleneklerin İslam gibi yansıtılması bu hususta etkili olmuştur.

Tüm bu algıların oluşması, özellikle gençleri vahyin kaynağı ile ilgili şüphe ve problemlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktada çözüm noktası insanlığın hidayet kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve onun en kâmil uygulayan ve uygulatan kimselere başvurmaktır.

Kur'an-ı Kerim'de, Peygamber Efendimize atfedilen bazı sözlerin aksine kadın ve erkek yaratılıştaki farka sahip değildir veyahut kadın fitne değildir. İnsan olma vasfında ortak ve eşit olan bu iki varlığın biri diğerinden zati bir üstünlüğe sahip değildir. Her insanın değeri ameli ve takvası ile orantılıdır. Aynı zamanda kadına ve erkeğe yönelik hitaplarında bu iki cins arasında mevcut bedensel ve ruhsal farklılıkların da gözetildiği aşikârdır. Temel haklarda aynı hükümlere muhatap olmakla birlikte bazı haklarda adaletin sağlanabilmesi için farklılıklar da mevcuttur.

Özellikle son yıllarda İslam hakkında olumsuz bir algı oluşturmak isteyen kimseler, İslam'da kadının sosyal, hukuki, dinî, ilmî konularını metodik ve ilmî bir yaklaşımdan uzak bir şekilde ele alarak bir algı yönetimi yapmışlardır. Muteber olmayan rivayetler ve bu rivayetlerin etkisiyle yapılan Kur'an anlamlandırmalarını da İslam aleyhine kullanmışlardır. İslam'a nispet verilen ama İslam'ın hakikatinden uzak metinler ve aynı zamanda yaşam tarzları, ne yazık ki bugün bizleri anlatıcı konumundan ziyade savunmacı konumuna düşürmüştür veyahut bazı Müslümanların batının doğrularını kendilerine doğru edinerek İslam'ı şahsî yorumlamalarıyla sonuçlanmıştır. Bugün, aynı metinler üzerinden, aynı bakış açılarıyla değerlendirme ve açıklamalar yapmak yeterli olamayacaktır. Toplumun yaşantısı ve bilincine hapsolmüş tutumlardan kurtularak hem insanın manevi boyutunu görmezden gelen, aile yaşantısını kadının ayak bağı gören feminizmin aşırılık ve yanlışlıklarından uzak hem de kadın karşıtı söylemlerden arınmış, ifrat ve tefritten uzak, Muhammedî İslam'ı sarih ve sahih bir şekilde okuyup, anlamalıyız.

* Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi Öğretim Üyesi

Giriş

İslam'da kadın, mevzu bahis olduğunda birçok fikir ayrılıkları ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. İslam'ı yüzeysel okumalarla veyahut etrafında gördükleri ile değerlendirme çabası içerisinde olan kimseler, İslam'da kadının zavallı ve ikincil bir insan konumunda olduğu tezini savunmuşlardır. İslam'da kadının alt bir statüde olduğuna dair değerlendirme ve yorumlar, özellikle sosyal medya ve dizi-film sektöründe sıkça yer almaktadır. Din karşıtı sitelerde İslam dininin kadına gereken değeri vermediği konusunun üzerinde çokça durulmaktadır. Bununla birlikte özellikle Afganistan ve Arabistan gibi ülkelerin kadına karşı haksız tutumlarının, İslam'ın buyruğu gibi yansıtılması bu tarz sorgulamaların artmasında etkili olmaktadır. Günümüzde gençlerin dinî değerlerden uzaklaşma sebeplerinin başında "İslam'da kadının konumuna dair değerlendirmeler" etkeni ortaya konmaktadır.

Popüleritenin etkisi ile günümüz dünyasında büyük bir rahatlıkla yanlışın doğru, batılın hak, zavallılığın yücelik, esaretin özgürlük, adaletsizliğin eşitlik, vurgunculuğun hak hukuk olarak gösterildiği görülmektedir. İslam'da kadının konumu hususunda da Kur'an'ın çizdiği çerçeve ile geleneğin, törelerin, şahsi fikir ve düşüncelerin çizdiği çerçevenin birbirine karıştırılmış olması, İslam hakkında yanlış bir kadın algısı oluşturmuş ve reel olmayan bu algı bilgi edinme kaynakları alabildiğine geniş olan ve içerisinde bolca yanlış bilgi ve mugalatalar barındırmasından da kaynaklı, gençleri sadece İslam'da kadının konumu ile ilgili değil; doğrudan vahyin kaynağı ile alakalı problem ve şüphelerle karşı karşıya bırakmaktadır.

Dünya ve ukba dengesinin dünya lehine yitirilmesi, Müslüman bireyi derin dindarlıktan uzaklaştırarak yüzeysel ve şekli bir dindarlığa doğru itmektedir. Dünyevileşme, bireycileşme gibi etkenler neticesinde dini ana kaynaklarından ziyade yüzeysel ve yakın fayda bakış açısı ile anlama ve uygulama tercih edilmektedir. Kadın ile alakalı da aynı bakış açıları ile yorumlamalar ve uygulamalar ortaya konduğunda İslam'ın özünden ve buyruklarından uzak bir din anlayışı ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Kadın ile ilgili tartışmalar, birçok konuda önümüze çıktığı gibi daha yaratılış hikâyesi kurgulanırken başlatılmış ve bu aşamada kurgulanan eksik yaratılış, erkeğin kalıntılardan yaratılış algısı, bir hikâye gibi anlatılmış ve bu kurgu sadece yaratılış konusunda kalmamış; kadının özne olduğu neredeyse her konuya ifrat ve tefrit şekliyle yansımıştır.

1. Çözüm Yolu Kur'ân-ı Kerîm

Kur'an, her konuda insanlık için çözüm noktası, netlik kazandırma vesilesi ve hidayet kaynağı olduğu gibi kadın hususunda da problemleri ortadan kaldırma ve beşeriyete rehberlik etmek üzere nazil olmuştur. Dinlerin sonuncusu ve en kamili olan İslâm dininin kutsal kitabı Kur'an ve bu hidayet kaynağının en kâmil uygulayıcısı Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve masum imamların kadına bakışı, bizler için en önemli kaynak olmalıdır.

Kur'an, insanoğlunun ruh ve nefsinin eğitme ve tezkiye etmek için inmiştir. O, soyut bir varlıktır. Kur'an'da erkek ya da kadının tezkiyesinden değil, ruhun tezkiyesinden bahsedilmektedir. Bu noktada kadın ve erkek eşittir. Kur'an, cinsiyeti üzerinden değil şahsiyeti üzerinden insana seslenmiştir. Erkek ve kadının dışılık ve erkeklik çehreleriyle değil; insanlık yüzleriyle tanınmasını istemiştir, çünkü esas olan hakikat, beden değil ruhtur. Kadın ve erkek olmak beden ile ilgiliyken; eğitim, öğretim, tezkiye, tehzib, ibadet, saygınlık, ahlak gibi değerler ruh ile ilgidir. Eğer Kur'an-ı Kerim'i bir okul farz edersek bu okulun öğrencileri bedenler değil; ruhlardır. İnsanın bedeni bir araçtır, esas olan ruhtur.

“...De ki: Ruh, Rabbinin emrindedir.” (İsra 17/85)

İnsan ruhu, müzekker ve müennes olmaktan münezzehtir. Kur'an'da değerler; zillet ve izzet, itaat ve isyan, takva ve fücür, ilim ve cehalet, Müslüman ve kafir, hak ve batıl ve tüm bunlarla birlikte pratik akılla ilgili ahlakî değerlerin tümü ne erkeklik ne de dışılık cinsiyeti ile beyan edilmiştir. Sabırlı, alim, imanlı, takvalı vb. olan ruhtur. Muhammed'i öz İslam'ın insana verdiği değer kapsamında kadın ve erkek her iki cinsiyette yüce kemallere ulaşabilecek potansiyellere sahiptir. Kadın yücedir veyahut erkek yücedir gibi söylemleri insani boyutta biz dinde görmemekteyiz.

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

“Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve ahiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (Nisa, 124)

İslam dinine baktığımızda böyle bir değerlendirme görürken literatürde kadın ile alakalı birçok hususta problemlerin ortaya çıktığını görmekteyiz.

2. Yaratılış ile Alakalı Problemler

Kadın konusunda Müslümanların hayatına dâhil olan algılardan bir tanesi yaratılışla ilgili hususlardır. Bazı kaynaklara göre kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı ve erkeğin bir parçası olması münasebetiyle erkek kadar değerli olmadığı anlayışı öne sürülmüştür.

Böyle bir düşüncenin oluşmasında mesnet kılınan ayette şöyle buyurulmuştur:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”

Bazı tefsir kitaplarında “nefsi vahide”nin Hz. Âdem olduğu ve ondan yaratılan eşin de Hz. Havva olduğuna dair görüşler mevcuttur. Muteber olmayan rivayetlerden de yola çıkarak Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı sonucuna varmışlardır.

Bu algıların oluşmasındaki en büyük etkenlerden biri şudur; ilk Müslümanlar yaratılışın nasıl gerçekleştiğini merak ederek yeni Müslüman olan Yahudilere sorular yöneltmişler, onlar da ellerinde mevcut bulunan muharref Tevrat'ta geçen, o günkü kendi anlayışlarını içeren düşüncelerine göre cevaplar vermişler, bu cevaplar da sanki gerçek bir bilgi gibi hadis ve tefsir kaynaklarımızda yer almıştır.

Muteber olmayan rivayetlerden ve tahrife uğramış Tevrat'taki hikayelerden ziyade Kur'an'ın diğer ayetleri ile bu ayeti ele aldığımızda Hz. Havva'nın, Hz. Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına dair iddiaların doğru olmadığı sonucuna varıyoruz.

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirilmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır.”

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا

“Allah size kendi cinslerinizden eşler yarattı.”

Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere, kadın ve erkek aynı türden yaratılmıştır; kadın, erkeğin kalıntısından veyahut kaburga kemiğinden yaratılmamıştır.

Zürare bin A'yan, İmam Cafer-i Sadık'a Havva'nın yaratılışı ve bu tarz şüphelerle ilgili soru yönelttiğinde İmam buyurdular:

“Allah böyle bir fiilden münezzehtir. Acaba böyle bir inanca sahip kimseler, Allah'ın Havva'yı müstakil bir şekilde yaratmaktan aciz mi olduğu inancı içerisinde midirler?”

el-Mizan tefsirinde Allame Tabâtabâi, “nefsi vahide” tabirini şu şekilde açıklamıştır. “Nefsi vahide”den maksat Hz. Adem'dir ve onun eşinden maksatta Hz. Havva'dır. Hz. Âdem ve Hz. Havva aynı türden yaratılmıştır. “Ondan eşini yaratan” tabirinde kastedilen de Âdem ve Havva'nın aynı şekilde yaratılmış olmasıdır; onun bedeninin parçasından veyahut kalıntısından değil.”

3. Erkeğin Kadından Üstünlüğü Problemi

Kadının konumu ile ilgili oluşan başka bir algı ise erkeğin kadından daha yüce ve üstün bir varlık olmasıdır. İbn Kesir gibi bazı muhaddis ve müfessirlerin, erkeğin kadına

göre; fazilet, yaratılış, ahlak, mertebe, emre itaat, mali tasarruf, maslahatları yerine getirme, dünya ve ahirette fazilet açısından daha ileri olduğunu öne sürer. Ona göre erkek, kadın üzerinde hâkim ve kadının reisidir; terbiye edicisidir. Kadınlardan hem daha üstün hem de daha hayırlıdır.

Bu düşünceye delil olarak sundukları birkaç ayet şöyledir:

وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ

“...Erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur...”

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

“Allah’ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.”

Bu ayetlerin isnat edilerek kadının erkekten aşağı konumda olduğu sonucuna varmak doğru olmayacaktır. Öncelikle, Allah-u Teala’nın kendi hâkimane iradesi esasınca fertlerin bazı özellikleri hasebiyle başkalarına üstün kıldığında hiç şüphe yoktur; ama bu üstünlüklerin sebebi ırk, cinsiyet, mal vb. değildir.

İnsanların, diğer yaratılmışlara olan üstünlüğü, müminlerin birbirinden üstünlüğü, peygamberlerin birbirine üstünlükleri gibi üstünlükler Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmiştir.

Ama bilmemiz gerekir ki Allah-u Teâlâ’nın bazı fertlere bahşettiği üstünlüğün, insanın rızık konusunda diğer yaratıklara üstünlüğü gibi, bazen maddî boyutu vardır bazen de peygamberin diğer insanlara nispetle hidayet nimetinde olduğu gibi bu üstünlüğün manevî boyutu vardır. Bazen bu derece ve faziletlerden dünya üstünlüğü kastedilmiştir bazen de bu üstünlük ahirettedir.

Kur’an ayetlerinde söz konusu edilen erkeklerin kadınlara üstünlüğü meselesi âlim ve düşünürlerin çeşitli görüşler ortaya koymasına sebep olmuştur. Bazı müfessirler zahiri çıkmalla erkeklerin tüm yönleriyle kadınlardan üstün olduğunu ortaya koyma çabasındadırlar.

Bu ayetleri, diğer ayetler ile okuduğumuzda erkeklerin kadınlardan daha yüce ve üstün olduğu sonucu değil; tüm ruhi ve cismi farklılıklarının hem kadının hem de erkeğin vazifelerine denk olduğu sonucuna varmaktayız. Fiziksel ve ruhsal farklılıklar onları birbirinden üstün kılmaz, her birinin farklılıkları ile kendi vazifesini daha iyi bir şekilde yerine getirebilmesini sağlar. Allah-u Teâlâ’nın hikmeti, kadınların ve erkeklerin sorumluluğuna bıraktığı vazifeler karşısında, vazife ve hak arasında uygunluk ve ölçünün kurulması için apaçık hakların kararlaştırılmasını gerektirmektedir. Allah-u Teala, Kur’an’da üstünlük sebebinin cinsiyet, mal-mülk, ırk vs. değil; takva olduğunu buyurmuştur.

Nisa suresinin 34. ayetinde erkeğin kadın üzerinde “kavvam” oluşundan maksatta, erkeklerin kadınlar üzerinde hâkim olması, yaptırma ve yasaklama gücünü kendinde görmesi, zorbalık göstermesi, adaleti aşması anlamına gelmemektedir. Tıpkı filologların ve

onlara tabii olan müfessirlerin açıkladıkları gibi; “kavvam” kelimesi “ihtiyaçları gideren, sorumlu, himaye eden” anlamındadır. Erkeğin duygusallığının ve hissiyatının karşısında, tefekkürünün galip olması, çeşitli konularda aileyi koruma hususunda cismi ve bünye gücünün galip olması, eşinin ve çocuklarının yaşam giderlerinin onun üzerinde olması gibi etkenlerden dolayı bu sorumluluk erkeğe verilmiştir. Dolayısıyla evin içerisinde erkeğin “kavvam” oluşu onun yüceliğini, mutlak hakimiyetini değil; sorumluluk alanını, mükellefiyetini, ödevini göstermektedir.

Kadın ve erkek aile kurumunun iki önemli temel unsurları olmalarından kaynaklı her ikisi de birbirine karşı sorumluluk ve haklara sahiptir. Erkeğin sorumlulukları olduğu gibi kadının da riayet etmesi gereken sorumluluklar ve itaat etmesi gereken bazı hususlar mevcuttur; ama bu mutlak bir itaat ve hakimiyet demek değildir. Nasıl erkeğin kadına karşı sorumlulukları sınırsız değilse, kadının da erkeğe itaat etmesi gereken konular sınırsız değildir.

Erkeklerin üstünlüğünün kanıtlandığı ayetlerden biri olarak zikredilen edilen Bakara suresinin 228. ayetine baktığımızda, “derece” kelimesinin anlamlandırılması hususunda müfessirler tarafından görüşler ortaya konmuştur. Bazı müfessirlere göre erkeğin talak ve eşine tekrar dönme hakkı kastedilmiştir. Bazı müfessirler de erkeğin aile reisliği ve idareciliğinin kastedildiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla “...Erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur...” Ayetinde de maksat erkeğin üstünlük ve yüceliği değil, sorumluluk ve aynı zamanda haklarının beyanı noktasında önem taşımaktadır. Kadın ve erkeğin hak ve sorumlulukları noktasında farklılıkların olduğu da anlaşılmaktadır.

Günümüzde en çok tartışılan konuların başında gelen kadın hakları konusunda İslam nazarında kadın ve erkek eşit insani haklara sahiptir. Yaratılıştta, Allah'a kul olmakta, ibadette, duada, saygınlıkta, ahlakî ve insani değerlerde kısaca insan oluşta kadınla erkek arasında fark yoktur. İslam'a göre kadın ve erkek bir bütünün birbirini tamamlayan parçalarıdır; fakat bir bütünün iki parçası olmaları her iki parçanın birbirleri ile her açıdan ayniliğini gerektirmez. Aslında bu farklılıklar her iki cinsiyetin sorumlulukları bakımından büyük anlam taşımaktadır. Buna göre kadın erkeğin veya erkek kadının gelişmiş veya yavaş gelişmiş şekli kesinlikle değildir.

Eşitlik konusuna geldiğimizde eşitlik tabii ki olması gerektir; ama bizlere adaletsizliği eşitlik olarak sunmalarına izin vermemiz mümkün değildir. Bu ve benzeri söylemleri körü körüne taklit ederek, yanlış bir teoriyi cafcaflı bir isimle takdim edemeyiz. Eşitlik kavramının tefsire ihtiyacı vardır. Kadın ve erkek hukuk karşısında eşit haklara sahiptirler. Bazı hususlarda mutlak bir eşitliğe sahipken; buna karşılık bazı konularda nispi eşitliğe sahiptirler. Adalet her zaman mutlak bir eşitliğe sahip olmak değildir. Aslında bu ayırımın Türk anayasasında da yapıldığını görmekteyiz.

Dolayısıyla hak eşitliği her zaman hakların ayniyeti değildir; çünkü kadın ve erkek her ikisi de eşit yaratılmıştır ama her açıdan aynı yaratılmamışlardır. Her birinin kendisine uygun konum ve görevleri ve görevlerine denk, hakları vardır. Ayniyetin olmadığı bir konumda aynı hak ve sorumluluktan bahsetmek adaletsizlik olacaktır. Hem erkeği hem kadını hem de aileyi uhrevi ve dünyevi saadete ulaştırabilecek olan eşitliğin,

Kur'anı Kerim'de de bu şekilde tanımlandığını görmekteyiz. Kur'an'da bazı ayetlerde kadın ve erkeğin eşitliğinden (mutlak eşitlik) bahsedilirken; bazı ayetlerde ise farklı hak ve sorumluklara dikkat çekilmiştir. Öyleyse kadın ve erkek birçok hususta mutlak eşitliğe sahipken bazı hususlarda farklı hak ve sorumluluklara sahiptir. Bu farklılıklar kadın ve erkeğe yapılan zulüm veyahut adaletsizlik değil; aksine adaletin özüdür, yaratıcının rahmetidir.

4. Kadının Fitne Sebebi Oluşu Problemi

Kadın ile ilgili oluşturulan başka bir algı ise kadının fitne oluşudur. Bu ötekileştirme Hz. Havva ve Hz. Adem'in yasak elmadan yemesine kadar varmaktadır. Bu düşünce sahiplerine göre Havva, erkeğe hizmet etmek için yaratılan, şeytanın vesveselerine kulak asan ve sonrasında kandırma ve fitne sebebi olmasından da kaynaklı erkeği kolaylıkla kandıran bir nevi İblis'in işbirlikçisi olan ikincil bir varlıktır. Erkeği ve kendisinin cennetten kovulmasına sebebiyet veren ve şeytana ilk uyandır. "Havva olmasaydı hiçbir kadın kocasına ihanet etmezdi." İfadesini de Peygamber Efendimize atfetmişlerdir.

Halbuki Kur'ân-ı Kerîm Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın kıssası ile ilgili; Hz. Havva'nın Hz. Adem'i günaha düşürmesi veyahut onu kandırması söz konusu olmamıştır.

"Sonunda şeytan ona vesvese verdi ve: "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve yok olmayacak bir mülkü bildireyim mi?" dedi. Ve böylece her ikisi de o ağacın meyvesinden yediler."

Kur'an, müşterek yapılan fiile ve daha sonrasında beraber yaptıkları fiilin sonucuna dikkat çekmiştir. "*Şeytan, oradan ikisinin de ayağını kaydirtti, onları buldukları yerden çıkardı...*" Hangisinin ilk olarak elmayı yediğine dair bir bilgi Kur'an vermemiştir. Bazı tefsirlerde Hz. Havva'nın ilk olarak yasaklı meyveden yemesi ve daha sonra Hz. Adem'i yasaklı meyveden yemesi için teşvik etmesi ve onu kandırması; İslam dışı kaynaklara dayanmaktadır. Tevrat'a göre kur hayvanlarının en hilekârı olan yılan, Aden'deki bahçede (cennet) yaşamakta olan Havva'ya yaklaşmış. "*Allah bilir ki ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız.*" diyerek, onu yasak ağacın meyvesinden yemeğe ikna etmiş, daha sonra Havva yasak meyveden Âdem'e de yedirmiştir. Sonuç olarak bu algı ve düşünceler İslam kaynaklı değil; tahrife uğramış Tevrat kaynaklıdır.

Muhammed bin Ahmet el-Kurtubi ise kadının hilesinin ve fitnesinin şeytandan bile çok olduğunu savunmuştur. Bu görüşünü bazı ayetlerle de savunmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de "*Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.*" buyrulur; ama Hz. Yusuf'un kıssasında Züleyha için "*Doğrusu siz kadınların hilesi büyüktür.*" buyrulmuştur.

Yine kadının fitne sebebi olduğunu doğrulayabilmek için "*Ey iman edenler, eşlerinizden, çocuklarınızdan size düşman olanlar da var.*" ayetini de zikretmişlerdir.

Bir şeyin imtihan vesilesi olmasıyla fitne olması aynı değildir. Bu ayrım bütün nimetler için söz konusudur. Her nimet insan için imtihan vesilesi dolayısıyla fitne sebebi olabilir. Burada cinsiyet üzerinden bir sonuca varmak doğru olmayacaktır. Teğabun suresinde eşler ve çocuklar için düşman tabirinin kullanılması kadınların ve çocukların fitne oluşu kesinlikle değildir. Söz konusu ayetin nüzul sebebi ile ilgili müfessirler şöyle söylemiştir. Peygamber Efendimize iman etmiş ve hicret kararı alan bazı kimselere eş ve çocukları karşı çıkmış ve onlara mâni olmuşlardı. Bazıları hicretten vazgeçip Mekke'de kalıyorlardı ve bunun neticesinde Teğabun suresinin 14. ayeti nazil olmuştur, ayetten çıkarılması gereken sonuç kadının düşman ve fitne oluşu değil; Allah'ın buyruğundan insanı alıkoyan ve doğru yoldan uzaklaştıran tüm etkenlerin hakikatinde insanın düşmanı olduğu gerçeğidir.

Kur'an'da kadının hilesinin büyüklüğüne değinildiği ayette ise Züleyha'nın Hz. Yusuf'a karşı gerçekleştirdiği "fend" ile ilgilidir. Kadınların erkekler üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Büyük hileden de maksat kadınların hilekâr oluşu değil; hile yaptığı takdirde erkekten daha etkili olabileceği de söz konusu olabilir. Başka bir nokta ise şudur; Kur'an'da birçok mezemmet ve kınamanın insan hakkında geldiğini görmekteyiz.

"Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır."

"Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir."

"Gerçekten de insan, apaçık bir nankördür."

Tüm bu ayetlerden yola çıkarak tüm insanlığın, mutlak bir şekilde nankör, sabırsız, zalim olduğu sonucuna varmak mümkün değildir. Bu ayetlerin muhatabı tüm insanlık değil, hakkın yolunu terk edip, şeytanı kendisine rehber edinen kimselerdir.

Dolayısıyla gerçekleşen bazı olaylar neticesinde bazı kadınlar ilgili de böyle bir ayetin nazil olması kadınların mutlak anlamda hilekâr olduğunu göstermemektedir. Muhammed el-Kurtubi'nin şeytan hilesi ile ilgili inen ayeti, bu ayetle kıyaslaması ise bir mugalatadır; zira şeytanın hilesi Allah-u Teala'nın kudretinin karşısında zayıf ve etkisizdir. Binaenaleyh salih ve mümine birçok kadından da Kur'an'da övgüyle bahsedilmiştir.

İmam Cafer-i Sadık buyurmuştur:

"Bir salih kadın, bin tane salih olmayan erkekten daha yücedir."

5. Hz. Peygamber'e Nispet Edilen Kadınlı İlgili Olumsuz Söylemler Problemi

Batıda insan hakları ve sonrasında kadın hakları kavramı İslam'dan oldukça geç bir dönemde hukuki zemine kavuşmuştur ve olması gerektiği gibi muhafaza altına alınmadığını da söyleyebiliriz. Yüzlerce yıl öncesinde Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamber Efendimizin buyruk ve fiillerinde kadın haklarının sarıh bir şekilde beyan edilmesine rağmen, sanki kadın hakları ilk kez batı da gündeme getirilmiş gibi bir algı oluşturmakla birlikte, feminist düşünce batı dışındaki toplumlarda kadının konumu ikincildir ve dışlanmıştır gibi bir düşünce birliği oluşturmuşlardır. Günümüzde kadın konusu ve kadına bakış, bir not

verme alanı haline getirilmiştir. Kadın ne kadar modernizmin çizdiği çizgede ilerliyor ve onun kurallarını yerine getiriyorsa, modernlik ve medenilik sınavından o kadar yüksek puan alabiliyor düşüncesi yaygın durumdadır. Kadının kemale yükseliş potansiyeline teveccüh etmeden, onun asıl değer ve ihtiyaçlarından ziyade modernizm ve batı medeniyetinin ihtiyaç ve taleplerini karşılması günümüz kadınlarından beklenmektedir ve bu beklenti karşılanmadığında yargılama süreci acımasızca başlamaktadır.

18. yy. sonlarına kadar batılı seyyahların kalemi Müslüman kadınları genel olarak saygılı ve takdir eden bir üslup ile anlatırken, bu tarihten itibaren batılı kalemlerin ekseriyeti şu genellemeyi yapmıştır: “İslâm, özünde kadınlar için baskıcı bir niteliğe sahiptir; peçe ve haremlik/selâmlık ayırımı bu baskının en bariz göstergesidir; zaten İslâm toplumlarının genel ve gözlenebilir geriliğinin sebebi de bu geleneklerdir.” “Ezilen kadın”, Müslüman toplumları ötekileştirerek kendini inşa etme çabasında olan Avrupa'nın en fazla kullandığı imge olmuştur. Meşrutiyet döneminde “ülkemizdeki batucılar” bu görüşü genel itibariyle benimsemişlerdir.

İslam'da kadının ezilmiş olduğu, bir zavallı konumunda olduğu düşüncesi sık sık dile getirilmektedir. Tüm bu yaklaşımlarda Batının ve İslam düşmanlarının algı oyunlarını inkâr etmek veyahut görmezden gelmek mümkün değildir; fakat bu alguların oluşmasında Müslümanların hiç mi etkisi yoktur?

Fuzuli'nin de dediği gibi;

*“Ey insan, kadere az bahane bul.
Buğday ektin de arpa mı biçtin?”*

Ne yazık ki bu düşüncelerin oluşmasına ve desteklenmesine katkı sağlayan Müslümanların sayısı da az olmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm ve kat-i nassın buyruklarından uzak davranışların etkilerini görmezden gelmek mümkün değildir.

Hem sosyokültürel düşünce yapısının, İslam olarak yansıtılması ve bu bakış açısı ile Kur'an okumaları ve anlamlandırmalarının yapılması hem de Peygamber Efendimize ne yazık ki nispet edilen birçok söz bu noktada çok büyük önem arz etmektedir.

Peygamber Efendimize atfedilen sözlere bakıldığında bir tarafta kadına karşı kibar, merhametli, kadının kişiliğini yücelten, sosyal yaşam da ona yer veren, söz hakkı tanıyan, Akabe biatleri gibi nice önemli ve siyasi konularda kadına yer veren bir şahsiyet bulurken diğer tarafta şiddet dolu, ayrımcılık yapan, kadını aşağılayan bir kişi görüyoruz.

Allah Resulü'nün vefatından sonra hadis yakma ve hadis yazma yasağı neticesinde hadis yasağının yaklaşık bir asır devam ettiğinden yola çıkarak Peygamber Efendimize ve tabiiiler arasında bariz bir şekilde rivayet zincirlerinde kopukluk ve sahte, uydurma hadislerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Peygamberimize atfedilen bu sözlerin İslam'da kadının konumuna dair olumsuz bir bakış açısının oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Kadının şahsiyetini aşağılayan, küçük duruma düşüren, ikincil bir varlık olarak yansıtan birçok söz Peygamber Efendimize atfedilmiştir.

“Bir şeyde uğursuzluk olsaydı, atta, kadında ve meskende olurdu.” Veyahut “Ey kadınlar! Eğer kocalarınızın size olan haklarını bilseydiniz, ayaklarınızın tozunu yüzlerinizle silerdiniz.”

Fahreddin Razi, Nisâ suresinin 34. ayeti izah ederken Ömer İbn Hattab’a nispet ettiği şöyle bir olay nakletmektedir: Ömer İbn Hattab Kureyşlilere hitaben şöyle demiştir: “Ey Kureyşliler, erkeklerimiz kadınlara hâkimdi. Medine’ye geldiğimizde Medine kadınlarının erkeklerine hâkim olduğunu gördük. Kadınlarımız onların kadınlarıyla içli dışlı oldular. Bundan dolayı da kocalarına karşı serkeşlik edip baş kaldırdılar.” Bunun üzerine Hz. Peygambere gelip, “Kadınlar kocalarına baş kaldırıyor!” dedim. O da kadınları dövmeğe müsaade etti. Derken Peygamberin hanımlarının odalarının çevresinde kocalarından şikâyet eden birçok kadın görünmeye başladı. Nebî (as) de, “Yemin olsun ki bütün gece Muhammed ailesinin etrafında her biri eşini şikâyet eden yetmiş kadar kadın dolaşır oldu. Halbuki sizler eşlerini dövenlerin en hayırlılarınız olduğunu göremezsiniz.” buyurdu.

Görünen odur ki; tarih içerisinde Müslümanlar bizzat Kur’ân-ı Kerîm’in çizdiği çerçeveyi anlayıp uygulamaktan ziyade Kur’an ayetlerini kendi çerçevelerinin içerisine sokma çabası içerisinde olmuşlardır ve İslam toplumlarında maalesef Peygamber Efendimiz ve Ehl-i Beyt’in uygulamaları aksine, İslam öncesi toplumların ve gelenek, görenek ve törelerin telakkileri hayatını İslam görüntüsü ile sürdürebilmişlerdir. Kadın ile ilgili hususlarda da sahte rivayetler ile kendi şahsi fikir ve düşüncelerini destekleme çabası içerisinde olmuşlardır. Nitekim Ömer bin Hattab’ın oğlu Abdullah şöyle ifade eder: Biz Peygamber (s.a.a) zamanında hakkımızda vahiy indirilir korkusuyla, hanımlarımıza kaba davranmaktan ve onlara incitici söz söylemekten çekinirdik. Maalesef Efendimizin (s.a.a) vefatından sonra aynı duyarlılığı gösteremez olduk.”

“Kişiye karısını niçin dövüldüğü sorulmaz/mesul değildir.” vb. birçok söze hadis kitaplarında rastlamak mümkündür. İslam’ın özünden, hakikatinden, Peygamber Efendimizin söz ve davranışlarından tamamıyla uzak bu sözlerin sahte olduğu noktasında hemfikir olmamız gerekirken; bu sözlerin açıklanmaya çalışılıyor oluşu, hadis kitaplarına ve onları nakledenlere saygısızlık olmaması adına, İslam’a ve Peygamber Efendimize yapılıyor olan saygısızlıktır.

Sonuç

Peygamber Efendimizin buyruk ve uygulamalardan uzaklaşmak her konuda olduğu gibi kadınla ilgili düşünce ve uygulamalar hususunda da toplumu büyük yanlışlıklar ile karşı karşıya bırakmaktadır. Rabbimiz, Müslümanları “vasat bir ümmet” yapmıştır. Vasat ümmet ifrat ve tefritlerden korunarak her türlü tutum ve davranışında dengeli, doğruluk çizgisinde, Sırat-ı Müstakimde olan ümmet demektir.

Tarihsel sürece bakacak olursak, İslam’ın genel prensip ve buyruklarına aykırı, aklın şaşkın kaldığı, gelenek ve törelerin etkisiyle kadının aleyhine yorumların bulunduğu bir gerçektir ve her konuda olduğu gibi kadın hususunda da Sırat-ı Müstakimden ayrılmanın neticesinde ifrat ve tefritler ortaya çıkmıştır.

Vasat yolu, yaygın uygulama da göremeyen ve güçlü Müslüman kadın profilinin de anlatılmadığı bir toplumda ifrat ve tefrit yollarının oluşması kaçınılmazdır. Hz. Fatuma bu noktada Müslüman kadın için önemli bir örnektir. Peygamber Efendimiz onun için “alemlerin hanımefendisi” demiştir. Böyle bir hanımefendiyi mehri az, çeyizi mütevazı, mümine bir kişiye indirgememiz mümkün olmayacaktır. Onun hakikatini, ulaştığı yüce makamları ve kemalini, toplumsal sorunların çözüm noktasında üstlendiği büyük sorumluluk ve konumunu, Hz. Peygamber Efendimiz ve Hz. Ali'nin ona verdiği değeri gözler önüne serdiğimiz vakit İslam'da kadının konumuna dair birçok yanlış algı ve şüphelerin de ortadan kalktığını göreceğiz. Bir örnek üzerinden açıklayacak olursak; Hz. Fatuma gibi bir şahsiyet toplumsal ve inançsal sorunların çözüm noktasında; tüm şer'i hususlara fazlasıyla dikkat ederek Mescid-i Nebevi'de hutbe vermiştir; ama bugün her Müslümanın hayatının merkezinde olması gereken camilerde kadınlar kendilerine yer bulmakta zorlanmaktadır. Hayatın her alanında bulunan kadın, Cuma namazı veyahut Bayram namazından mahrum bırakılmaktadır. Diğer bir tarafta ise; Kur'an'ı kişisel sanı ve fikir doğrultusunda tefsir ederek İslam'ın bize gösterdiği en kâmil yaşamın olduğu yerde, feminizmde çözüm yolunu arayan bazı kimselerin ise, kadın ve erkeğin yan yana safa durduğu cemaate, bir kadının Cuma namazı kıldırıldığına şahitlik ediyoruz.

Kadınla ilgili olan yazınlara dikkat ettiğimizde birkaç yaygın görüşün üretilmiş olduğunu görüyoruz. İlk olarak; yüzeysel okumalar veyahut etrafında gördükleri ile İslam'ın kadın ile sorunu olduğunu, kadının bir zavallı konumunda olduğunu düşünen İslam karşıtları, diğer tarafta zaten kadının tüm haklara sahip olduğunu düşünen, metinlerde geçen kadını aşağılayan söylemleri açıklamaya çalışan, çoğu zaman kadını eksik ve düşük gösteren sözlere hak veren ve dahası bu tartışmalara anlam veremeyen, bu sorunun ciddiyetini ve yarattığı etkiyi göremeyen kesim, üçüncü olarak tüm meseleyi kadın sorununa indirgeyen, İslam'ı kişisel kadın bakış açısıyla tefsir edilmesi gerektiğini savunan cinsiyetçi perspektif.

Tüm bu ifrat ve tefritlerden kurtulabilmemiz için Müslümanlar olarak Kur'an ve onun en kâmil uygulayan ve uygulatan Peygamber Efendimize ve masum imamlara sarılmamız, kapsamlı ve kriterlerini öz Muhammedî İslam'dan alan bir bakışla, hakikati yansıtan söylemler ve uygulamalar oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal, Kadının Yaratılışıyla İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım, (İstanbul: Rağbet Yay., 2001).
- Amuli, Cevad, Celal ve Cemal Aynasında Kadın, trc. Okumuş, Ejder, İstanbul, İnsan Yayınları, Eylül 1996.
- Banki Purferd, Emir Huseyin, Ayetullah Hamenei'nin Penceresinden, Kadın ve Aile, trc. Bendiderya, İsmail, Tesnim Yayınları, İstanbul.
- Bustan, Huseyin, İslam ve Cinsiyet Farklılıkları, trc. Derbendi, Cafer, el-Mustafa Yayınları, İstanbul- 2014

- Çağrı, Mustafa, "Din ve Dünyevileşme". Din ve Hayat Dergisi 13, 2011
- Çakın, Kâmil, Geleneksel İslam Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması, Dinî Araştırmalar Kadın Özel Sayısı, 2016, ss. 107-130.
- Demirel, Cumhuriyet, Kadın Erkek Eşitsizliği Vehmini Uyandıran Konular ve Bu Konuyla İlişkili Ayetlerin Yorumları, Doktora Tezi Özeti.
- Durmuşoğlu, Kadriye ve Kurt, Abdurrahman, Üç Kur'an Yorumunda Kadının Ötekiliği Feyyaz, Muhammed İshak, Hukümet-i İslamî Cayegah-e Zen, Bustan-e Ketab, Kum.
- Huseynzade, Seyyid Ali, Censiyyet ve Terbiyet Ez Menzer-e Eslam ve Feminizm-e Liberal, Pejuheshgah-e Hovze ve Daneshgah, Kum.
- İlkaracan, Pınar, "Giriş: Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik", Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik, 2. Basım (İstanbul: İletişim Yay., 2004).
- Kırca, Celal, Kur'an ve İnsan, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Kurtubi, el-Cami li Ahkami'l Kur'an, Tah. M.İ el-Hafnevi, Kahire, Dar-ul Hadis.
- Malkoç, Mehmet, "Gençliği Dinî Değerlerden Uzaklaşırın Sebepler", Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 8
- Mekarim, Şirazi Nasır, Tefsiri Numune, birinci baskı, Daru'l Kutübü'l İslamîye, c. 2, Tahran.
- Mihrabiyun, Betül, Feminizm; Tarikhçe, Nezeriyat, Gerayeshha, Nagd, 3. Basım, Defter-e Mutalaat, Tahran.
- Mutahhari, Murtaza, İslam'da Kadın Hakları (b.y.y: İ.K.İ.M., 1998).
- Necefi Humeyni, Muhammed Cevat, Tefsiri Asan, 1. Basım, Tahran.
- Orhan, Filiz, Kadın Algısının Meallerdeki Değişimi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi, 2 (2), 359-378.
- Sadr, Musa, Zen ve Chalesh ha ye Camie, Muesseseye Ferheng ve Endisheye Musa Sadr, Tahran.
- Tabâtabâî, Muhammed Huseyin, El Mizan fi Tefsir'il Kur'an, c.3, Deftere İntisharate Eslami, Kum.
- Yapıcı, Asım, Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın, 2. Basım, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Turan, Göçgün Muhammed, İdarenin Düzenleyici İşlemlerinde Eşitlik İlkesi, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 3 (2), Güz 2016; 39-60.

MİSBAH

CONTEMPORARY RELIGIOUS
STUDIES

ÇAĞDAŞ DİN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN 2146-2569

9 772146 256009

جامعة
المصطفى
العالمية
مساهمة في تربية

Turkey Representation
Office of al-Mustafa
International University